

BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ

SOSYOLOJİ BÖLÜMÜ

**SOSYOLOJİNİN GELECEĞİ VE
GELECEĞİN SOSYOLOJİSİ**

II. ULUSAL KONGRE

**GENİŞLETİLMİŞ ÖZET BİLDİRİ
KİTAPÇIĞI TASLAĞI**

İçindekiler

<i>Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin Türkiye'de Toplumsal Dönüşümü, 2004-2024.....</i>	<i>2</i>
<i>Çocuklarda Ekran Bağlılığı.....</i>	<i>13</i>
<i>Covid-19 Pandemi Dönemi Çalışma Hayatında Dijital Gözetim: Bilişim Sektörü Örneği ..</i>	<i>24</i>
<i>Sosyolojik Bakış Açısıyla Veri Bilimcilerin Gözünden Veri İhlali ve Veri Manipülasyonu Ayrımı.....</i>	<i>31</i>
<i>Dijital Teknolojiler Bağlamında Yaşam Döngüsü.....</i>	<i>37</i>
<i>Akademik Dürüstlük Bağlamında Akademik ChatGPT'ye Bakış Açısı Üzerine Sistemik Literatür İncelemesi</i>	<i>41</i>
<i>Kaos, Kriz ve İletişim Çağında Dijital Teknolojiler: Türkiye’de Yaşlılık Olgusu Özelinde Kısa Bir Değerlendirme.....</i>	<i>53</i>
<i>Çiftçilerin Dijital İletişim Teknolojilerini Kullanımı Üzerine Etnografik Bir Çalışma: Gökçekuyu Köyünde Dijital Kültür</i>	<i>61</i>
<i>Discord Uygulaması ve Gözetimin Açık Alanları</i>	<i>77</i>
<i>Futbol ve Dijital Çağ: Türkiye ve Japonya'da Dijital Tribünlerin Toplumsal Yaygınlığı ve Sosyal Medya Etkileşiminin Karşılaştırmalı Analizi: Dijital Tribün İncelemesi</i>	<i>82</i>
<i>Kuşaklararası Etkileşim ve Deneyim Aktarımına İlişkin Bir Dijital Eğitim Modeli Geliştirilmesi: Muğla, Menteşe Örneği.....</i>	<i>90</i>
<i>Omniptik Gözetim Pratiği Olarak Ergenlerin Sosyal Medya Fenomenlerini Takip Etme Davranışlarının Sosyolojik Analizi.....</i>	<i>107</i>
<i>Sosyal Düzensizlik Yaklaşımının Düzensiz Göç ve Suç İlişkisi Kapsamında Değerlendirilmesi: Spring Valley/New York Kenti Özelinde Bir Gözlem</i>	<i>115</i>
<i>Geleceğin Bedenleri.....</i>	<i>128</i>
<i>Farklılaşma ya da Tektipleşme? Yapay Zeka Tabanlı Dil Öğrenme Platformlarının Türk Üniversite Öğrencilerinin Kültürel Kimliklerine ve Öğrenen Özerkliğine Etkileri</i>	<i>132</i>
<i>Budapeşte'deki Yüksek Nitelikli Göçmenlerin Vatandaşlık Deneyimleri ve Yurtsever Kozmopolit Kimlik İnşası.....</i>	<i>139</i>
<i>Güdü'l'de Topluluk Destekli Tarım ve Yeni Dayanışma Ekonomisi: Biyolojik Silah Ajanlarının Kullanımında Tehlikenin Boyutları.....</i>	<i>153</i>
<i>Dijital Sosyoloji ve Üç Düzeyli Tartışma Eksenini (Post-Endüstriyel Toplum, Yeni Kamu İşletmeciliği ve Neo-Liberal Devlet).....</i>	<i>166</i>
<i>Geleceğin İstihdam Gereksinimlerine Uyumlu Nitelikli İşgücü İhtiyacı ve Beceri Geliştirme</i>	<i>171</i>
<i>Toplum 5.0 ve Algoritmaların Sosyolojisi: Hesaplanabilirlikten Sosyal Nicelleştirmeye Günlük Yaşamın Dönüşümü.....</i>	<i>174</i>
<i>Toplumsal Cinsiyet ve Yardımcı Üreme Teknolojileri: Tedavi Gören Bir Grup Erkeğin Görüş ve Deneyimleri.....</i>	<i>188</i>
<i>Beypazarı Aile Yapısında Boşanmalar Nedeniyle Ortaya Çıkan Çözümlerde Dijital Teknolojinin Etkisi.....</i>	<i>201</i>

Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin Türkiye'de Toplumsal Dönüşümü, 2004-2024¹

Aslıhan Kabadayı

Hacettepe Üniversitesi, Nüfus Etütleri Enstitüsü, Nüfusbilim Anabilim Dalı

<https://orcid.org/0009-0002-2646-1166>

aslihan_kabadayi@yahoo.com

Özet

Son yıllarda bilgi ve iletişim teknolojileri, insanların günlük yaşamını hem işte hem de evde, iletişim, haber takibi, kamu hizmetlerine erişim, çevrimiçi alışveriş ve eğlence gibi birçok alanda etkileyen temel bir unsur haline gelmiştir. Bilgisayar, tablet ve akıllı telefon gibi bilgi ve iletişim teknolojileri cihazlarının yaygın kullanımı, internet erişiminin artmasıyla birlikte, bireylerin iletişim, bilgi arama ve iş yapma biçimlerini etkilemekte ve dönüştürmektedir. Bireylerin dijital teknolojileri günlük hayatta kullanarak toplumu yorumlama ve anlama yollarıyla toplumun işleyişini yeniden şekillendirdiği bir süreci ifade eden toplumun dijital dönüşümü, toplumsal yapıyı ve dinamikleri köklü bir şekilde değiştirmektedir. Dijitalleşme, bireylerin günlük yaşamlarının yanı sıra işgücü piyasası, eğitim sistemi, sağlık hizmetleri, ulaşım sistemleri, sosyal güvenlik ve ticaret faaliyetleri gibi alanları da kapsamlı bir şekilde etkilemektedir.

Bilgi ve iletişim teknolojilerine ilişkin istatistikler, dijital toplumda meydana gelen değişimleri kavramak, bu alandaki politikaları izlemek ve piyasalardaki etkinliği sağlamak açısından büyük önem taşımaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından sağlanan bilgi toplumu istatistikleri, dijital teknolojilerin dünyamızı nasıl dönüştürdüğünü anlamak için kritik bir rol oynamaktadır. Hanelerde ve bireylerde sahip olunan bilgi ve iletişim teknolojileri ile bunların kullanımları hakkında bilgi derlemek amacıyla TÜİK tarafından 2004 yılından itibaren her yıl düzenli olarak Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması (HBTKA) yürütülmektedir. Bu çalışmada, HBTKA verileri kullanılarak bireylerde dijital teknolojilerin etkileri izlenmiştir. Bu kapsamda, HBTKA verileri aracılığı ile 2004-2024 dönemi boyunca ülkemizde dijital teknolojilerin yaygınlığı ve etkileri incelenmiş, bu süreçteki değişimlere ve toplum üzerindeki etkilere odaklanılarak cinsiyet, yaş grubu, eğitim durumu ve bölgesel kırılımlarda betimleyici istatistikler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dijital dönüşüm, e-ticaret, e-devlet, bilgi ve iletişim teknolojileri, toplumsal cinsiyet.

¹ Çalışmada ifade edilen görüşler tamamen yazara ait olup Türkiye İstatistik Kurumunu bağlamaz.

I. Giriş

Günümüzde, büyük bir hızla gelişen, dönüşen ve sürekli evrilen bilgi ve iletişim teknolojilerinin sağladığı fırsatlar ile değişen toplumsal ihtiyaçlar, kapsamlı bir dönüşümü zorunlu hale getirmiştir. Dijital dönüşüm, küreselleşme ile hız kazanan ve toplumun her alanında etkilerini gösteren bir süreç olup sosyal hayatta köklü değişiklikleri de beraberinde getirmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojileri ile ilgili istatistikler, dijital dönüşümün haneler ve bireyler üzerindeki etkisini anlamamız açısından önemli bir rehber niteliğindedir. Bu istatistikler, dijital teknolojilerin üretimi, kullanımı ve bunların toplum üzerindeki etkilerini izleyerek toplumun dijitalleşme sürecinde karşılaştığı zorlukları ve fırsatları gözler önüne sermektedir. Ayrıca, bilgi ve iletişim teknolojilerine yönelik cihazların, yenilikçi teknolojilerin, internet tabanlı iletişim ve etkileşim platformlarının günlük yaşamda nasıl bir rol oynadığına dair veriler, dijital çağın dinamiklerini daha iyi anlamamıza katkı sağlamaktadır.

1.1 Araştırma Konusu ve Problemi

Çalışmanın konusu; TÜİK tarafından hanelerde ve bireylerde sahip olunan bilişim teknolojileri ile bu teknolojilerin kullanımı ve teknolojilere uyum konusunda bilgi derlemek amacıyla yürütülen HBTKA çalışmaları aracılığı ile son 20 yılda Türkiye’de bilgi ve iletişim teknolojilerinin toplumsal dönüşümünü toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifi ile incelemektir. Bu çalışmanın araştırma problemi ise 2004-2024 dönemi boyunca Türkiye’de dijital teknolojilerin yaygınlaşmasının toplumsal dönüşüm üzerindeki etkilerini anlamak ve değerlendirmektir. Bu bağlamda, araştırma; bireylerin bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanım şekillerini, bu teknolojilere olan uyum süreçlerini ve dijitalleşmenin toplumsal cinsiyet, yaş grupları, eğitim durumu ve bölgesel farklılıklara göre nasıl değiştiğini betimleyici bir yaklaşımla incelemeyi amaçlamaktadır. Türkiye’de bilgi toplumu olma yolunda kaydedilen ilerlemeyi gözler önüne sererek dijital uçurumun varlığını ve bu uçurumun toplumsal eşitsizlikler üzerindeki etkisini analiz etmek araştırmanın temel hedeflerindedir.

1.2 Araştırma Yöntemi

Bu çalışmada, HBTKA verileri aracılığıyla 2004-2024 dönemi boyunca Türkiye’de toplumun dijital dönüşümüne odaklanılarak; cinsiyet, yaş grubu, eğitim durumu ve bölgesel farklılıklar temelinde betimleyici istatistiksel analizler yapılacaktır. Ağırlıklandırılmış veriler, frekans dağılımları ve çapraz tablolar gibi istatistiksel yöntemler kullanılarak analiz edilecektir. HBTKA, 16-74 yaş grubu için Türkiye toplamı ve İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflaması (İBBS) Düzey 1 toplamları bazında tahminler üretecek şekilde tasarlanmaktadır. Araştırma,

2004 yılından itibaren her yıl düzenli olarak gerçekleştirilmektedir. Araştırmanın veri toplama yöntemi, 2020 yılına kadar anketi Bilgisayar Destekli Kişisel Görüşme (CAPI) olup 2020 yılı ve sonrasında Bilgisayar Destekli Telefon Görüşmesi (CATI) yöntemine geçilmiştir.

II. Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Bu çalışmanın kavramsal çerçevesi, TÜİK tarafından yürütülen Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması verileri aracılığıyla 2004-2024 döneminde Türkiye’de dijital teknolojilerin yaygınlığını ve toplum üzerindeki etkilerini analiz etmeye dayanmaktadır. Çalışma, bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımındaki artışın, toplumsal dönüşüm süreçlerine olan katkısını anlamayı ve bu süreçte yaşanan değişimlerin, toplumsal cinsiyet, yaş grubu, eğitim durumu ve bölgesel farklılıklara göre nasıl şekillendiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu çalışmada, betimleyici istatistikler kritik bir rol oynamaktadır; çünkü bu istatistikler, dijital teknolojilerin bireyler üzerindeki kullanım yaygınlığına dair genel eğilimleri, kullanıcı profillerini ve zaman içerisindeki değişimleri sayısal olarak anlamayı sağlamaktadır. Betimleyici istatistikler, verilerin genel yapısını özetleyerek dijital teknolojilere erişim ve kullanım farklarının cinsiyet, yaş ve bölgesel kırılımlara göre analiz edilmesine olanak tanımaktadır. Özellikle cinsiyet eşitliği bağlamında, kadın ve erkeklerin dijital teknolojilere erişim ve kullanım farklarının incelenmesi, dijitalleşmenin toplumsal eşitlik üzerindeki etkilerini anlamak açısından da önem taşımaktadır. Bu çerçeve, dijital teknolojilerin 20 yıllık süreçteki yaygınlaşmasının Türkiye’deki toplumsal yapıyı nasıl dönüştürdüğünü anlamlandırmaya yönelik bir temel sunmayı hedeflemektedir.

III. Bulgular/Beklenen Sonuçlar

Dünya genelinde internet kullanan bireylerin oranı 2023 yılında %67’dir. 2023 yılında dünyadaki erkeklerin %70’i, kadınların ise %65’i internet kullanmıştır. Bu da 2023 yılında, küresel ölçekte internete erişim sağlayan erkeklerin sayısının, kadınlardan 244 milyon daha fazla olduğu anlamına gelmektedir (ITU, 2023, Facts and Figures). İnternet kullanımındaki bu cinsiyet farkı, dijital eşitsizliklerin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu cinsiyet farkı, dijital dışlanmanın bir örneği olmakla birlikte kadınların dijital dünyaya erkeklere kıyasla daha az erişim sağlayabilmesi, ekonomik, sosyal ve politik eşitsizliklerin dijital alanda da sürdüğünü göstermektedir. Bu dijital eşitsizlikler, kadınların dijital teknolojilere erişimden ve fırsatlardan yeterince faydalanamamasına neden olmakta ve toplumsal cinsiyet rollerinin pekişmesine yol açmaktadır.

Tablo 1. Hanelerde ve bireylerde bilişim teknolojileri kullanımı

Yıl	Bilgisayar Kullanımı (%)			İnternet Kullanımı (%)			Hanelerde internet erişimi (%)
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	
2004	23,6	31,1	16,2	18,8	25,7	12,1	7,0
2005	22,9	30,0	15,9	17,6	24,0	11,1	8,7
2006 (*)	-	-	-	-	-	-	-
2007	33,4	42,7	23,7	30,1	39,2	20,7	19,7
2008	38,0	47,8	28,5	35,9	45,4	26,6	25,4
2009	40,1	50,5	30,0	38,1	48,6	28,0	30,0
2010	43,2	53,4	33,2	41,6	51,8	31,7	41,6
2011	46,4	56,1	36,9	45,0	54,9	35,3	42,9
2012	48,7	59,0	38,5	47,4	58,1	37,0	47,2
2013	49,9	60,2	39,8	48,9	59,3	38,7	49,1
2014	53,5	62,7	44,3	53,8	63,5	44,1	60,2
2015	54,8	64,0	45,6	55,9	65,8	46,1	69,5
2016	54,9	64,1	45,9	61,2	70,5	51,9	76,3
2017	56,6	65,7	47,7	66,8	75,1	58,7	80,7
2018	59,6	68,6	50,6	72,9	80,4	65,5	83,8
2019	-	-	-	75,3	81,8	68,9	88,3
2020	-	-	-	79,0	84,7	73,3	90,7
2021	-	-	-	82,6	87,7	77,5	92,0
2022	-	-	-	85,0	89,1	80,9	94,1
2023	-	-	-	87,1	90,9	83,3	95,5
2024	-	-	-	88,8	92,2	85,4	96,4

Kaynak: TÜİK, Hanelerde Bilişim Teknolojileri Kullanımı Araştırması

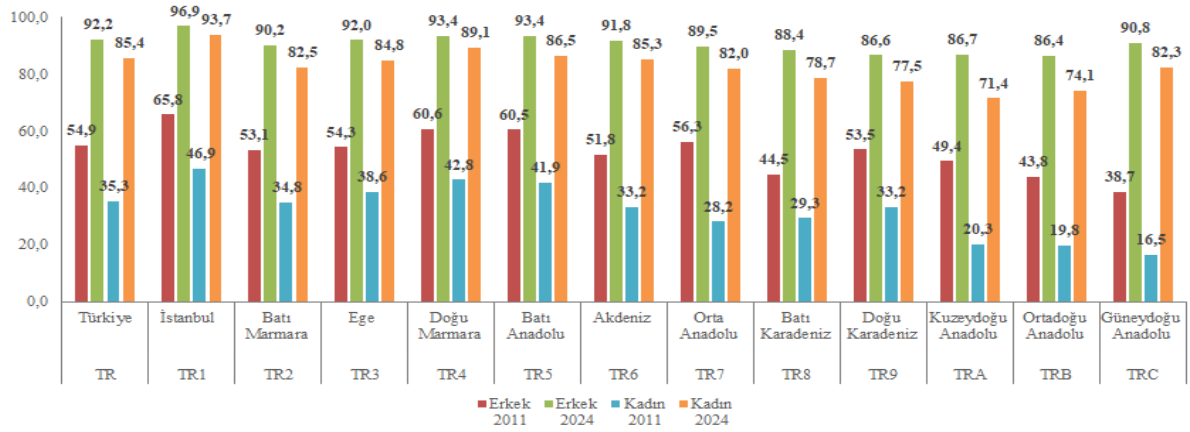
(*) Araştırma 2006 yılında yapılmamıştır.

- Bilgi yoktur.

Tablo 1’de Türkiye’de internet kullanım oranları incelendiğinde; dünyadaki genel duruma benzer bir tablo ile karşılaşılmaktadır. 2024 yılı verilerine göre Türkiye genelinde 16-74 yaş grubundaki bireylerin internet kullanım oranı %88,8 olmuştur. Bu oran, erkeklerde %92,2, kadınlarda ise %85,4’tür. 2004 yılında internet kullanım oranının toplam için %18,8, erkeklerde %25,7, kadınlarda %12,1 olduğu göz önünde bulundurulduğunda; 2004 yılında internet kullanımında erkekler ile kadınlar arasındaki farkın 13,6 puan, 2024 yılında ise 6,8 puan olduğu görülmektedir. Bu, cinsiyetler arasındaki internet kullanım farkının 20 yıllık süreçte %50 oranında azaldığını göstermektedir. Bir başka anlatımla, internet kullanımında dijital eşitsizlik önemli ölçüde kapanmış olsa da tam bir eşitlik henüz sağlanamamıştır.

Bilgisayar ve internet kullanımındaki artış, toplumsal cinsiyet eşitliği açısından olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir; ancak kadınların bilgisayar ve internet kullanım oranının erkeklere göre daha düşük olması, cinsiyete dayalı dijital uçurumun tam anlamıyla kapanmadığını göstermektedir. Bu farklılıkların nedeni, kültürel, sosyal ve ekonomik yapılarla ilişkili olup kadınların dijital dünyada daha eşit şartlarda yer alabilmesi için bu yapısal engellerin aşılması gerekmektedir. Ayrıca, dijital dışlanmanın sadece bir teknoloji sorunu değil, aynı zamanda kadınların ekonomik fırsatlardan yararlanma, eğitim alma ve politik katılım gibi haklarının da sınırlanmasına neden olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

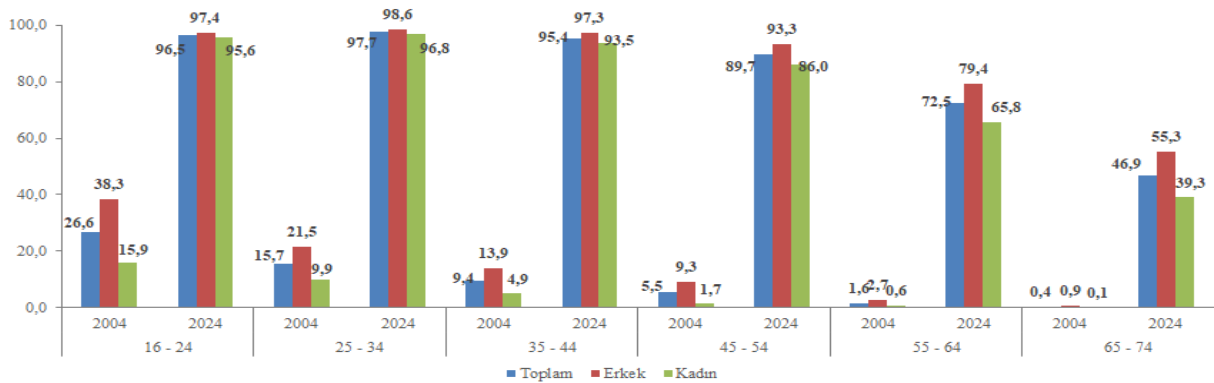
Grafik 1. Cinsiyete ve İBBS Düzey 1'e göre internet kullanımı (%)

Kaynak: TÜİK, Hanelerde Bilişim Teknolojileri Kullanımı Araştırması

İnternet kullanımı 2011-2024 yılları için cinsiyete ve İBBS Düzey 1'e göre incelendiğinde; hem erkekler hem de kadınlar için en fazla internet kullanımının sırasıyla İstanbul, Doğu Marmara ve Batı Anadolu bölgelerinde olduğu, Kuzeydoğu Anadolu, Ortadoğu Anadolu ve Doğu Karadeniz bölgelerinde ise hem erkekler hem de kadınlar arasında internet kullanım oranının en düşük olduğu görülmektedir. Grafik 1'e göre; özellikle Güneydoğu Anadolu ve Ortadoğu Anadolu gibi daha az gelişmiş bölgelerde internet kullanımı diğer bölgelere göre daha düşük başlamış olsa da 2024 itibariyle bu bölgelerde de önemli yükselişlerin olduğu görülmektedir. Örneğin, Güneydoğu Anadolu'da 2011 yılında erkeklerde internet kullanım oranı %38,7 iken 2024'te bu oran %90,8'e yükselmiş, kadınlarda ise aynı dönemde %16,5'ten %82,3'e yükselmiştir. Erkeklerin internet kullanım oranı her bölgede kadınlardan daha yüksek olsa da yıllar içinde bu farkın önemli ölçüde azaldığı gözlemlenmektedir. Veriler, dijital uçurumun özellikle Kuzeydoğu Anadolu ve Ortadoğu Anadolu gibi daha az gelişmiş bölgelerde kadınlar üzerinde daha büyük bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır.

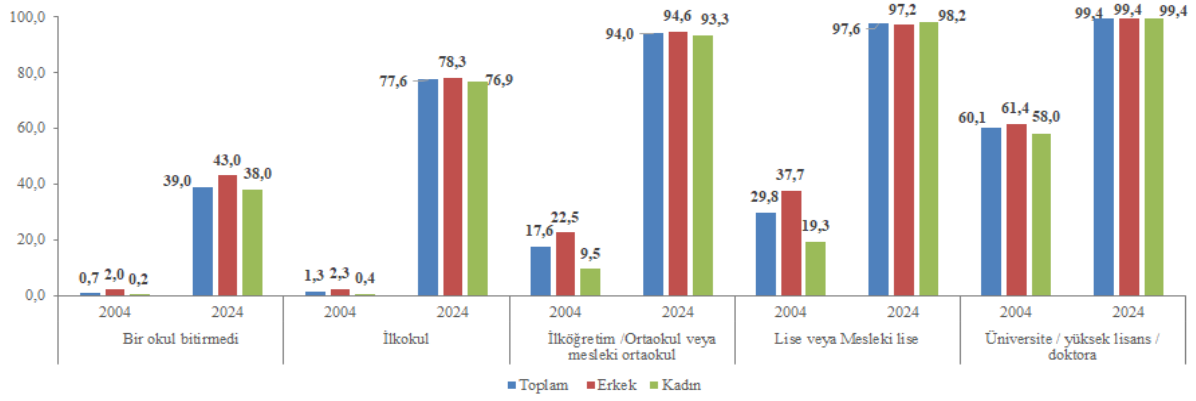
Grafik 2. Cinsiyete ve yaş grubuna göre internet kullanımı (%)

Kaynak: TÜİK, Hanelerde Bilişim Teknolojileri Kullanımı Araştırması

İnternet kullanım oranlarını cinsiyete ve yaş grubuna göre incelediğimizde; 2004 yılından 2024 yılına gelindiğinde özellikle genç yaş gruplarından başlayarak daha ileri yaş gruplarına doğru önemli bir değişim olduğu görülebilmektedir. Hem genç yaş gruplarında hem de ileri yaş gruplarında internet kullanım oranlarının hızla arttığı görülmektedir. Bu artış, toplumun genel olarak dijitalleşmeye adapte olduğunu göstermektedir. Özellikle genç ve orta yaş grupları, dijital dünyaya en hızlı adapte olanlar olarak öne çıkmaktadır. 2004 yılında, 16-24 yaş grubunda internet kullanımı %26,6 iken bu oran 2024 yılında %96,5'e yükselmiştir. Bu durum, dijital teknolojilerin bu yaş grubunun hayatında ne kadar önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Bu yaş grubunda, erkeklerde internet kullanımı %38,3'ten %97,4'e, kadınlarda ise %15,9'dan %95,6'ya çıkmıştır. Bir sonraki yaş grubu olan 25-34 yaş aralığında da benzer bir artış gözlenmektedir. Bu iki yaş grubu, teknolojiye en hızlı adapte olan gruplar olarak öne çıkmaktadır. 35-44 yaş aralığında internet kullanımı 2004 yılında %9,4 iken 2024 yılında %95,4'e yükselmiştir. Erkeklerde kullanım oranı %13,9'dan %97,3'e, kadınlarda ise %4,9'dan %93,5'e çıkmıştır. 45-54 yaş grubunda ise internet kullanımı, 2004 yılında %5,5'ten 2024 yılında %89,7'ye yükselmiştir. Erkeklerde %9,3'ten %93,3'e, kadınlarda ise %1,7'den %86,0'a artış görülmektedir. Orta yaş grubundaki bireylerin de dijital dünyaya entegrasyonunun hızlandığı görülmektedir. 55-64 yaş aralığında internet kullanımı 2004 yılında %1,6 iken 2024 yılında %72,5'e yükselmiştir. Erkeklerde bu oran %2,7'den %79,4'e çıkarken kadınlarda %0,6'dan %65,8'e yükselmiştir. İleri yaş gruplarında internet kullanımının artması, dijitalleşmenin bu yaş grubuna da yayıldığını göstermektedir. En yaşlı grup olan 65-74 yaş aralığında ise 2004 yılında yalnızca %0,4 olan internet kullanımı, 2024 yılında %46,9'a yükselmiştir. Erkeklerde bu oran %0,9'dan %55,3'e, kadınlarda ise %0,1'den %39,3'e artış göstermiştir. Buna göre; 20 yıllık dönemde kadın ve erkek arasındaki farkın oldukça azaldığı görülmektedir. 2004 yılına kıyasla, 2024 yılında tüm yaş gruplarında erkekler ve kadınlar arasındaki dijitalleşme farkının azalmakta olduğu ve kadınların internet kullanım oranlarının erkeklerle büyük oranda eşitlendiği görülmektedir. Ancak, yaş grupları büyüdükçe, özellikle kadınlar için dijitalleşme oranlarının daha düşük kaldığı görülmektedir.

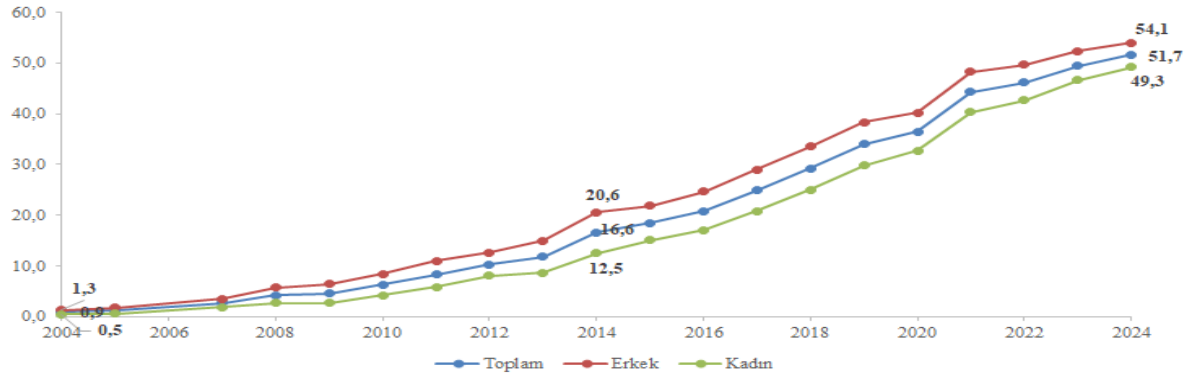
Grafik 3. Cinsiyete ve eğitim durumuna göre internet kullanımı (%)

Kaynak: TÜİK, Hanelerde Bilişim Teknolojileri Kullanımı Araştırması

Son 3 ayda internet kullanım oranları cinsiyete ve eğitim durumuna göre incelendiğinde; genel anlamda, eğitim düzeyi arttıkça dijitalleşme oranının da arttığı görülmektedir. Grafik 3, ortaokul ve üzeri düzeyde eğitilmiş bireylerin büyük bir çoğunluğunun dijitalleşmeye eriştiğini, üniversite düzeyine gelindiğinde ise dijitalleşmenin neredeyse %100'e ulaşmış olduğunu ortaya koymaktadır. Kadınlar ve erkekler arasındaki dijitalleşme farkı, 2004 yılında üniversite ve üzeri eğitim düzeyi hariç olmak üzere tüm eğitim seviyelerinde oldukça belirginken 2024 yılına gelindiğinde bu fark büyük ölçüde kapanmıştır. Buna göre, 2024 yılında ortaokul ve üzeri düzeyde eğitilmiş bireyler arasındaki dijital uçurumun daraldığından bahsedilebilir.

Grafik 4. Cinsiyete göre internet kullanan bireylerin e-ticaret yapma oranı (%)

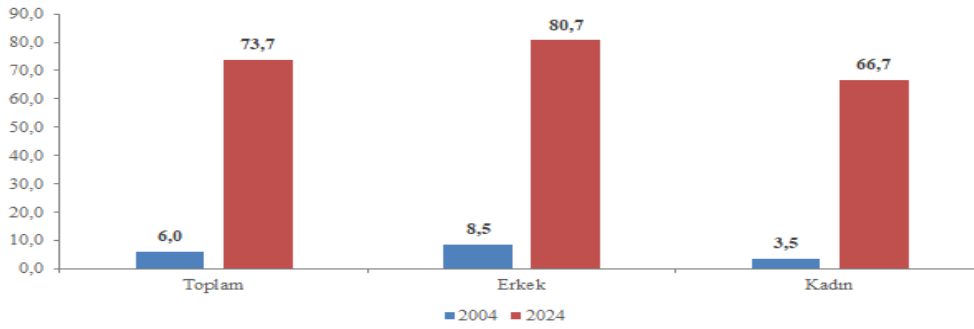

Kaynak: TÜİK, Hanelerde Bilişim Teknolojileri Kullanımı Araştırması

Son 12 ayda internet kullanan bireylerin internet üzerinden özel kullanım amacıyla mal veya hizmet satın alma ya da sipariş verme (e-ticaret) oranına baktığımızda; 2004 yılından 2024 yılına kadar geçen 20 yıllık süreçte internet üzerinden mal veya hizmet satın alma ya da sipariş verme oranlarında toplumsal cinsiyet açısından önemli değişimler gözlenmektedir. Grafik 4'e göre; 2004 yılında hem erkekler (%1,3) hem de kadınlar (%0,5) için internetten mal ya da hizmet satın alma oranının oldukça düşük olduğu görülmektedir. Erkekler internet alışverişine daha erken adapte olmuşken kadınlar bu konuda daha geride kalmıştır. Kadınların internet

üzerinden alışveriş yapma oranının özellikle 2010 yılı sonrası hızla arttığı, 2014 yılına gelindiğinde e-ticaret yapan erkeklerin ve kadınların oranının oldukça yükseldiği ancak cinsiyetler arasındaki farkın hala oldukça yüksek olduğu görülmektedir. 2024 yılında ise erkeklerin %54,1'i, kadınların ise %49,3'ü internet üzerinden mal veya hizmet satın almıştır. Cinsiyet farkı hala mevcut olsa da (yaklaşık 5 puan), bu fark 2004 yılına kıyasla önemli ölçüde azalmıştır.

Grafik 5. Cinsiyete göre bireylerin e-devlet kullanma oranı (%)

Kaynak: TÜİK, Hanelerde Bilişim Teknolojileri Kullanımı Araştırması

Son 12 ay içinde kişisel amaçlarla kamu kurum ve kuruluşlarıyla iletişimde internet kullanan bireylerin oranı cinsiyete göre incelendiğinde; 2004 ve 2024 yıllarındaki oranlar arasında dikkate değer bir artış olduğu gözlemlenmektedir. 2004 yılında toplumun sadece %6'sını interneti kamu kurumlarıyla iletişim amacıyla kullanırken 2024 yılında bu oran %73,7'ye yükselmiştir. Bu, internet kullanımının yaygınlaşmasının kamu hizmetlerine erişimi nasıl kolaylaştırdığını ve dijitalleşmenin toplumun her kesimine yayıldığını göstermesi bakımından önemlidir. 2004 yılında erkeklerin %8,5'i interneti bu amaçla kullanırken 2024 yılında bu oran %80,7'ye yükselmiştir. Erkeklerin dijital teknolojilere daha erken adapte oldukları ve bu nedenle interneti kamu hizmetleriyle iletişimde daha sık kullandıkları söylenebilir. Kadınlarda internet kullanım oranı 2004 yılında %3,5 gibi düşük bir seviyede iken 2024 yılında %66,7'ye yükselmiştir. Kadınların internet kullanımına erkeklerden daha geç başlamalarına rağmen, dijitalleşme sürecinde büyük bir ivme kazandıkları görülmektedir. 2004 yılında erkekler, kadınlara göre neredeyse üç kat daha fazla oranda interneti kamu kurumlarıyla iletişimde kullanırken 2024 yılına gelindiğinde bu fark azalmış ve erkekler %80,7, kadınlar ise %66,7 oranında kamu kurumlarıyla iletişimde internet kullanmıştır.

Tablo 2. Cinsiyete göre interneti özel amaçlı faaliyetler için kullanma oranı (%)

Amaçlar	Toplam		Erkek		Kadın	
	2004	2024	2004	2024	2004	2024
Mesaj gönderme/alma	68,8	95,5	67,9	96,2	70,9	94,8
İnternet üzerinden telefonla görüşme/video konferansı	6,0	93,5	5,9	92,4	6,3	94,7
Mal ve hizmetler hakkında bilgi arama	47,6	74,9	47,4	76,6	48,0	73,0
Sağlıkla ilgili bilgi arama	36,0	64,5	32,5	61,3	44,5	67,9
Çevrimiçi haber sitelerini / gazeteleri / haber dergilerini okuma	61,5	59,6	61,0	64,5	62,6	54,3
İnternet bankacılığı	15,9	71,0	15,8	83,1	16,1	57,9
Mal veya hizmet satışı	1,7	11,4	1,7	13,5	1,8	9,2

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması

Bireylerin interneti farklı amaçlarla kullanım oranlarını cinsiyete göre incelediğimizde; 2004 yılından 2024 yılına gelindiğinde erkeklerin ve kadınların mesaj gönderme/alma oranlarının birbirine oldukça yakın olduğu, son 20 yıllık dönemde dijitalleşme ile birlikte mesajlaşmanın, hem kadınlar hem de erkekler için neredeyse tamamen yaygınlaştığı görülmektedir. İnternet üzerinden telefonla görüşme/video konferans faaliyetinin her iki cinsiyet için 2024 yılında oldukça arttığı gözlemlenmektedir. Mal ve hizmetler hakkında bilgi arama amacıyla internet kullanımında hem erkeklerde hem de kadınlarda artış görülse de; 2024 yılında kadınlar (%73) erkeklere (%76,6) göre bu tür bilgi aramayı biraz daha az yapmaktadır. Kadınlar, 2004 ve 2024 yılları arasında sağlıkla ilgili bilgi aramada erkeklerden daha yüksek bir internet kullanım oranına sahiptir. Çevrimiçi haber okuma faaliyetinde 2004 yılında kadınlar ve erkekler arasında fazla bir fark bulunmamaktadır. Ancak, 2024 yılında erkeklerin çevrimiçi haber okuma oranının kadınlardan daha yüksek hale gelmesi, kadınların bu aktivitede düşüş göstermesi dikkat çekicidir. 2004 yılında hem kadınlar hem de erkekler düşük oranlarda internet bankacılığı kullanırken 2024 yılında erkeklerin %83,1'i, kadınların ise %57,9'u internet bankacılığını kullanmıştır. Erkekler bu konuda kadınlardan oldukça ileride görünmektedir. Mal veya hizmet satışı amacıyla internet kullanım oranı her iki cinsiyette de düşük kalmakla birlikte erkekler bu alanda da kadınlardan biraz daha öndedir. Birçok alanda, 2004 yılına kıyasla 2024 yılında kadınlar ve erkekler arasındaki fark önemli ölçüde azalmıştır. Ancak, erkekler, çevrimiçi haber okuma ve internet bankacılığı gibi alanlarda kadınlardan daha yüksek oranlarda interneti kullanmaktadır. Bununla birlikte, kadınların özellikle sağlıkla ilgili bilgi arama konusunda daha aktif olduğu gözlemlenmektedir.

Hızla değişen ve dijitalleşen dünyada, değişim ve dönüşüm sürecini kavramak ve bu süreçte bireyler, toplumlar ve ülkeler olarak adapte olmak önemlidir. Bilgi ve iletişim teknolojileri istatistikleri, dijital teknolojilerin dünyamızı nasıl dönüştürdüğünü anlamak, bilgi toplumuna dönüşüm sürecinde kat edilen mesafeyi göstermek ve bu alandaki genel durumu ortaya koymak

açısından önem taşımaktadır. Bu çalışma, Türkiye’de toplumun çeşitli kesimlerine ilişkin son istatistiksel verileri sunarak bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanılabilirliğine ve bunların bireyler tarafından kullanımına odaklanmıştır. TÜİK tarafından üretilen bilgi toplumu istatistiklerine göre; 2004 yılından 2024 yılına kadar geçen süreçte erkekler ve kadınlar arasındaki internet kullanım farkının %50 oranında azalması internet kullanımında dijital eşitsizliğin önemli ölçüde kapanmış olduğunu ancak yine de tam bir eşitliğin henüz sağlanmadığını göstermektedir. 20 yıllık dönemde bölgeler arasındaki internet kullanım oranları arasında tespit edilen farkın, altyapı yetersizliği ve sorunlarıyla ilgili olmasının yanı sıra, aynı zamanda bazı bölgelerde kadınlar ve erkekler arasındaki internet kullanım farkının toplumsal cinsiyet rolleri ve dijital okuryazarlık düzeylerindeki eşitsizliklerden kaynaklandığı da düşünülmektedir. Genç yaş gruplarının dijitalleşmeye olan hızlı adaptasyonu, gelecekte dijital teknolojilerin üretiminin ve kullanımının artacağını ve bu teknolojilerin toplum üzerindeki etkilerinin derinleşeceğini göstermektedir. İleri yaş gruplarında ise internet kullanım oranlarının hızla artması ancak hala daha düşük seviyelerde kalması, yaşlı nüfusun dijital çağda daha fazla desteklenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Ortaokul ve üzeri eğitim düzeyine sahip bireyler arasındaki internet kullanım farkının eğitim düzeyi yükseldikçe azalması eğitimin dijital dışlanma ve dijital uçurum üzerindeki etkisini bariz şekilde göstermektedir. 20 yıllık dönemde kadınların internet üzerinden alışveriş yapma oranının erkeklere kıyasla hızla artması ve aradaki farkın her geçen yıl kapanmaya başlaması e-ticaret alışkanlarının değişimini de göstermektedir. Veriler, e-ticaret konusunda, özellikle Covid 19 pandemi süreciyle birlikte bireylerin evlerinde daha fazla zaman geçirmesinin bir sonucu olarak bireylerin internet kullanımını ile internette geçirdikleri sürelerde artış görülmesini ve daha sık internet üzerinden alışveriş yapmaya yönlendiklerini desteklemektedir. Tüm bulgular, Türkiye’nin bilgi toplumu olma yolunda önemli ilerlemeler kaydettiğini göstermekte ve dijitalleşmenin toplumsal eşitsizlikleri nasıl etkilediği konusunda daha derin analizler yapılmasına olanak sağlamaktadır. Dijital teknolojilerin, eğitime, sağlık hizmetlerine, kamu kurumlarına erişimi kolaylaştırırken toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini de azaltma potansiyeline sahip olduğu, erkekler ve kadınlar arasında internet kullanım oranlarındaki belirgin farkın sadece bir teknolojiye erişim sorunu değil aynı zamanda kadınların ekonomik fırsatlardan yararlanma, eğitim alma ve politik katılım gibi haklarının da sınırlanmasına neden olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

IV. Kaynakça

Eurostat. (2024). *Digital economy and society statistics*.

[https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Digital economy and society statistics - households and individuals&oldid=637017](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Digital_economy_and_society_statistics_-_households_and_individuals&oldid=637017)

International Telecommunication Union (ITU). (2023). *Measuring digital development Facts and Figures 2023*. https://www.itu.int/hub/publication/d-ind-ict_mdd-2023-1/

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2024). *Bilim, Teknoloji ve Bilgi Toplumu*.

<https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=bilgi-teknolojileri-ve-bilgi-toplumu-102&dil=1>

Özgeçmiş

Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi bölümünden lisans, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji bölümünden yüksek lisans derecelerimi tamamladım. Halen Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü'nde doktora öğrencisi olarak çalışmalarımı sürdürüyorum. 2006 yılından bu yana Türkiye İstatistik Kurumu'nda (TÜİK) çalışmaktayım. Türkiye'de toplumsal cinsiyet, yaşam memnuniyeti, mutluluk, toplumsal yapı, zaman kullanımı ve bilişim teknolojilerinin girişimler, haneler ve bireyler tarafından kullanımı konularında veri üretimi, analizi ve yayımı alanında deneyim sahibiyim. Araştırma tasarımı ve uygulanması (planlama, anket araçlarının geliştirilmesi ve hazırlanması, örnekleme, veri toplama, istatistiksel analiz, raporlama ve istatistiklerin yayımı), veri doğrulama ve kalite kontrolü konusunda teknik bilgiye sahibim.

Çocuklarda Ekran Bağımlılığı²

Aslıhan Kabadayı

Hacettepe Üniversitesi, Nüfus Etütleri Enstitüsü, Nüfusbilim Anabilim Dalı

<https://orcid.org/0009-0002-2646-1166>

aslihan_kabadayi@yahoo.com

Özet

Ekran bağımlılığı, kriterleri veya ölçümü tam olarak tanımlanamasa da bireylerin televizyon, bilgisayar, akıllı telefon ve diğer dijital cihazlar gibi ekran tabanlı teknolojilere aşırı bağımlı hale gelmesi anlamına gelmektedir. Teknolojinin gelişmesi ve internetin yaygınlaşması, günlük hayatımızın her alanını etkilemiş ve çocukların medya ve bilgi teknolojileriyle etkileşimini de dönüştürmüştür. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından gerçekleştirilen Çocuklarda Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması (ÇBTKA) sonuçlarına göre; Türkiye'de 2021 yılında 6-15 yaş aralığındaki çocukların %82,7'si düzenli olarak internet kullanmaktadır. Bu yaygın erişim, zamandan ve mekandan bağımsız olarak sürekli bağlantı sağlayan akıllı telefonlar aracılığıyla daha da kolaylaştırılmaktadır. Bu yaygınlık ve erişilebilirlik nedeniyle, ekran kullanımı özellikle 6-15 yaş arası çocuklar için önemli bir araştırma konusu haline gelmiştir. TÜİK tarafından 2013 ve 2021 yıllarında yürütülen ÇBTKA, bu yaş grubundaki çocukların internet kullanımı ve ekran süresi hakkında önemli veriler sunmaktadır. Araştırma verileri, 6-15 yaş arası çocuklarda hem ekran süresinin hem de ekran bağımlılığı riski taşıyan çocuk sayısının önemli ölçüde arttığını göstermektedir.

Teknolojinin sağlıksız kullanımı olarak açıklanabilen ekran bağımlılığını anlamak ve ele almak, çocukların ve ergenlerin sağlıklı yetişkinler olarak gelişmelerini sağlamak için önem taşımaktadır. Riskli davranışların erken tespiti ve zamanında müdahaleler, uzun vadeli olumsuz sonuçları önlemek için esastır. Bu çalışmada, gelişen ve dönüşen teknolojiye bağlı olarak, TÜİK tarafından yürütülen ÇBTKA sonuçlarına dayanarak çocukların hangi dijital teknolojileri kullandığı, bu teknolojilerin kullanım sıklığı, kullanım amaçları, ekran süresi ve ekran bağımlılığının neden olduğu durumlara odaklanılarak, cinsiyet ve yaş grubu kırılımında betimleyici istatistikler sunulmaktadır.

Anahtar kelimeler: Ekran bağımlılığı, bilgi ve iletişim teknolojileri, çocuk, dijital uçurum.

² Çalışmada ifade edilen görüşler tamamen yazara ait olup Türkiye İstatistik Kurumunu bağlamaz.

I. Giriş

Teknolojinin hızla ilerlemesi ve sürekli evrilmesi, ekranların yaşamımızdaki rolünü derinleştirirken çocukların dijital dünyayla etkileşimini de köklü bir şekilde değiştirmektedir. Ekran bağımlılığı, bireylerin ihtiyaç duymadığı durumlarda dahi ekran karşısında zaman geçirme isteği duyması olarak tanımlanabilir. Televizyonla başlayıp akıllı telefonlar ve giyilebilir teknolojilere kadar uzanan süreçte, çocukların ekran bağımlılığı riski de her geçen gün artmaktadır. Dijital dünyaya erişimin kolaylaşmasıyla birlikte dijitalleşmenin getirdiği değişimler, çocukların sağlıklı gelişim süreçlerini tehdit eden ekran bağımlılığı gibi önemli sorunları da beraberinde getirmekte, aynı zamanda, çocukların sosyal, bilişsel ve akademik gelişimlerine ilişkin kaygıları sıklıkla gündeme taşımaktadır.

1.1 Araştırma Konusu ve Problemi

Bu araştırmanın konusu, TÜİK tarafından yürütülen "Çocuklarda Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması" verilerini kullanarak çocuklarda ekran bağımlılığını incelemektir. ÇBTKA, 6-15 yaş aralığındaki çocukların bilgi ve iletişim teknolojilerine erişimi ve bu teknolojilerle olan etkileşimlerine odaklanmakta olup ekran bağımlılığını internet, sosyal medya, cep telefonu/akıllı telefon kullanımı ve dijital oyun oynama gibi faktörlere dayalı olarak ele almaktadır. Ayrıca, ÇBTKA çocukların bu teknolojileri kullanım sıklıkları, kullanım amaçları, ortalama günlük ve haftalık kullanım süreleri gibi ekran bağımlılığına ilişkin tanımlayıcı istatistikler sunmaktadır. Bu bağlamda, bu araştırma, çocuklarda internet ve cep telefonu kullanımının ekran bağımlılığı ile ilişkisini ortaya koymayı hedeflemektedir.

1.2 Araştırma Yöntemi

Çalışmada, çocukların bilgi ve iletişim teknolojilerine erişimi ve etkileşimine odaklanarak internet ve cep telefonu/akıllı telefon kullanımı ile ilişkili olarak ekran bağımlılığı incelenmektedir. Cinsiyet ve yaş grupları arasındaki farklılıklara özellikle dikkat edilerek tanımlayıcı istatistiksel analizler kullanılmıştır. Çocuklarda bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımı ve ekran bağımlılığını araştırmak için frekans dağılımları ve çapraz tablolamalarda ÇBTKA ağırlıklı verileri kullanılmıştır. ÇBTKA, 6-15 yaş grubu için Türkiye toplamı bazında tahmin üretecek şekilde tasarlanmaktadır. İlk kez 2013 yılında, ikinci kez 2021 yılında yapılan araştırmanın üçüncüsü 2024 yılında tekrarlanmıştır. ÇBTKA'nın veri toplama yöntemi 2013 yılında Bilgisayar Destekli Kişisel Görüşme (CAPI) iken 2021 ve 2024 yılı anketleri Bilgisayar Destekli Telefon Görüşmesi (CATI) tekniğini kullanmıştır. ÇBTKA'nın örneklem tasarımı iki aşamalı tabakalı sistematik küme örnekleme yöntemidir.

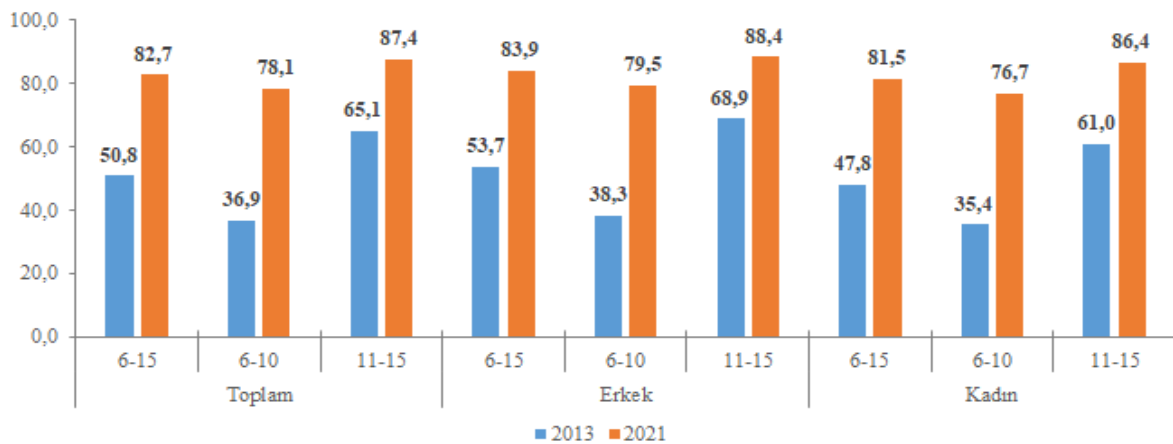
II. Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Çalışmada kullanılan TÜİK'in Çocuklarda Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması verileri çocukların bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanma alışkanlıklarına ilişkin kapsamlı bir betimsel analiz sağlamaktadır. Ekran bağımlılığı açısından, çocukların internet ve cep telefonu kullanımlarına dair sıklık, ortalama kullanım süresi ve yaşa ve cinsiyete göre kullanım farklılıkları gibi parametreler incelenerek Türkiye genelindeki durumun anlaşılması amaçlanmaktadır. Araştırma verilerinden elde edilen betimleyici istatistikler, çocukların ekran karşısında geçirdikleri süreler ve kullanım amaçları üzerinden ekran bağımlılığını tanımlayıcı bir bakış açısı sunmaktadır. Betimsel istatistiklerin amacı, bu tür özet bilgileri sunarak ekran bağımlılığının çocuklar üzerindeki yaygınlığını ve etkilerini anlaşılır ve anlamlı bir şekilde ortaya koymaktır.

III. Bulgular/Beklenen Sonuçlar

Bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımına ilişkin veri toplamak amacıyla TÜİK tarafından 6-15 yaş grubundaki çocuklara yönelik olarak ilk kez 2013 yılında bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada, çocukların bilgi ve iletişim teknolojilerini ne sıklıkla ve hangi amaçlarla kullandıkları incelenmiştir. Araştırma, çocukların bilgisayar, internet, cep telefonu, dijital oyunlar ve sosyal medya kullanımındaki değişimleri izlemek amacıyla 2021 yılında yeniden uygulanmıştır. Bu çalışmada kullanılan "çocuk" terimi, aksi belirtilmediği sürece, 6-15 yaş aralığındaki çocukları kapsamaktadır.

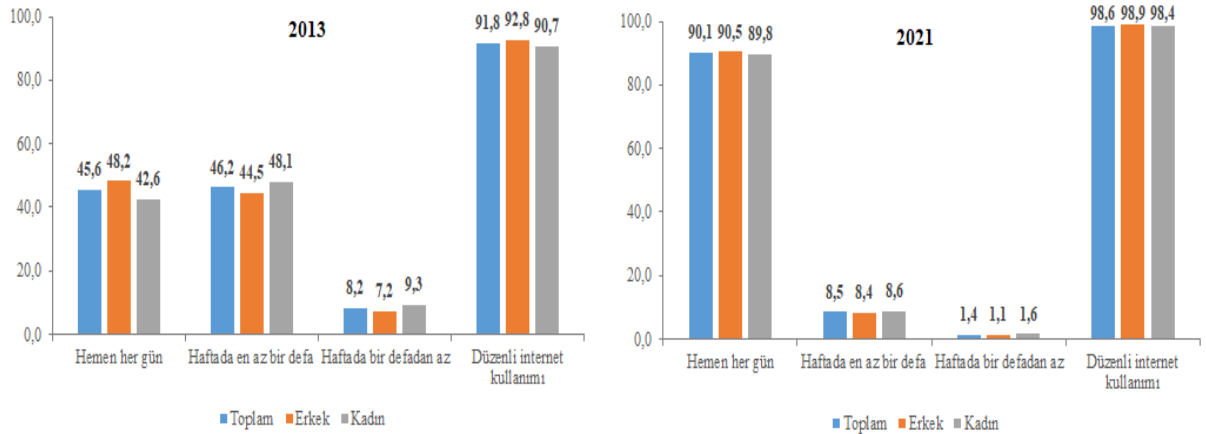
Grafik 1. Cinsiyete ve yaş grubuna göre internet kullanımı (%)

Kaynak: TÜİK, Çocuklarda Bilişim Teknolojileri Kullanımı Araştırması

Grafik 1'e göre, 2013 yılından 2021 yılına gelindiğinde; çocuklarda internet kullanım oranlarında belirgin bir artış gözlemlenmektedir. 2013 yılında 6-15 yaş grubu çocuklarda internet kullanım oranı %50,8 iken bu oran 2021 yılında %82,7'ye yükselmiştir. Bir başka anlatımla, internet kullanımında 8 yıl içinde yaklaşık 32 puanlık bir artış olmuştur. 2013 yılında erkek çocuklarda 6-15 yaş grubu için internet kullanım oranı %53,7 iken 2021 yılında bu oran %83,9'a yükselmiştir. 6-10 yaş erkeklerde oran %38,3'ten %79,5'e (41,2 puanlık artış), 11-15 yaş erkeklerde ise %68,9'dan %88,4'e (19,5 puanlık artış) yükselmiştir. Kız çocuklarda ise 2013 yılında 6-15 yaş grubu için internet kullanım oranı %47,8 iken 2021 yılında bu oran %81,5'e yükselmiştir. 6-10 yaş kız çocuklarında oran %35,4'ten %76,7'ye (41,3 puanlık artış), 11-15 yaş kızlarda ise %61,0'dan %86,4'e (25,4 puanlık artış) yükselmiştir. İnternet kullanım oranları yaş gruplarına göre incelendiğinde; 6-10 yaş grubunda, 2013 yılında internet kullanım oranı %36,9 iken 2021 yılında bu oran %78,1'e yükselmiştir. 11-15 yaş grubunda, 2013 yılında %65,1 olan internet kullanım oranı, 2021 yılında %87,4'e ulaşmıştır.

Grafik 2. Cinsiyete göre internet kullanım sıklığı (%)

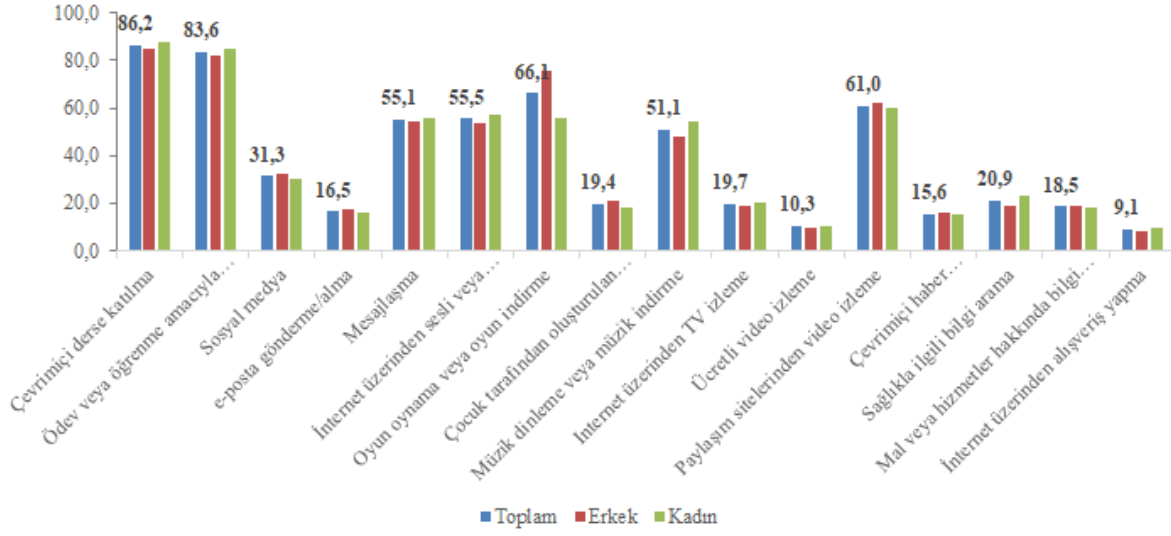

Kaynak: TÜİK, Çocuklarda Bilişim Teknolojileri Kullanımı Araştırması

Grafik 2'de 2013 ve 2021 yıllarında çocukların internet kullanım sıklığındaki değişimler değerlendirilebilir. 2013 yılında erkek çocukların interneti hemen her gün kullanma oranı kız çocuklarına göre daha yüksektir. Kız çocuklarının haftada en az bir kez internet kullanma oranı erkeklere göre daha yüksektir. Kız çocuklarının haftada bir defadan az internet kullanma oranının daha yüksek olduğu görülmektedir. Erkek çocuklar düzenli internet kullanımı açısından biraz daha önde görünmektedir. 2021 yılına gelindiğinde; erkek çocuklar %90,5 oranında hemen her gün internet kullanırken kız çocuklarda bu oran %89,8'dir. Cinsiyet farkı neredeyse yok denecek kadar azdır. Haftada en az bir kez internet kullanan erkek çocukların

oranı %8,4, kız çocukların oranı %8,6'dır. Haftada bir defadan az internet kullanan erkek çocukların oranı %1,1, kız çocukların oranı %1,6'dır. 2021 yılında düzenli internet kullanımı oranı ise erkeklerde %98,9, kız çocuklarda %98,4'tür, yani iki cinsiyet arasında çok az fark bulunmaktadır.

Grafik 3. Düzenli internet kullanan çocukların internet kullanım amaçları (%)

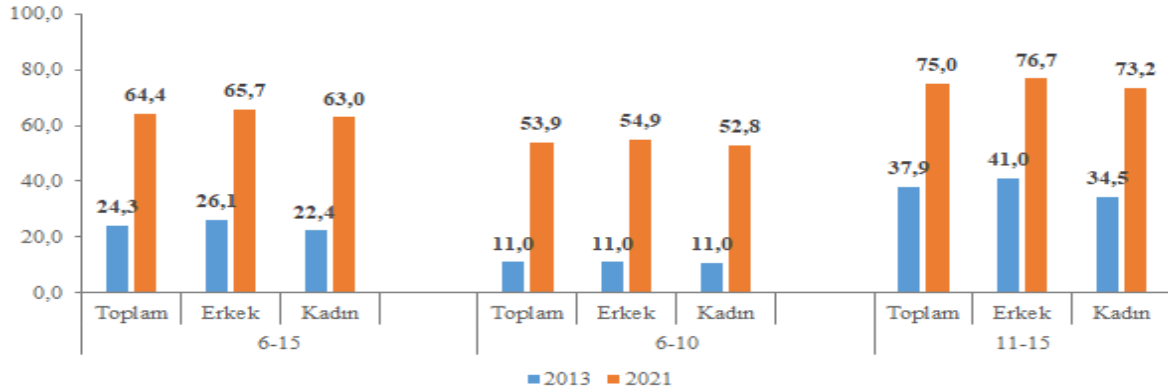
Kaynak: TÜİK, Çocuklarda Bilişim Teknolojileri Kullanımı Araştırması

Grafik 3'te 2021 yılında interneti düzenli kullanan çocukların interneti kullanım amaçları incelendiğinde; kız ve erkek çocuklarının internet kullanım amaçlarının ilgi alanlarına, bilgi edinme biçimlerine ve eğlence tercihlerine göre farklılaştığı görülmektedir. Kız çocuklarının müzik dinleme ve indirme amacıyla interneti erkek çocuklardan daha fazla kullanmaları kız çocuklarının eğlence amaçlı internet kullanımına daha fazla yöneldiğini, müzik dinleme aktivitelerine daha fazla zaman ayırdıklarını göstermektedir. Kız çocuklarının, erkek çocuklarına göre sağlıkla ilgili bilgi aramada daha aktif olması kız çocuklarının interneti daha bilinçli ve bilgi edinme amaçlı kullanmaya eğilimli olduğunu düşündürmektedir. Kız çocuklarının oranının çevrimiçi derslere katılımında erkek çocuklarına göre daha yüksek olması kızların akademik faaliyetlere daha fazla önem verme eğiliminde olabileceğini veya dijital eğitim ortamlarını daha aktif kullandıklarını düşündürülebilir. Erkek çocukları, kız çocuklarına göre oyun oynama ve indirme konusunda oldukça öndedir. Aynı zamanda, erkek çocukları, kız çocuklarına göre sosyal medyada daha fazla zaman geçirmekte ve kendileri tarafından oluşturulan metin, fotoğraf, müzik, video, yazılım vb. içerikleri paylaşmak üzere herhangi bir

web sitesine yüklemeye kız çocuklarından daha aktiftir. Erkek çocuklarının sosyal medyayı daha yoğun kullanma ve içerik paylaşma eğilimi, oyunlar ve diğer eğlence içerikleriyle daha fazla etkileşime girebilmelerinden kaynaklanıyor olabileceği düşünülmektedir.

Grafik 4'e göre; 6-15 yaş grubu çocuklar arasında cep telefonu kullanım oranı incelendiğinde; 2013 yılında erkek çocukların cep telefonu kullanma oranının kız çocuklara göre biraz daha yüksek olduğu görülmektedir. 6-10 yaş grubunda, hem erkek hem de kız çocuklar için cep telefonu kullanım oranı %11 seviyesindedir. 11-15 yaş grubunda ise fark daha belirgindir. 2021 yılına gelindiğinde ise 6-15 yaş grubunda cep telefonu kullanım oranı erkeklerde %65,7, kız çocuklarda %63,0 olup 2013 yılına kıyasla hem erkek hem de kız çocuklarda cep telefonu kullanım oranının büyük oranda artış gösterdiği görülmektedir.

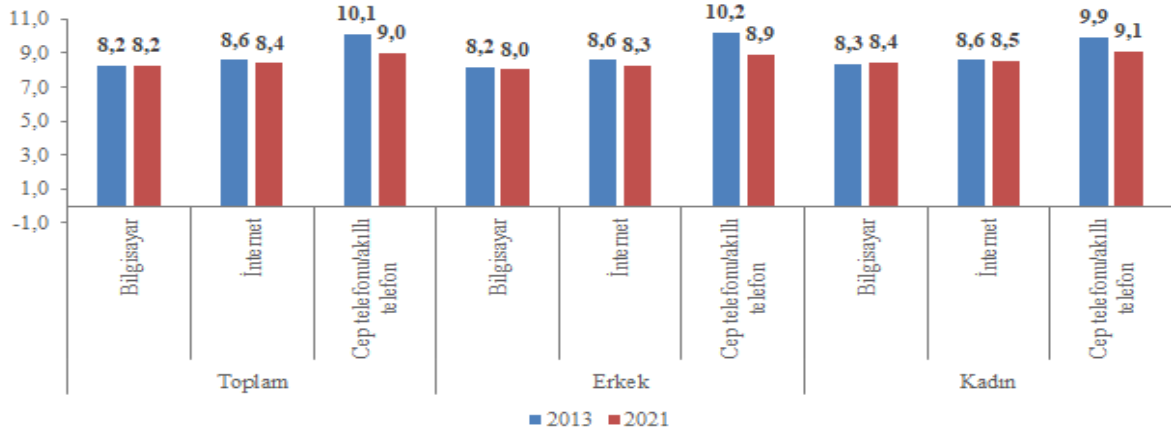
Grafik 4. Cinsiyete ve yaş gruplarına göre cep telefonu kullanım oranı (%)

Kaynak: TÜİK, Çocuklarda Bilişim Teknolojileri Kullanımı Araştırması

6-10 yaş grubunda cep telefonu kullanımını erkeklerde %54,9, kız çocuklarda %52,8'dir. 11-15 yaş grubunda yine erkekler kız çocuklara göre daha fazla cep telefonu kullanmaktadır, ancak her iki cinsiyette de 2013 yılına kıyasla büyük bir artış gözlenmektedir.

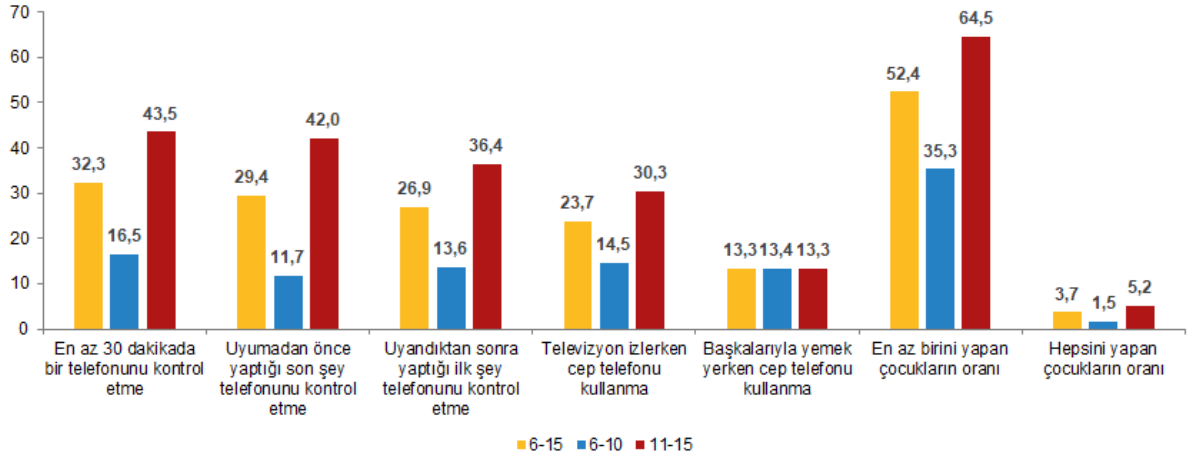
Grafik 5. Cinsiyete göre çocukların bilgisayar, internet ve cep telefonu/akıllı telefon kullanımına başlama ortalama yaşları

Kaynak: TÜİK, Çocuklarda Bilişim Teknolojileri Kullanımı Araştırması

2013 ve 2021 yıllarında çocukların bilgisayar, internet ve cep telefonu/akıllı telefon kullanmaya başladıkları ortalama yaşlarını cinsiyetlere göre değerlendirdiğimizde; dijitalleşme sürecinin çocuklar üzerindeki etkileri görülebilmektedir. Grafik 5'te 2013 yılında, erkek ve kız çocuklarının bilgisayar kullanmaya başlama ortalama yaşının neredeyse aynı olduğu, internet kullanımına başlama yaşının her iki cinsiyet için de ortalama 8,6 yaş olduğu, bilgisayar kullanımıyla internet kullanımı arasında çok küçük bir fark olduğu, çocukların interneti bilgisayardan kısa bir süre sonra kullanmaya başladıkları anlaşılmaktadır. Cep telefonuna başlama ortalama yaşı ise çocukların internet ve bilgisayara göre cep telefonu kullanmaya biraz daha geç başladığını göstermektedir. 2021 yılında erkek çocuklar ortalama 8,0, kız çocuklar ise 8,4 yaşında bilgisayar kullanmaya başlamıştır. İnternet kullanımına başlama yaşı, çocukların artık daha erken yaşlarda internete erişim sağlamaya başladığını göstermektedir. 2021 yılında cep telefonu kullanmaya başlama yaşı, 2013 yılına göre daha erken yaşlara çekilmiştir. Bu, akıllı telefonların yaygınlaşmasıyla birlikte cep telefonlarına erişimin daha erken yaşlarda başladığını göstermektedir.

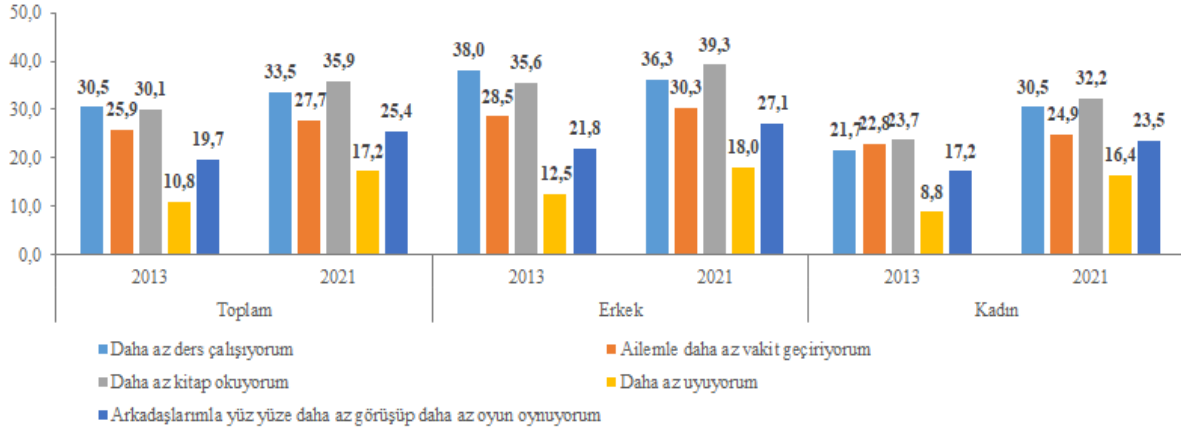
Grafik 6. Cep telefonu/akıllı telefon kullanan çocukların telefon kullanımı davranışları (%)

Kaynak: TÜİK, Çocuklarda Bilişim Teknolojileri Kullanımı Araştırması

Çocuklar arasında cep telefonu/akıllı telefon kullanımına dair bulgular, dijitalleşmenin yol açtığı ekran bağımlılığına dair endişeleri desteklemektedir. Düzenli cep telefonu/akıllı telefon kullanan 6-15 yaş grubundaki çocukların %32,3'ü cihazlarını en az her yarım saatte bir kontrol ettiklerini belirtmiştir. 11-15 yaş grubundaki çocukların %43,5'inin, 6-10 yaş grubundakilerin ise %16,5'inin her 30 dakikada bir cep telefonlarını kontrol ettiği görülmektedir. Bu, özellikle ergenlik dönemine yaklaşan çocuklarda dijital cihaz kullanımının daha yoğun ve sık olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra, cep telefonu/akıllı telefon kullanımının günlük rutin üzerindeki etkileri de dikkat çekicidir. Düzenli cep telefonu/akıllı telefon kullanan cihazlarını en az her yarım saatte bir kontrol eden, uyumadan önce ve uyandıktan hemen sonra cihazlarına bakan, televizyon izlerken veya başkalarıyla yemek yerken dahi cep telefonu kullandığını belirten çocukların oranı %3,7'dir. Bu davranışlardan en az birini sergileyen çocukların oranı ise %52,4 olarak tespit edilmiştir. Bu veriler, çocuklar arasında dijital cihazların kullanımının sadece iletişim veya eğlence amacıyla sınırlı kalmayıp sosyal etkileşim ve günlük alışkanlıklar üzerinde de ciddi bir sorun oluşturduğunu göstermektedir.

Grafik 7. Ekran başında geçirilen süre nedeniyle değişen zaman kullanımı (%)

Kaynak: TÜİK, Çocuklarda Bilişim Teknolojileri Kullanımı Araştırması

2013 yılından 2021 yılına gelindiğinde; çocukların internet ve dijital teknolojilere artan erişimi, çocukların zaman kullanımında önemli değişikliklere neden olmuştur. ÇBTKA verileri, dijital cihazların ve çevrimiçi faaliyetlerin yaygınlaşmasının, çocukların diğer günlük aktivitelerine ayırdıkları zamanı olumsuz yönde etkilediğini göstermektedir. 2021 verilerine göre, çocukların %35,9'u ekran başında daha fazla zaman geçirmekten dolayı daha az kitap okuduğunu ifade etmiştir. Bu oran, 2013 yılına kıyasla çocukların dijitalleşmeye bağlı olarak okuma alışkanlıklarından uzaklaştıklarını ortaya koymaktadır. Buna ek olarak, 2021 yılında çocukların %33,5'i dijital cihazlar nedeniyle daha az ders çalıştığını, %27,7'si aileleriyle daha az vakit geçirdiğini, %25,4'ü arkadaşlarıyla yüz yüze daha az görüşüp fiziksel oyunlar oynadığını belirtmiştir. Dijitalleşmenin çocukların sosyal etkileşimlerini ve fiziksel aktivitelerini sınırlandırdığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, %17,2'si daha az uyuduğunu ifade ederek dijital cihaz kullanımının çocukların uyku düzeni üzerindeki olumsuz etkisini de ortaya koymaktadır. Veriler, 2013 ve 2021 yılları arasında internet ve dijital cihaz kullanımının çocukların zaman yönetiminde belirgin bir değişime neden olduğunu ve bu durumun, hem akademik başarı hem de sosyal gelişim üzerinde potansiyel olumsuz sonuçlar doğurabileceğini göstermektedir. 2013 yılından 2021 yılına dijital teknolojilerin yaygınlaşmasının ve internet erişiminin artmasının, çocukların günlük aktivitelerine ayırdıkları zamanı önemli ölçüde etkilediği, dijital teknolojilerin her iki cinsiyet için de farklı alanlarda zaman yönetimlerini etkilediği ve bazı alışkanlıkları değiştirdiği görülmektedir.

ÇBTKA verilerine göre; 2013 yılından 2021 yılına kadar geçen sürede, kız ve erkek çocuklar arasında dijital teknolojilerin kullanımında belirgin bir fark kalmadığı, cinsiyetler arasındaki dijital uçurumun büyük ölçüde kapandığı görülmektedir. Dijital uçurum, genellikle teknolojiye

erişimdeki farklılıkları ifade ederken bu araştırma sonuçlarına göre cinsiyetler arasında büyük bir dijital uçurumdan bahsedilmemektedir. 2013-2021 döneminde dijitalleşmenin hızlandığı ve çocukların daha erken yaşlarda dijital teknolojilerle tanıştığı açıkça görülmektedir. Özellikle cep telefonları ve akıllı cihazların erişilebilir hale gelmesiyle, 6-10 yaş grubu çocukların dahi bu cihazları yaygın şekilde kullanmaya başladıkları görülmektedir. Bu durum, dijital uçurumun yaş gruplarına göre değişiklik gösterebileceğini işaret ederken genel anlamda cinsiyet temelli dijital uçurumun kapandığını ortaya koymaktadır. Veriler, dijitalleşme sürecinin, çocukların günlük yaşamlarına ve zaman kullanımına büyük etkilerde bulunduğunu, daha az ders çalışma, daha az kitap okuma, aileyle daha az vakit geçirme gibi geleneksel alışkanlıkların yerini dijital aktivitelere bıraktığını desteklemektedir. Bu, dijitalleşmenin çocuklar üzerindeki etkisinin ne kadar derin olduğunu gösterirken çocukların sosyal, bilişsel ve akademik gelişimleri açısından da bir risk yaratmaktadır. Araştırma, ekran bağımlılığının çocukların zaman yönetiminde ciddi değişimlere yol açtığını ortaya koymaktadır. Hem kız hem de erkek çocuklarda internet, sosyal medya, dijital oyunlar gibi aktivitelerin artmasıyla ders çalışma, kitap okuma ve uyuma gibi temel alışkanlıklarda önemli azalmalar yaşanmıştır. Ayrıca, erkek çocukların arkadaşlarıyla yüz yüze oyun oynama alışkanlıklarının azalması, dijital dünyadaki oyun ve sosyal aktivitelerin gerçek dünyadaki etkileşimlerin yerine geçtiğini göstermektedir. Bu bulgular, ekran bağımlılığının çocukların sosyal yaşamlarını, uyku düzenlerini ve akademik başarılarını olumsuz etkileyebileceği sonucunu ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, 2013-2021 yılları arasında dijitalleşmenin hızlanması ve çocukların dijital cihazlarla daha erken yaşta tanışmaları, toplumsal cinsiyet farkının büyük ölçüde kapanmasıyla sonuçlanmış ancak çocukların sosyal ve akademik gelişimlerinde olumsuz etkiler yaratabilecek ekran bağımlılığı sorununu da beraberinde getirmiştir. Çocuklar arasındaki dijital uçurum azalmış olsa dahi dijitalleşmenin getirdiği yeni alışkanlıklar, onların zaman yönetiminde ve genel yaşam kalitesinde önemli değişimlere neden olmuştur. Bu durum, çocukların sağlıklı gelişimleri için dijital dünyayla olan etkileşimlerinin daha iyi yönetilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

IV. Kaynakça

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2024). *Bilim, Teknoloji ve Bilgi Toplumu*.
<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Cocuklarda-Bilisim-Teknolojileri-Kullanim-Arastirmasi-2021-41132>

Özgeçmiş

Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi bölümünden lisans, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji bölümünden yüksek lisans derecelerimi tamamladım. Halen Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü'nde doktora öğrencisi olarak çalışmalarımı sürdürüyorum. 2006 yılından bu yana Türkiye İstatistik Kurumu'nda (TÜİK) çalışmaktayım. Türkiye'de toplumsal cinsiyet, yaşam memnuniyeti, mutluluk, toplumsal yapı, zaman kullanımı ve bilişim teknolojilerinin girişimler, haneler ve bireyler tarafından kullanımı konularında veri üretimi, analizi ve yayımı alanında deneyim sahibiyim. Araştırma tasarımı ve uygulanması (planlama, anket araçlarının geliştirilmesi ve hazırlanması, örnekleme, veri toplama, istatistiksel analiz, raporlama ve istatistiklerin yayımı), veri doğrulama ve kalite kontrolü konusunda teknik bilgiye sahibim.

Covid-19 Pandemi Dönemi Çalışma Hayatında Dijital Gözetim: Bilişim Sektörü Örneği

Duygu Kırıkçioğlu

Araştırma Görevlisi, Başkent Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü,

Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü

<https://orcid.org/0000-0003-3110-8244>

duygukirikcioglu@baskent.edu.tr

Özet

COVID-19 pandemi döneminde çalışma hayatındaki zorunlu değişiklikler gözetim pratiklerinin de değişimine yol açmıştır. Pandemi, gözetimde dijital araçların kullanımını zorunlu hale getirmiştir. Dijitalleşen gözetim araçları, panoptikon mimarisine ihtiyaç duymadan çalışanları gözetim altında tutmaktadır. Bu çalışma, 2024 senesinde “Covid-19 Pandemisinde Değişen Çalışma Koşullarının Gözetim Pratiklerinde Yarattığı Etki: Bilişim Sektörü Örneği” adlı yüksek lisans tezinde, Ankara ilinde, bilişim sektöründe istihdam edilen 30 katılımcı ile yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılarak yürütülmüş olan bir alan araştırmasına dayanmaktadır. Araştırmada evden çalışma sürecinde bilişim sektörü çalışanlarının deneyimlediği gözetim pratiklerinde nasıl değişikliklerin meydana geldiğini ortaya koymak ve bu değişiklikleri üreten mekanizmaların tespit edilmesi amaçlanmıştır. Araştırma, realist metodolojinin yoğun araştırma tasarımına göre kurgulanmıştır. Araştırmanın verileri temel nitel veri analizi ile analiz edilmiştir. Analizler sonucunda COVID-19 pandemi döneminde gözetimi arttıran dört temel mekanizma keşfedilmiştir. Bunlar değişen çalışma koşulları, dijital gözetim araçları, öz gözetim ve çelişik gözetim konumudur. Pandemi döneminde bilişim sektörü çalışanlarının evden çalışmaya geçmesiyle birlikte gözetimin türü zorunlu olarak değişmiştir. Kapitalizm ile fabrikaya taşınan emek süreci pandemi döneminde tersine dönerek eve taşınmıştır. İş yerinden uzaklaşan çalışanların kontrol ve denetimleri işverenler açısından bir kaygıya neden olmuştur. Bu kaygıyı giderebilmek adına işverenler dijital gözetim araçlarına başvurmuştur. Araştırmanın katılımcıları pandemi döneminde VPN, JIRA ve Azure DevOps uygulamalarını kullandıklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların söz ettiği uygulamalar hem iş takip hem de mesai saatinin kontrol edilmesine imkân tanımaktadır. Belirtilen uygulamalar haricinde e-posta ve/veya cep telefonları da süreç içerisinde aktif bir şekilde gözetim aracı olarak kullanılmıştır. Katılımcılar bilişim sektöründe istihdam edilmesine rağmen katılımcıların dijital gözetim araçlarının gözetim kapsamında nasıl kullanıldığına dair kesin bir bilgiye sahip olmadığı görülmüştür. Buna rağmen katılımcılar ofis yaşamlarına kıyasla çok daha fazla çalıştıklarını belirtmişlerdir. Böylece dijital gözetim araçları iş yerinde daha fazla güç ve kontrol talep eden işverenleri özel binalar ve kuleler inşa etme ihtiyacından kurtarmış ve

panoptik ilişkileri iş yerinin fiziksel sınırlarının ötesine taşımayı mümkün kılmıştır. Dolayısıyla günümüzün dijital panoptikonu, fiziksel panoptikon mimari kurgusunun işlevinden daha fazlasını dijital gözetim araçları ile yerine getirmektedir.

Anahtar kelimeler: Panoptikon, COVID-19, çalışma, gözetim, dijitalleşme

1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Bu araştırmanın konusu, COVID-19 pandemisinde zorunlu evden çalışma uygulamasının gözetim pratiklerinde yarattığı etkidir. Pandemi dönemi toplumsal bir kriz yaratarak olarak aile, eğitim, sağlık gibi birçok alanı etkilemiştir. Bu etkilenen alanlardan bir tanesi de çalışma hayatıdır. Kapanma uygulamaları nedeniyle çalışma hayatı değişime uğramış, evden çalışma zorunlu hale gelmiştir.

Gözetim ise güncel tartışmalarda sıklıkla yerini alsada insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. Gözetimin tarihi göz önüne alındığında dünya genelini etkileyen krizler gözetim pratiklerinin değişikliğe uğramasına neden olmaktadır. Bu nedenle pandemi dönemindeki gözetim pratiklerinin uygulanma biçimleri ve kapsamı değişikliğe uğramıştır. Bu çalışmada söz konusu değişiklikleri üreten etmenlerin neler olduğu bilişim sektörü örneği üzerinden sorunsallaştırılmıştır.

Bu araştırmanın temel amacı bilişim sektörü çalışanlarının evden çalışmaya bağlı olarak deneyimlediği gözetim pratiklerinde nasıl değişikliklerin meydana geldiğini ortaya koymak ve bu değişikliği üreten mekanizmaların neler olduğunu saptamaktır.

2. Araştırmanın Metodolojisi

Bu araştırma, realist metodolojinin yoğun araştırma tasarımına göre kurgulanmıştır. Andrew Sayer'e göre (2019), "bir şeyin nedenini aramak onun olmasını sağlayan, onu üreten, türeten, yaratan ya da belirleyen şeyin ne olduğunu sormaktır" (s. 141). Realist görüşte nedensellik, neden-sonuç ilişkisi içinde ele alınmaz. Nedensellik, şeylerin nedensel güçlerine, yani eylem biçimlerine veya mekanizmalarına atıfta bulunur. Örneğin, insanlar çalışmak için konuşma ve akıl yürütme yeteneği gibi bir dizi nedensel kapasiteye sahiptir. Nedensel güçler yalnızca nesnelere veya bireylere değil, aynı zamanda bunların oluşturduğu toplumsal ilişkilere ve yapılara da bağlıdır (Sayer, 2019, s.141). Yoğun araştırma tasarımı ise nedensel sürecin belirli bir örnekte nasıl çalıştığı ile ilgilidir (Sayer, 2019, s.298). Yoğun çalışmada temel olarak katılımlı gözlem ve/veya etkileşimli görüşmeler gibi nitel yöntemler kullanılır. Sayer'e göre (2019) yoğun araştırmanın temel soruları; "Belirli bir vakada bir süreç nasıl çalışır, belli bir değişimi ne üretir ve failer fiilen ne yapar" olarak belirlenmiştir (s. 299). Bu araştırma gözetim

pratiklerindeki değişimi yaratan nedensel süreçleri belirli bir vaka -bilişim sektörü çalışanları- üzerinden göstermeyi amaçladığı için yoğun araştırmadır.

2.1. Veri Toplama ve Analiz Teknikleri

Bu çalışma nitel araştırma deseni ile yürütülmüştür. Çalışmada araştırma soruları çerçevesinde 30 kişi ile yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmış ve bu görüşmeler temel nitel veri analizi tekniği ile analiz edilmiştir.

3. Araştırmanın Kuramsal Ve Kavramsal Çerçevesi

3.1. Araştırmanın Temel Kavramları

3.1.1. Gözetim Kavramı

Gözetim kavramı izlemek ile karşılık bulmaktır. Sözü edilen izleme sistemli ve düzenlidir. ‘‘Fransızcada bakarak olmak anlamına gelen *surveiller* fiilinden türeyen gözetim, bireylerin davranışlarının dikkate alınmasına işaret eder.’’ (Lyon, 2013, s. 30). Ancak sosyolojik perspektiften gözetim iktidar ilişkileri, teknolojik gelişim, güvenlik, toplumsal denetim ile ilişkili olarak ele alınmaktadır. Toplumsal denetim kavramı ise; ‘‘bireyleri, toplumsal düzene zarar vermemesi adına, istenmeyen eylemleri gerçekleştirmelerini engelleyecek bir konumda tutmak ya da tam aksine toplumsal düzeni korumak adına istenen davranış türlerini teşvik ederek hedeflenen bir tutum sergilemelerini sağlamaktır.’’ (Dolgun, 2015, s. 23). İstendik davranışlar, güç ve iktidar ilişkileri tarafından belirlenmektedir.

Gözetim kavramının olumsuz çağrışımının dışında olumlu olarak görünen bir boyutu da vardır ve bu da güvenlik ile ilişkilendirilmektedir. Çünkü gözetim teşvik ve uyarı görevi de görmektedir. Pandemi döneminde de gözetim pratikleri halk sağlığını korumak adına kullanılmıştır. Pandemiyle mücadele süreci, virüsün yayılımının kontrol altına almak amacıyla, hastalığın tespit edilmesi ve ardından da hastaların ve temaslı bireylerin karantina altına alınmasıyla yürütülmüştür. Bu sürecin yürütülebilmesinin en birincil şartı ise dijital gözetim araçları olmuştur. Toplanan sağlık verileri ve konum bilgileri halk sağlığı adı altında elde edildiği için gözetlenen bireylerin şüpheleri asgari bir düzeye inmiştir. Gözetim, pandemi dönemi boyunca kendine bir meşruiyet zemini yaratmıştır.

3.1.2. Çalışma Kavramı

Çalışma kavramı en basit haliyle bireylerin hayatlarını idame ettirebilmelerini mümkün kılan görevlerin yerine getirilmesi olarak tanımlanabilir (Watson, 1995, s.113). Bireyler hayatını idame ettirirken aynı zamanda benlik kavramlarını da değiştirirler. İş yalnızca maddi bir karşılık değildir. Meslekler aynı zamanda bireylere birer kimlik kazandırmaktadır. Günümüz toplumlarında meslekler birer statü konumunu işgal etmektedir.

Çalışma kavramı sosyolojide birçok sosyolog tarafından ele alınmıştır. Karl Marx ve Friedrich Engels'e göre çalışma, insanı diğer canlı türlerinden ayıran ve bir bilinç olarak açığa çıkan bir etkinliktir. Çalışmayı bitmeyen bir üretim süreci ve insanın varoluş sebebi olarak görmüşlerdir. Çalışma yaratıcılıkla ilişkilendirilmekte ve kişinin kendini gerçekleştirme olarak görülmektedir (Ritzer, 2007, s. 191). Kapitalist üretim ile emek süreci değişikliğe uğramıştır. Kapitalizmden önce kendi toprağı ya da üretimi konusunda karar verici olan işçi, kuralları kapitalist tarafından belirlenen bir sisteme hizmet etmek zorunda bırakılmıştır (Ball, 2010, s.89). İşçiler kapitalizm ile fabrikalarda çalışmaya başlamıştır. “Çalışma hayatı ve işçiler üzerindeki gözetim pratikleri, işin programlanması, işçilerin çalışma alanına en uygun şekilde yerleştirilmesi ve işçilerin çalışma sırasında sürekli olarak test edilmesi ve gözlemlenmesi gibi yöntemlerle fabrika yaşamına dahil edilmiştir.” (Dolgun, 2015, s. 78). Modernitenin temel taşları olan uzmanlaşma, teknoloji, iş bölümü, hesaplanabilirlik, standartlaşma, verimlilik gibi kavramlar fabrikalarda uygulanmaya başlamıştır. Bu temeller çalışma hayatında gözetimin varlığını zorunlu kılmıştır.

3.2. Kuramsal Arka Plan

Sosyolojide gözetim çalışmaları Michel Foucault tarafından başlatılmıştır. Foucault, “Hapishanenin Doğuşu ” adlı eseri ile gözetimin tarihçesini ortaya koymuştur. Modern dönemin cezalandırma sistemi ile geleneksel yöntemleri kıyaslayarak cezanın değişen doğasını ele almıştır. Geleneksel yöntemler beden üzerinden bir cezalandırma uygularken; modern toplumlarda cezalandırma zihne doğru taşınmıştır. Jeremy Bentham’ın panoptikonunu inceleyen Foucault hapishanelerin fabrikalara, fabrikaların da hapishanelere benzediğini belirterek kapitalist fabrikaların panoptik özelliklerini ortaya koymuştur (Foucault, 2019).

Fiziksel panoptikon bir mimariye ihtiyaç duymaktadır. Oysa dijital panoptikon temel işlevleri yerine getirmek konusunda fiziksel panoptikondan daha etkili olmuştur. Gözetleyen belirsizliği ve gözetlenenlerin daima gözetleniyor olduklarına dair şüpheler dijital gözetim araçları ile sağlanmaktadır. Teknolojik gelişmeler, gözetimin merkezsizleşmesi adına birincil rol oynamaktadır.

Ivan Manokha (2020b), pandemi döneminde işverenlerin çalışanlarından daha fazla beklentisi olduğunu ortaya koymuştur. Uzaktan çalışma işverenlerde bir kaygı yaratmaktadır çünkü işverenler şirkette bulunmayan çalışanlarının üzerindeki kontrollerini kaybetmekten korkarlar. Bu nedenle ofiste bulunmayan çalışanlar için çeşitli gözetim teknikleri kullanılırlar (Sennett, 2019, s. 64). Uzaktan çalışma uygulaması nedeniyle çalışanların gözetimi dijital gözetim araçları ile sağlanmış, çalışanlar uzaktan çalışırken denetim altında tutulmaya devam etmiştir. Uzaktan çalışmanın zorunlu ortaya çıkışı dijital gözetim araçlarının kapsamının arttırılmasına neden olmuştur.

4. Bulgular

Katılımcıların tamamı bilişim sektörü çalışanlarından oluşmaktadır. Bilişim sektörü çalışanlarının teknoloji ile iç içe olması nedeniyle pandemi döneminde kullanılan uygulamalara dair bilgileri görece diğer meslek gruplarından fazladır. Bu amaç doğrultusunda katılımcılara pandemi döneminde kullanılan uygulamalar sorulmuştur. Katılımcılar kullanılan uygulamaların JIRA, VPN ve Azure DevOps olduğunu belirtmişlerdir. JIRA ve Azure DevOps uygulamaları iş takip sistemleridir. Belirtilen uygulamalar aracılığıyla katılımcıların iş takipleri işverenler tarafından kontrol edilebilmektedir. Virtual Private Network (VPN) ise uzaktan çalışma sürecinde şirket ağlarına bağlanma şansı sunmaktadır. VPN bağlantısı ile çalışan katılımcıların LOG kayıtları tutulmuştur. LOG kayıtları çalışanların iş başlangıcı ve bitişini belirleme olanağı tanımaktadır. Süreç içerisinde cep telefonları ve e-postalar yoluyla da katılımcılar kontrol edilmiştir.

Katılımcıların bilişim sektöründe istihdam ediliyor olmalarına rağmen kullanılan uygulamaların kapsamına dair kesin bir bilgiye sahip olmadıkları görülmüştür. Uygulamalar pandemi öncesinde de kullanıldığı için katılımcılar değişen boyutlara dair bilgilendirilmemiştir. Ancak katılımcılar pandemi döneminde ofis yaşamına kıyasla kendilerinden müsaitlik beklentisinin arttığını ve dijital gözetim araçları ile iş yapıp yapmadıklarının kontrol edildiğini belirtmişlerdir. Katılımcıların bir kısmı gözetim verilerine dair bir geri dönüş almadığı için rahatsız olmadığını ancak eğer geri dönüş alsalardı rahatsız olacaklarını vurgulamışlardır. Diğer bir kısmı ise dijital gözetim araçlarından rahatsızlık duymadıklarını ifade etmiştir. Rahatsızlığın gerekçesi olarak vurguları ise çalışanın takip edilmesinin olağan karşılanmasıdır.

Evden çalışma sürecinde diğer bir dijital gözetim aracı da video konferans uygulamaları olmuştur. Zorunlu uzaktan çalışma sürecinde video konferans uygulamalarının kullanım oranı artmıştır. Video konferansların sıklığı katılımcıların denetlenmesine olanak sağlayan yollardan biri olmuştur. Özellikle anne olan kadın katılımcılar çocukları ile süreçte daha fazla

zorlandıklarını belirtmiştir. Video konferans kullanımı özel alan algısının da değişikliğe uğramasına neden olmuştur. Ev ve iş yeri arasındaki sınırlar dijital gözetim araçları kullanımı ile aşmıştır.

Katılımcıların bir kısmı pandemi sürecinde işverenleri ile daha fazla iletişim halinde olduklarını belirtmiştir. Mesai saatleri içinde ve/veya dışında işverenler cep telefonu aracılığıyla çalışanlarını denetlemiştir. Katılımcılar gelen aramaları hızlı bir şekilde yanıtlamak zorunda olduklarını dair bir hisse kapıldıklarını vurgulamışlardır. İşverenlerin, evden çalışma sürecinde çalışanlarının her zaman müsait olduklarını düşünerek hareket ettiği görülmüştür.

Dijital gözetim araçlarının kullanımı pandemi döneminde artış göstermiştir. Ofis yaşamından uzaklaşan çalışanların denetimi dijital olarak sağlanmaya çalışılmıştır. Geleneksel ofis yaşamı gözetimi basit yöntemler gerektirirken pandemi döneminde dijital gözetim araçlarının varlığına ihtiyaç duyulmuştur. Çalışanların gün içerisindeki çalışma süreleri, bilgisayar başında olup olmadıkları, verilen görevlerinin tamamlanıp tamamlanmadığı süreç boyunca kontrol edilmiştir.

5. Sonuç

Pandemi döneminde gözetimi yoğunlaştıran etmenlerden biri dijital gözetim araçları olmuştur. Katılımcılar, evden çalışma süreleri boyunca çeşitli uygulamalar aracılığıyla takip edilerek kontrol edilmişlerdir. Pandemi sürecindeki çalışma panoptikon ile açıklanabilir görünmektedir. Aslında panoptikon, dijital hale gelmesiyle işlevlerini tam anlamıyla gerçekleştirebilmiştir. Bentham'ın projesinden panoptik gözetimin üç temel özelliğini ortaya koyabiliriz: gözetleyenin tamamen görünmez olmasıyla sağlanan her yerde bulunma, kesintisiz gözetim varsayımı ve bunun sonucunda uyumlu çalışanların varlığı (Manokha, 2020a, s. 547). Geleneksel iş yeri gözetim yöntemleri belirtilen özellikleri tam olarak sağlayamamıştır. Araştırmanın katılımcılarının büyük bir çoğunluğu gözetim altında olduğundan emin olmadan çalışmıştır. Buna rağmen katılımcıların süreç içerisinde gözetleniyor olduklarını varsayarak çalıştıkları görülmüştür. Ayrıca katılımcıların bir kısmının kullanılan dijital gözetim araçları ile kontrol edilmelerinden rahatsızlık duymamaları itaatkar çalışan yaratma arzusunun başarılı olduğunu da göstermektedir.

Dijital gözetim araçları dijital panoptikonu yaratmıştır. Botan (1996) elektronik panoptikonun bugünün işçilerinin eylemlerini fiziksel panoptikondaki suçluların hücre içerisindeki eylemleri kadar görünür hale getirdiğini ve gözetleyenlerin ise tamamen görünmez kılınabildiğini savunmaktadır (s. 299). Bu şekilde çalışanlar bir mimariye ihtiyaç duyulmaksızın dijital gözetim araçları ile izole edilebilmektedir. Bu sayede gözetimin sınırları çalışanlar adına

genişlemiştir. Geleneksel yöntemlere ihtiyaç duyulmadan gerçekleşen gözetim giderek kolaylaşmaktadır. Dolayısıyla fiziksel panoptikondan daha etkili bir yöntem ortaya çıkmıştır.

Kaynakça

- Ball, K. (2010). Workplace surveillance: An overview. *Labor History*, 51(1), 87-106.
<http://dx.doi.org/10.1080/00236561003654776>.
- Botan, C. (1996). Communication work and electronic surveillance: A model for predicting panoptic effects. *Communications Monographs*, 63(4), 293-313.
- Dolgun, U. (2015). *Şeffaf hapishane yahut gözetim toplumu: Küreselleşen dünyada gözetim, toplumsal denetim ve iktidar ilişkileri*. Ötüken Yayınları.
- Foucault, M. (2019). *Hapishanenin doğuşu*. İmge Kitabevi.
- Lyon, D. (2013). *Gözetim çalışmaları*. Kalkedon Yayınları
- Manokha, I. (2020a). The implications of digital employee monitoring and people analytics for power relations in the workplace. *Surveillance and Society*, 18(4).
- Manokha, I. (2020b). COVID-19: teleworking, surveillance and 24/7 work. Some reflexions on the expected growth of remote work after the pandemic. *Political Anthropological Research on International Social Sciences (PARISS)*, 1(2), 273-287.
- Ritzer, G. (Ed.). (2007). *The Blackwell encyclopedia of sociology*. Blackwell Publishing.
- Sayer, A. (2019). *Sosyal bilimde yöntem: Realist bir yaklaşım*. Küre Yayıncılık.
- Sennett, R. (2019). *Karakter aşınması*. Ayrıntı Yayınları.
- Watson, J. T. (1995). *Sociology, work and industry*. Routledge.

Özgeçmiş

Ar. Gör. Duygu Kırıkçioğlu Başkent Üniversitesi Sosyoloji Bölümün'de öğretim görevlisidir. Lisans ve yüksek lisans öğrenimini Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde tamamlamıştır. Şu an aynı üniversitede doktora öğrencisidir. Çalışma alanları; çalışma sosyolojisi, dijitalleşme ve metodolojidir.

Sosyolojik Bakış Açısıyla Veri Bilimcilerin Gözünden Veri İhlali ve Veri Manipülasyonu Ayrımı³

Elif Özuz Dağdelen

Başkent Üniversitesi

<https://orcid.org/0000-0002-6567-268X>

elifozuz@baskent.edu.tr

Özet

Günümüzde büyük veri devletler, uluslararası şirketler ve farklı kurumlar tarafından daha da önem arz eden ve bireyler, gruplar ve toplumlar hakkında öngörü yapabilmek için kullanılabilme potansiyeli taşıyan bir araç haline gelmiştir. Bu öngörülerin sadece ticari değil, sosyal ilişkiler ve hatta toplumların yönetilme şekilleri gibi pek çok süreçte etkin hale geldiği görülmektedir. Büyük verinin sosyolojik olarak tam olarak ne ifade ettiği, onla bağlantılı olan kavramlar ve muhtemel sonuçları üzerine düşünebilmek için ise onu en iyi bilen grup ile araştırma yapılması gerektiği düşünülmüştür. Bu sebeple bu çalışma, 2023 senesinde 16 veri bilimci ile katılımcıları hem birer uzman hem de birer katılımcı olarak gören nitel bir araştırma tasarımı ile, uzman görüşü mülakatları ve derinlemesine mülakatlar yaparak gerçekleştirilmiştir. Araştırmada, bu konuda en çok bilgi sahibi olan bu grup içerisinde büyük verinin sosyolojik anlamını ve dönüşümünü görmek amaçlanmış, araştırmanın sonucunda yapılan deşifreler ile veri bilimcilerin gözünden büyük veri; büyük verinin yıkıcı bir güç haline gelmesi, büyük verinin kullanım alanlarına bakış, büyük verinin sağladığı olanaklar ve riskler, yeni karar verme kültüründe büyük veri, büyük veri kibri ve büyük veri ayrımı ve son olarak veri manipülasyonu ve veri ihlali olarak sınıflandırılmıştır. Nitel araştırma sonucunda ulaşılan bu alt kategorilerde aslında günümüz toplumlarında öncelikle veri ihlali ve veri manipülasyonu arasındaki farkın ne olduğunun araştırılması, düşünülmesi ve tartışılması gerektiği ortaya çıkmış, bu tartışmanın başlangıcı ise veri bilimcilerin dünyada ve Türkiye’de bu konudaki örneklemeleriyle açıklanmaya çalışılmıştır. Bu örnekler arasında, Cambridge Analytica/Facebook olayı, Snowden meselesi, Kim uygulaması, nüfus verilerinin çalınması ve pek çok güncel örnek ele alınmıştır. Bu örneklerle birlikte, bu konudaki uzmanların bile veri ihlali ve veri manipülasyonu arasında bir ayrım yaparken çok dikkatli davrandıkları ve ikisi arasındaki çizginin çok bulanık olduğu görülmüştür. Elde edilen büyük verilerin, algoritmik yönetimsellik, panoptik sınıflandırma, kartografi gibi pek çok yeni sosyolojik kavramla tartışıldığı ve bu kavramların da dikkate alınması gerektiği görülmüştür. Bunun yanı sıra bu

³ Bu çalışma Dr. Elif Özuz Dağdelen’in 2023 senesinde Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Doktora Programı’nda tamamlamış olduğu, “Büyük Verinin Büyük Biradere Dönüşümü: Dijital Sosyoloji Perspektifinden Bireyin Verileşmesi ve Veri Gözetimi” isimli tezinden üretilmiştir.

konuyu sosyolojik olarak inceleyebilmek için birey onayı ve bilinçliliğinden; son olarak ise veri ihlallerinin çözüm önerilerinden bahsedilmiştir. Mülakatlar sonucunda, farklı görüşler doğrultusunda bireylerin onay vermiş oldukları verilerin işlenebileceği ve bireyin onay verdikten sonraki süreçte söz sahibi olmadığından; bunun aksine bütün sorumluluğun katılımcılara yüklenemeyeceği çünkü burada veri toplanırken bununla ne amaçlandığının kurumlar ya da güce sahip kimseler tarafından bilinmesi fakat kullanıcı tarafından bilinmemesi sebebiyle bir bilgi asimetrisine sebep olduğundan; uluslararası şirketler ve devletlerin büyük veri kullanımının aynı şekilde ele alınamayacağı ilkinde bilgi üzerinden bir strateji üretme hedefleri olmasına karşıt olarak devletin yaptığı izleme pratiklerinde güvenlik ve kontrol edebilme vurgusunun daha çok olduğu gibi pek çok farklı görüşe erişilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Büyük veri, veri manipülasyonu, veri ihlali, algoritmik yönetimsellik

Araştırma Konusu ve Problemi

Büyük verinin kullanıldığı pek çok farklı alanda özellikle kişisel verilerin kullanımıyla bireyler hakkında öngörü yapabilme imkânı günümüzde çok fazla artmıştır. Büyük verinin kişisel verileri elde edebileceği dijital medya teknolojileri ve bağlantılı olan tüm sistemlerin gün geçtikçe daha da gelişmesi bireylerin kendi verileri üzerinde kontrolü kaybetmesine yol açmaktadır. Araştırmanın konusu da bu sebeplerle, başlangıçta kullanım alanları suç paternlerini, ağ akışını, hava durumunu, tüketimi ve hastalık dağılımlarını belirleyebilme ve takip etmek olan büyük verinin özellikle veri ihlaline ve veri manipülasyonuna yol açmasının sosyolojik sonuçlarıdır. Yakın zamanda WhatsApp'ta yaşanan veri ihlalinde, kişisel verilerin etik problemlerin göz önünde bulundurulmadan kullanıldığı, bunun temel sebebinin ise kullanıcıların bilinçsiz bir şekilde verilerinin kullanımına onay verdiği görülmektedir (Turancı, 2021). Bu tür bilinçsiz kullanımların yanı sıra, Çin'de kurulduğu söylenen Yapay Zekâ Destekli Sosyal Puanlama sistemi, İran'ın yüz tanıma teknolojisiyle başörtüsü yakmayanları tespit etmesi, Türkiye'de nüfus verilerinin çalındığına yönelik haber ve beyanlar gibi pek çok durum öncelikle veri ihlali ve veri manipülasyonu kavramlarının neler olduğuna yönelik sosyolojik bir değerlendirmenin gerekli olduğunu göstermektedir. Dijital gözetim sosyolojisi alanı düşünüldüğünde, gözetimin açıklandığı Cambridge Analytica ve Snowden gibi olayların da dijital sistemlerde özellikle kişisel verilerin kullanımıyla neler yapılabileceğine dair örneklerle bu konunun gün geçtikçe ne kadar önemli olduğunu göstermekte, bu olaylar çok önemli görülürken gelişen teknolojilerle durumun daha da önemsenmesi gereken bir hale geldiğini gözler önüne sermektedir. Cambridge Analytica Olayı'nda bireylerin kişisel verilerinin ayrıntılı psikolojik profil belirleme amacıyla kullanıldığı (Cadwalladr, 2018 akt. Heawood, 2018);

Snowden Olayı'nda ise Amerika'daki Milli Güvenlik Kurumu'nun vatandaşlarının haklarını ihlal edecek biçimde gözetim pratiğinde bulunduğuna yönelik bir durumdan bahsedilmektedir (Chen, 2017). Bu çalışmada da büyük verinin yarattığı güç dengesini, bilgi asimetrisini ve mahremiyet ilkelerini tartışabilmek amaçlanmaktadır. Bu tartışmanın hem bireyi hem de kurumları, devletleri, uluslararası şirketleri ele alarak yürütülmesi gerektiği düşünülmektedir.

Araştırma Yöntemi

Bu araştırma nitel araştırma yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmada örneklem olarak bu konu hakkında hem uzman hem de deneyimleyen bireyler olarak yorum yapabilecek veri bilimciler belirlenmiş olup, veri bilimcilerin kim olduğuna dair bir tanım çıkarabilmek adına literatür detaylı bir şekilde taranmıştır. Veri bilimciler bu doğrultuda belirli uygulamaları bilen, belirli bölümlerden mezun ve bilinen firmaların ya da kurumların veri bilimcisi olarak çalışmış ya da çalışmakta olan bireyler arasından amaçlı örneklem ile kartopu örneklem tekniği kullanılarak seçilmiştir. Araştırmada desen olarak da temellendirilmiş kuram kullanılmıştır. Uzman görüşü mülakatları ve derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmeden önce, 21 Mart 2023 tarihinde Hacettepe Üniversitesi'nden etik kurul izni alınmış ve etik kurul alındıktan sonra pilot çalışma gerçekleştirilmiştir. Mülakatlara 1 Mayıs 2023 tarihinde başlanmış olup 31 Temmuz 2023 itibariyle mülakatlar sonlandırılmıştır. Araştırmada 16 veri bilimcisi ile görüşülmüş olup, baştaki hedef görüşmeci sayısı daha çok olsa da araştırmanın risk ve sınırlılıklarında belirtilmiş olup, genellikle güvenlik sebebiyle ya da çeşitli çekincelerle veri bilimcilerin mülakat yapmak istememesi sebebiyle katılımcı sayısı 16 ile sınırlandırılmıştır yine de bu sayı ile de araştırmada doyma noktasına ulaşıldığı düşünülmüştür.

Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Araştırmanın kavramsal ve kuramsal çerçevesini genel olarak gözetim ve dijital gözetim kavram ve kuramları oluşturmaktadır. Panoptikon başta olmak üzere gözetim sosyolojisi literatüründeki tüm "optikon" çerçeveleri ilk aşamadır. Bu çerçevede Deleuze'un Rizomatik Bağlantılar ve kartografi kavramlarının, bireylerin kişisel verilerinin bir tür ağ gibi kurularak onlar hakkında kullanılan birer sistem haline dönüşmesinden; Boellerstoff ve Levi Strauss'un bozulmuş veri kavramıyla bireylerin kendi verileri üzerinde denetimi ve kontrolü kaybetmesinden ve bu noktada veriyi toplayanlarla verinin alındığı bireyler arasındaki bilgi asimetrisinden bahsedilmektedir.

Özellikle uluslararası firmaların bu verilerle bir tür manipülasyon yapabilmesi ve bunun sadece ticari amaçlarla kullanılmaması da Zuboff'un gözetim kapitalizmi çerçevesinde ele alınmakla

birlikte, büyük verinin ciddi bir hammadde olarak günümüzde ortaya çıkması ve gözetim kapitalizminin Büyük Birader gibi bireyleri kontrol altında tutmasıdır. Burada gözetim kaynaklı ortaya çıkan sınıflandırma ise Gandy'nin panoptik sınıflandırması ile tanımlanmaktadır. Panoptik sınıflandırma, karmaşık bir ayrımcı teknolojidir. Panoptik "her şeyi kapsayan" olarak adlandırılmaktadır çünkü bireyler, bireysel statü davranışları hakkındaki tüm bilgilerin, bir kişinin ekonomik değeri hakkında istihbarat üretmede potansiyel olarak yararlı olduğunu düşünmektedirler. Bu tahminlere dayanarak insanlar kategorilere ayrılmaktadır (Gandy Jr., 1996, s. 133). Rizomatik bağlantılar, bozulmuş veri, gözetim kapitalizmi, panoptik sınıflandırma gibi büyük verinin büyük biradere dönüşümünü açıklayan kuramların temelinde aldığı temel sorun (bu çalışmayla bağlantılı olarak) algoritmaları nüfus sayımları gibi devlet veri tabanlarıyla eşleştirme neticesinde bireylere ilişkin hassas ayrıcalıklı bilgiler de dahil olmak üzere izlendiği konusunda uyarıda bulunmak ve kişisel verilerin rutin olarak sınıflandırılmasının güçlü bir kurumsal güce dönüşmüş olmasıdır (Sullivan, 2014).

Bulgular/Beklenen Sonuçlar

Araştırmada verilerin analizi sonucunda, büyük verinin özellikle şirketlerin yaptığı veri manipülasyonu ile ilişkilendirildiği ve temel olarak büyük verinin bir tür sermaye olarak çok kuvvetli olduğuna vurgu yapıldığı görülmektedir. Sermaye olarak değerlendiren katılımcıların bazıları büyük verinin yararlı algoritmalar ürettiğini düşünürken, bazı katılımcılar bunun tam aksi beyanda bulunmaktadır. Aksi beyanlara bakıldığında, verilerin ihlali ve manipülasyonu noktasında bir ayırım yapıldığı görülmektedir.

Katılımcılara Türkiye’de ve dünyada akıllarına gelen ilk veri ihlali nedir sorusu yöneltilmiştir. Bu sorunun amacı gözetim ile ilgili onların görüşlerini almadan önce, Türkiye’deki ve dünyadaki dijital gözetim uygulamalarından en dikkat çekenleri tespit etmek ve neden bu olaylardan etkilendiklerini anlayabilmektedir. Türkiye’de ilk akla gelen veri ihlalleri siyasilerin kasetlerinin çıkması, ünlülerin Cloud hesaplarının hacklenmesi, (genel olarak devletin tuttuğu veriler olsa da) e-devletten verilerin çalınması, nüfus cüzdanı bilgilerinin çalınması, e-nabızdan alınan verilerin çalınması, MHRS’den verilerin çalınması, NVI (Nüfus ve Vatandaşlık İşleri)’nden verilerin çalınması şeklindedir. Buna ek olarak belirli bankalardan, yemek siparişi etme, alışveriş, hediye gönderme gibi platformlardan sızan verilerden bahsedilmektedir. Buna ek olarak Google Maps’in gidilen yerlerin verilerini alması ve tutması da bir katılımcı tarafından veri ihlali olarak değerlendirilmiştir. Çok güncel ve katılımcıları etkileyen “veri ihlali” olarak değerlendirdikleri diğer bir durum ise “Kim” ya da “Kim Bu?” diye adlandırdıkları uygulamadır.

Uluslararası anlamda katılımcıların aklına gelen ilk veri ihlalleri sorulduğunda ise katılımcıların genel olarak ortak noktada buluştukları; Facebook-Cambridge Analytica Olayı, Wikileaks sızıntıları, Snowden-NSA Olayı olarak üç temel olayı ifade ettikleri görülmektedir. Bunlara ek olarak Pentagon'a sızan hackerların uluslararası ölçekte belgeleri yayınlamaları ve İngiltere'de yaşayan bir katılımcının oradaki Milli Sağlık Örgütü'ndeki verilerin çalındığını ve orada çok yankı uyandırdığını aktardığı görülmektedir.

Katılımcıların çoğunluğu bu durumları veri ihlali olarak değerlendirirken, bazı katılımcıların veri ihlali ve veri manipülasyonu konusunda daha çok düşünmek gerektiğini, çeşitli durumlarda ikisinin birbirine karıştırılabildiğini özellikle Facebook-Cambridge Analytica ve Snowden-NSA olayı üzerinden kendi içlerinde de tartıştıklarını ve bazı katılımcıların kesinlikle bu olayları veri ihlali olarak değerlendirmede de görülmektedir. Çoğu katılımcının veri ihlali ile veri manipülasyonu arasında ciddi bir ayırım yapılması gerektiğini söylediği ve Cambridge Analytica'nın yaptığının sadece kişisel verilerin modellenerek açık olarak kullanılması olduğunu düşündüğü görülmektedir. Katılımcıların yanıtlarına bakıldığında, veri ihlali ile veri manipülasyonunun aynı şey olmadığını, birey onay verdiği, çerezleri kabul ettiği, sözleşmeleri okumadan onayladığı sürece verilerin kamusal alana açık hale geldiğini ve bu noktada algoritmik manipülasyona açık olduklarını belirttikleri görülmektedir. Tıpkı e-ticarette ve pazarlamada kullanıldığı gibi bireylerin tercihlerini, alışkanlıklarını ve bu noktada siyasi görüşlerini tespit ederek onları belirli bir yönde yönlendirmektir, bu bir tür algoritmik manipülasyondur.

Farklı görüşler doğrultusunda bireylerin onay vermiş oldukları verilerin işlenebileceği ve bireyin onay verdikten sonraki süreçte söz sahibi olmadığından; bunun aksine bütün sorumluluğun katılımcılara yüklenemeyeceği çünkü burada veri toplanırken bununla ne amaçlandığının kurumlar ya da güce sahip kimseler tarafından bilinmesi fakat kullanıcı tarafından bilinmemesi sebebiyle bir bilgi asimetrisine sebep olduğundan; uluslararası şirketler ve devletlerin büyük veri kullanımının aynı şekilde ele alınamayacağı ilkinde bilgi üzerinden bir strateji üretime hedefi olmasına karşıt olarak devletin yaptığı izleme pratiklerinde güvenlik ve kontrol edebilme vurgusunun daha çok olduğu gibi pek çok farklı görüşe erişilmiştir.

Veri ihlallerinin önüne geçilebilmesi için neler yapılabileceğine yönelik sorular yönetildiğinde ise katılımcıların bakanlıklardaki alt yapı çalışmalarının önemine, buna ayrılan sermayeye, özellikle devlet kurumlarının ve önemli verilerin toplandığı platformların siber saldırılara karşı güçlü hale getirilmesine vurgu yaptığı görülmektedir. Bu anlamda temel olarak bunlardan sorumlu olan ve önlem alması gereken ilk kurum devlettir. Buna ek olarak teknik boyutta özellikle uzmanların ve kurumların verileri anonimleştirilmesi, daha dağınık ve kısa süreli

tutmasının önemine vurgu yapılmış; güç ilişkilerinde dengenin olabilmesi ve bilgi asimetrisinin önlenmesi için bireylere verileriyle ilgili neler yapıldığına dair daha açık olunmasına; birey bilinçliliğinin artırılabilmesi için eğitim alanında bireylerin küçük yaştan itibaren sistemlerle ilgili eğitim alması, veri güvenliği konusunda her düzeyde eğitimler verilmesi önerilmiştir.

Kaynakça

Chen K. (2017). No place to hide: Edward Snowden, the NSA, and the U.S. surveillance state, *Intelligence and National Security*, 32(6), 868–871.

Gandy Jr, O. H. (1996). Coming to Terms with the Panopticon Sort Oscar H. Gandy Jr. *Computers, Surveillance, and Privacy*, 132.

Heawood, J. (2018). Pseudo-public political speech: Democratic implications of the Cambridge Analytica scandal. *Information Polity*, 23(4), 429-434.

Özuz Dağdelen, E. (2023). Büyük verinin büyük biradere dönüşümü: Dijital sosyoloji perspektifinden bireyin verileşmesi ve veri gözetimi. [Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi]. Hacettepe Üniversitesi Açık Erişim Sistemi. <https://openaccess.hacettepe.edu.tr/xmlui/handle/11655/34409>

Sullivan, J. (2014). Uncovering the data panopticon: The urgent need for critical scholarship in an era of corporate and government surveillance. *The Political Economy of Communication*, 1(2).

Turancı, E. (2021). Dijital dünyada kişisel veri ve etik: Gizlilik politikası bağlamında “#WhatsApp siliyoruz” krizinde kullanıcı tepkilerini anlamak. *TRT Akademi*, 6(12), 272-295.

Özgeçmiş

Elif Özuz Dağdelen, Başkent Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü’nde doktor öğretim üyesidir. 2016 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nden bölüm birinciliğiyle mezun olmuş ve aynı üniversite Şehir ve Bölge Planlama Bölümü’nde yan dal yapmıştır. 2017-2024 seneleri arasında Başkent Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nde araştırma görevlisi olarak çalışmıştır. 2018 senesinde Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nde tezli yüksek lisans programını tamamlamış, 2023 senesinde aynı üniversite ve bölümden doktora derecesini almıştır. İlgi alanları dijital sosyoloji, nitel araştırma yöntem ve teknikleri, medya sosyolojisi ve iletişim sosyolojisidir.

Dijital Teknolojiler Bağlamında Yaşam Döngüsü

Dr. Elvan Yavuz

Bağımsız Araştırmacı

<https://orcid.org/0000-0002-9004-4060>

elvanyavuz8@gmail.com

Özet

Dijital teknolojiler, yaşamın her alanını etkileyerek bilgiye erişim, iletişim, eğlence, ticaret, sağlık ve eğitim gibi pek çok sektörde radikal değişiklikler meydana getirmiştir ve bu değişiklikler devinimsel olarak devam etmektedir. Mevcut teknolojilerin hızlı gelişimi, gelecekte yıllarda da inovasyon ve dönüşümlerin devam edeceğini göstermektedir. Dijitalleşme süreci, özellikle Covid-19 pandemisiyle birlikte ivme kazanmıştır. Yaşanan pandemi süreci dijitalleşmeyi gerekli ve zorunlu hale getirmiştir. Dijital teknolojilerin temel bileşenleri arasında bilgisayarlar ve yazılımlar, internet, iletişim teknolojileri, dijital medya, otomasyon sistemleri ve robotlar, akıllı telefonlar ve tabletler, yapay zekâ araçları sayılabilir. Dijitalleşme ve dijital teknolojilerin gelişmesi toplumsal yaşamda değişiklikleri de beraberinde getirmektedir. Örneğin; iletişim ve sosyal ilişkilerdeki değişim bunlardan birisidir. Dijital platformlar aracılığıyla insanlar ilgi alanlarına göre gruplar oluşturabilir. Uzak mesafedeki insanlarla dahi kolay ve hızlı iletişim kurabilir. Fakat bu durum kimi zaman sosyal ilişkilerinin yüzeyselleşmesine neden olabilir. Dijital teknolojiler insanların yaşamına etki eden ve kolaylık sağlayan önemli inovasyonlardan biri haline gelmiştir. Yaşam döngüsü ve dijital teknolojiler birbiriyle yakından ilgilidir. Günümüzde yediden yetmiş yediye her yaş grubundaki insanlar dijital teknolojilerden faydalanmaktadır ve bu noktada dijitalleşmeyi anlamak insanlar için son derece önemli bir hal almıştır. Derleme olan bu çalışmanın amacı, gün geçtikçe dijitalleşen dünyada dijital teknolojileri ve bunun yaşam döngüsü üzerindeki eylemlerini değerlendirmek ve tartışmaktır.

Anahtar Kelimeler: Dijital teknolojiler, dijital dönüşüm, dijitalleşme ve yaşam döngüsü

Dijital teknolojilerdeki hızlı gelişmeler yaşamımızın hemen hemen her alanını etkilemekle birlikte eğitim, sağlık, ekonomi, kültür, iletişim, aile yaşamı, sosyal yaşam, çalışma hayatı, güvenlik ve bunlara ek olarak dünyayı algılama biçimimizi dahi değiştirmiş ve dönüştürmüştür. Dijital teknolojilerin gelişmesiyle birlikte toplumların ihtiyaçları, talepleri ve beklentileri de dijitalleşme yönünde evrilmiştir. Özellikle son yıllarda dijital teknolojiler, dijitalleşme gibi kavramlar yaşamımızın tüm alanlarında var olsa da bu kavramların temeli ve düşünce yapısı 17. Yüzyıla kadar dayanmaktadır. Dijital teknolojiler ve bu kavramları anlamak son derece önemlidir. Çünkü toplumları geliştirerek, bakış açılarını değiştirerek birçok problemin çözülmesinde dijital teknolojiler etkin rol oynayabilir. Ayrıca dijital teknolojilerin ve dijital dönüşümün tüketici davranışı, ürün ve hizmet değerlendirmesi ile bireylerin ve toplumların genel beklentileri üzerinde de önemli bir etkisi söz konusudur (Zhang ve Chen, 2023).

Dijital teknolojiler, yaşam döngüsünün aşamalarında önemli rol oynamaktadır. Gelişen teknolojilerin yaşam döngüsüne etkileri bireyin doğumundan ölümüne kadar geniş bir bakış açısıyla incelenebilir. Dijital teknolojilerin ve dijital dönüşümün odağında, bireylerin ve toplumun değişen gereksinim ve isteklerini karşılamak amacıyla dijital teknolojilerin devamlı ilerleme ve adaptasyonunun kökeninde yaşam döngüsü kavramı yer almaktadır. Yaşam döngüsü (çocukluk, gençlik, yaşlılık dönemi gibi), yaşam akışının sırasıyla gelişimi ve dönüşümüdür. Örneğin; dijital teknolojileri yaşam döngüsünde eğitim konusu açısından ele aldığımızda, dijital öğrenme araçları ve eğitim teknolojileri öğrenme ve eğitim süreçlerine destek olmakta ve güçlendirmektedir. Dijital eğitim platformları, dijital eğitsel oyunlar ve interaktif uygulamalar, dijital öğrenme ortamları gibi dijital araçlar bireylerin öğrenme stratejilerini zenginleştirir. Aynı zamanda dijital eğitim süreçleri sağladığı çeşitlilik bakımından da avantaj sağlamaktadır. Ülkemizde ve dünyada yaşanan Covid-19 pandemisi ile birlikte dijital eğitim araçları daha yaygın hale gelmiştir. Covid-19 pandemisi nedeniyle 2020 yılının Mart ayında yurt genelinde yüz yüze eğitime ara verilmesi neticesinde eğitimler uzaktan eğitim olarak EBA üzerinden devam etmiştir (Sarışık vd, 2021). Dolayısıyla öğrenciler akıllı telefon, tablet ya da bilgisayarlar aracılığıyla eğitimlerini uzaktan öğrenme yöntemiyle sürdürmüşlerdir. Literatürde dijital eğitim süreciyle ilgili çalışmalar mevcuttur. Sovtech (2020), dijital eğitim süreci ile öğrenci performansının daha iyi takip edileceğini, öğretim programlarının geleceğin gereksinimlerine yönelik hazırlanabileceği, okul ve öğrencinin ebeveynleri arasında güçlü bir iletişim kurulabileceğini belirtmiştir. Anlaşıldığı üzere dijital teknolojiler bireylere, kurumlara, toplumlara her yönden kolaylık sağlamaktadır. Paragrafta belirtilen eğitim ve dijitalleşme örneği, yaşam döngüsünün çocukluk ve gençlik dönemi ile ilişkilendirilebilir.

Bireylerde yaşam döngüsü üreme, büyüme, gelişme boyutlarıyla devam eder ve sonlanır. Levinson'a göre (1986,1996), her boyutun kendi içinde biyopsikososyal faktörleri bulunmaktadır. Dijital teknoloji süreciyle birlikte biyopsikososyal faktörler de değişime uğrayabilir ve tekrar inşa edilen yeni durumlar ortaya çıkabilir. Dijitalleşmenin bireyler üzerindeki etkileri; iş yaşamı, eğitim, öğrenme, sağlık, kariyer ve istihdam, kültürlerin dijitalleşmesi gibi konularla ortaya çıkabilir. Bu konuların, bireyler üzerindeki etkileri olumlu olabileceği gibi olumsuz durumları da barındırabilir. Dijital teknolojiler ilerlemeye ve gelişmeye devam ettiği sürece bireylerdeki yaşam döngüsü giderek daha dinamik bir hale gelecektir. Bu hususta dijital teknolojilerin ve dijitalleşmenin yaşamın her alanında sürdürülebilir olması da önemli bir noktadır. Ek olarak, günümüz dijital çağında, dijital teknolojilerin çocukluk, gençlik, yetişkinlik, yaşlılık gibi dönemlere entegrasyonunun

sağlanması bireyler, kurumlar ve toplumların başarısını ve sağlamlılığını belirlemede etken olabilir.

Sonuç olarak, dijitalleşme bireyler ve toplumlar için büyük fırsatlar sunar. Dijitalleşme, günümüzde rekabetin ve inovasyonun anahtarıdır, dolayısıyla dijitalleşme hem bireyler hem de kurumlar için kaçınılmaz bir süreçtir. Bu sürecin birey ve toplumlar açısından dikkatli bir şekilde yürütülmesi ve yönetilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

Sarışık, S., Sarışık, S., & Tuğra, F. (2021). Pandemi sürecinde ortaokullarda canlı ders uygulamasının kullanımının öğretmen görüşlerine göre incelenmesi. *Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 95-111.

Sovtech (2020).6 benefits of digital transformation in education. <http://www.sovtech.co.za/6-benefits-of-digital-transformation-in-education/> Erişim Tarihi: 4.08.2024

Zhang, J., & Chen, Z. (2023). Exploring human resource management digital transformation in the digital age. *Journal of the Knowledge Economy*, 15(1), 1482-1498.

Özgeçmiş

Elvan Yavuz, 1988 yılında Ankara’da doğmuştur. Sosyal Hizmet Uzmanı olan yazar, 2018 yılında Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Hizmet Anabilim Dalında yüksek lisansını tamamlamıştır. Yüksek lisans eğitimini tamamladığı yıl doktora eğitimine başlayan yazar, Ocak 2022’de İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Hizmet Anabilim Dalı Doktora programından mezun olup doktor unvanını almıştır. Yüksek lisans ve doktora tez çalışmalarını tıbbi sosyal hizmet alanında yapmıştır. Yüksek lisans tezini diyaliz hastalarının aile işlevselliği üzerinde çalışan yazar; doktora tezinde multiple skleroz tanısı alan bireylerin sosyal destek mekanizmaları ile psikiyatrik semptomlarının incelenmesi başlıklı tezini yazmıştır. Ulusal ve Uluslararası kongre bildirimleri, yayımlanmış makale çalışmaları ve kitap bölümleri bulunmaktadır. Samsun Üniversitesi Sürekli Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi, 464 saatlik “Aile Danışmanlığı” eğitimini 2021 yılında tamamlamıştır. 2024 yılında İstanbul Boğaziçi Enstitüsü’nden “Oyun Terapisi” eğitimi almıştır. Araştırma ve ilgi alanları: tıbbi sosyal hizmet, engellilerle sosyal hizmet, gerontolojik sosyal hizmet, birey ve ailelerle sosyal hizmettir. Yazara ulaşılabilecek mail adresi: elvanyavuz8@gmail.com

Akademik Dürüstlük Bağlamında Akademinin ChatGPT'ye Bakış Açısı Üzerine Sistematik Literatür İncelemesi

Eren Temir

Orta Doğu Teknik Üniversitesi

<https://orcid.org/0009-0002-3644-5805>

erentemir@outlook.com

Özet

Bu çalışma, ChatGPT'nin akademide ve yükseköğretimde kullanımının akademik dürüstlük bağlamında sistematik araştırmasını 14 makale üzerinden yapmaktadır. LLM'ler (large language models), yani büyük dil modelleri, geniş bir veriye sahip, soru yanıtlamak, yazı yazmak, kişiyi yönlendirmek gibi çokça işlevi olan yapay zekâ modelleridir. 2023 yılı itibarıyla popülerlik kazanan LLM'lerden biri de ChatGPT'dir. 2022 yılının son aylarında hayatımıza giren ChatGPT'nin birçok öğrenci tarafından özellikle çevrim içi değerlendirilmelerde kullanıldığı bilinmektedir. Fakat bu durum, akademide pek hoş karşılanmamaktadır. ChatGPT'nin ilk etkin yılı olan ve kullanımıyla ilgili çokça tartışmanın olduğu 2023 yılına ait konu ile alakalı toplam 56 araştırma, ilgili anahtar kelimeler ve kriterler çerçevesinde değerlendirilmiş ve PRISMA Akış Şeması kullanılarak 14 araştırma elde edilmiştir. Analiz edilen 14 çalışma; akademik çalışmaların ChatGPT'ye bakış açılarını, yaklaşımlarını ve ChatGPT için kullanılan kelimeleri ortaya koymaktadır. Araştırma sonucuna göre ChatGPT hakkında yapılan 14 çalışmada araştırmaların öz kısmında ChatGPT'yi niteleyen 30 olumsuz kelime kullanırken, kullanılan olumlu kelime sayısı 12'de kalmıştır. Ayrıca genel içerik bakımından bu 14 çalışmanın 8'i ChatGPT'nin negatif yönlerine odaklanırken, yalnızca biri olumlu çıkarımlarda bulunmaktadır. Kalan 5 çalışma, belli bir bakış açısıyla net bir çıkarım yapmaktansa genel bir karşılaştırma yapmak suretiyle tarafsız kalmıştır. Sonuç olarak içeriğe bakıldığında ChatGPT'nin çeşitli alanlarda ve akademide kullanıldığı, ChatGPT kullanımının hızla artması nedeniyle akademi ve politika uygulayıcılarının bu hıza ayak uydurmaya çalıştığı ve uygulamayı anlamlandırma çabaları görülmektedir. Akademinin bu ilk çalışmalarında ChatGPT'nin akademide kullanımına bakış açısının olumsuz olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: ChatGPT, akademik dürüstlük, akademi, yükseköğretim

Araştırma Konusu ve Problemi

Bu çalışma, ChatGPT'nin kullanılmaya başladığı ilk yılında akademik dürüstlük çerçevesinde akademide nasıl değerlendirildiğini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Araştırma, ChatGPT'ye ilişkin ilgili akademik çalışmaların bakış açılarını, ChatGPT için kullanılan tanım ve özellikleri, akademik ortamlarda kullanımına yönelik genel yaklaşımları açıklığa kavuşturmayı hedeflemektedir. Bunu başarmak için çalışma, iki araştırma sorusuna odaklanacaktır:

- 1) *Makalelerin özet bölümlerinde, akademik dürüstlük kavramıyla bağlantılı olarak ChatGPT'nin akademik kullanımıyla ilgili hangi kelimeler kullanılmıştır?*
- 2) *Makalelerin ChatGPT'nin akademide kullanımı hakkındaki genel bakış açıları nelerdir?*

Araştırma Yöntemi

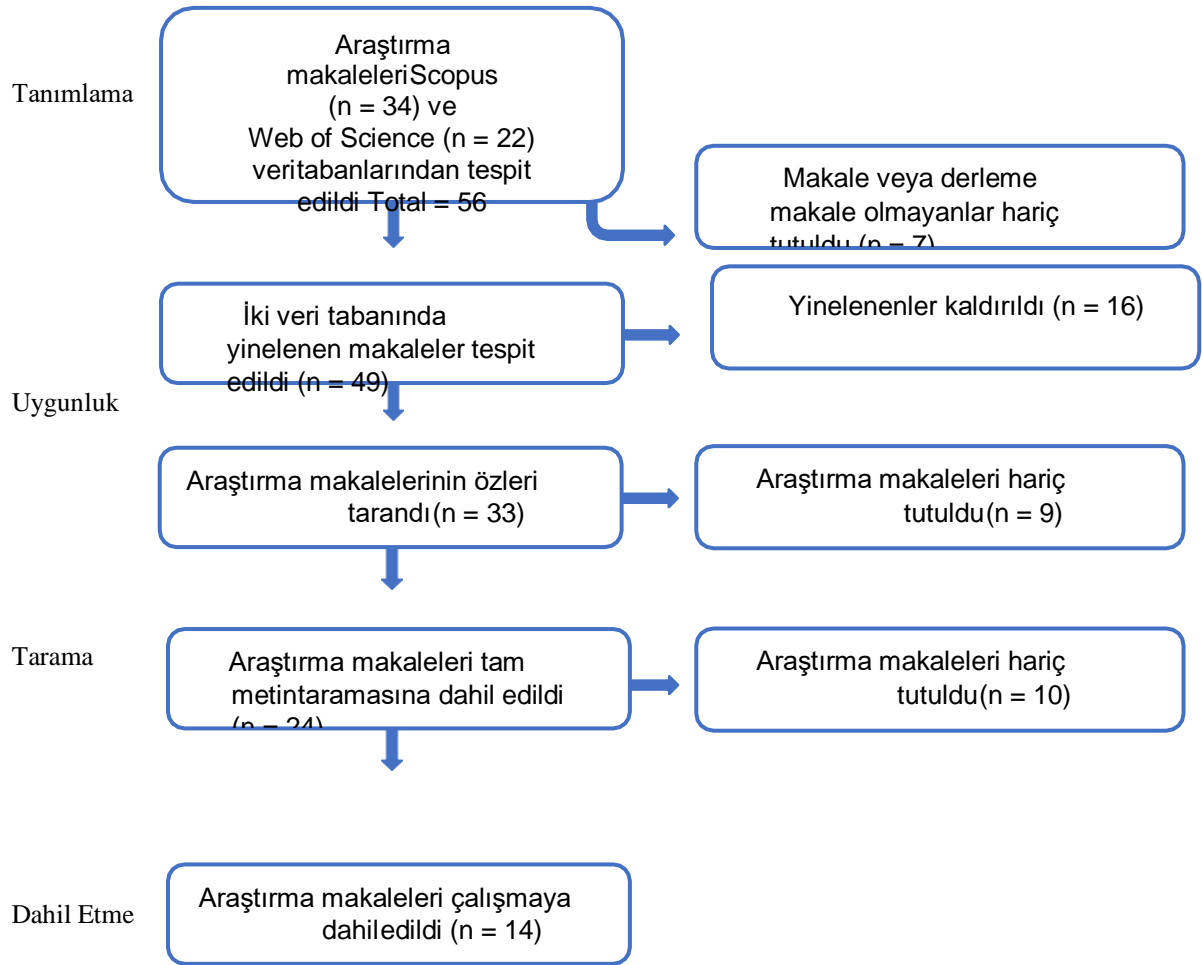
Bu bölüm, makalenin takip ettiği metodolojiyi ortaya koymaktadır. Bu noktada, özellikle hangi kapsamda ilgili makalelerin seçildiği net bir şekilde belirtilecektir. Seçili makaleler, ChatGPT ve akademik dürüstlük (academic integrity) kavramlarının yükseköğretimdeki yansımalarını gösterecek şekilde ele alınmıştır. Bu sistematik derleme, PRISMA sistematik derleme ve meta-analiz yönteminin 2020 tarihli yenilenmiş kılavuzunu kendine örnek olarak almıştır (Page vd., 2021). Çalışmanın başlangıcında, konuyu ele alacak ilgili anahtar kelimelerin tespiti yapılmış ve ardından hangi veri tabanlarında araştırmanın yürütüleceğine karar verilmiştir. Bunun için Scopus ve Web of Science (WoS) tercih edilmiş ve buradaki literatür sistematik olarak incelenerek dört aşamada son halini almıştır. Bu dört aşama tanımlama (identification), uygunluk (eligibility), tarama (screening) ve dahil etme (inclusion) aşamalarını içermektedir. Özellikle benzer yapıdaki araştırma yazılarının PRISMA sistematik derleme yöntemini tercih ettiğinin görülmesi bu yöntemin seçilmesinde etkili olmuştur. Ortaya konmak istenen sonuçların, araştırma sorularına eşlik ederek net bir şekilde ortaya konması ve ilgili literatürün bugünkü yapısını ortaya koyması bakımından bu yöntemin takibinde yarar görülmüştür. Buna ek olarak, ilgili alanda en çok kullanılan veri tabanlarından olan Scopus ve Web of Science, anahtar kelimeler kullanılarak taranmıştır.

ChatGPT'nin akademik dünyadaki ya da yükseköğretimdeki yeri ile ilgili makaleleri ve ilgili araştırma sorularını ele almak için dört temel yaklaşım izlenmiştir. İlk adım, bu sistematik derlemeyi başlatmak için ilgili anahtar kelimelerin seçilmesiydi. Bu noktada dikkatle seçilen anahtar kelimeler, makaleleri belirli bir yöne yönlendirmeden araştırma konusuna genel bir bakış sağlamayı amaçlamıştır. Ayrıca, arama sırasında makaleleri dışlamamak için "ve" ve "veya" gibi bağlaçlar kullanılmış ve ilgili tüm literatüre erişim sağlanması hedeflenmiştir. Bu bağlamda, iki veri tabanı olan Scopus ve Web of Science'den makaleler kullanılmıştır. Makalelerin öz bölümlerinde kullanılan arama işlevi şu şekilde olmuştur: “*chatgpt*” and “*integrity*” and (“*academia*” or “*higher education*”). Bu aşamada, 2023 yılında yayımlanmış ve İngilizce yazılmış 56 çalışma iki veri tabanında tespit edilmiştir.

Uygunluk aşamasında, bu iki veri tabanından elde edilen yalnızca makaleler ve derleme makaleleri ele alınmış, geri kalan çalışmalar hariç tutulmuştur. Ardından, kalan 49 çalışmadan, her iki veri tabanında da yer alan tekrar eden makaleler belirlenmiş ve çıkarılmış, sonuçta 33 çalışma kalmıştır. Kalan çalışmalardan İngilizce olmayanlar ya da 2023'te yayımlanmamış olanlar bulunsaydı, bunlar da hariç tutulacaktı. İngilizce dilinin tercih edilmesi hem yazar tarafından anlaşılması açısından, hem de dünya geneline hitap etmesi açısından önem taşımaktadır. 2023 yılının seçilmesiyse, çıkışı 2022 yılının son aylarına denk gelen ChatGPT'nin üzerine böylesi araştırma yazılarının olgunlaşmasını beklemek ile alakalıdır.

Uygunluk aşamasından sonra kalan 33 çalışma, özlerine göre tarama aşamasında değerlendirilmiştir. Bu aşamada, araştırma sorularını ele alabilme yeteneğine ve özlerinde ilgili anahtar kelimeleri kullanabilme yeterliliğine sahip olan makaleler belirlenmiştir. Uygun olduğu düşünülen 24 makale daha sonra içeriklerinin detaylı olarak incelendiği son aşamaya alınmıştır. Son olarak, kalan 24 makale, dahil etme aşamasında ayrıntılı olarak incelenmiş ve derinlemesine okunmuştur. Sonuç olarak, ilgili soruları ele alabilen 14 makale belirlenmiş ve çalışma bu 14 makale ile devam etmiştir. Tüm süreç ve sayısal detaylar Şekil 1'de kapsamlı bir şekilde gösterilmiştir.

Şekil 1: Araştırma yol haritasının PRISMA akış şemasına göre gösterimi

Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

ChatGPT, OpenAI tarafından geliştirilen bir büyük dil modelidir. Kitaplar, internet siteleri ve makaleler gibi çeşitli yazılı materyaller üzerinde eğitilmiştir. GPT, "Generative Pretrained Transformer" (Üretken Ön İşlemeli Dönüştürücü) anlamına gelir (Currie, 2023, s. 721). ChatGPT, insansı metinler üretir ve bu metinler, uzmanlar için bile ayırt edilmesi zor olabilecek bir netlikte olabilir. Bu yönü, onu öğrenciler arasında sıkça kullanılan bir araç haline getirmiştir. The Times Gazetesi'nin araştırmasına göre, Cambridge Üniversitesi'ndeki öğrencilerin yarısı ChatGPT'yi kullanırken, Forbes Dergisi'nin araştırmasına göre Amerika'daki her beş öğrenciden biri ChatGPT'yi kullanmaktadır (Moorhouse, 2023, s. 1). Bu yaygın kullanımın, Covid-19'un kampüste yüz yüze eğitimi kesintiye uğratmasının etkisiyle arttığı düşünülmektedir. Sonuç olarak, Kasım ayının sonunda piyasaya sürülmesinden sonraki iki ay

içinde ChatGPT 100 milyon kullanıcıyı aşmıştır (Currie, s. 719).

İncelenen çoğu çalışmada, ChatGPT'nin kullanımı olumlu ve olumsuz manada akademi (Moorhouse, 2023, s. 1), biyoloji (Williams & Fadda, 2023, s. 614), iş terapisi (Avello-Sáez & Estrada-Palavecino, 2023, s. 10) ve iş analitiği (Laker & Sena, 2023, s. 161) dahil olmak üzere farklı alanlar üzerinde ele alınmıştır. Genel olarak olumsuz yaklaşımlar daha baskındır, bu nedenle bazı yükseköğretim kurumları, kampüslerinde yapay zekâ araçlarına erişimi yasaklamıştır (Bin-Nashwan et al., 2023, s. 1). Ancak, ChatGPT'nin potansiyel faydaları göz ardı edilmeden önce, yanlış kullanım olasılığı üzerinde önemle durmak gerekir (Currie et al., 2023, s. 793).

Yükseköğretim kurumlarının karşılaştığı sorunlardan biri de, öğrencilerin üretken yapay zekâyı intihal ve kopya amacıyla kullanmasıdır. Bu durum, kurumların itibarına zarar verebilir ve akademik dürüstlüğü zedeleyebilir. Currie (2023), ChatGPT'nin akademik dürüstlüğü nasıl tehdit ettiğini şu başlıklar altında özetlemektedir: intihal (ChatGPT çıktılarının doğrudan kullanılması), kopya (sınav sorularının ChatGPT'ye yöneltilmesi), uydurma (ChatGPT tarafından üretilen yanlış bilgilerin doğru sanılması) ve haksız avantaj (herkesin ChatGPT'ye erişememesi). Ayrıca, üretken yapay zekânın aşırı kullanımı, öğrencilerin yaratıcılık ve eleştirel düşünme becerilerini olumsuz etkileyebilir.

Öte yandan, üretken yapay zekânın kullanımı faydalı da olabilir. ChatGPT'nin kullanımının olumlu yönlerine değinen çok az makale bulunmaktadır. Bin-Nashwan (2023) ve meslektaşları tarafından gerçekleştirilen en kapsamlı araştırmalardan biri, ChatGPT'nin akademik faydalarını incelemektedir. ResearchGate ve Academia.edu'dan elde edilen 702 yanıt üzerinden yapılan çalışmaya göre, ChatGPT, zaman tasarrufu sağlama, akademik öz farkındalığı artırma ve stresi azaltma gibi alanlarda olumlu etkilere sahiptir (s. 1). Ayrıca Hwang ve Chen'in çalışması, üretken yapay zekâyı atanabilecek roller arasında eğitmen, öğrenci, öğrenme arkadaşı, alan uzmanı, yönetici ve öğrenme aracı gibi roller olduğunu belirtmektedir (Moorhouse, 2023, s. 1). Currie (2023) de çalışmasında, ChatGPT'nin araştırmacılara bilimsel yazımda literatür taraması, veri analizi, çeviri, etik inceleme ve bilgi yayılımı gibi konularda yardımcı olabileceğini belirtmektedir (s. 723-724).

Araştırma makaleleri, ChatGPT ile ilgili politika uygulamaları konusunda da farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Michel-Villarreal (2023) ve meslektaşları, ChatGPT literatürünün sınırlı, spekülâtif ve varsayımsal olduğunu belirterek, bu sorunların ele alınmasında politika geliştirilmesi ve yönerge oluşturulmasının önceliklendirilmesi gerektiğini vurgulamışlardır (s. 14). Aynı şekilde Nam ve Bai yaptıkları çalışmada (2023), ChatGPT kullanımının yalnız eğitimcileri endişelendirici bir durum olmadığını, aynı zamanda yükseköğretim politika yapımcılarının da bununla ilgili acilen düzenlemelerde bulunması gerektiğini belirtmiştir (p. 22). Bir diğer çalışma, dünyanın en iyi 50 yükseköğretim kurumunun üretken yapay zekâ (Generative AI) ile ilgili yazılı çalışmaları veya uygulamaları olup olmadığını incelemiştir. Bu çalışmada, THE World University Rankings 2023 sıralamasındaki ilk elli üniversiteden 23'ünün LLM'leri uygulamak için eğitimlere yardımcı olacak kamuya açık rehberler oluşturduğu görülmüştür (Moorhouse, B. L. vd., 2023, s. 8).

Veri Analizi ve Bulgular

Genel Bulgular

Yapılan değerlendirmeler sonucu geriye kalan 14 makale incelenmiştir. 14 makalenin yayımlandıkları yerler ve kaynakları çeşitlilik göstermektedir.

TABLO 1. Başlıkları, kaynakları ve atıf sayılarıyla birlikte incelemeye alınan makaleler

No	Makale Başlığı	Kaynak	Atıf Sayısı*
1	Academic Integrity considerations of AI Large Language Models in the post-pandemic era: ChatGPT and beyond	Journal of University Teaching and Learning Practice	163
2	Leadership is needed for ethical ChatGPT: Character, assessment, and learning using artificial intelligence (AI)	Journal of University Teaching and Learning Practice	124
3	The role of ChatGPT in higher education: Benefits, challenges, and future research directions	Journal of Applied Learning and Teaching	61
4	Academic integrity and artificial intelligence: is ChatGPT hype, hero or heresy?	Seminars in Nuclear Medicine	53
5	Time to Revisit Existing Student's Performance Evaluation Approach in Higher Education Sector in a New Era of ChatGPT — A Case Study	Cogent Education	33

6	ChatGPT in medical imaging higher education	Radiography	28
7	Challenges and Opportunities of Generative AI for Higher Education as Explained by ChatGPT	Education Sciences	19
8	Generative Artificial Intelligence: Implications and Considerations for Higher Education Practice	Education Sciences	1
9	ChatGPT: An ever-increasing encroachment of artificial intelligence in online assessment in distance education	Online Journal of Communication and Media Technologies	16
10	WHO WROTE THIS ESSAY? DETECTING AI-GENERATED WRITING in SECOND LANGUAGE EDUCATION in HIGHER EDUCATION	Teaching English with Technology	3
11	Can ChatGPT pass Glycobiology?	Glycobiology	1
12	ChatGPT and its impact on competence training in occupational therapists: a reflection on academic integrity	Brazilian Journal of Occupational Therapy	0
13	Accuracy and detection of student use of ChatGPT in business analytics courses	Issues in Information Systems	0
14	Artificial intelligence-based large language models and integrity of exams and assignments in higher education: the case of tourism courses	Tourism and Management Studies	0

**Atıf sayılarının verisi, araştırmanın yapıldığı tarih olan 9 Ocak 2024'te Google Scholar üzerinden alınmıştır.*

İncelenen makalelerden yedisinde, ChatGPT'nin sınavlardaki başarısının ölçüldüğü gözlemlenmiştir. Bu çalışmaların alanlarında farklılık görülmesiyle birlikte (yönetim eğitimi, radyografi, ikinci dil olarak İngilizce eğitimi, glikobiyoloji, turizm, mesleki terapi, iş analitiği), diğer çalışmalara kıyasla daha az atıf aldıkları dikkat çekmektedir. ChatGPT'yi test eden çalışmaların tamamında akademik dürüstlük ve etik kaygılar göz önünde bulundurulmuştur. Ayrıca, bir makale doğrudan ChatGPT'nin bir tehdit olup olmadığını ele almaktadır (Ülkü, 2023); dört makale, ChatGPT tarafından üretilen yanıtların değerlendirilmesi ve tespit edilmesi sorunlarına odaklanmaktadır (Currie vd., 2023; Williams & Fadda, 2023; Alexander vd., 2023; Chaudhry vd., 2023); bir makale, ChatGPT'nin öğrencilere sağladığı yardımı anlamayı araştırmaktadır (Laker & Sena, 2023); bir diğer makale, ChatGPT tarafından üretilen yanıtları sınıftaki en yüksek puanlı öğrencilerle karşılaştırmaktadır (Chaudhry vd., 2023); ve bir makale ChatGPT'nin öğrencilere yardım etme kapasitesini anlamayı incelemektedir (Laker & Sena, 2023).

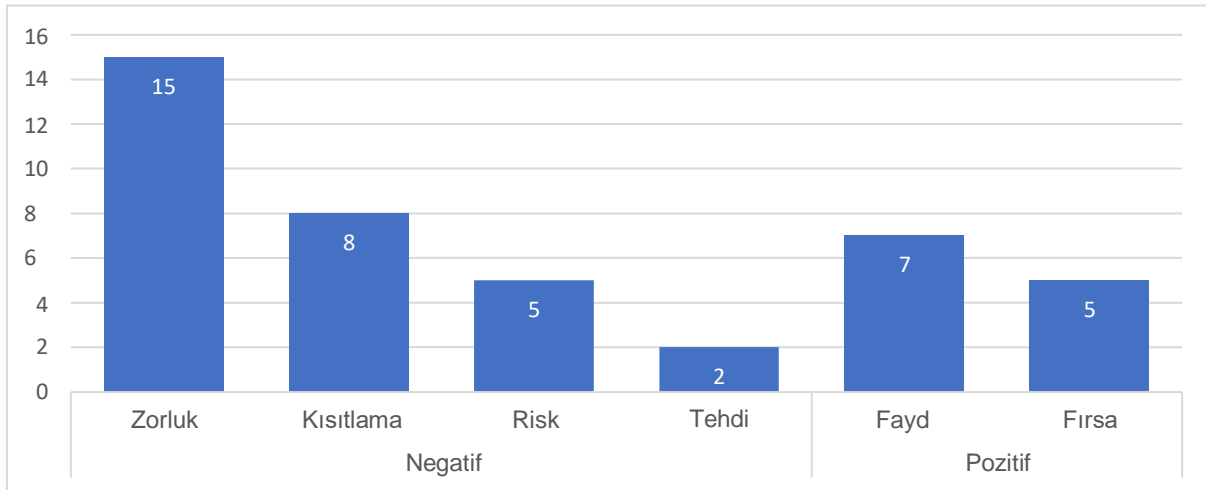
Ana Bulgular

Araştırma soruları incelenen 14 makaleye yöneltilmiştir. Buna göre bulgular kategorilere ayrılmıştır.

Araştırma sorusu 1: Makalelerin özet bölümlerinde, akademik dürüstlük kavramıyla bağlantılı olarak ChatGPT'nin akademik kullanımıyla ilgili hangi kelimeler kullanılmıştır?

14 çalışmanın özleri, ChatGPT'nin değerlendirilmesi için kullanılan kelimeleri incelenmiştir. En çok tekrar eden kelimeler, olumlu ve olumsuz olarak iki sınıfa ayrılmıştır. Zorluk (challenge), kısıtlama (limitation), risk (risk), tehdit (threat) kelimeleri olumsuz anlam başlığı altında; fayda (benefit) ve fırsat (opportunity) kelimeleri ise olumlu anlam başlığı altında değerlendirilmiştir. Bunun sonucunda olumsuz anlama sahip kelimelerin toplamda 30 kez; olumlu anlama sahip kelimelerin ise toplamda 12 kez kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu kelimelerin dağılımı aşağıdaki Şekil 2'de ortaya konmaktadır.

Şekil 2 Özetlerde ChatGPT için kullanılan kelimelerin sınıflandırılması

Araştırma sorusu 2: Makalelerin ChatGPT'nin akademide kullanımına yönelik genel bakış açıları nelerdir?

14 çalışma, ChatGPT'ye yönelik bakış açıları açısından değerlendirilmiştir. Genel olarak, makaleler ağırlıklı olarak bir tarafa eğilim göstermeleri veya inceleme odaklarına göre pozitif, negatif ve nötr olmak üzere üç başlık altında kategorize edilmiştir. ChatGPT'nin akademide

kullanımına ilişkin makalelerin bakış açıları incelendiğinde, bir pozitif, sekiz negatif ve beş nötr görüş belirlenmiştir. Bazı makaleler, ChatGPT'nin akademide kullanımının olumsuz etkilerini vurgularken, diğerleri hem negatif hem de pozitif yönleri ele almıştır.

Tartışma

Bu çalışma, akademinin kullanılmaya başlandığı ilk yılında ChatGPT'ye bakışını, değerlendirmesini, yönelimini ve literatür katkısını incelemek amacıyla yapılmıştır. Edinilen sonuçlar amaca uygun bir şekilde toplanmıştır. Böylece çalışma, ilgili konular hakkında yayınlanan literatürü bir araya getirmiştir.

Genel Bulgular bölümündeki Tablo 1'de yer alan bulgular, konunun kaynaklar açısından yaygınlığını ve çeşitli disiplinlere hitap ettiğini göstermektedir. Bu noktada, uygulama alanında net bir sınırı olmayan ChatGPT gibi büyük dil modellerinin akademide bu kadar ilgi görmesinin beklenen ve gerekli bir sonuç olduğu söylenebilir. Ancak makalelerin atıf sayıları incelendiğinde, ilgili çalışmaların yeterince atıf alıp almadığı tartışılabilir. Bunun ilk nedeni, çalışmaların araştırmanın yapıldığı tarihte yeni yayımlanmış olması olabilir. Ancak ChatGPT'nin artan popülaritesi ve yeni çalışmaların sıkça ortaya çıkması göz önüne alındığında, bu sebep pek tatmin edici olmayabilir. Buna rağmen, ChatGPT'nin popüler bir yayın konusu olmasına rağmen, akademide kullanımını ve akademik dürüstlikle bağlantısını değerlendiren çok fazla yayın olmadığını gözlemek mümkündür. Bir diğer neden, bu çalışmaların yeniliğinden kaynaklanıyor olabilir. Bu yenilik, araştırmacıların genel literatüre entegre olmak yerine, kendi bakış açılarını iletmeye odaklanmalarını teşvik edebilir.

İlginç bir nokta, ChatGPT'yi test eden araştırma alanlarının çeşitlilik göstermesidir. Burada yalnızca sosyal bilimler değil, aynı zamanda eğitim, sağlık bilimleri, biyoloji ve kimya gibi alanların da bu konuya ilgi gösterdiği söylenebilir. Bu ilgi, öğrenciler tarafından ChatGPT'nin kullanımı, etik meseleler ve olası önlemler gibi değerlendirme sorunlarını ele alarak öğretmenlerin daha çok mesleki meraktan ziyade bir önlem alma hassasiyetini yansıtmaktadır. Bu çalışmaların genele oranla az sayıda kalan atıf sayıları da yapılan araştırmaların ne kadar bireyselleştığını göstermektedir.

Çalışmaların öz bölümlerinde ChatGPT'nin akademide kullanımıyla ilgili kelimelerin sonuçları Şekil 2'de sunulmuştur. Çalışmanın başında tahmin edildiği gibi, bu tabloda ChatGPT ile ilgili daha çok olumsuz kelimelerin kullanıldığı açıkça görülmektedir. Dolayısıyla akademide, özellikle akademik dürüstlük kapsamında, ChatGPT'ye daha çok olumsuz nitelikler atfedildiği ve potansiyel kullanımına ve uygulamalarına pek yer verilmediği gözlemlenmektedir. Ancak günlük hayatımıza kaçınılmaz bir şekilde entegre olan ve kullanıcı sayısı her geçen gün artan

ChatGPT ve diğerk büyük dil modellerinin kullanımı ve entegrasyonu üzerine yapılacak çalışmaların artması gerekmektedir. Özellikle bu gibi yeniliklerin destekleyicisi, geliştiricisi, politika üreticisi olarak değerlendirebileceğimiz akademinin bu konudaki çalışmaları oldukça önemlidir. Dolayısıyla çekincelerin bir kenara bırakılması ve entegrasyonla çözüm odaklı çalışmaların yürütülmesi elzemdir.

Aynı şekilde, ikinci araştırma sorusunun tespit ettiği üzere, özlerdeki kelime sonuçlarını doğrulayacak şekilde makalelerin büyük bir çoğunluğu daha çok ChatGPT'nin olumsuz etkileri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bunun yanında çözüm önerilerinin üzerinden ya birkaç cümleyle üstünkörü geçilmiş, ya da hiç değinilmemiştir. Bazı makalelerse politika uygulamaları üzerinde durmuştur.

Sonuç

Büyük Dil Modelleri giderek daha fazla kullanılmakta olup, bu kullanımın gelecekte daha da artması beklenmektedir. ChatGPT, bu modellerin önde gelen bir örneği olarak çeşitli alanlarda ve akademi de kullanılmaktadır. ChatGPT kullanımındaki hızlı artış nedeniyle, akademi ve politika uygulayıcıları bu hıza ayak uydurmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla, literatürde yeterli araştırma bulunmaması anlaşılabilir bir durumdur. Benzer şekilde, duruma hızlı bir şekilde adapte olamayan akademi, ChatGPT kullanımına olumsuz yaklaşmaktadır. Bu çalışma, akademinin özellikle ilk yılında ChatGPT'ye yönelik bakış açısını açıkça ortaya koymaktadır. Buna göre, akademinin hızla entegrasyona geçmesi gerekmektedir. ChatGPT kullanımını engellemek yerine, akademi de nasıl değerlendirileceğine karar verilmesi önemlidir. Bunu sağlamak için çalışmalar yapılmalı ve kılavuzlar hazırlanmalıdır. ChatGPT'nin akademi de değerlendirilmesi küresel bir mesele olduğundan, bu konuda uluslararası çalışmalar yürütmek sürece katkı sağlayabilir. Akademi, karamsar bir duruştan uzaklaşmalı ve günlük yaşamda kullanılmaya başlanan ChatGPT gibi araçların entegrasyonu ile ilgili çalışmalar yapılmalıdır.

Kaynakça

Alexander, K., Savvidou, C., & Alexander, C. (2023). WHO WROTE THIS ESSAY? DETECTING AI-GENERATED WRITING in SECOND LANGUAGE EDUCATION

in HIGHER EDUCATION. *Teaching English with Technology*, 23(2), 25–43.

<https://doi.org/10.56297/BUKA4060/XHLD5365>

Avello-Sáez, D., & Estrada-Palavecino, L. (2023). ChatGPT and its impact on competence training in occupational therapists: a reflection on academic integrity. *Cadernos*

- Brasileiros de Terapia Ocupacional, 31, e3534. <https://doi.org/10.1590/2526-8910.ctoEN271035342>
- Bin-Nashwan, S. A., Sadallah, M., & Bouteraa, M. (2023). Use of ChatGPT in academia: Academic integrity hangs in the balance. *Technology in Society*, 75, 102370. <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2023.102370>
- Chaudhry, I. S., Sarwary, S. A. M., El Refae, G. A. & Habib Chabchoub. (2023). Time to Revisit Existing Student's Performance Evaluation Approach in Higher Education Sector in a New Era of ChatGPT — A Case Study. *Cogent Education*, 10(3), 2210461. <https://doi.org/10.1080/2331186X.2023.2210461>
- Crawford, J., Cowling, M., & Allen, K. (2023). Leadership is needed for ethical ChatGPT: Character, assessment, and learning using artificial intelligence (AI). *Journal of University Teaching and Learning Practice*, 20(3), Article 2. <https://doi.org/10.53761/1.20.3.02>
- Currie, G., Singh C., Nelson, T., Nabasenja, C., Al-Hayek, Y. & Spuur, K. (2023). ChatGPT in medical imaging higher education. *Radiography*, 29(4), 792-799. <https://doi.org/10.1016/j.radi.2023.05.011>
- Currie, G. M. (2023). Academic integrity and artificial intelligence: is ChatGPT hype, hero or heresy? *Journal of University Teaching and Learning Practice*, 53(5), 719-730. <https://doi.org/10.1053/j.semnuclmed.2023.04.008>
- Farrelly, T. & Baker, N. (2023). Generative Artificial Intelligence: Implications and Considerations for Higher Education Practice. *Education Sciences*, 13(11), 1109. <https://doi.org/10.3390/educsci13111109>
- Laker, L. F., Sena, M. (2023). Accuracy and detection of student use of ChatGPT in business analytics courses. *Issues in Information Systems*, 24(2), 153-163. https://doi.org/10.48009/2_iis_2023_113
- Michel-Villarreal, R., Vilalta-Perdomo, E., Salinas-Navarro, D.E., Thierry-Aguilera, R. & Gerardou, F.S. (2023). Challenges and Opportunities of Generative AI for Higher Education as Explained by ChatGPT. *Education Sciences*, 13(9), 856. <https://doi.org/10.3390/educsci13090856>
- Moorhouse, B. L., Yeo, M. A., & Wan, Y. (2023). Generative AI tools and assessment: Guidelines of the World's top-ranking universities. *Computers and Education Open*, 5, 100151. <https://doi.org/10.1016/j.caeo.2023.100151>
- Naidu, K. & Sevnarayan, K. (2023). ChatGPT: An ever-increasing encroachment of artificial intelligence in online assessment in distance education. *Online Journal of*

Communication and Media Technologies, 13(3), e202336.

<https://doi.org/10.30935/ojcm/13291>

- Nam, B. H., & Bai, Q. (2023). ChatGPT and its ethical implications for STEM research and higher education: a media discourse analysis. *International Journal of STEM Education*, 10(1). <https://doi.org/10.1186/s40594-023-00452-5>
- Page, M. J., McKenzie, J. E., Bossuyt, P. M., Boutron, I., Hoffmann, T. C., Mulrow, C. D., Shamseer, L., Tetzlaff, J. M., Akl, E. A., Brennan, S. E., Chou, R., Glanville, J., Grimshaw, J. M., Hróbjartsson, A., Lalu, M. M., Li, T., Loder, E. W., Mayo-Wilson, E., McDonald, S., McGuinness, L. A., Whiting, P. & Moher, D. (2021). The PRISMA 2020 statement: an updated guideline for reporting systematic reviews. *BMJ (Clinical research ed.)*, 372, n71. <https://doi.org/10.1136/bmj.n71>
- Perkins, M. (2023). Academic Integrity considerations of AI Large Language Models in the post-pandemic era: ChatGPT and beyond. *Journal of University Teaching and Learning Practice*, 20(2), Article 7. <https://doi.org/10.53761/1.20.02.07>
- Rasul, T., Nair, S., Kalendra, D., Robin, M., Santini, F.d.O., Wagner Junior Ladeira, W. J., Sun, M., Day, I., Rather, R. A. & Heathcote, L. (2023). The role of ChatGPT in higher education: Benefits, challenges, and future research directions. *Journal of Applied Learning and Teaching*, 6, Article 1. <https://doi.org/10.37074/jalt.2023.6.1.29>
- Ulku, A. (2023). Artificial intelligence-based large language models and integrity of exams and assignments in higher education: the case of tourism courses. *Tourism and Management Studies*, 19(4), 21-34. <https://doi.org/10.18089/tms.2023.190402>
- Williams, D. O. & Fadda, E. (2023). Can ChatGPT pass Glycobiology? *Glycobiology*, 33(8), 606-614. <https://doi.org/10.1093/glycob/cwad06>

Özgeçmiş

Eren Temir, 1999 yılında Eskişehir’de dünyaya gelmiştir. İlköğretim ve lise eğitimini burada tamamladıktan sonra, üniversite eğitimine devam etmek üzere 2018’de Ankara’ya yerleşmiştir. 2022 yılında İkinci Üniversite Programı kapsamında Anadolu Üniversitesi Uluslararası İlişkiler (İngilizce) bölümünden, 2023 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi (İngilizce) bölümünden mezun olmuştur. Yüksek lisans eğitimine halen Orta Doğu Teknik Üniversitesinde, Bilim ve Teknoloji Politikası Çalışmaları (İngilizce) bölümünde devam etmektedir.

Kaos, Kriz ve İletişim Çağında Dijital Teknolojiler: Türkiye’de Yaşlılık Olgusu Özelinde Kısa Bir Değerlendirme

Gizem Er

Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı

<https://orcid.org/0009-0004-1117-0678>

gizemer1977@hotmail.com

Özet

Bu bildiri; kaos, kriz, iletişim, dijital teknoloji, yaşlılık olgusu kavramları ile kaos, kriz ve iletişim çerçevesinde dijital teknolojiler- yaşlılık olgusu ilişkisi ele alınarak bu konudaki bazı sorunlar ortaya konulacak, bunların çözüm önerileri sunulacaktır.

Yirmi birinci yüzyıl kaos, kriz ve iletişim çağı olarak tanımlanabilmektedir. Böyle bir çağda kuşkusuz en önemli rol, iletişime düşmektedir. Bilgi üretme, aktarma ve anlamlandırma süreci şeklinde kısaca tanımlanabilecek olan iletişim olmadan yaşamın devamı olamayacağından, kaos ve kriz dönemlerinde konunun değeri daha da artmaktadır çünkü doğru kanallardan sağlıklı bilgi akışı bu dönemlerde her zamankinden çok daha önemli bir rol üstlenmektedir.

İletişimin günümüzdeki vazgeçilmez unsurlarından olan dijital teknolojiler ise dijital verileri işlemek, depolamak, iletmek veya sunmak amacıyla kullanılan teknolojik araçlar ve sistemlerdir. Dijital teknolojiler iş dünyası, ticaret ve bilim çevreleri, eğitim ve eğlence alanlarında olduğu kadar yaşam döngüsünün sondan bir önceki evresi olan yaşlılık döneminde de kendisine oldukça önemli bir yer edinmektedir.

Dijital teknolojilerin yaygınlaşarak vazgeçilmez bir hâl alması, risk ve tehdit oluşturan yönleriyle kaos ve krize neden olmaktadır. Yaşam döngüsü içinde kuşkusuz bu kaos ve krizden en çok etkilenen kesimlerden biri, ileri yaşta olan bireylerdir. Yaşı ileri bireylerin teknolojiyi algılaması ve kullanması, sosyal, psikolojik ve kültürel faktörlere bağlı bulunmaktadır. Yaşlı bireylerin teknolojiyi benimsemesinde yaşa bağlı zorluklar, teknolojinin karmaşıklığı, tutumlar ve eğitim eksikliği önemli engeller olarak görülmektedir. Diğer yandan yaşlılar için tasarlanmış teknolojik ürünlerin, gerontolojik oryantasyon eğitimleri gibi çalışmaların günlük yaşamı kolaylaştırabileceği ve sosyal uyumu artırabileceği öngörülmektedir.

Bu bildiri; kaos çağında büyük bir yer edinen dijital teknolojinin, ileri yaştaki bireyler için oluşturduğu internetten alışveriş yapabilmek, e- devlet uygulamaları, Sağlık Bakanlığı hizmetleri vb. avantajlarını ve bilişim suçlarına maruz kalmak, dijital teknolojiye direnç ve

uyumsuzluk, sosyal izolasyon vb. dezavantajlarını literatür taraması ve örnek olaylar üzerinden değerlendirmeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kaos, kriz, iletişim, dijital teknoloji, yaşlılık

Araştırma Konusu ve Problemi

Kaos çağı olarak da tanımlanabilen yirmi birinci yüzyılda, yaşlı nüfusun hızla artması ve dijital teknolojilerin gündelik yaşamdaki vazgeçilmez konumunun getirdiği avantaj ve dezavantajlar bu araştırmanın konusunu oluşturmaktadır. Bu bildiriye; kaos, kriz, iletişim, dijital teknoloji, yaşlılık olgusu kavramları ile kaos, kriz ve iletişim çerçevesinde dijital teknolojiler-yaşlılık olgusu ilişkisi ele alınarak bu konudaki bazı sorunlar ve bunların çözüm önerileri sunulacaktır.

Araştırma Yöntemi

Literatür taraması, örnek olay incelemesi.

Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Kaos çağı olarak da tanımlanabilen yirmi birinci yüzyılda, yaşlı nüfusun hızla artması ve dijital teknolojilerin gündelik yaşamdaki vazgeçilmez konumunun getirdiği avantaj ve dezavantajlar, önemli bir tartışma alanı olarak değerlendirilmektedir. Bu bildiriye; kaos, kriz, iletişim, dijital teknoloji, yaşlılık olgusu kavramları ile kaos, kriz ve iletişim çerçevesinde dijital teknolojiler-yaşlılık olgusu ilişkisi ele alınarak bu konudaki bazı sorunlar ve bunların çözüm önerileri sunulacaktır.

Günlük dilde karmaşıklık, düzensizlik, belirsizlik olarak tanımlanan kaos kavramı, Yunanca boşluk, yarık, hudutsuz anlamlarındaki khaos kelimesinden gelmektedir. Bilimsel anlamı ile kaos kavramı ise düzensizliğin içindeki düzen, kompleks, doğrusal olmayan dinamik sistemlerin, düzensiz ve öngörülemez davranışı şeklinde ifade edilmektedir.

Kaos kavramı ve teorisi ile ilgili hemen her şeyin, ilk olarak 19. yüzyılın sonlarında Fransız matematikçi *Jules Henri Poincare*'nin çalışmaları ile başladığı bilinmektedir. Poincare'e göre; çok değişkenli sistemlerin kalıcı çözümleri yoktur, sunulan çözüm önerileri ise sonsuz bir şekilde sürebilen oynak bir durum halini alacaktır (hareket ve boşluk temelinde ilerleyecektir), sistemlerde geleceğin tahmini mümkün olamayacaktır.

1960 yılında Kaos teorisine “başlangıç durumuna hassas bağlılık” ve “rastgele olmamak” yaklaşımları ile katkıda bulunan Edward Lorenz ise; dıştan düzensiz olarak görünen ama içsel bir düzene sahip olan kaotik sistemleri bizlere aşağıdaki gibi açıklamaktadır.

Lorenz'e göre; "Kelebek Etkisi" olarak adlandırılan (Amazonlarda bir kelebeğin kanat çırpmasıyla havada oluşacak dalgaların, dünyanın bir diğer ucunda ve bir müddet sonra kasırgaya neden olması) karmaşık sistemdeki çok küçük, önemsiz gibi görünen ve çoğu zaman dikkate alınmayan bir etki, beklenmeyen sonuçlar doğurmaktadır.

Kaos teorisinde; bir takım zincirleme olaylarla küçük değişiklikleri büyük ve önemli sorunlar haline getiren bir kriz noktasının olduğu kabul edilmektedir. Kaos işte bu noktaların her yerde oldukları anlamına gelmektedir.

Dünyadaki birçok olay kaotik bir yapılanmaya sahiptir ve tüm kaotik yapılanmalar kendi içerisinde bir düzenlilikte süregelmektedir.

Kaos, doğrusal olmayan, karmaşıklık içeren, tahmin edilemezlik, öngörülemezlik ve belirsizliğin doğal ve hâkim olduğu günümüz dünyasının yeni formudur (Öge, 2012).

Ele alınması planlanan bu bilgiler ışığında; bireylerin ve örgütlerin bu yeni dünya düzenine uyum sağlayabilecek bilgi birikimine, teknolojik gelişim takibine, kendini sürekli yenileyebilme bakış açısına sahip olabilmelerinin önemi ve bu yönde geliştirilebilecek taktikler, bu bildiride örnek olaylar üzerinden ele alınacaktır.

Kaos sonucu ortaya çıkan kriz, Türk Dil Kurumu Sözlüğündeki ilk anlamına göre, "bir organda birden bire ortaya çıkan fizyolojik bozukluk; bunalım, akse" olarak tanımlanmaktadır (TDK Sözlük, 2024). Tıbbın babası olarak sayılan Hipokrat tarafından vücuttaki dört salgının (balgam, kan, safra ve irin) yükselme dönemi olarak tıbbi açıdan tanımlanan kriz; iletişim alanında ise nereye gidildiğinin bilinmediği, denetlenemediği, içinde bulunulan durumdan çıkmaya çabaladığı bir deneme-yanılma sürecini ifade etmektedir (Yıldız, 2013). Bildiride son yıllarda ülkemizde yaşanan örnek olaylar ile konu irdelenecektir.

Yirmi birinci yüzyılda kaos ve kriz insanlık için artık hayatın bir parçasıdır. Yaşanan çalkantılar yeni normalliktir. Kaos ve krizin her dönem var olması öngörülmektedir. Böyle bir çağda kuşkusuz en önemli çaba iletişimdir. Latince communis sözcüğünden geldiği bilinen ve İngilizce communication kelimesinden Türkçe'ye çevrilen iletişim, katılanların bilgi yaratıp birbirini anlamaya çalışmak amacıyla bu bilgiyi birbirleriyle paylaştıkları bir süreçtir (Rogers ve Kincaid, 1981'den akt. Mutlu, 2004, s. 141-142). Bilgi üretme, aktarma ve anlamlandırma süreci şeklinde tanımlanan iletişim (Dökmen, 2003, s.19); ortak semboller yoluyla bireyler ya da kurumlar arasında anlamların değiş tokuş edildiği ya da anlamların simgesel biçimde karşılıklı paylaşıldığı bir süreç olarak da ele alınmaktadır (Kazancı, 2009, s.55).

Tüm insan ilişkilerinde, her yaşta ve yaşamın her döneminde iletişimsiz bir dünya düşünülmemeyeceği herkesçe kabul edilmektedir. İletişim olmadan yaşamın devamı olmayacağından, kaos ve kriz dönemlerinde konunun değeri daha da artmaktadır çünkü doğru

kanallardan sağlıklı bilgi akışı bu dönemlerde her zamankinden çok çok daha önemli bir rol üstlenmektedir. Bu bildiride içinde bulunduğumuz kaos çağında, ardı ardına yaşanan krizler nedeniyle iletişimin önemi vurgulanarak, özellikle dijital teknolojilerin ön planda yer aldığı günümüzde, yaşlılık olgusu ve dijitalleşme irdelenecektir.

Zamanın kıymetli, yaşam koşullarının zorlu olduğu kaos çağında, iletişimin günümüzdeki vazgeçilmez unsurlarından olan dijital teknolojiler, dijital verileri işlemek, depolamak, iletmek veya sunmak amacıyla kullanılan teknolojik araçlar ve sistemlerdir (<https://sertifika.subu.edu.tr/dijital-teknolojiler-nelerdir>). Dijital teknolojiler; iş dünyası, ticaret ve bilim çevreleri, eğitim ve eğlence alanlarında görüldüğü kadar yaşam döngüsünün sondan bir önceki evresi olan yaşlılık döneminde de önemli bir yer tutmaktadır. Kaos çağında büyük bir yer edinen dijital teknolojinin, ileri yaştaki bireyler için oluşturduğu internetten alışveriş yapabilmek, e- devlet uygulamaları, Sağlık Bakanlığı hizmetleri vb. avantajları ve bilişim suçlarına maruz kalmak, dijital teknolojiye direnç ve uyumsuzluk, sosyal izolasyon vb. dezavantajları, bu bildirinin konuları arasında bulunmaktadır.

Başta tıp bilimi olmak üzere teknik ve teknolojik gelişmelerin; insanın yaşam kalitesini artıracak her türlü alet, araç-gereç, yapı ve donanımın, insanlığın hizmetine sunulmasının ortalama ömür uzunluğunun artmasında önemli payı bulunmaktadır. Örneğin tıp teknolojisinin, tıbbın gelişmesiyle birçok hastalık önlenmiş veya tedavilerinin yapılması mümkün olabilmiş ve sonuçta ortalama ömür süresi artmıştır.

Tüm bu sevindirici ve zaman zaman hayat kurtarıcı gelişmelerin yanı sıra; yaşlılar, toplumda kırılğan nüfus grupları arasında yer aldığından ve gerek dünyada gerekse Türkiye’de yaşlı nüfus oranı arttığından, yaşlıların sosyal ve ekonomik refahına yönelik çalışmalar gün geçtikçe önem kazanmaktadır. Bu sebeple kaos, kriz ve iletişim çerçevesinde yaşlılık döneminde karşılaşılan fiziksel, zihinsel, ekonomik ve sosyal sorunlarla karşılaşıldığından ve disiplinler arası bir alan olan iletişim uzmanlarına da gerontoloji alanında katkı sağlayabilecek önemli görevler düştüğü ortadadır.

İnsan yaşamının her döneminde olduğu gibi, yaşlılık döneminde de bir sosyal çevrede yaşamının ve iletişim kanallarının açık olması gerekliliğinin önemi herkesçe bilinmektedir (Akın, 2006, s.70).

Özellikle ülkemizde, çocukluk döneminde büyüme ve gelişmeyle ilgili erişkin döneme ait bazı bilgiler, az da olsa eğitim sırasında alınabilmektedir fakat olgunluk çağındaki kişi, yaşlılık dönemi için neredeyse hiçbir bilgiye yeterince sahip olamamaktadır.

Yaşlanma süreci birikimli olarak yavaş ve sinsi gerçekleşmektedir. Bu nedenle yaşlanmanın biyolojisi, yaşlılık psikolojisi ve sosyal durumu gibi bilgilerin daha önceden verilmesi, hem

yaşlı, hem de yaşlının ailesi ve toplum için zorunluluk olarak görülmektedir. Tüm bu süreçlerde ve yapılan çalışmalarda da iletişim çalışmaları ve faaliyetleri önemli görevler üstlenmektedir. Diğer yandan; yaşlının sağlık durumu bozularak kendi ihtiyaçlarını karşılamakta zorluk çekmesi ve bakıma muhtaç hale gelmesiyle ailede sorunlar ortaya çıkmaktadır (Akın, 2006, s.20- 21). Böyle bir süreçte açık iletişimin ve buna ulaşmak için gösterilmesi gereken çabaların rolü de oldukça büyüktür.

Demografik dönüşüm kuramının da ele alınacağı yaşlılık başlıklı bölümde yaşlılık ve yaşlılık sorunları hakkında verilen bilgiler ışığında içinde bulunulan kaos çağında ileri yaştaki bireylerin dijital teknoloji ile uyumlu çağdaş bir yaşam sürebilmelerinin önemine değinilecektir. Toplumda kırılğan nüfus grupları arasında yer aldığı daha öne de belirtilen yaşlıların dünyada ve Türkiye’de nüfus oranı gün geçtikçe artmakta; yaşlıların sosyal ve ekonomik refahına yönelik çalışmalar önem kazanmaktadır. Buna bağlı olarak dijital teknolojiler bu noktada da devreye girmektedir.

Bulgular/Beklenen Sonuçlar

Yaşı ileri bireylerin teknolojiyi algılaması ve kullanması; sosyal, psikolojik ve kültürel faktörlere bağlı bulunmaktadır. Yaşlı bireylerin teknolojiyi benimsemesinde yaşa bağlı zorluklar, teknolojinin karmaşıklığı, tutumlar ve bu konudaki eğitim eksikliği, önemli engeller olarak görülmektedir. Diğer yandan yaşlılar için tasarlanmış teknolojik ürünlerin, gerontolojik oryantasyon eğitimleri gibi çalışmaların günlük yaşamı kolaylaştırabileceği ve sosyal uyumu artırabileceği öngörülmektedir. Bu konuda son yıllarda gündeme gelen üçüncü yaş üniversiteleri ve müfredatları, ileri yaştaki bireyler açısından önem taşımaktadır. Bildiride bu konuya da yer verilecektir.

Günümüzde, insanların yaşamlarında çok büyük öneme sahip olan ve kişilerin yaşamlarında büyük bir kolaylık sağlayan teknoloji, yaşlıların yaşam kalitesini de artırmaktadır. Geronteknoloji, hızla gelişen teknolojinin yaşlılara yönelik ürün ve hizmetlerini kapsayan bir alanını ifade etmektedir (Dinçer ve Oruç, 2024). Bu alan, yaşı ileri bireylerin günlük yaşamlarını kolaylaştırmayı amaçlamaktadır. Geronteknolojik ürün kullanımında en çok kullanılan araç ve gereçlere örnek olarak; cep telefonu, uzaktan kumandalı cihazlar, belediye hizmetleri arasında yer alan panik butonları, elektrikli tansiyon aleti, dijital kameralar vb. örnek olarak verilmektedir. Geronteknolojik ürün kullanımının yaş ve eğitim, ekonomi, çalışma ve sağlık durumları ile ilişkili olduğu görülmüştür.

Yaşlanma sadece fizyolojik veya biyolojik bir süreç olmayıp, aynı zamanda sosyal ve kültürel etkinliklerde de değişmek demektir. Yaşlanmayla birlikte ortaya çıkan biyolojik, psikolojik,

sosyal, kültürel ve ekonomik değişmelere yaşlının adapte olabilmesi için bir takım stratejiler geliştirebilmesi, bunları uygulayabilmesi, başarabilmesi gerekmektedir (Akin, 2006, s.70). Bu konuda kaos yönetim sistemi içerisinde kaos yaklaşımı uygulama çevrimi de bildiride yer alacaktır.

Yaşlılık insanın kaçınılmaz bir sonu ve hayat sürecinin yaşamaya bağlı olarak ortaya çıkması doğal, zorunlu ve son çağdır denilmektedir. Kaos, kriz ve iletişim çağı olarak tanımlanabilecek olan 21.yüzyılda yaşlı olmak ise çok daha fazla iletişim becerisini, etkin bir şekilde dijital teknolojileri kullanabilmeyi, faydalanabilmeyi âdeta zorunlu kılmaktadır.

Yaşlanma ve yaşlılığın birey ve toplum açısından yarattığı riskleri gerontolojik açıdan dikkate almamak, yarın toplumun ve bireyin karşısına tehdit olarak çıkacaktır. Diğer yandan yaşlanmayı bir tehdit olarak değil, aksine geleceği anlamlı şekilde yapılandırmaya fırsat yaratan dinamik bir değişim süreci olarak görmek kaos yönetimi yaklaşımına çok daha uygun bulunmaktadır (Ceylan, 2016, s.113). Bu süreçte dijital teknolojilerin olumlu yönlerinden faydalanabilmek önemli görülmektedir.

Geniş aileden, çekirdek aileye geçiş, köyden kente göç, ekonomik zorluklar, sağlık sistemindeki aksamalar vb. pek çok faktöre bağlı olarak psikolojik ve sosyolojik olarak yaşanan güçlükler, yaşlılık olgusunu içinde bulunduğumuz kaos çağında bir kriz alanı haline getirmiştir. Bu noktada örnek olaylarla ileri yaştaki bireylerin maruz kaldıkları bilişim suçlarına yer verilecektir.

Yaşlı bireyin içerisinde yaşadığı toplumun ekonomik ve kültürel yapısı, yaşlıya, yaşlılığa bakış açısı, yaşlılık dönemi sorunlarının sorun olma derecesini etkilemektedir. Yaşlılık döneminde karşılaşılan sorunlarla baş etmenin yolu, yaşlılık dönemine bireylerin hazır şekilde girmesinden, kurum ve kuruluşlarla, devletçe sağlanacak uygun yaşlılık politikalarından geçmektedir. Yaşlı bireylerin yaşam kalitelerini ve refah seviyelerini arttırıcı politikaların varlığı ve uygulanıyor olması, kullanıcı dostu dijital teknolojiler, bahsi geçen bu sorunları asgari seviyeye indirebilecektir (Birinci, 2021, s.60).

Toplumsal yaşlanma dinamik, geri dönüştürülmesi olanaksız bir süreçtir. Gün geçtikçe yaşlı toplumu ortaya çıktığından doğan yeni risklerin yanı sıra eskilerinin de değiştiğini göz önüne almak gerekmektedir (Ceylan, 2016, s.113). Ancak bu şekilde çalkantılar çağına uyumlu tepkiler verilebilecektir.

Yaşlılarımız, daha doğru bir ifadeyle büyüklerimiz; deneyimleri, olgunlukları ve topluma ışık tutan eşsiz bilgelikleri ile her kültürün gelenek ve göreneklerinde saygın bir grup olarak değerlendirilmektedir (Birinci, 2021, s.64). Unutulmamalıdır ki; kaos ve kriz çağında da yaşlılarımız bizim kıymetlilerimizdir ve kesinlikle birer “sosyal atık” değillerdir.

İnsan ömrünü uzatma çalışmalarına aralıksız devam eden bilim ve teknoloji dünyasının; aynı şekilde ileri yaştaki büyüklerimizin yaşam kalitelerini ve çevreye uyumlarını da artırmaya aynı derecede önem vermesi gerekmektedir. Bunu sağlamanın yolu da yaşlıların yeni dünya düzenine adaptasyonlarının kusursuz bir şekilde sağlanması ile mümkün görülmektedir.

Bu bildiri de; kaos, kriz, iletişim, dijital teknoloji, yaşlılık olgusu kavramları ile kaos, kriz ve iletişim çerçevesinde dijital teknolojiler- yaşlılık ilişkisi ele alındıktan sonra elde edilebilen örnek olaylardan yola çıkılarak mevcut ve olası sorunlara değinilecek, bunlara bazı çözüm önerileri sunulacaktır.

Kaynakça

- Akın, G., **Gerontoloji Her Yönüyle Yaşlılık**, Palme Yayıncılık, Ankara, 2006.
- Başbüyük, G.Ö. ve Başbüyük H.H., **Yaş, Yaşlanma ve Antropoloji**, Bölüm VII (Sf.157-186), **Yaşlılık Yeni Yüzyılın Gerçeği**, Nobel Yayıncılık, 1. Basım, Aralık 2019
- Birinci, E., **Gerontolojik Sosyal Hizmet**, Nobel Yayın, Ankara, 2021.
- Ceylan, H., **Yaşlılık Sosyolojisi**, Nobel Yayın, Ankara, 2021.
- Dinçer, R. ve Oruç, G., **Yaşlılarda Teknoloji Kullanımı ve Dijital Sosyalleşme**, İstanbul Esenyurt Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, Yayın Yılı; 2024 Cilt;2 Sayı;1 Sayfa: 32-42
- Dökmen, Ü., **İletişim Çatışmaları ve Empati**, Sistem yayıncılık, İstanbul, 2023.
- Hastaoğlu, F., **Yaşlı Bakımın Temel İlkeleri**, Nobel Yayın, Ankara, 2021.
- Joxe, A., **Kaos İmparatorluğu**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Kalınkara, V., **Yaşlılık Yeni Yüzyılın Gerçeği**, Nobel Yayıncılık, 1. Basım, Aralık 2019
- Kayırgan, H., **Türkiye Sosyal Güvenlik Hukukunda Yaşlılık Sigortası**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2021.
- Kazancı, M., **Kamuda ve Özel Kesimde Halkla İlişkiler**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2009.
- Kotler, P.& Caslione J., **Kaos Yönetimi**, Optimist Yayınları, İstanbul, 2011.
- Mutlu, E.; **İletişim Sözlüğü**, Ayraç Kitap Evi, Ankara, 2008.
- Öge, S. **Düzen mi, Düzensizlik (Kaos) mi ?**, <https://dergipark.org.tr> (erişim:12.06.2024)
- Yavuz, C., **Aktif Yaşlanma ve Üçüncü Yaş Üniversiteleri**, Muğla Üniversitesi, Aralık, 2020.
- Yıldız, N. **Kaos, Kriz ve Halkla İlişkileri Yeniden Düşünmek (Kamuda ve Özel Kesimde)**, Ankara, 2013.

<https://www.aa.com.tr/tr>

<https://www.nowtv.com.tr/Calar-Saat-Hafta-Sonu/bulten/372>

<https://sertifika.subu.edu.tr/dijital-teknolojiler-nelerdir>

<https://scholar.google.com>

<https://tdk.gov.tr/>

<https://www.tuik.gov.tr/>

<https://yokatlas.yok.gov.tr>

Özgeçmiş

Gizem Er, 1977 Ankara doğumludur. 1999 yılında Part-Time Yolcu Hizmetleri Memuru unvanı ile çalışmaya başladığı Türk Hava Yolları A.O.'dan Kıdemli Uzman olarak 2024 yılında kendi isteğiyle emekliliğe ayrılmıştır. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Ana Bilim Dalında doktora öğrencisidir. 2023-2024 eğitim-öğretim yılından bu yana Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulunda “Protokol ve Sosyal Davranış Kuralları”, “Etkili ve Güzel Konuşma” derslerini vermektedir. Yaratıcı Drama Eğitmeni olan Er, kişisel gelişim, diksiyon ve konuşma sanatı, beden dili, sözel ve sözel olmayan iletişim, tüm sahne sanatları, drama, müzik ve dans alanlarına büyük ilgi duymakta, bu alanlarda kendini ve ufkunu geliştirmeye çalışmaktadır. Yabancı dili İngilizcedir.

Çiftçilerin Dijital İletişim Teknolojilerini Kullanımı Üzerine Etnografik Bir Çalışma: Gökçekuyu Köyünde Dijital Kültür

Hakan Erdal

Ankara Üniversitesi

<https://orcid.org/0009-0003-7053-9685>

herdal@ankara.edu.tr

Umur Yıldırım

Hacettepe Üniversitesi

<https://orcid.org/0000-0001-5337-1700>

umury96@gmail.com

Mutlu Binark

Hacettepe Üniversitesi

<https://orcid.org/0000-0002-7458-5203>

binark@hacettepe.edu.tr

Toygar Ercan

Hacettepe Üniversitesi

<https://orcid.org/0000-0002-0976-6382>

a.toygar.ercan@gmail.com

Özet

Günümüzde tarım sektörü, diğer tüm sektörlerle benzer biçimde dijitalleşmenin etkisi altında hızla dönüşüm geçirmektedir. Özellikle iklim değişikliği sorununun asli bir sorun haline gelmesiyle birlikte, tarımsal üretimin sürdürülebilirliği ve ekolojik tarım ile kırsal alanda dijitalleşme sorunları hem uluslararası kuruluşların hem de ülkelerin ulusal tarım politikalarında önemli bir yer kapsamaya başlamıştır. Türkiye'nin de bu kapsamda tarımsal faaliyetlerde dijitalleşmeye önem vermeye başladığını görmek mümkündür. Öte yandan tüm bu gelişmelerin içerisinde kırsal bölgelerdeki dijitalleşme çalışmalarında genellikle tarımsal üretimde verimlilik artışı ön plana çıkmaktadır. Oysa iletişim teknolojilerindeki değişimin ve yine söz konusu teknolojilerin kullanımının yoğunlaşmasının gündelik hayata yansıyan ve çiftçilerin sosyal ilişkileri üzerindeki etkilerinin de göz ardı edilmemesi gerekir. Bu kapsamda, bu araştırma ile, kırsal alanda dijitalleşmenin tarımsal üretim, çiftçilerin gündelik yaşamı üzerindeki etkilerinin ortaya konulması amaçlanmaktadır.

Bu amaçla, köylülerinin geçimlerini tarımla kazandığı bir örnek olarak Eskişehir iline bağlı Gökçekuyu köyü seçilmiş; çiftçilerin dijital iletişim teknolojilerini nasıl kullandıkları, bu teknolojilerin gündelik yaşamda sosyal ilişkilerini nasıl dönüştürdüğü ve tarımsal faaliyetlerindeki rolü gibi sorulara cevap aranmıştır. Bu bağlamda; dijital bölünme, dijital dışlanma ve dijital eşitsizlik gibi konu başlıkları da araştırmanın odağında yer almaktadır.

Çalışmada, nitel bir araştırma yöntemine, etnografiye ve daha özelinde otoetnografi araştırma tekniklerine başvurulmuştur. Bu doğrultuda sahada katılımcı gözlemden yararlanılmış ve derinlemesine görüşmeler yürütülmüştür. Elde edilen veriler, yeniliklerin yayılması kuramı çerçevesinde analize edilerek, dijital iletişim teknolojilerinin köydeki yayılım süreci ve etkileri irdelenmeye çalışılmıştır. Araştırma sonuçlarının, kırsal bölgelerdeki dijitalleşme çalışmalarına ışık tutabileceği gibi, kırsal kalkınma politikalarında sürdürülebilirliğin geliştirilmesine katkıda bulunabileceği umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijital iletişim, dijital kültür, dijital katılım

Araştırma Konusu ve Problemi

Günümüzde tıpkı her alanda olduğu gibi tarım sektöründe de dijital iletişim teknolojilerinin kullanımı hızla artmakta ve teşvik edilmektedir. Nitekim Birleşmiş Milletler yahut Avrupa Birliği gibi politika belirleyici önemli kurumların politikalarında özellikle artan iklim değişikliği endişesi ile yakından ilgili olarak tarım ve dijitalleşme ilişkisinin ve kırsal kalkınmanın önemli bir yer edinmeye başladığını söylemek mümkündür (Barabanova ve Krzysztofowicz, 2023; UNCTAD, 2024). Uluslararası kuruluşlar ve özellikle AB politikalarıyla uyumun uzun yıllardır önemli bir gündem maddesi olduğu Türkiye için de kırsal kalkınma ve tarımda dijitalleşme gibi konular politika metinlerinde yerini almıştır (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2021; T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2022). Bu bağlamda Türkiye İstatistik Kurumu verilerini incelemek gerekirse; 2023 yılı itibariyle belde ve köylerde yaşayanların toplam nüfusa oranı %7'dir (TÜİK, 2023). Buna karşın TÜİK'in işgücü verilerine bakıldığında istihdam edilen nüfusun %14.8'i tarımda istihdam edilmiştir (2024). Tarımın gayri safi yurtiçi hasıla içerisindeki payı ise 2022 verilerine göre %4.8 oranındadır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2023). Yine TÜİK verileri incelendiğinde; nitelikli tarım, ormancılık ve su ürünleri meslek gruplarında çalışanlarının internet kullanım oranı, 2013 yılında %19 iken 2023 yılında bu oran %76,1'e yükselmiştir (TÜİK, 2023).

Böylesi bir artış kuşkusuz dijital iletişim teknolojilerinin kırsal bölgelerde ortaya çıkarttığı yeni dinamiklerin ve değişimlerin irdelenmesini gerektirmektedir. Fakat kırsal bölgelerde yahut tarımda dijitalleşmeden söz edildiğinde, özellikle kamu politikası metinlerinde tarımsal

üretimde verimlilik gibi başlıklara daha çok odaklanıldığını görmek mümkündür. Bu amaçlara koşturarak üretilen tüm politika belgelerinde, tarımsal üretimde verimin artırılması için yeni teknolojilerin gerekliliğini vurgulanmaktadır.

Oysa tarımsal faaliyetlerin yürütüldüğü kırsalda dijitalleşmeden söz edildiğinde durum tarımda elde edilen verimliliğin ötesine geçen bir gerçekliğe sahiptir. Öyle ki dijitalleşme çiftçilerin gündelik yaşamlarının da önemli bir değişim yaratmakta ve tarımsal süreçlerde olduğu kadar onların sosyal ilişkilerinde de bir dönüşüme yol açmaktadır. Nitekim alanyazında da bu dönüşüme odaklanan etnografik çalışmalardan, (Durna ve Durna, 2015; McDonald, 2016) bu dönüşümü yeniliklerin yayılması kuramı ekseninde ele alan çalışmalardan, (Michailidis vd.; 2011; Charatsari ve Lioutas, 2013) gelişmekte olan ülkelere odaklanan ve mobil teknolojilere ağırlık veren çalışmalardan (Deichman, Goyal ve Mishra, 2016; Khan vd., 2022) söz etmek mümkündür. Ayrıca bilgi iletişim teknolojileri vasıtasıyla kırsal alanda kalkınma konusunun önemli bir başlık olarak alanyazında kendisini gösterdiğini söylemek mümkündür (Qi, Wang ve Zuo, 2008). Öte yandan bu yaklaşıma karşı mesafeli ve eleştirel çalışmalar da mevcuttur (Krone, Dannenberg ve Nduru, 2015). Öyle ki bu bağlamla ilişkili görülebilecek şekilde, dijital bölünme ve dijital eşitsizlik üzerine alan çalışmaların (Karakaya Polat, 2012; Salemin, Strijker ve Bosworth, 2015; Nerse, 2021) varlığından da söz etmek mümkündür. Türkiye'ye odaklanıldığında ise özellikle mevcut tartışmalar üzerine anket tekniğiyle yürütülen bazı araştırmaların mevcudiyedinden bahsedilebilir (Büyükbay ve Gündüz, 2011; Gültür vd., 2018; Binboğa vd., 2024).

Bu araştırmanın odağını ise Eskişehir ili Han ilçesine bağlı Gökçekuyu Köyü'nde dijital teknolojilerin kullanımı oluşturmakta olup, konu yeniliklerin yayılması kuramı çerçevesinde incelenecektir. E.M. Rogers (2003) tarafından geliştirilen bu kurama göre, yeniliklerin yayılımı; yenilik, bu yeniliğe intibak edenler, iletişim kanalı, zaman ve toplumsal sistem olmak üzere beş unsurda hayat bulur. Bu araştırmaya konu olan söz konusu yenilik, yeni iletişim teknolojileridir. Dijital iletişim teknolojilerine çiftçilerce intibak edilmesi ile başlayan süreç, yine çiftçilerin dijital iletişim teknolojilerini tarımsal faaliyetlerine entegre etmesi (uygulama ve benimseme ile) tamamlanır. Araştırma Gökçekuyu köyü örneğinde, dijital iletişim teknolojilerinin hangi süreç ve aktörlerle (yeniliği tanıtan/uygulayan) benimsendiğini, dijital eşitsizlikler mevcutsa (kurumsal, yapısal vb.) nedenlerini ortaya koymayı amaçlarken, çiftçilerin kendine has dijital kültürlerini keşfetmeye ve daha geniş bağlamdaki dijital kültür içerisindeki yerini de tespit etmeye çalışacaktır.

Bu bağlamda çalışma; köylülerin ve çiftçilerin dijital iletişim teknolojilerini gündelik yaşamlarında nasıl kullandıklarını, söz konusu teknolojilerin geleneksel ilişkileri ne şekilde

dönüşüme uğrattığını ve bu teknolojilerin tarımsal faaliyetlerdeki rolünü ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede, kullanıcıların dijital iletişim teknolojilerini kullanım deneyimleri, platform tercihleri, bilgi edinme ve paylaşma alışkanlıkları ve platformların tarımsal faaliyetler üzerindeki etkilerinin ortaya çıkarılması hedeflenmektedir.

Araştırma Yöntemi

Bu çerçevede Gökçekuyu köyünde etnografi yöntemi ile saha araştırması gerçekleştirilmiştir. Bir araştırmacı, söz konusu köyde çiftçilik faaliyeti yürüttüğünden araştırma otoetnografik özellikler de barındırmaktadır. Araştırmacılar tarafından köyde katılımcı gözlem ve derinlemesine görüşmelerin ilki Ağustos 2024 ayında gerçekleştirmişlerdir. Araştırmada, köyde yaşama ilişkin görsel ve işitsel belgeleme faaliyeti de yürütülmüştür. Araştırmanın Etik Kurul izni Hacettepe Üniversitesi'nden Temmuz 2024 tarihinde alınmıştır.

Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Kırsalda dijitalleşme ve dijital kültür

Dijital iletişim teknolojileri, bireylerin ve toplumların yaşam tarzlarını, iletişim alışkanlıklarını ve iş yapma biçimlerini köklü bir şekilde etkilemektedir. Özellikle kırsal bölgelerde, dijital teknolojilerin benimsenmesi ve kullanımı, tarımsal üretimden sosyal yaşama kadar geniş bir yelpazede değişimlere yol açmaktadır. Michailidis ve arkadaşları tarafından Yunanistan'da yapılan araştırma, çiftçilerin dijital iletişim teknolojilerine büyük oranda hava durumu, pazar araştırması, tarımsal faaliyetleri sırasında karşılaştıkları teknik sorunlar hakkında bilgi almak için başvurduklarını, sosyal medyanın ise sıklıkla başvuru bir kanal olmadığını ortaya koymuştur (Michailidis et al., 2011). Durna ve Durna (2015), kentte yaşayanlardan farklı olarak, sosyal medyayı genellikle dar cemaat ilişkileri içerisinde kullandığı düşünülen köylülerin *Facebook* uygulamasını gündelik yaşamın kayıt altına alındığı bir eğlence aracı olarak algıladıklarını göstermiştir.

Dijital kültür, dijital teknolojilerin sosyal, kültürel ve ekonomik yaşam üzerindeki etkilerine odaklanan bir kavram olarak öne çıkmaktadır. Kırsal bölgelerde dijitalleşme, tarımsal üretime olan etkisi yanında köylülerin sosyal ilişkilerini, bilgiye erişim biçimlerini ve köydeki gündelik yaşamlarını da dönüştürmektedir. Dijital kültürün bu dönüşüm sürecinde oynadığı rol, kırsal toplulukların gelenek ve alışkanlıklarını nasıl etkilediğini anlamak için kritik bir öneme sahiptir. Türkiye'de kırsal ve tarımsal üretim, geçmişten bugüne kalkınma politikaları ile önemli bir ilişkiye sahip olagelmıştır. Öyle ki bu tarihsel ilişkinin izlerini Osmanlı döneminden

Cumhuriyet'e değin sürmek mümkün görünmektedir (Pelek ve Orhan, 2024). Uzun bir süre boyunca, 27 Mayıs 1960 askeri darbesine değin, tarım ve kırsal nüfus kalkınmanın lokomotifi olarak görülmüştür (Pelek ve Orhan, 2024: 213; Gürel ve Selamet, 2024). Bu döneme kadar yürütülen politikaların ise birincil amacının tarımda geleneksel üretimin çözülmesi ve kapitalist üretime entegrasyonunu sağlamak olduğu söylenebilir (Aydın, 2010). Nitekim, özellikle 1950'li yıllardan itibaren tarımın modernleşmesi ve kapitalistleşmesi yönündeki eğilimler, Amerika Birleşik Devletleri'nin desteği alınarak artmış ancak verimlilik önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştır (Gürel ve Selamet, 2024). 1960'lı yılların "planlı" ekonomi döneminde ise bu sorunlar gerekçe gösterilerek kalkınma stratejileri sanayiye odaklanmış ve tarımın ikincil konuma düşmesine neden olmuştur. Bu yıllarda kırsal bölgeler ve tarımsal üretim için benimsenen strateji ise "toplum kalkınması" yaklaşımı şeklinde ortaya çıkmıştır (Çelik, 2005; Gürel ve Selamet, 2024). Bu yaklaşım devletin doğrudan mali desteğinden çok, kırdaki kalkınma ve altyapı çalışmalarının devlet ile kırsal nüfusun gönüllü işbirliğine dayanmaktadır. 1980'lerden itibaren ise tarımda devletin varlığının ve desteğinin azalması ve özelleştirmeler söz konusu olmuştur (Oyan, 2002). Günümüzde tarımın ekonomi ve istihdam içindeki payı giderek azalmaktadır. Tarımda dijitalleşme ise, tarımsal teknolojilerin geliştirilmesi politikaları ekseninde devlet tarafından desteklenen bir başlık olarak öne çıkmaktadır.

Bu çalışmada yukarıda açıklandığı üzere E.M. Rogers tarafından geliştirilen "Yeniliklerin Yayılması Kuramı" çerçevesinde dijital iletişim teknolojilerinin Gökçekuyu Köyü'nde nasıl benimsendiğinin incelenmesi oluşturmaktadır. Bu çalışmada, yenilik olarak dijital iletişim teknolojileri ele alınmakta ve bu yeniliklerin köyün sakinleri arasında nasıl yayıldığı, hangi süreçler ve aktörlerle benimsendiği araştırılmaktadır.

Dijital bölünme, dijital dışlanma ve dijital eşitsizlikler

Dijital bölünme, bireyler ya da topluluklar arasında dijital teknolojiye erişimden başlayarak bu teknolojiyi etkin kullanma kapasitelerindeki farklılıkları ifade etmektedir. Dolayısıyla dijital kültürü doğrudan etkileyen bu farklılıklar, internete erişimde altyapısal sorunlardan başlayarak, sosyal kültürel alana yayılan bir çerçevede incelenmektedir (Bozan & Trere, 2023). Kırsal bölgelerde, dijital bölünme ve dijital eşitsizlikler özellikle dikkat çekicidir. Çünkü söz konusu bölgelerde altyapı eksiklikleri, ekonomik koşullar, eğitim seviyeleri ve toplumsal cinsiyet kaynaklı birikimsel eşitsizlikler gibi faktörler, dijital teknolojilere erişimi sınırlayabilmektedir. Çalışmada, Gökçekuyu Köyü özelinde dijital bölünme tespit edilirken, bu bölünmenin köylülerin gündelik yaşamları üzerindeki etkisi de ele alınacaktır.

Genel olarak, mevcut alanyazın, kırsal alanların dijital olanaklar açısından geri kaldığını ve bu durumun bölgesel eşitsizlikleri artırdığını göstermektedir. Karakaya Polat (2012), Türkiye'deki dijital dışlanmanın çok boyutlu doğasını ortaya koyduğu çalışmasında, dijital dışlanmanın Türkiye'de diğer sosyal eşitsizliklerle iç içe geçtiğini ve bu durumun, özellikle yaşlılar, kadınlar, engelliler ve kırsal alanlarda yaşayanlar gibi dezavantajlı grupları olumsuz yönde etkilediğini belirtmektedir (Karakaya Polat, 2012). Deichmann ve arkadaşları da gelişmekte olan ülkelerde dijital teknolojilerin tarıma olan etkisini inceledikleri çalışmalarında, dijital teknolojilerin küçük çiftçilerin bilgi paylaşımı, ürünleri için gerekli pazara erişimi ve tedarik zinciri yönetimi üzerindeki etkilerinin genel yapısal sorunlarla bağlantılı olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu sorunlar, yol, nakliye imkanlarının eksikliği, aracı kurumlara bağımlılıkla ilgili bilgi asimetrisi, yetersiz destekleme sistemleri gibi yapısal sorunlardır (Deichmann vd., 2016).

Kanımızca Türkiye'de kırsal alanda var olan ve süregelen eşitsizlikler, birikimsel bir şekilde dijital kültür içinde var olmayı, iletişim teknolojilerini kullanma beceri ve yetkinliğini olumsuz etkilemektedir.

Bulgular

Gökçekuyu Köyü

Gökçekuyu Köyü, Eskişehir ilinin Han ilçesine bağlı olup, İç Anadolu Bölgesi'nin karakteristik özelliklerini taşır. Tarihi, bölgenin genel tarihiyle paralellik gösteren köy, Osmanlı döneminden itibaren yerleşim yeri olarak kullanılmıştır. Köy, Han ilçe merkezine 15 km, Eskişehir il merkezine ise 110 km uzaklıktadır. Karasal ikliminin hakim olduğu Gökçekuyu'da yazlar sıcak ve kurak, kışlar soğuk ve kar yağışlı geçer. Tarım arazileri ve doğal bozkırlarla çevrili olan köyün geçim tarzı, tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Çoğunlukla buğday ve arpa yetiştirilir (BEBKA, 2012).

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre, köyde 204 kişi yaşamaktadır. Bunların 105'i erkek, 99'u kadındır. 0-14 yaş aralığında 11, 15-64 yaş aralığında 125, 65 yaş üstü ise 68 kişi yaşamaktadır. Buna göre, 0-14 yaş aralığı %5,4, 65 yaş üstü nüfus ise % 33,3 oranına karşılık gelmektedir (TÜİK, 2024). Köy muhtarından alınan bilgilere göre, köyün göç verdiği iller arasında İstanbul ve İzmit başı çekmektedir. Bu nüfusun bir kısmı yaz aylarında çiftçilik faaliyetleri kapsamında köyü ziyaret etmektedir.

Son dönemde kırsal yaşamı sürdürülebilir kılmak amacıyla tarımsal turizm (agroturizm) yerel çiftçilerin gelirlerini artırma hedefi doğrultusunda, Eskişehir İl Tarım ve Orman Müdürlüğü koordinasyonunda, Eskişehir Valiliği ve Tarım ve Orman Bakanlığı'nın desteğiyle başlatılan "Frig Vadisi Ekolojik Köy Projesi" köyün gündelik yaşamına bir canlılık kazandırmıştır.

Projenin finansmanı, 2022 yılı Kırsal Kalkınma Mali Destek Programı çerçevesinde Bursa Eskişehir Bilecik Kalkınma Ajansı (BEBKA) tarafından sağlanmaktadır. Proje kapsamında, köy içerisinde, ziyaretçilerin köy hayatına ilişkin bilgi edinmelerini sağlayacak üniteler ve köylülere yönelik meslek edindirme atölyeleri düzenlenmektedir (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2023).

Dijital İletişim Teknolojilerine Erişim, Kullanım ve Dijital Eşitsizlik

Sürmekte olan araştırma kapsamında bugüne kadar derinlemesine görüşme yapılan katılımcılarının (14 kişi) demografik bilgileri ve dijital iletişim teknolojilerinin kullanım durum şu şekildedir: Katılımcılar 35-76 yaş aralığında genellikle yaşlı çiftçilerden oluşmaktadır. Katılımcıların eğitim durumları, ilkokul, ortaokul, lise ve üniversite mezunu olarak değişmektedir. Dijital iletişim teknolojilerini en az kullanan kişilerin eğitim durumları düşük olup, 65 yaş üstü bireyler olduğu ortaya çıkmaktadır. Çoğunluğu erkeklerin oluşturduğu katılımcıların bir kısmının evinde internet bağlantısı bulunmaktadır. Hanesinde internet bulunmayanların tamamı internete akıllı telefonlarından erişmektedir. Bu katılımcılar için sosyal medya kullanımı başı çekerken, tarımsal uygulamalar ve e-devlet hizmetlerinin kullanımı yaygındır. Köy içinde köyle ilgili gelişmelerin duyurulması *Whatsapp*, köy dışında yaşayanları da ilgilendiren daha genel duyurular ve pazar araştırması *Facebook*, köy kooperatifinin sosyal faaliyetlerin duyurulması ise *Instagram* uygulaması ile yapılmaktadır.

Sosyal medya ve tarımsal üretimle ilgili uygulamalar, en yaygın kullanılan uygulamalardır. Sosyal medyanın kullanımı köylülerin gündelik yaşamında önemli değişikliklere neden olmuş görünmektedir. Bu anlamda spesifik bir örnek olarak köyde yapılan duyurular gösterilebilir. Sosyal medyanın kullanımıyla birlikte köyde duyuruların yapılış biçimi de önemli ölçüde değişmiştir. Katılımcılar, muhtarlık duyurularının eskiden ya camiden yapılan anonslarla ya da köy bekçisinin haneleri dolaşması yöntemi ile yapıldığını, halihazırda ise kaymakamlıktan ya

da belediye başkanlığından gelen duyuruların muhtarlık tarafından kurulan *Whatsapp* grubundan yapıldığını aktarmışlardır.

Köy muhtarı tarafından köyde internet erişimi bulunan hane sayısının 10 kadar olduğu, bunların daha çok çocuklu ailelerin pandemi döneminde çocukların eğitimlerini sürdürmeleri için bağlatıldığı ifade edilmiştir. Köyde internet erişimi konusu dijital eşitsizliğe temel olması açısından önemlidir. Köyde dijital kültürle bağlantı için, hanelerde kullanılan internet erişimi ya da akıllı

Resim: Gökçekuyu Köyü Tarımsal Kalkınma Kooperatifi *Facebook* ve *Instagram* hesapları

telefonlarda GSM şirketleri tarafından sağlanan mobil internet erişimi olanağı mevcuttur. Evine internet bağlantısı sağlanması konusunda bazı köylülerin yaşadığı zorluklar dijital eşitsizliğin altyapısal boyutunu göstermesi açısından kayda değerdir. Pandemi döneminde çocuklarının eğitimden geri kalmaması için başvurduğu internet hizmeti talebi, şirket tarafından sokağında alt yapısı eksikliği nedeniyle reddedilen bir katılımcı, internet erişimine ancak evinin bulunduğu sokağa kendi imkanları ile diktiği telefon direği ile kavuşabilmiştir. Benzer durumdaki bir başka katılımcının talebinin ise hala bekletildiği öğrenilmiştir. İkincisi, akıllı telefonlarda kullanılan internete erişimde yaşanan kesintilerle ilgilidir. Köye ve civarına internet hizmeti sağlayan baz istasyonunun yedek elektrik güç kaynağı bulunmadığından elektrik kesintisi yaşandığında internet erişimi tamamen kesilmektedir.

Köyde internete erişim hususunda ortaya çıkan bu tür altyapısal sorunlar, toplumsal cinsiyet ve yaşlılık gibi dezavantajlı konumda olan katılımcıların durumlarıyla birleştiğinde dijital eşitsizliğin boyutu büyümektedir. Ayrıca saha çalışmasında bazı 65 yaş üstü bireylerin akıllı telefon ve internet kullanımında çekingen davrandığı gözlemlenmiş, bu durum katılımcılar tarafından internet yoluyla yapılan dolandırıcılık faaliyetlerinden kaynaklanan tedirginlik ile açıklanmıştır. Bunun yanısıra, gençler tarafından kullanılmasında fayda görülen akıllı telefon uygulamaların yaşlılara öğretilmeye çalışıldığı da saha çalışmasında görülmüştür. Akıllı telefon aracılığıyla uzaktaki akrabaları ile görüntülü konuşma özelliği köyün yaşlıları ve özellikle yaşlı dul kadınları tarafından kullanımı öğretildiğinde en kolay benimsenen yeniliktir.

Tarımsal Faaliyetlerde Dijital İletişim Teknolojilerinin Kullanımı

Yapılan görüşmelerde dijital iletişim teknolojilerinin kullanımının gündelik yaşamın bir parçası olduğu ve özellikle hava durumu kontrolü açısından önemli olduğu anlaşılmaktadır. Benzer şekilde, dijital iletişim teknolojileri katılımcılar için, satın alınacak tarımsal araç gereçlerin ve ürünlerin araştırılmasında da önemli bir rol oynamaktadır. Bazı katılımcılar dijital iletişim teknolojilerinin tohum seçimleri ve ekim alışkanlıklarını değiştirdiğini, ekim, nadaslama, ilaçlama gibi tarımsal işlemlerin internetten araştırılarak yapılmaya başlandığını, bunun zaman ve masraf kaybını engellediğini ifade etmiştir. Bazı çiftçiler ise dijital teknolojilerin köyde daha önce yetiştirilmeyen ürünlerin ekimini teşvik ettiğini belirtmiştir. Katılımcıların tamamına yakını, çiftçilerin bürokratik işlemlerinin e-devlet sistemiyle dijitalleşmesinin, zaman ve maliyet tasarrufu sağladığını, kırsalda yaşayanların il ve ilçe merkezlerine uzaklıkları dikkate alındığında bu hususların daha da önemli olduğunu ifade etmişlerdir.

En az lise mezunu olan ve orta yaşlardaki çiftçilerin dijital teknolojileri daha etkin kullandığı gözlemlenmiştir. Bu çiftçiler, tarımsal faaliyetlerinde *Tarlam Cepte* ve *Tarım Cepte* gibi uygulamalardan sıklıkla faydalanmaktadır. *Tarlam Cepte* uygulaması, Türk Traktör ve Ziraat Makineleri A.Ş. tarafından geliştirilmiş ve isteyen kullanıcıların daha fazla hizmet almasını sağlayan ücretli üyeliğe geçebildiği, akıllı telefonlar üzerinden kullanılabilen bir uygulamadır (*Tarlam Cepte Uygulaması*, 2024). *Tarım Cebimde* uygulaması ise, Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından hayata geçirilen, çiftçilerin Bakanlık bünyesindeki işlemlerini ilgili müdürlüklere gitmeden yapabildikleri e-devlete entegre olarak çalışan ve akıllı telefonlara indirilebilen bir uygulamadır (*Tarım Cebimde Uygulaması*, 2024).

Öte yandan, köyde çiftçilere yönelik e-devlet uygulamalarının özellikle ürün teslimi döneminde aktif olarak kullanıldığı söylenebilir. Araştırma sürecinde etnografik gözlem süreci içerisinde bulunan araştırmacı da hasat sonrası ürünlerin Toprak Mahsulleri Ofisi'ne teslimi için kurum tarafından oluşturulan sistem üzerinden e-devlet kanalıyla randevu almış ve bu hizmetten faydalanmıştır. Kurumun hazırladığı bilgi notunda her ne kadar randevu işlemlerinin ürün teslim noktalarında da yürütüldüğü ifade edilse de pratikte kırsal kesimde olan insanların il ve bazı ilçe merkezlerindeki teslim noktalarına erişmesi mümkün olamamakta, bunun yerine sistem üzerinden randevu almak daha makul görünmektedir. Randevu alınması için öncelikle üreticinin, kaydı mevcut değilse Çiftçi Kayıt Sistemine (ÇKS) kaydının yapılması, varsa ve gerekiyorsa ÇKS kaydının güncellenmesi gerekmektedir (*Tarım Ve Orman Bakanlığı*, 2024). Araştırmacı aynı zamanda sosyal medya araçlarının tarımsal faaliyetlerinde teknik destek amaçlı kullanıldığını gözlemlemiştir. Araştırma sürecinde, yeni alınan balya (saman paketleme) makinesinin kullanımında yaşanan teknik aksaklık uygulamanın görüntülü arama özelliği

kullanılarak aşılmıştır. Bu çerçevede uygulama, makinenin sorunlu parçalarının servis görevlisine doğrudan gösterilmesi açısından kritik bir rol oynamıştır.

Öte yandan, katılımcıların bir kısmı tarafından, köyün kimi sakinlerinin tarımdaki makineleşmeye ayak uyduramadığı için köyde çiftçilik yapamadıklarından dolayı tarlalarını kiraya vermek zorunda kaldıkları, bundan ötürü bu kişilerin tarımsal faaliyetlerde yeni gelişen dijital iletişim teknolojilerini kullanmaya veyahut yenilikleri takip etmeye gerek duymadıkları ifade edilmiştir.

Dijital İletişim Teknolojilerinin Geleneksel İlişki Biçimleri ve Kuşaklararası İlişkiler Üzerindeki Etkisi

Katılımcılar dijital iletişim teknolojilerinin, aile içi ve komşularla olan geleneksel ilişkiler üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkileri olduğunu düşünmektedir. Katılımcıların bir kısmı dijital iletişim araçlarının, aile içi ve komşularla ilişkilerde mesafeyi ortadan kaldırdığını ve aynı zamanda yüz yüze iletişimi azalttığı görüşünü ileri sürmüştür. Öte yandan yine katılımcılara göre, özellikle tarımda teknolojinin gelişmesi ile birlikte geleneksel dayanışma ve yardımlaşma kültürü de önemli ölçüde değişime uğramıştır. Öyle ki, teknolojik gelişmeler neticesinde tarımda insan gücüne olan ihtiyacın azalması ve her köylünün kendi tarlasında üretim yapacak makine ve ekipmanlara sahip olması nedeniyle köyde işbirliği faaliyetlerine olan ihtiyaç da önemli ölçüde ortadan kalkmıştır.

Katılımcıların tamamına yakını dijital iletişim teknolojilerinin köydeki kuşaklararası ilişkilerde de belirgin bir değişime neden olduğunu ifade etmişlerdir. Buna göre, özellikle yaşlı bireylerce kullanılan geleneksel bilgi aktarma yöntemlerinin kullanımının son derece azaldığı, gençlerin daha çok dijital platformlar üzerinden bilgi alma ve paylaşma pratikleri sergilediği belirtilmiştir. Bu durum yaşlılar ve gençler arasında iletişimi ve deneyim paylaşımını sınırlamaktadır.

Konu ile ilgili önemli görülebilecek bir başka tespit, internet erişimi olmayan hanelerdeki yaşlıların torunlarıyla olan ilişkileri temelinde gözlemlenebilir. Köyde hanesinde internet erişimi bulunmayan yaşlılar, torunlarının köye geldiğinde internet erişimi olmadığı için şikayette bulduklarını ve bu yüzden köye gelmek istemediklerini ifade etmişlerdir. Görüldüğü üzere internet erişimi sorunu köyde kısa süreli bile olsa yaşamaya ilişkin tercihi belirlemektedir.

Sonuç

Gökçekuyu Köyü'nde dijital iletişim teknolojilerinin kullanımına ilişkin gerçekleştirilen bu etnografik çalışma, kırsal alanda dijitalleşmenin sonucunda ortaya çıkan dijital kültürün

tarımsal faaliyetlerden sosyal ilişkilere kadar geniş bir yelpazede önemli dönüşümlere yol açtığını ortaya koymaktadır. Dijital iletişim teknolojileri, köydeki sosyal ilişkiler üzerinde karmaşık etkiler yaratmıştır. Sosyal medya geleneksel sosyal ilişkilerin yerini kısmen alırken, yüz yüze iletişimi azaltmıştır.

Çalışma, dijital bölünme, dışlanma ve dijital eşitsizlik gibi kavramlarla ortaya konan dijital eşitsizliğin kırsal bölgelerde yapısal sorunlarla büyüdüğünü göstermektedir. Özellikle yaşlı köylülerin dijital teknolojilere erişimi ve kullanımı sınırlıdır. Yaşlıların dijital beceri ve yetkinliklerinin sınırlı olması yaşla ilgili bir faktör olmayıp, birikimsel eşitsizliğin göstergesidir. Genç köylülerin dijital iletişim araçlarını tarımsal faaliyetlerde daha etkin kullandığı görülmektedir. Ancak köyde internet alt yapısındaki yetersizlikler ve ekonomik koşullar dijital bölünmeyi artıran nedenler olarak ortaya çıkmaktadır. Dijital iletişim teknolojilerinin, toplumsal ilişkilerde kuşaklararası bir fark yarattığı ve geleneksel ilişkileri de etkilediği gözlemlenmiştir. “Yeniliklerin yayılması” kuramı çerçevesinde değerlendirildiğinde, dijital iletişim teknolojileri köydeki çiftçiler tarafından ilk olarak tarımsal faaliyetler ve günlük ihtiyaçlar doğrultusunda kullanıma alınmaktadır. Bu süreçte, köyün daha genç ve eğitimli nüfusu yeniliklerin ilk benimseyicileri olarak, diğer çiftçilere bu teknolojilerin faydalarını ve kullanım yollarını aktararak onları etkilemektedir.

Çiftçiler, tarımsal süreçlerde hava durumu kontrolü, pazar araştırması ve tarımsal teknik sorunların çözümünde dijital teknolojilere büyük ölçüde başvurmaktadır. Ayrıca, bu teknolojiler tarımsal verimliliği artırarak zaman ve maliyet tasarrufu sağlamaktadır. Ancak, dijital eşitsizlikler ve yetersiz altyapı sorunları, dijital kültürde yer almayı kısıtlamaktadır.

Sonuç olarak, kırsal bölgelerde dijital iletişim teknolojilerin kullanımı, tarımsal verimliliği etkilemesi yanında sosyal ilişkilerde de dönüşüme yol açmaktadır. Ancak dijital bölünme ve dijital eşitsizliklerin etkisiyle köyde toplumsal ve ekonomik yaşam yeniden şekillenmektedir. Çalışmanın sonuçlanmasıyla birlikte, bu yöndeki toplumsal olguların daha derinlemesine tartışılmasının mümkün olacaktır.

Kaynakça

- Adamides, G.; Stylianou, A.; Kosmas, P.C.; Apostolopoulos, C.D. Factors affecting PC and Internet usage by the rural population of Cyprus. *Agric. Econ. Rev.* 2013, 14, 16–36.
- Aydin, Z. (2010). Neo-Liberal Transformation of Turkish Agriculture. *Journal of Agrarian Change*, 10(2), 149–187. <https://doi.org/10.1111/j.1471-0366.2009.00241.x>

- Barabanova, Y., Krzysztofowicz, M. (2023). Digital Transition: Long-term Implications for EU Farmers and Rural Communities, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2023, doi:10.2760/093463, JRC134571
- BEBKA Han İlçe Raporu.* (2012). Han İlçe Raporu. chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.bebka.org.tr/admin/datas/sayfas/198/han-ille-raporu_1568787716.pdf
- Binboğa, G., Tekün, O. B., Abay, C., & Örmeci Kart, M. Ç. (2024). Çiftçilerin Bilgi Teknolojisi Kullanımı: İzmir İli Örneği. *Tarım Ekonomisi Dergisi*. <https://doi.org/10.24181/tarekoder.1380528>
- Bozan, V., & Trere, E. (2023). When digital inequalities meet digital disconnection: Studying the material conditions of disconnection in rural Turkey. *Convergence: The International Journal of Research into New Media Technologies*, 0(0), 1-15.
- Büyükbay, E. O., & Gündüz, O. (2011, September 11886). An investigation on computer and internet use for agricultural development in rural areas: A case study for Tokat Province in Turkey. *African Journal of Biotechnology*, 10(56), 11879. 10.5897/AJB11.200
- Charatsari, C., & Lioutas, E. D. (2013). Of Mice and Men: When Face-to-Face Agricultural Information is Replaced by a Mouse Click. *Journal of Agricultural and Food Information*, 14(2), 103–131. <https://doi.org/10.1080/10496505.2013.774276>
- Çelik, Z. (2005). Planlı Dönemde Türkiye'deki Kırsal Kalkınma Politika ve Uygulamaları Üzerine Bir Değerlendirme. *Planlama*, 2, 61–71.
- Deichmann, U., Goyal, A., & Mishrac, D. (2016). Will digital technologies transform agriculture in developing countries? *Agricultural Economics*, (47), 21-33.
- Durna, T., & Durna, N. (2015). Taşranın Facebook ile İmtihanı: Bir Akdeniz Köyünde Etnografik Keşif Çalışması. *Folklor/Edebiyat*, 21(83), 99-124.
- Gülter, S., Yıldız, Ö., & Boyacı, M. (2018). Çiftçilerin Bilgi ve İletişim Teknolojilerini Kullanma Eğilimleri: İzmir İli Menderes İlçesi Örneği. *Tarım Ekonomisi Dergisi Turkish Journal of Agricultural Economics*, 24(2), 131-143. 1303-0183
- Gürel, B., & Selamet, K. (2024). The rise and fall of community development in rural Turkey, 1960–1980. *Journal of Agrarian Change*, August 2023, 1–22. <https://doi.org/10.1111/joac.12604>
- Khan, N., Ray, R. L., Kassem, H. S., & Zhang, S. (2022). Mobile Internet Technology Adoption for Sustainable Agriculture: Evidence from Wheat Farmers. *Applied Sciences (Switzerland)*, 12(10). <https://doi.org/10.3390/app12104902>

- Krone, M., Dannenberg, P., & Nduru, G. (2016). The use of modern information and communication technologies in smallholder agriculture: Examples from Kenya and Tanzania. *Information Development*, 32(5), 1503–1512.
<https://doi.org/10.1177/0266666915611195>
- McDonald, T. (2016). *Social Media in Rural China: Social Networks and Moral Frameworks*. UCL Press.
- Michailidis, A., Partalidou, M., Nastis, S. A., Papadaki-Klavdianou, A., & Charatsari, C. (2011). Who goes online? Evidence of internet use patterns from rural Greece. *Telecommunications Policy*, (35), 333-343.
- Nerse, S. (2021). Kırsal Alanda Dijital İletişim: Eşitsizlikler ve Akışlar. *Dijital İletişimi Anlamak-2* içinde(ss. 170-184). Palet.
- Oyan, O. (2002). From Agricultural Policies to an Agriculture Without Policies. İçinde N. Balkan & S. Savran (Der.), *The Ravages of Neo-Liberalism: Economy, Society and Gender in Turkey*. Nova Science Publishers.
- Pelek, D., & Orhan, G. (2024). Tarım Sorununa Bugünden Bakmak: Güncel Tartışmalar, Güncel Meseleler. *Toplumsal Yapı: Türkiye'de Eşitsizlik, Tahakküm, Değişim* İçinde. İletişim.
- Polat, R. K. (2012). Digital exclusion in Turkey: A policy perspective. *Government Information Quarterly*, 29(4), 589-596.
- Qi, G., Wang, H., & Zuo, T. (2008). Farmers' access to internet information: Pathways, interests and cost: A typical survey in Southern Hebei Province of China. *IFIP International Federation for Information Processing*, 259, 1155–1168.
https://doi.org/10.1007/978-0-387-77253-0_50
- Rogers, E. M. (2003). *Diffusion of innovations*. Free Press.
- Salemink, K., Strijker, D., & Bosworth, G. (2017). Rural development in the digital age: A systematic literature review on unequal ICT availability, adoption, and use in rural areas. *Journal of Rural Studies*, 54, 360–371.
<https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2015.09.001>
- T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. (2022). Fası 11: Tarım ve Kalkınma. Erişim adresi: (https://www.ab.gov.tr/fasil-11-tarim-ve-kirsal-kalkinma_76.html). Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2024.
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı. (2021). Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi. Ankara.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2023). Genel Tarım Sektörü. Ankara: İhracat Genel Müdürlüğü Tarım Ürünleri Daire Başkanlığı. Erişim adresi:

- (<https://ticaret.gov.tr/data/5b8700a513b8761450e18d81/Genel%20Tar%C4%B1m%20Sekt%C3%B6r%C3%BC%20Raporu.pdf>). Erişim Tarihi: 23 Temmuz 2024.
- Tarım Cebimde Uygulaması*. (2024). T.C. TARIM VE ORMAN BAKANLIĞI - Gelecek Tarımda, Tarım Cebimde. <https://tarimcebimde.tarimorman.gov.tr/> Erişim Tarihi 6 Eylül 2024.
- Tarım ve Orman Bakanlığı*. (2023). Frig Vadisi Ekolojik Köy Projesinin Resmi Açışı Gerçekleşti. <https://eskisehir.tarimorman.gov.tr/Haber/1162/Frig-Vadisi-Ekolojik-Koy-Projesinin-Resmi-Acilisi-Gerceklesti>. Erişim Tarihi:6 Eylül 2024.
- Tarım ve Orman Bakanlığı*. (2024). Hububat Alımı ile İlgili Sıkça Sorulan SorularBilgi Notu. chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/<https://www.tmo.gov.tr/Upload/Document/hububat/hubsikcasorlnSoru.pdf>
- Tarım Cepte Uygulaması*. (2024). Tarım Cepte - Verimliliğinizi artırın <https://www.tarlamcepte.com/location>. Erişim Tarihi: 6 Eylül 2024.
- TÜİK. (2023, Ağustos 29). TÜİK. [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2023-49407](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2023-49407) Erişim Tarihi 8 Temmuz 2024.
- TÜİK. (2024). İşgücü İstatistikleri, 2023. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2023-53521#:~:text=2023%20y%C4%B1l%C4%B1nda%20%20milyon%20695,ki%C5%9Fi%20hizmet%20sekt%C3%B6r%C3%BCnde%20istihdam%20edildi>. Erişim Tarihi: 27 Temmuz 2024.
- TÜİK. (2024, Şubat 06). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2023. (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2023-49684#:~:text=T%C3%BCrkiye'de%202022%20y%C4%B1l%C4%B1nda%20%93,dan%20%257'ye%20y%C3%BCkseldi>.) Erişim Tarihi: 27 Temmuz 2024.
- Türkiye İstatistik Kurumu(TÜİK)*. (2024). Coğrafi İstatistik Portalı. E.T Eylül 6, 2024, <https://cip.tuik.gov.tr/>
- United Nations Conference on Trade and Development (2024). Digital Economy Report. New York: United Nations Publication.

Özgeçmiş

Hakan Erdal

Lisans eğitimini Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo Televizyon Sinema Bölümü'nde, Yüksek Lisans eğitimini Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü Suç Araştırmaları Anabilim Dalı'nda tamamladı. Yüksek Lisans tezinde terör, insan ticareti ve medya bağlantısını ele aldı. Halen Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo Televizyon Sinema bölümünde doktora eğitimini sürdürmektedir. Medya sosyolojisi, dijital kültür, kültürel çalışmalar ve cehalet çalışmaları alanlarında çalışmaktadır.

ORCID No: 0009-0003-7053-9685

Umur Yıldırım

Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümünden 2018 yılında mezun oldu. 2022 yılında “Çağdaş Kapitalizmde Eğlencenin Profesyonelleşmesi: Türkiye’de Elektronik Spor Oyuncululuğu” başlıklı tezi ile Hacettepe Üniversitesi İletişim Bilimleri bölümünde yüksek lisans eğitimini tamamladı. 2023 yılından bu yana Hacettepe Üniversitesi İletişim Bilimleri doktora programında öğrenimine devam etmektedir. Elektronik spor araştırmacılarını bir araya getiren “Esports Research Network”ün bir üyesidir. Dijital kültür, dijital oyun ve yeni medya gibi alanlar üzerine çalışmaktadır.

ORCID No: 0000-0001-5337-1700

Mutlu Binark

1989 yılında Ankara Üniversitesi B.Y.Y.O. RTS Bölümünden mezun oldu. Lisansüstü çalışmalarını Ankara Üniversitesi'nde tamamladı. 1999 yılında “İletişim” alanında doktora derecesi, 2003 yılında “İletişim Bilimleri” doçenti ünvanını aldı. Tokyo Üniversitesinde doktora saha çalışması için Japon Hükümeti bursuyla, Aarhus Üniversitesi ve Odense Üniversitesi'nde ise Danimarka Hükümeti ve TUBA bursuyla doktora sonrası çalışmalarda bulundu. Halen Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde Bilişim ve Enformasyon Teknoloji Ana Bilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak akademik çalışmalarına devam etmektedir. Alternatif Bilişim Derneği'nin üyelerindendir. 2018 yılında Busan University of Foreign Studies'de (Güney Kore) Kore hükümetinin yaratıcı endüstri ve kültür politikaları üzerine 6 ay süre ile araştırma amaçlı konuk araştırmacı olarak bulundu. Çalışma alanlarını iletişim kuramları, iletişim sosyolojisi, eleştirel medya okuryazarlığı, yeni iletişim teknolojileri/yeni medya, kültür politikaları ve yaratıcı endüstriler oluşturmaktadır.

ORCID NO: [0000-0002-7458-5203](https://orcid.org/0000-0002-7458-5203)

Toygar Ercan

Arş. Gör. Adnan Toygar Ercan 2021 yılında Başkent Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü ile İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler (Çift Ana Dal) Bölümü'nden mezun olmuştur. Aynı yıl Hacettepe Üniversitesi Radyo, Televizyon ve Sinema Yüksek Lisans Programı'na kabul almış ve lisansüstü eğitimine başlamıştır. "KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI SİNEMA ENDÜSTRİSİ DESTEKLERİ: İLK UZUN METRAJLI KURGU FİLM YAPIM DESTEĞİ ÖRNEĞİ" isimli yüksek lisans tez çalışmasını 2024 yılında tamamlamıştır. 2022 yılından itibaren Hacettepe Üniversitesi Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü Sinema Anabilim Dalı'nda araştırma görevlisi olarak çalışmakta ve Moment Dergi'de yayın sekreterliği ve SineBlog'da koordinatörlük görevlerini üstlenmektedir. Kültür politikaları, yaratıcı endüstriler, sinema endüstrisi, film festivalleri ve dijital platformlar çalışma alanları arasında yer almaktadır.

ORCID No: [0000-0002-0976-6382](https://orcid.org/0000-0002-0976-6382)

Discord Uygulaması ve Gözetimin Açık Alanları

Latife İrem Emektar

Başkent Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

<https://orcid.org/0000-0001-7677-6444>

irememektarbz@gmail.com

Özet

Dijital alanın toplumsal alanla birleşmesiyle birlikte dönüşüme uğrayan günlük yaşam pratikleri bireyin dünyasında yeni tercihlerin açığa çıkmasını sağlamıştır. Bu süreçte, sosyalleşmenin farklı formlara büründüğü dijital dönemde, çeşitli dijital uygulamaların ve platformların varlığı önemli bir rol oynamıştır. Sosyal medya, bireylerin fikirlerini, deneyimlerini ve hayatlarını paylaşmaları için belirli bir mekan sağlarken, fiziksel mekanlar bu gelişmelerle birlikte sekteye uğramış ve topluluklar dijital mekanda daha fazla varlık göstermeye başlamıştır. Özellikle Twitter ve Facebook gibi daha kamuya açık ve geniş kitlelere hitap eden platformlar, bireylerin kendilerini ifade etmeleri, toplumsal olaylar hakkında görüş bildirmeleri ve geniş bir ağ ile etkileşimde bulunmaları için fırsatlar sunarken, Discord gibi uygulamalar daha kapalı ve özel alanlar yaratmaktadır. Discord, başlangıçta oyuncular için kurulmuş bir yapı olmasına rağmen, zamanla farklı ilgi alanları ve topluluklar üzerine yoğunlaşmış, burada kurulan kapalı gruplar kendilerine özgü bir sistem ve dinamikler oluşturmuştur. Bu tür kapalı gruplar, üyeler arasında daha derin ve anlamlı bağlantılar kurulmasına olanak tanırken, aynı zamanda gözetimden kaçış ve dijital mahremiyet konularında da önemli bir tartışma alanı sunmaktadır. Dijitalleşme ve mahremiyetin yeniden tanımlandığı bu çağda, bireylerin dijital kimliklerini ve toplumsal ilişkilerini şekillendirme biçimleri önemli değişimlere uğramaktadır. Bu çalışmada, dijitalle birlikte var olan gözetimin kapalı sanal alanlar içerisindeki yetkisi ve etkisi ele alınacak, bu tür mekanların gözetimden kaçış için bir alternatif oluşturup oluşturmadığı teorik manada incelenecektir. Özellikle Discord gibi platformların sunduğu kapalı ve özel alanların bireylerin dijital gözetimden kaçış çabalarına nasıl katkıda bulunduğu, bu alanların güvenlik ve mahremiyet açısından ne tür avantajlar ve dezavantajlar sunduğu tartışılacaktır. Bu bağlamda, dijital toplulukların dinamikleri, bireylerin dijital mahremiyet arayışları ve gözetimden kaçış stratejileri kapsamlı bir şekilde analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Discord, gözetim, sosyal medya

Araştırma Konusu ve Problemi

Gözetimin dijital alana yayılması uzun sürelerden beri tartışılan konulardan bir tanesidir. Artık herhangi bir şekilde gözetime tabi tutulabilecek birey, kendini rahat ifade edemeyeceğini bilemezken bu yöntemlerin kullanılması aynı zamanda güvenlik meselesi olarak da lanse edilmektedir. Bu noktada dijital gözetimden kaçmak veya onun handikaplarını bulmak da başka bir özgürlük meselesi haline gelmiştir.

Bu özgürlüğün suça dönüşebildiği yerlerde gözetim, daha pozitif bir mana bulabilirken tartışmalı kimliğini de korumaktadır. Dijital gözetimden kaçılacak uygulamaların var olup olmadığı bu çalışmada tartışılacak bir konu olurken Discord'un varlığının da bu duruma katkısı incelenecektir.

Discord, genellikle topluluk halinde online oyun oynamak için kullanılabilen bir platform olarak tanımlanabilmektedir. Sesli ve yazılı konuşma biçimlerini barındırmasıyla beraber Twitch gibi diğer platformlarla da bağlı çalışabilmektedir. Bunun yanı sıra kullanım alanının genişlemesiyle ilgi alanlarına dair ortak gruplar açılmış, buralarda belirli sistemler kurulmuştur. Bu durumun dijital gözetimin ne kadar merkezinde olduğu ise belirlenmesi gereken bir başka faktördür. Zira Discord'un 2022'de tahmini 175 milyon aylık aktif kullanıcısı vardır (businessofapp.com). Bu kadar büyük bir kullanım alanının hem bireysel hem de topluluk olarak ne kadar güvenli olup olmadığı da gözetim açısından denkleme dahil edilmelidir.

Araştırma Yöntemi

Bu çalışma, içerik analizi olarak bilinen nitel bir araştırma yöntemi kullanılacaktır. Bu yaklaşım, mesajın niteliksel, objektif ve sistematik bir şekilde analiz edilmesidir (Alanka, 2024). Discord ile ilgili veriler hem uygulamanın kendisinden hem de sosyal medya, haberler ve makaleler gibi kaynaklardan sağlanacaktır. Uygulamanın içerisinde bulunan grupların yapısıyla birlikte içerik analizi yapılacaktır.

Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Dijital çağ, gözetimin var olabileceği birçok alanı yaratmakla birlikte bu alanların sosyal medya uygulamaları üzerinden yürütüldüğü de görülmektedir. Sosyal medyanın varlığı ve verinin korunum şekilleri gözetimin azalmasından ziyade çoğalmasına sebep olmaktadır. Devletler ve şirketler arasındaki veri aktarımı, bireysel bilgilere ulaşılmasını sağlamakta, bunun bir güvenlik meselesi olduğu belirtilmektedir. Bu noktada dijitalin bu kavrama neler kattığını görmek önemli

olmaktadır. Panoptikon, gözetime dair sadece bir modelken günümüzün değişken ve mobil organizasyonlarında gücün öne sürülmesini sağlayan elektronik teknolojilerin mimarisi, duvar ve pencere mimarisini (sanal 'güvenlik duvarları' ve 'pencereler' hariç) büyük ölçüde gereksiz kılmaktadır (Bauman & Lyon, 2013). Esasen mekanın dönüşümünü de gösterebilecek bu düşünce, teknolojinin ve internetin yeni mekanlarla birlikte gözetimi de daha etkili bir çerçeveye taşıdığını söylemektedir. Daha önceleri fiziksel sınırlara tabi tutulan gözetim, artık dünya üzerindeki herhangi bir insana ulaşabilecek seviyeye gelmiştir. Bu sebeple şirketlerin elinde bulunan veriler, iktidar için önemli bir konumda bulunmaktadır. Zira kullanılan ağlar ve uygulamalar, internet erişimi olan herkesin içerisinde var olabileceği yerler haline gelmiştir. Erişimin eşitsizliği bir başka konu olsa da çoğu insan tarafından kullanılan sosyal medya, verilerin korunması ve dağıtılması konusundaki en önemli anahtar noktalardan biridir.

Sosyal medya platformları, bahsedildiği üzere dijital gözetimin odak alanları haline gelmektedir. Zira herkese açık olarak paylaşılabilen fikirler, fotoğraflar ve özel hayatın tamamı izlenmeye açık bir halde bu platformların içerisinde bulunmaktadır. Bu izlenme, bazı suçların ortaya çıkmasını sağlamanın yanı sıra bireyin her zaman güvende hissetmemesine de neden olmaktadır. Bu noktada gözetimin mevcut güç yapılarına nasıl dahil olduğunu anlamak, internet kullanıcılarının Facebook, Twitter, LinkedIn, Instagram, Snapchat ve daha fazlasını içeren genişleyen bir sosyal medya ortamında sürekli olarak kimlik, kendini sunma ve sosyal ilişkileri müzakere ettiği noktada özellikle hayati görünmektedir (Duffy & Chan, 2019).

Sosyal medyada var olan bilgilerin doğruluğunu araştırma zorunluluğunun izlenme mecburiyetini getirip getirmediği de belirsiz bir konudur. Yine de bireyler açısından bilgi paylaşımının kısıtlanıyor olması kullanımda da bazı olumsuz etkiler yaratmaktadır. İnternet ve sosyal medyanın sahibinin veya kontrolünün kimde olduğuna ilişkin mülkiyet ilişkileri kullanıcılar açısından tehlike oluşturmaktadır (Demir & Övür, 2021). Bu tehlike, kullanıcı davranışlarını da etkilemekte, onları çözüm aramaya itmektedir. Lakin aynı zamanda sosyal medyanın popüleritesi ve yüksek kullanımı, onu siber suçlar için oldukça etkili bir platform haline getirmektedir (Umeugo, 2023). Bu sebeple dijital mekanların gözetimden uzaklaştığı veya bir gözetim var olsa dahi göz yumulduğu “açık alanlarının” belirlenmesi gerekmektedir. Açık alanları da dijitalin hızının ve hareket edebilme özgürlüğünün getirdiği bir tanım olarak betimlemek mümkündür. Foucault için Panoptikon’da birey, sürekli izlenmesinden dolayı hareket edemezken dijital gözetimde böyle bir durum söz konusu değildir (Bauman & Lyon, 2013). Dijital gözetim, her alana sızabilmekle beraber bireyler de bunun aksine açık alanlar aramakta, hareket etme özgürlüğünü yine dijitalle mümkün kılmaktadır. Açık alan arayışını bazı uygulamalar sağlayabilirken esasen verilerin her dönemde her şekilde sızdırılması

mümkündür. Zira kapalı topluluklarıyla Discord dahi 2023 yılında 760.000'den fazla kullanıcının kişisel verilerinin açığa çıkmasına neden olan bir veri ihlaliyle karşı karşıya kalmıştır (cshub.com). Kişisel bilgilerin herhangi bir alanda korunma güvenliğinin çok yüksek olmadığı dijital topluluklarda, gözetim sistemleri de her yöne dağılamamaktadır. Bu sebeple “açık alanlar”, hem internet kullanıcısının özgür olabileceği bir yer anlamına gelmekte hem de suçun var olabileceği bir başka olasılık olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bulgular/Beklenen Sonuçlar

Dijital gözetimin ortaya çıkışıyla birlikte birçok sosyal medya platformu da bu gözetime katılmış, esasen var olan durum için yeni mekanlar yaratmıştır. İnternet kullanıcıları kendi bilgilerini paylaşırken gözetlenme gerçeğiyle karşı karşıya olsa bile kendini bir şekilde ifade etmektedir. Zira sanal dünyaların temel ironisi, halkın gözünden uzakta yeni hayatlar inşa etmeye çalışan popülasyonların, sürekli gözetime tabi olan bir ortama taşınmasıdır (Fairfield, 2009). Bu noktada birey, gözetimi bir şekilde kabullenmiş bulunmaktadır.

Fakat bu kabullenmenin farklı noktalarına gidildiğinde birey, gözetimden kaçmak için kendine yeni platformlar bulmakta veya kaçtığı düşünmeye çalışmaktadır. Çünkü sanal dünya teknolojisi, insanların sanal dünya en azından bazı açılardan gerçekmiş gibi davranmasını sağlamak için kasıtlı olarak tasarlanmıştır (Fairfield, 200). Bu sebeple kişi, belirli bir mahremiyeti olduğuna inanmak istemektedir.

Discord'un bu inancı ya da düzeni yaratabilecek bir platform olabileceği algısıyla yola çıkan bu araştırmada, Discord üzerinden yaşanan suçlar, var olan ve daha sonradan yaratılmış gözetim sistemleri, kullanıcıların bu duruma bakış açıları incelenecektir. Bu incelemelerden yola çıkarak Discord'un dijital gözetimdeki yerine dair bir analiz yapılacak ve dijital gözetimle olan dinamiği ayrıntılı olarak açıklanacaktır.

Kaynakça

Alanka, D. (2024). Nitel Bir Araştırma Yöntemi Olarak İçerik Analizi: Teorik Bir Çerçeve. *Kronotop İletişim Dergisi*, 1(1), 64-84.

Bauman, Z., & Lyon, D. (2013). *Liquid surveillance: A conversation*. John Wiley & Sons.

Demir, S. B., & Övür, A. (2021). Examination of Social Media Platforms in Terms of Privacy Policy.

Dennis, K. (2008). Keeping a close watch—the rise of self-surveillance and the threat of digital exposure. *The Sociological Review*, 56(3), 347-357.

- Discord.io exposes personal data of more than 760,000 users.* (2023, August 29). Cyber Security Hub. <https://www.cshub.com/attacks/news/discordio-exposes-personal-data-of-more-than-760000-users>
- Discord.com global visitors 2022, by age group.* (2022, September 16). Statista. <https://www.statista.com/statistics/1327674/discord-user-age-worldwide/>
- Discord Revenue and Usage Statistics (2024) - Business of Apps.* (2024, January 10). Business of Apps. <https://www.businessofapps.com/data/discord-statistics/>
- Discord servers used in child abductions, crime rings, sextortion.* (2023, June 21). NBC News. <https://www.nbcnews.com/tech/social-media/discord-child-safety-social-platform-challenges-rcna89769>
- Duffy, B. E., & Chan, N. K. (2019). “You never really know who’s looking”: Imagined surveillance across social media platforms. *New Media & Society*, 21(1), 119-138.
- Fairfield, J. A. (2009). Escape into the Panopticon: Virtual worlds and the surveillance society. *Yale Law Journal Pocket Part*.
- Jurgenson, N. (2013). Review of Bauman and Lyon's Liquid Surveillance: A Conversation. *Surveillance & Society*, 11(1/2), 204-207.
- Lavoie, D. (2011). Escaping the panopticon: utopia, hegemony, and performance in Peter Weir's The Truman Show. *Utopian Studies*, 22(1), 52-73.
- Toker, A. (2022). Sosyal Bilimlerde Nitel Veri Analizi İçin Bir Kılavuz. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (51), 319-345.
- Umeugo, W. (2023). Cybercrime Awareness on Social Media: A Comparison Study. *International Journal of Network Security & Its Applications*, 15(2), 23-35.
- Zuboff, S. (2019, January). Surveillance capitalism and the challenge of collective action. In *New labor forum* (Vol. 28, No. 1, pp. 10-29). Sage CA: Los Angeles, CA: SAGE Publications.

Futbol ve Dijital Çağ: Türkiye ve Japonya'da Dijital Tribünlerin Toplumsal Yaygınlığı ve Sosyal Medya Etkileşiminin Karşılaştırmalı Analizi: Dijital Tribün İncelemesi

Mansur Konuralp Aktas

Öğretim Görevlisi Dr., Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İletişim Fakültesi

<https://orcid.org/0000-0001-7521-6859>

konuralp.aktas@hbv.edu.tr

Özet

Teknolojinin hızla geliştiği dünyada spor organizasyonları da bu gelişmelerden etkilenmektedir. Dijitalleşme ile birlikte gelen yenilikler spor örgütlerinin tüm paydaşlar ve özellikle taraftarlarla etkili ve çağdaş bir iletişim kurabilmesi aşamasında birçok değişime sebep olmaktadır. Dijital araçların günümüzde iletişimin etkileşim boyutunu tamamlayan temel bir unsur haline geldiği düşünüldüğünde spor organizasyonları için de bu araçların etkin kullanımı kritik öneme sahip olmaktadır. Öyle ki taraftarlar özellikle sosyal medya gibi dijital araçlar kullanarak sporcular ve takımları ile daha fazla etkileşimi girmeyi talep etmektedir.

Araştırmanın konusu dijital araçların futbol kulüpleri ile taraftarların ilişkisine olan etkisinin incelenmesidir. Bu kapsamda öncelikle kavramsal tartışma yürütülerek “dijital tribün” kavramının tanımının yapılması ve farklı kültürlerde dijital tribünlerin incelenmesi hedeflenmektedir. Araştırmanın temel amacı futbol taraftarının dijitalleşme ile birlikte geçirdiği değişimi incelemektir. Aynı zamanda, dijital tribünler aracılığıyla futbolun farklı kültürlerde nasıl algılandığını ve sosyal medya üzerinden nasıl yayıldığını açıklamayı hedeflemektedir. Bu kapsamda Türkiye ve Japonya’daki futbol kulüplerinin ve taraftar gruplarının sosyal medya paylaşımlarının yaratmış oldukları etkileşimin tanımlayıcı ve karşılaştırmalı bir analizi sunulmaktadır.

Araştırmada yöntem olarak karşılaştırmalı örnek olay analizi kullanılmıştır. Yöntem kapsamında dijital tribünlerin sosyal medya stratejilerinin iki ülke arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları araştırılmaktadır. Dijital tribünlerin iki ülke futbol kültürü üzerindeki etkileri saptanmaya çalışılmaktadır. Araştırma bulguları sonucunda futbol kulüpleri ve spor yöneticileri için dijital tribünlerle daha etkili etkileşim kurma ve sosyal medya stratejilerini optimize etme konusunda veri temelli öneriler sunulması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: İletişim araştırmaları, dijital iletişim, iletişim ve toplum, iletişim sosyolojisi, futbol iletişimi

Araştırma Konusu ve Problemi

Dijitalleşme ile birlikte gelen yenilikler spor örgütlerinin tüm paydaşlar ve özellikle taraftarlarla etkili ve çağdaş bir iletişim kurabilmesi aşamasında birçok değişime sebep olmaktadır. Dijital araçların günümüzde iletişimin etkileşim boyutunu tamamlayan temel bir unsur haline geldiği düşünüldüğünde (Stegmann vd., 2023) spor organizasyonları için de bu araçların etkin kullanımı kritik öneme sahip olmaktadır. Çünkü dijitalleşmenin yarattığı etki yalnızca kurumlar üzerinde değil bireyler ve topluluklar üzerinde de kendini göstermektedir.

Teknolojik ilerlemenin ve örgütsel rekabetin yüksek olduğu bir bağlamda (Ratten, 2020), dijital araçların spor organizasyonlarındaki yan rolleri stratejik ve operasyonel unsurlara dönüşmüştür (Stegmann vd., 2023). Taraftarlar, sosyal medya, podcastler (Rohden vd., 2023) ve eSpor (Cuesta-Valiño vd., 2022) gibi dijital kanallar aracılığıyla favori sporcuları ve takımlarıyla bağlantı kurmayı giderek daha fazla talep etmektedir (Su vd., 2020). Bu talebe karşılık dijital araçlar ise markalar, sponsorlar, diğer paydaşlar ve birçok kesimden bireylerin yer aldığı taraftar gruplarını içeren karmaşık ve duygusal olarak yüklü bir sektörde etkileşimde bulunma fırsatı sunmaktadır (Su vd., 2022).

Çok fazla aktörün bir arada yer aldığı spor örgütleri ve dijitalleşme konusunda önemli çalışmalar bulunmaktadır. İletişim çalışmaları kapsamında yapılan araştırmalar sosyal medya ve iletişim konusuna (Anagnostopoulos vd., 2018; Maderer vd., 2018); kültürel çalışmalar ise farklı kültürlerde sosyal medya kullanma pratiklerine odaklanmaktadır (Bore ve Hickman, 2013; Gray vd., 2007; Cumberland, 2002; Hellekson ve Busse, 2006). Alandaki çalışmalar dijitalleşmenin spor örgütleri üzerindeki ve taraftar üzerindeki etkisini incelemekle birlikte mikro perspektiften bakarak bireyler üzerindeki etkiyi incelemişlerdir. Ancak dijitalleşmenin yarattığı etkinin makro perspektifle de incelenmesi önem taşımaktadır. Çünkü taraftar grupları bireylerden oluşmakla birlikte -bağlamsal farklılıklar bulunsun bile- “taraftar” bir kurum (institution) olarak kabul edilmektedir. Bu sebeple bu araştırmada yeni bir bakış açısı geliştirilerek taraftarlar kurumsal olarak incelenecektir.

Araştırmanın konusu dijital araçların futbol kulüpleri ile taraftarların ilişkisine olan etkisinin incelenmesidir. Bu kapsamda öncelikle kavramsal tartışma yürütülerek “dijital tribün” kavramının tanımının yapılması ve farklı kültürlerde dijital tribünlerin incelenmesi hedeflenmektedir. Araştırmanın temel amacı futbol taraftarının dijitalleşme ile birlikte geçirdiği değişimi incelemektir. Aynı zamanda, dijital tribünler aracılığıyla futbolun farklı kültürlerde nasıl algılandığını ve sosyal medya üzerinden nasıl yayıldığını açıklamayı hedeflemektedir. Bu kapsamda Türkiye ve Japonya’daki futbol kulüplerinin ve taraftar gruplarının sosyal medya

paylaşımlarının yaratmış oldukları etkileşimin tanımlayıcı ve karşılaştırmalı bir analizi yapılmaktadır.

Araştırma Yöntemi

Araştırmada yöntem olarak karşılaştırmalı örnek olay analizi kullanılacaktır. Karşılaştırmalı çalışma iki farklı bağlamda yürütülecek; Türkiye ve Japonya’da bulunan iki futbol kulübü araştırmanın vakaları olarak incelenecektir. Hem iki farklı bağlam bulunması hem de iki farklı olayın incelenmesi sebebiyle öncelikle ülkelere ilişkin araştırma yapılacaktır. Türkiye ve Japonya’da futbol kültürüne yönelik detaylı bir literatür çalışması yapılacaktır. İki ülkede geçmişten günümüze futbol kültürü incelenerek dijitalleşme sonrası taraftarların değişimine yönelik mevcut durum incelenecektir. Ardından Japonya’da bulunan yardımcı araştırmacı ile birlikte örnek olayı oluşturacak futbol kulüpleri belirlenecektir. İki futbol kulübünün belirlenmesinin ardından bu kulüplerin taraftarlarına ilişkin tarihsel bir inceleme yapılacaktır. Daha sonra dijital tribünlere ilişkin sosyal medya analizi yapılacaktır. Futbol kulüplerinin ve taraftar gruplarının resmi Instagram paylaşımları incelenecek ve analizler yapılacaktır.

Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Taraftarlar özellikle sosyal medya gibi dijital araçlar kullanarak sporcular ve takımları ile daha fazla bağlantı kurmayı talep etmektedir (Su vd., 2020). Artan popüleritesine rağmen sosyal medyanın spor sektöründeki uygulamaları, verimliliğinin ölçülmesi ve potansiyeli ile ilgili soru işaretleri cevaplanmayı beklemektedir. Bu bağlamda çalışmanın ana amacı futbol taraftarının dijitalleşme ile birlikte geçirdiği değişimi incelemektir. Bu kapsamda bu çalışmanın amacı Türkiye ve Japonya’daki futbol kulüplerinin ve taraftar gruplarının sosyal medya paylaşımlarının yaratmış oldukları etkileşimin tanımlayıcı ve karşılaştırmalı bir analizini ortaya çıkarabilmektir.

Sosyal medya terimi tüketicilerin etkileşim yoluyla iletişim kurmasına ve iş birliği yapmasına olanak tanıyan medya araçları, platformları ve uygulamaları için kullanılan güncel bir alandır (Williams ve Chinn, 2010). Sosyal medya, kullanıcılar ve organizasyonlar arasında etkileşimli bir iletişim yöntemi sunarken kullanıcılardan elde edilen bilgileri geleneksel medyaya göre daha etkili ve hızlı işlemektedir (Kümpel vd., 2015; Shilbury vd., 2014). Ayrıca, sosyal medya, bilgiyi hızlı ve etkileşimli bir şekilde iletme özelliği sayesinde evrensel bir fenomen olarak da tanımlanmaktadır. Sosyal medya siyasal ve fiziksel sınırları kolaylıkla aşan ayrıca bilgiyi anında iletebilen benzersiz bir iletişim biçimidir (Filo vd., 2015).

Sosyal medyanın görsel içeriğinin zengin olması sebebiyle doğasında yüksek düzeyde duygusal unsurlar bulunan spor endüstrisiyle entegrasyonu son on yılda giderek önem kazanmakta ve yaygınlaşmaktadır (Hull ve Abeza, 2021). Spor endüstrisini benzersiz ve adeta “büyülü” kılan unsurlar arasında skor ve sonuçların anlık değişimi ve verilen her kararın izleyicilerin gözleri önünde cereyan etmesi gösterilebilir (Davis ve Hilbert, 2013). Bu nedenle de kulüpler, sporcular, ulusal ve uluslararası spor organizasyonları sosyal medyayı halkla ilişkiler ve iletişim faaliyetlerinin büyük bir parçası olarak kullanmaktadır (Filo vd., 2015; Yan vd., 2019). Çünkü taraftarları anlamak ve tanımak, her spor organizasyonunun öncelikli hedeflerinden biridir. Bu nedenle söz konusu spor unsurları paydaşları ve taraftarlarıyla olan etkileşimlerini sosyal medya aracılığıyla artırmakta ve teşvik etmektedir (Zakerian vd., 2022).

İletişim ve kültürel çalışmalar alanında son yıllarda yapılan yayınlar incelendiğinde ağırlıklı olarak yöneldikleri konunun internet ve gelişen teknolojilerin taraftar pratikleri üstünde doğurduğu sonuçlar olarak göze çarpmaktadır (Bore ve Hickman, 2013; Gray vd., 2007). “Kavramsal Kültür” ve “Katılımcı Kültür” gibi kavramlara odaklanan alandaki bu çalışmalar bilgi teknolojilerinin özündeki gelişmeleri incelemektedir (Cumberland, 2002; Hellekson ve Busse, 2006). Yakın zamanda yapılan çalışmalar ise hayranların MySpace, Facebook ve X gibi sosyal ağları nasıl kullandıklarını araştırmaktadır (Booth, 2008; Bore ve Hickman, 2013; Wood ve Baughman, 2012). Taraftarlık ve hayranlarla ilgili çalışmaların ağırlıklı olarak popüler kültür hayranları ile ilgili olduğu göze çarpsa da futbol alanında yapılan son araştırmalarda, çevrimiçi taraftar toplulukları ve taraftarların günlük pratiklerinde yeni teknolojilere verdikleri roller incelenmektedir (Ruddock vd., 2010; Wilson, 2007). Söz konusu çalışmaların taraftar gruplarının oluşumundan günlük pratikleri ve davranışlarının incelenmesinde teknolojik gelişmelerin rolünün anlaşılmasına önemli katkılar sunduğu söylenebilir.

Dijital medyayı spor penceresinden izleyen çalışmalarda, bilgiyi toplama, teknik bilgi öğrenme ve eğlence gibi motivasyonlar saptanmıştır (Hur vd., 2007; Seo & Green, 2008). Dijital medyanın potansiyeli sosyal medyanın ortaya çıkmasıyla daha da anlaşılır hale gelmiştir. Taraftarlar ve spor tüketicilerinin bu yeni iletişim biçimleri, araştırmacıların ilgisini çekmektedir. Alanla ilgili araştırmacıların odaklandığı temel konu dijital taraftarların sosyal medyayı kullanılmasındaki temel motivasyonlarının ne olduğudur. Örneğin Clavio ve Kian (2010), bir sporcunun Twitter hesabını takip eden taraftarların temel motivasyonunu işlevsel taraftarlık, organik taraftarlık ve etkileşim olmak üzere üç gruba ayırmışlardır. Takip eden araştırmalar sosyal medyayı daha geniş bir açıdan ele alarak taraftarların sosyal medya kullanımının altında yatan on iki motivasyon türü saptamışlardır. Bunlar; zaman geçirme, uyarılma, eğlence, dostluk, kendini ifade etme, alışkanlık, kaçış, bilgi gözetimi, sanal

topluluklar yaratma, arkadaşlık, havalı olma ve ilişkileri sürdürebilmektir (Billings vd., 2019; Lewis vd., 2017). Ancak genellikle bu motivasyonlar etkileşim, bilgi toplama, eğlence, taraftarlık ve dostluk olarak özetlenmiştir (Filo vd., 2015). Araştırmaların genelinde taraftarların tutkularını ve kimliklerini ifade etme motivasyonu ile sosyal medyayı kullandıkları ortaya çıkmaktadır (Wakefield, 2016). Son olarak Türkiye’de yapılan bir çalışmada da konu yer ve mekan bağlamından ele alınarak futbol taraftarlarının bakış açısıyla stadyum ve çevrimiçi bir forum arasındaki ilişki incelenmektedir (Sayan ve Aksan, 2020)

Bu çalışma kapsamında literatürde ilk kez kullanılan “dijital tribün” kavramı geliştirilmiştir. Dijital tribün futbol takımları veya spor kulüpleri ile etkileşimde bulunmak isteyen, sosyal medya ve diğer dijital platformlar üzerinden bir araya gelen, takımını dijital ortamda destekleyen ve etkileşimde bulunan taraftar gruplarını ifade eder. Dijital tribünler, geleneksel tribünlerden farklı olarak, fiziksel bir mekanla sınırlı olmaksızın, internet üzerinden küresel ölçekte organize olurlar. Bu gruplar, sosyal medya üzerinden maç öncesi ve sonrası tartışmalar, canlı maç yorumları, takım ve oyuncularla ilgili içerik üretimi, kampanyalar ve taraftarlar arası etkileşimler gibi çeşitli aktivitelerde bulunurlar. Dijital tribünler, kulüplerin küresel çapta tanınırlığının sağlanmasında, futbol kulüplerinin marka değerini artırmada, sosyal medya etkileşimlerini güçlendirmede ve dünya genelinde taraftar kitlelerinin genişlemesinde önemli bir rol oynar.

Beklenen Sonuçlar

Araştırmanın beklenen sonuçları arasında, Japonya ve Türkiye gibi sosyal medya kullanımının yaygın olduğu iki ülkede taraftarların sosyal medya kullanımı motivasyonlarındaki benzerlikler saptanacaktır. Özellikle genç taraftarlar ve taraftar gruplarının iki ülkede de sosyal medya davranışları incelenerek ortaya çıkacak benzerlikler ve farklılıklar detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Japon kültürü ve Türk kültürünün benzerlikleri ve farklılıklarının, iki ülkenin “Dijital Tribün” kültürüne olan etkisi de araştırmanın ortaya çıkacak sonuçlarının arasında dikkat çekeceği düşünülmektedir.

Bu araştırmanın literatüre önemli katkılar sunacağı beklenmektedir. Öncelikle, literatüre yeni bir kavram olan “dijital tribün” kavramını kazandıracaktır. Taraftarların dijital platformları kullanarak örgütlenme biçimlerini ve geleneksel stadyum tribünlerinden farklılaştıkları noktaları ortaya çıkaracaktır. İkinci olarak, kültürlerarası karşılaştırmalı bir çalışmanın literatüre katkı sunacağı düşünülmektedir. Türkiye ve Japonya gibi iki farklı kültürde futbol taraftarlarının dijital araç kullanımı incelenerek, kültürel çalışmalara önemli sonuçlar sunacaktır.

Bu araştırmanın pratik katkıları sunacağı da öngörülmektedir. Elde edilen sonuçların futbol kulüpleri ve spor organizasyonları için etkili iletişim stratejileri geliştirilmesine yönelik somut öneriler sunacağı beklenmektedir. Sosyal medya yönetimi ve taraftar iletişimi bakımından yol gösterici çıktılar sunacaktır. Buna ek olarak dijital araçların, kültürel farklılıkları da gözetmesi gerektiğine ilişkin önerilerin katkı sunması beklenmektedir.

Kaynakça

- Anagnostopoulos, C., Parganas, P., Chadwick, S., & Fenton, A. (2018). Branding in pictures: using Instagram as a brand management tool in professional team sport organisations. *European Sport Management Quarterly*, 18(4), 413-438.
- Billings, A. C., Broussard, R. M., Xu, Q., & Xu, M. (2019). Untangling international sport social media use: Contrasting US and Chinese uses and gratifications across four platforms. *Communication & Sport*, 7(5), 630-652.
- Booth, P. (2008). Rereading fandom: MySpace character personas and narrative identification. *Critical studies in media communication*, 25(5), 514-536.
- Bore, I. L. K., & Hickman, J. (2013). Studying fan activities on Twitter: Reflections on methodological issues emerging from a case study on The West Wing fandom. *First Monday*.
- Clavio, G., & Kian, T. M. (2010). Uses and gratifications of a retired female athlete's Twitter followers. *International journal of sport communication*, 3(4), 485-500.
- Crawford, G., Fenton, A., Chadwick, S., & Lawrence, S. (2022). 'All Avatars Aren't We': Football and the experience of football-themed digital content during a global pandemic. *International Review for the Sociology of Sport*, 57(4), 515-531.
- Cuesta-Valiño, P., Gutiérrez-Rodríguez, P., & Loranca-Valle, C. (2022). Sponsorship image and value creation in E-sports. *Journal of Business Research*, 145, 198-209.
- Cumberland, S. (2002). The five wives of Ibn Fadlan: Women's collaborative fiction on Antonio Banderas Web sites. *Reload: Rethinking Women and Cyberculture*. Ed. Mary Flanagan and Austin Booth. Cambridge, MA: MIT P, 175-94.
- Davis, J. A., & Hilbert, J. Z. (2013). *Sports marketing: Creating long term value*. Edward Elgar Publishing.
- Filo, K., Lock, D., & Karg, A. (2015). Sport and social media research: A review. *Sport management review*, 18(2), 166-181.
- Flores Vivar, J. M. (2009). Nuevos modelos de comunicación, perfiles y tendencias en las redes sociales. *Comunicar*, 73-81.

- Gray, J., Sandvoss, C., & Harrington, C. L. (Eds.). (2017). *Fandom: Identities and communities in a mediated world*. NYU Press.
- Hellekson, K., & Busse, K. (Eds.). (2014). *Fan fiction and fan communities in the age of the internet: new essays*. McFarland.
- Hull, K., & Abeza, G. (2021). Introduction to social media in sport. *World Scientific Book Chapters*, 1-28.
- Hur, Y., Ko, Y. J., & Valacich, J. (2007). Motivation and concerns for online sport consumption. *Journal of Sport Management*, 21(4), 521-539.
- Kümpel, A. S., Karnowski, V., & Keyling, T. (2015). News sharing in social media: A review of current research on news sharing users, content, and networks. *Social media+ society*, 1(2), 2056305115610141.
- Lewis, M., Brown, K. A., & Billings, A. C. (2017). Social media becomes traditional: Sport media consumption and the blending of modern information pathways. *Journal of Global Sport Management*, 2(2), 111-127.
- Maderer, D., Parganas, P., & Anagnostopoulos, C. (2018). Brand-image communication through social media: The case of European professional football clubs. *International Journal of Sport Communication*, 11(3), 319-338.
- Ratten, V. (2020). Sport technology: A commentary. *The Journal of High Technology Management Research*, 31(1), 100383.
- Rohden, S. F., Tassinari, G., & Netto, C. F. (2023). Listen as much as you want: the antecedents of the engagement of podcast consumers. *International Journal of Internet Marketing and Advertising*, 18(1), 82-97.
- Romero-Jara, E., Solanellas, F., Muñoz, J., & López-Carril, S. (2023). Connecting with fans in the digital age: an exploratory and comparative analysis of social media management in top football clubs. *Humanities and Social Sciences Communications*, 10(1), 1-12.
- Ruddock, A., Hutchins, B., & Rowe, D. (2010). Contradictions in media sport culture: The reinscription of football supporter traditions through online media. *European Journal of Cultural Studies*, 13(3), 323-339.
- Sayan, A., & Aksan, G. E. (2020). Fan Culture in the digital age: Online football fan forums as the virtual extensions of football terraces. In *Handbook of Research on the Impact of Fandom in Society and Consumerism* (pp. 357-377). IGI Global.
- Seo, W. J., & Green, B. C. (2008). Development of the motivation scale for sport online consumption. *Journal of Sport Management*, 22(1), 82-109.

- Shilbury, D., Westerbeek, H., Quick, S., Funk, D., Karg, A., & Dickler, L. (2014). Strategic Sport Marketing. *Sport Management Review*, 18(4), 627–628.
<https://doi.org/10.1016/j.smr.2014.09.004>
- Stegmann, P., Nagel, S., & Ströbel, T. (2023). The digital transformation of value co-creation: a scoping review towards an agenda for sport marketing research. *European Sport Management Quarterly*, 23(4), 1221-1248.
- Su, Y., Baker, B. J., Doyle, J. P., & Yan, M. (2020). Fan engagement in 15 seconds: Athletes' relationship marketing during a pandemic via TikTok. *International Journal of Sport Communication*, 13(3), 436-446.
- Su, Y., Du, J., Biscaia, R., & Inoue, Y. (2022). We are in this together: Sport brand involvement and fans' well-being. *European Sport Management Quarterly*, 22(1), 92-119.
- Vimieiro, A. C. (2018). The digital productivity of football supporters: Formats, motivations and styles. *Convergence*, 24(4), 374-390.
- Wakefield, K. (2016). Using fan passion to predict attendance, media consumption, and social media behaviors. *Journal of Sport Management*, 30(3), 229-247.
- Williams, J., & Chinn, S. J. (2010). Meeting relationship-marketing goals through social media: A conceptual model for sport marketers. *International Journal of Sport Communication*, 3(4), 422-437.
- Wilson, W. (2007). All together now, click: MLS soccer fans in cyberspace. *Soccer & Society*, 8(2-3), 381-398.
- Wood, M. M., & Baughman, L. (2012). Glee fandom and Twitter: Something new, or more of the same old thing?. *Communication Studies*, 63(3), 328-344.
- Yan, G., Watanabe, N. M., Shapiro, S. L., Naraine, M. L., & Hull, K. (2019). Unfolding the Twitter scene of the 2017 UEFA Champions League Final: Social media networks and power dynamics. *European Sport Management Quarterly*, 19(4), 419-436.
- Zakerian, A., Sarkoohi, P., Ghafouri, F., & Keshkar, S. (2022). Developing a model for athletes' personal brands on social networks (case study: Instagram). *International Journal of Sport Management and Marketing*, 22(1-2), 142-160.

Kuşaklararası Etkileşim ve Deneyim Aktarımına İlişkin Bir Dijital Eğitim Modeli Geliştirilmesi: Muğla, Mentеше Örneği

Prof. Dr. Muammer Tuna

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

<https://orcid.org/0000.0002.2384.229X>

mtuna@mu.edu.tr

Deniz Çakmaz

Muğla Sıtkı Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü Dr. Öğrencisi,

dcakmaz33@gmail.com

Özet

Son yıllarda Türkiye’de birçok alanda çok köklü toplumsal değişimler gözlenmektedir. Bu değişimlerin en önemli boyutlarından birisi ise demografik yapıda görülmektedir. Bu bağlamda doğurganlık oranları ve nüfus artış hızı düşmekte buna karşın ömür beklentisi ve yaşlı nüfus oranı artmaktadır. Bu süreçte, Türkiye toplumu artık hızla genç nüfuslu bir toplum olmaktan çıkarak, yaşlı nüfuslu bir topluma dönüşmektedir. Yaşlı nüfusun oranının hızla artması sonucunda, yaşlılık olgusu çok daha fazla görünür hale gelerek hissedilen bir toplumsal olgu, hatta toplumsal risk unsuru haline gelmektedir. Bu bağlamda daha fazla görünür hale gelen toplumsal sorunlardan birisi de kuşaklararası etkileşim eksikliği ve buna bağlı olarak ortaya çıkan kuşaklar çatışmasıdır. Bu sorunları önlemeye yönelik olarak, çok sayıda ve politikalar geliştirilmekte ve faaliyetler gerçekleştirilmektedir.

Bu bildiriye, Muğla ilinin Mentеше ilçesinde gerçekleştirilmiş olan bir kuşaklararası etkileşim ve deneyim aktarımı projesi ve bu proje sonucunda elde edilen verilerin değerlendirilmesi ele alınmıştır. Bir TÜBİTAK projesi olan bu proje, Muğla İlinin Mentеше ilçesinde 2023 ve 2024 yıllarında gerçekleştirilmiştir. Mentеше ilçesinde yer alan 10 lisede gerçekleştirilen projede, lise öğrencileri ile Tazelenme Üniversitesi öğrencilerinden oluşan ortak gruplar ile etkileşim programları gerçekleştirilmiştir. Programlara yaklaşık 450 lise öğrencisi ve yaklaşık 50 Tazelenme Üniversitesi öğrencisi katılmıştır. Gerçekleştirilen programlar filme kaydedilerek sosyal medya platformlarında yayınlanmıştır. Böylelikle sadece yüz yüze etkileşim değil, yüz yüze etkileşim programlarının dijital sosyal medya platformları aracılığı ile dijital etkileşim yoluyla da kuşaklararası etkileşimin sağlanması hedeflenmiştir. Bunun ötesinde, dijital mecralardan oluşan ve kuşaklararası etkileşimi hedefleyen bir dijital eğitim modeli geliştirilmesi hedeflenmiştir. Projenin temel varsayımı, gerçekleştirilen etkileşim programları ile lise öğrencisi genç kuşaklar ile 60 yaş üzeri vatandaşlardan oluşan Tazelenme Üniversitesi

öğrencileri arasında bir etkileşim oluşması ve bu etkileşim sonucunda her iki kuşağın birbirini daha iyi anlaması, çatışma ortamının ortadan kalkarak, iş birliği ve dayanışma ortamının oluşmasıdır. Öngörülen bu etkiyi ölçmek amacıyla, uygulanan etkileşim programları ile birlikte bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda etkileşim programları gerçekleştirilmeden önce ve gerçekleştirildikten sonra; her iki kuşağın, karşılıklı olarak birbirlerine karşı olan tutum ve eğilimlerini ölçen araştırmalara gerçekleştirilmiştir. Bu araştırma sonuçlarına göre, uygulanan etkileşim programları sonucunda, lise öğrencisi genç kuşakların ve 60 yaş üstü Tazelenme Üniversitesi öğrencilerinin, birbirlerine karşı olan tutum ve eğilimlerini olumlu yönde değişimler olduğu yönündedir. Buna göre, gerçekleştirilen kuşaklararası etkileşim programları kuşaklararası etkileşim iş birliğini sağlayan bir işlev görmüş olduğu ifade edilebilir.

Anahtar kelimeler: Kuşaklararası etkileşim, Tazelenme Üniversitesi, aktif yaşlanma

Giriş

Toplumda yaşlı nüfusun artışına bağlı olarak, yaşlılık daha görünür hale gelerek toplumsallaşmaktadır. Buna bağlı olarak, yaşlılık ile ilgili toplumun daha önce farkına varmadığı bir takım toplumsal sorunlar belirgin hale gelmektedir. Bu sorunlar, yaşlı yalnızlığı, yaşlı yoksulluğu ve yoksunluğu, yaşlı ayrımcılığı gibi sorunlardır. Ancak tüm bunlarla birlikte kuşaklararası, yaşamı farklı değerlendirme ve benzeri nedenlerden kaynaklanan kuşaklararası etkileşim eksikliği ve bunun sonucunda oluşan kuşaklar çatışmasından söz edilebilir. Bu noktadan hareketle geliştirilen bir araştırma projesi gerçekleştirilmiştir. Bu proje ile kuşaklararası etkileşim yoluyla, kuşaklararası çatışmanın ortadan kaldırılarak kuşaklararası, iş birliği ve dayanışmanın arttırılması hedeflenmiştir.

Bu amaçla gerçekleştirilen bu projede, Muğla ili Menteşe ilçesinde yer alan 10 lisede kuşaklararası etkileşim programları uygulanmıştır. Bu programlar önceden belirlenmiş olan liselerin her birinde, ilgili lisenin eğitim öğretim müfredatına uygun olarak gerçekleştirilmiş olan sosyal ve kültürel programlardan oluşmaktadır. Programlar, ilgili liselerin öğrencileri ile 60 yaş üstü vatandaşlardan oluşan Muğla Tazelenme Üniversitesi öğrencilerinin ortaklaşa katılımı ile gerçekleştirilmiştir. Projenin yaygın etkisini arttırmak ve daha geniş bir etkileşim sağlamak amacıyla dijital sosyal medya platformları kullanılmıştır. Gerçekleştirilen programlar videoya kaydedilmiş ve çekilen videolar, bu proje için oluşturulmuş olan sosyal medya portallarından yayınlanmıştır. Projenin ikinci aşamasında ise programın birinci aşamasına katılanlardan oluşan ikişer kişilik gruplar oluşturulmuştur. Bu gruplar bir lise öğrencisi ve bir Tazelenme Üniversitesi öğrencisinden oluşmaktadır. Oluşturulan bu ikişer kişilik gruplar, bireysel olarak kuşaklararası etkileşim ve deneyim aktarımına ilişkin kısa filmler çekmişler ve

bu kısa filmler de gene projenin sosyal medya portallarında yayınlanmıştır. Proje boyunca, 10 lisenin her birinde bir etkileşim programı gerçekleştirilmiş ve bu programlar filme alınmıştır. Sonuçta 10 uzun film çekilmiştir. Ayrıca ikişer kişilik grupların gerçekleştirdiği etkileşimler filme alınmış ve 70 kısa film çekilmiş ve çekilen tüm filmler projenin sosyal medya sayfalarında yayınlanmıştır. Filmlerin izlenmesi sayısı 11.000'leri bulmuştur.

Yaşlanma ve yaşlılık

Yaşlanma ve yaşlılık aslında biyolojik bir olgu olmasının yanı sıra yalnızca biyolojik boyutuyla değerlendirilmemektedir (Tuna ve Tenlik, 2017: 5). Yaşlanma, tür ve boyutları açısından; zamana bağlı olarak (Arun, 2018: 10) biyolojik, kronolojik, sosyolojik ve psikolojik yaşlanma olarak farklı kategorilerde değerlendirilmektedir. Bu bağlamda yaşlanma, kişinin doğumundan şimdiki yaşına kronolojik yaşlanma, [bedende] meydana gelen değişimlere biyolojik yaşlanma, zihinsel faaliyetlerde gerçekleşen değişimlere psikolojik yaşlanma ve toplumsal statü ve rollerde meydana gelen değişimleri açısından sosyolojik yaşlanma olmak üzere (Ceylan, 2015: 31-32) dört farklı kategoride değerlendirilmektedir. Yaşlanmanın sosyolojik boyutu olarak dikkat çeken önemli bir konu ise, kuşaklar arası etkileşimdir.

Kuşaklararası etkileşim

Kuşaklararası etkileşim, farklı kuşaklara ait bireylerin karşılıklı olarak sosyal, kültürel, ekonomik veya politik açıdan iletişim kurarak bilgi, deneyim, değerler ve normlar paylaştıkları süreci ifade etmektedir. Bu bakımdan farklı kuşaklara ait bireyleri bir araya getirerek yapılan programlar veya faaliyetlerle yaşlı ile genç bireylerin karşılıklı öğrenme ve anlayışa ulaşması hedeflenmektedir. Toplumda sosyal uyum ve dayanışma desteklenerek önyargı ve stereotipler azaltılmaktadır. Kuşaklararası etkileşim, kuşaklar arasında karşılıklı öğrenme ve yaşam tecrübelerinden faydalanmayı sağlamaktadır. Bu süreçte kuşaklararası bilgi aktarımı ve iletişim becerileri geliştirilmektedir. Bir taraftan yaşlıların yaşam kalitesinde artış olurken diğer taraftan gençlerin sosyal beceri, değerler ve bilgi açısından zenginleştiği görülmektedir (Okçu, 2023: 29-30).

Kuşakların birbirleriyle ilişkileri göz önüne alındığında, “geçmiş, bugün ve gelecek” bir aradadır (Canatan, 2016a: 152). Genç kuşaklar; banka, telefon, bilgisayar kullanımı başta olmak üzere, birçok teknolojik aracın kullanımında yaşlı bireylere yardımcı olarak, kuşaklar arasında etkileşimi sağlayabilmektedir. Fakat burada önemli olan ve projenin temelinde yer alan husus, yalnızca genç kuşakların yetişkin bireylere katkı sunması değil, yetişkin bireylerin de genç kuşaklara sahip oldukları teknik, bilimsel, sanatsal ve kültürel birikimlerini aktarmada önemli

bir rol oynayabilmesidir. Bu da kuşaklar arasındaki toplumsal dayanışmayı güçlendirmektedir. Nitekim Newman ve Hatton-Yeo (2008: 31-39), kuşaklar arası etkileşimi; farklı kuşaklarda bulunan insanların “bilgi, beceri, deneyim ve değerlerini” karşılıklı paylaşarak öğrenme süreci olarak tanımlamaktadır. Newman ve Hatton-Yeo (2008: 32), kuşaklararası etkileşimi baz alan programların farklı kuşaklardan bireyleri karşılıklı fayda sağlayan deneyimleri paylaşmak üzere bir araya getirerek planlı ve devam eden faaliyetler açısından önemli bir yere sahip olduğunu söylemişlerdir. Programların hem gençler hem de yaşlılar arasında sosyal büyümeyi ve öğrenmeyi teşvik eden etkileşimleri içerdiği üzerinde durmuşlardır. Burada kuşaklararası etkileşimin karşılıklı öğrenme açısından nasıl bir yarara sahip olduğuna yönelik vurgu yapmışlardır. Kuşaklararası etkileşimin bireyler arasında sosyal uyum ve dayanışmaya olumlu katkılar sağlamaya yardımcı olduğuna dikkat çekmişlerdir. Bu açıdan kuşaklararası etkileşimin toplumun iyi oluşunu arttırmaya yönelik önemli işlevlere sahip olduğu söylenebilir (Gültekin vd., 2022: 26; Okçu, 2023: 29).

Kuşaklar arasındaki kültür alışverişine ve sosyalleşmeye yardımcı olan kuşaklararası etkileşim programlarının amaçları arasında şunlar yer almaktadır; “kuşaklar arası dostluk kurmak, aktif yaşlanmayı teşvik etmek ve yaşlıların mümkün olabildiğince bağımsız kalmalarına yardımcı olmak, yaşlıların ihtiyaçları ve yaşlanma süreçleri hakkında gönüllü farkındalığı arttırmak ve çocuklar için öğrenme olanakları yaratmak” (Gültekin vd., 2022: 24). Kuşaklararası etkileşim hem yaşlı bireylerin refahının hem de toplumların kendi varlıklarını sürdürebilmeleri açısından önemli roller üstlenmektedir. Ancak kuşaklararası etkileşim, kuşaklar arasında sosyal uyum ve dayanışmanın sağlanması dışında görüş ve düşünce farklılıklarının da oluşmasına neden olabilmektedir. Örneğin yaşlı bireylerin zamanla değişime uğrayan kültürel yapıyı benimseyememeleri bu görüş ve düşünce farklılıklarının yaşanmasındaki sebeplerden biridir. Ayrıca her kuşağın kendi döneminin koşullarına göre farklı imkânlar doğrultusunda yetişmiş olması zamanla kuşaklararası etkileşime yansımakta ve kuşakların birbirlerine karşı yaklaşımlarına etki etmektedir (Pekesen vd., 2021: 5252).

Kuşaklar arası etkileşim, literatürde özel olarak; kuşak, dayanışma, çatışma ve ayrımcılık konuları ilişkili bir şekilde ele alınmaktadır. Bu nedenle, bu kavramlar çalışmanın bu safhasında ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir.

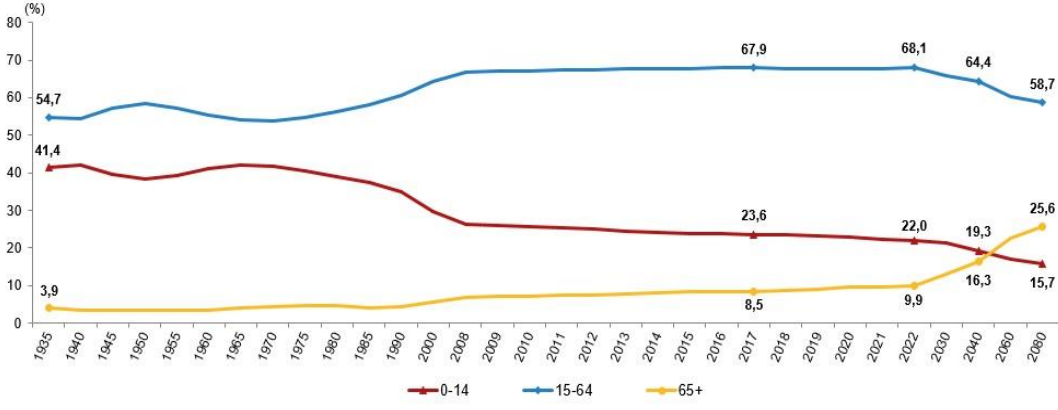
Kuşaklar ve Nüfusun Yaşlanması: Genç Kuşak ve Yaşlı Kuşak

Pozitif bilimler, tarihsel olarak kuşakların başlangıcı ve bitişine yönelik tartışmalarda yer almamakla birlikte, kuşakların tarihine yönelik ortak uzlaşısı da söz konusu değildir (Bakırtaş, Divanoğlu ve Akkaş, 2019: 2; Kuran, 2020: 20). Kuran (2020: 20) kuşakların tarihsel aralığını

belirlerken Türkiye'nin politik geçişlerini ve sosyo kültürel dinamiklerini temel almaktadır. Ona göre, böyle bir yaklaşımla hareket edildiğinde, aynı tarihlerde dünyaya gelmiş ve hayatını sürdürmüş toplulukların ortak davranışları ve kültürü kolayca değerlendirilebilmektedir.

Kuran (2020: 31), Türkiye özelinde tarihsel olarak birbirinden farklı kuşak ayrımı yapmaktadır. İlk kuşağı 1927-1945 yılları arasında doğanlar oluşturmaktadır. Bu yıllarda doğanlar “sessiz kuşak” olarak adlandırılmaktadır ve Cumhuriyet ilk dönemlerine karşılık gelmektedir. İkinci kuşak, dünya savaşları sonrası 1946-1964 yılları arasında doğan, yoğun olarak dünya nüfusunun artış göstermesi sonrası, Baby Boomers (BB kuşağı) olarak tanımlanmıştır. Bu tarih aralığı; ihtilallerin, çok partili hayatın, insan hakları hareketleri ve kitle iletişim araçlarının önemli bir aracı olan radyonun altın çağı olduğu bir dönemdir. Üçüncü olarak X kuşağı, 1965-1979 tarih aralığındadır. Bu dönemde sağ-sol çatışmaları, askeri darbeler, 68 kuşağının etkileri ve kitle iletişim aracı olarak sinema ön plana çıkmaktadır. Dördüncüsü olan Y kuşağı, 1980-1999 yılları arasındadır. Bu tarih aralığı; kriz ve refahın iç içe yaşandığı, 11 Eylül saldırısı, internetin gündelik hayata girdiği, küresel ısınma tartışmalarının yaşandığı, eğitim sistemindeki değişiklikler gibi siyasal ve toplumsal meselelerin gerçekleştiği bir dönemdir. Beşinci ve son olarak Z kuşağı ise 2000-2018 yılları arasını kapsamaktadır. Bu dönemde, bulut teknolojileri, küresel terör, Bitcoin, genç işsizliği gibi konular gündeme gelmiştir. Türkiye özelinde düşünürler genel olarak beş farklı dönem üzerinde bir kuşak tanımlaması yapmaktadır. Bunlar genel olarak şu şekilde adlandırılmaktadır: “Sessiz Kuşak (1925-1945), Baby Boomers (1946-1964), X kuşağı (1965-1979), Y kuşağı (1980-1999) ve Z kuşağı (2000 ve sonrası)” (Acılioğlu, 2021: 21; Bakırtaş, Divanoğlu ve Aktaş, 2019: 3). Kuşakların tarih aralığı veya adlandırmaları araştırmacılara göre farklılık gösterebilmektedir. Örneğin “sessiz kuşak” bazı çalışmalarda savaş kuşağı, olgun kuşak, kurucu kuşak, gelenekselci kuşak olarak tanımlanmıştır (Duman, 2019: 198; Küçükşabanoglu, 2021: 13-14).

Yaş, hem kuşakların tarihsel aralığının hem de kronolojik yaşın belirlenmesinde en önemli unsurdur. Bilimsel ve teknolojik gelişmelerle birlikte doğum oranı azalmakta, yaşlılık oranı artmaktadır. Dolayısıyla gelecek yıllarda “kuşak ve yaşlılık, yaşlı kuşak ve genç kuşak, kuşaklar arası ilişkiler ve yaşlılık” konuları yoğun bir şekilde sosyolojik araştırmalara ve tartışmalara konu olacaktır (Bozkurt, 2023: 34). Türkiye İstatistik Kurumu ve Dünya Sağlık Örgütü'nün yaşlılık verileri, bu öngörüğü doğrulamaktadır.

Şekil: Türkiye’de 1935-2080 Arasında Tahmini Yaş Grubunu Gösterir Grafik

Türkiye İstatistik Kurumundan (TÜİK) alınan verilere göre, yaşlı nüfus oranı “2030 yılında %12,9, 2040 yılında %16,3, 2060 yılında %22,6 ve 2080 yılında %25,6” olacağı tahmin edilmektedir. Geçmiş yıllara bakıldığında, 2017-2022 yılları arasında Türkiye’de yaşlı oranı 5 yıl içerisinde %22,6 oranında bir artış göstererek, 8 milyon 541 bin 669 kişiye ulaşmıştır. 2017 yılında yaşlı nüfus oranı %8,5 iken, 2022 yılında bu oran %9,9’a yükselmiştir (TÜİK, 2023). Dünya Sağlık Örgütü’nün (DSÖ) istatistiklerine göre, dünyadaki yaşlı nüfus oranı da hızla artış göstermektedir. 2019 yılında 60 yaş ve üzeri insan sayısı 1 milyar iken, 2030 yılında 1,4 milyara, 2050 yılında ise 2,1 milyara çıkacağı tahmin edilmektedir (WHO, 2023).

Kuşak Çatışması Bağlamında Yaşlılık

Günümüz toplum yapısında yaşlı bireyler dışlanma eğilimindedir. Yaşlı bireyler beceriksiz kabul edilmekte ve herhangi bir sorumluluk üstlenmedikleri konusunda olumsuz olarak eleştirilmektedirler. Bu durum önceki toplumlardan farklı bir konumdur. Çünkü önceki toplumlarda deneyimleri doğrultusunda yaşlı bireyler yüksek bir statüye sahiplerdi. Bilge, öğretici ve kültürün koruyucuları olarak değerlendirilirdi (Hernandez ve Gonzalez, 2008: 292-293). Gençler ve çocukların yaşlı bireylere karşı olumsuz bir yaklaşım içinde oldukları görülmektedir. Yaşlı bireyler karamsar, muhafazakâr ve huysuz kimseler olarak tanımlanmaktadır. Hatta yaşlı bireylere karşı aşağılayıcı davranışlar içerisinde bulunmaktadır (Hernandez ve Gonzalez, 2008: 293). Bu bağlamda literatürde kuşaklararası etkileşimin kuşaklar arası iletişim, öğrenme ve dayanışma gibi kavramlar dışında kuşaklararası çatışma kavramı ile de yakından ilintili olduğu görülmektedir.

Kuşaklararası çatışma kavramı, farklı kuşaklar arasındaki değer farklılıkları ve benzerlikleri konu almaktadır. Tüm toplumların genel bir sorunu olan kuşaklararası çatışma; kültürel, dinsel, ekonomik ve politik değerler açısından yaşanan anlaşmazlıklar sonucunda oluşan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaşanan bu durumlar ise kuşaklararası duygu, düşünce, çıkar ve amaç ayrılıklarından kaynaklı çatışmalar yaşanmaktadır. İnsanoğlunun bulunduğu her yerde

olan çatışma, sosyal hareketliliğin artmasını sağlamakta ve toplumun durgun halinin yerini hareketli bir ortama bırakmasına neden olmaktadır (Lotfi vd., 2013: 85-94).

İki kuşak arasında bulunan anlaşmazlık olarak ifade edilen kuşaklararası çatışma “birbiri peşi sıra gelen kuşakların toplumsallaşmasındaki farklılıklarla ilgilidir. Kuşaklararası çatışmada hem değerlerde hem de davranışlardaki sürekliliğin veya süreksizliğin ölçüsü konusunda bir anlaşmaya varılmış değildir. Her kuşak içinde, gerçeklikle ilgili birbiriyle çatışan ve kısmen cinsiyet, etnik köken ve toplumsal sınıf gibi başka özelliklerden kaynaklanan görüşler olabilir.” (Marshall, 1999: 439). Kuşaklararası çatışmanın nedenleri arasında şunlar da yer almaktadır: Sosyo-kültürel nedenlerden olan teknolojik gelişmeler, aile yapısı, eğitim ve meslek hayatı; kültürel nedenler arasında bulunan din, örf ve âdet, gelenek ve görenekler; demografik nedenlerden ise yaş ve cinsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır (Anıl, 2011: 33).

Kuşaklararasıdaki anlaşmazlıkları tanımlamak için kullanılan kuşak çatışması, kuşakların içinde buldukları toplumun değişen şartlarına göre büyüme koşulları ve sahip oldukları değerlerin farklı olması nedeniyle yaşanmaktadır. Özetle kuşaklararası çatışma, iki ya da daha fazla kuşak arasında duygu, çıkar ve amaç ayrılıklarından kaynaklı olarak yaşanan anlaşmazlıklar, karşıtlıklar ve uzlaşmazlıklar şeklinde görülmektedir. Kuşak çatışması, iki veya daha fazla kuşak arasında görülen farklı fikirler, anlaşmazlıklar ve görüş birliğine varılamayan konularda olmaktadır (Yılmaz, 2021: 32). Birbirinden farklı özelliklere sahip kuşaklar arasındaki kültürel zenginlikler, birbirlerine yaklaşım şeklindeki farklılıklar, toplumsal değerler, olaylara bakış açıları, kolektif bilinç paylaşımı ve iletişim sorunu gibi birçok sorun kuşak çatışmalarını beraberinde getirmektedir. Hayatın olağan durumlarından biri olarak kuşak çatışması, farklı kuşaklar ortaya çıktıkça devam edecek bir olgudur (Adıgüzel vd., 2014: 167; Yılmaz, 2021: 32).

Kuşak çatışmasının ortaya çıkmasında yaş faktörü önemli bir unsurdur. Çünkü kuşaklararası yaşam farklılıkları genç ve yaşlı kuşak arasında çatışmalara neden olmaktadır. Yaşlı kuşakta yer alan bireyler, gençlerin sahip oldukları imkânlarla sahip olsa da genç bireyler kadar yeniliklere uyum sağlamada zorluk çekebilmektedir. İki kuşak arasında bilgi birikiminin farklılaşması da kuşaklararası çatışmaya neden olabilmektedir (Bakırtaş, Divanoğlu ve Akkaş, 2019: 24). Teknolojik gelişmelerle birlikte, kuşaklar arası anlaşmazlıklara ve gerilimler meydana gelmektedir. Genç ve yaşlı kuşak arasındaki ilişkiyi de olumsuz etkileyebilmektedir.

Proje ve Araştırma

Yukarıda ifade edilen kuşaklararası etkileşim eksikliği sonucu kuşaklar çatışmasının ortaya çıktığı ve bunun da sonuçta bir atkım sorunlara yol açtığı görülmüştür. Bu noktadan hareketle,

kuşaklararası etkileşim yoluyla kuşaklar çatışmasının ortadan kaldırılarak, kuşaklararası iş birliği ve dayanışmanın sağlanmasına yönelik bir araştırma projesi gerçekleştirilmiştir. TÜBİTAK tarafından desteklenmiş olan bu araştırma Muğla ili Menteşe ilçesindeki 10 lisede kuşaklararası etkileşim programları uygulanmıştır. Bu programlar önceden belirlenmiş olan liselerin her birinde, ilgili lisenin eğitim öğretim müfredatına uygun olarak gerçekleştirilmiş olan sosyal ve kültürel programlardan oluşmaktadır. Programlar, ilgili liseleri öğrencileri ile 60 yaş üstü vatandaşlardan oluşan Muğla Tazelenme Üniversitesi öğrencilerinin ortaklaşa katılımı ile gerçekleştirilmiştir. Projenin yaygın etkisini arttırmak ve daha geniş bir etkileşim sağlamak amacıyla dijital sosyal medya platformları kullanılmıştır. Gerçekleştirilen programlar videoya kaydedilmiş ve çekilen videolar, bu proje için oluşturulmuş olan sosyal medya portallarından yayınlanmıştır. Projenin ikinci aşamasında ise programın birinci aşamasına katılanlardan oluşan ikişer kişilik gruplar oluşturulmuştur. Bu gruplar bir lise öğrencisi ve bir Tazelenme Üniversitesi öğrencisinden oluşmaktadır. Oluşturulan bu ikişer kişilik gruplar, bireysel olarak kuşaklararası etkileşim ve deneyim aktarımına ilişkin kısa filmler çekmişler ve bu kısa filmler de gene projenin sosyal medya portallarında yayınlanmıştır. Şimdiye kadar, 10 lisenin her birinde bir etkileşim programından, 10 uzun film ve kısa filmlerden oluşan yaklaşık 70 kısa film çekilmiş ve projenin sosyal medya portallarında yayınlanmıştır. Filmlerin izlenmesi sayısı 11.000'leri bulmuştur. Proje ve araştırmanın temel varsayımı gerçekleştirilen kuşaklararası etkileşim programları ile genç ve yaşlı kuşakların birbirlerini daha iyi anlayacakları muhtemel çatışma biçimlerinin ortadan kalkarak iş birliği ve dayanışma ortamının gelişeceği yönündedir. Bu varsayımı test etmek amacıyla bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Proje ve araştırmanın iki katılımcı grubu hedef/kitleleri vardır. Bir yanda Menteşe ilçesindeki 10 lisede yer alan lise öğrencileri, diğer yanda ise 60 yaş üstü vatandaşlardan oluşan Muğla Tazelenme Üniversitesi öğrencileridir. Her bir liseden en az 50 öğrenci olmak üzere programlara yaklaşık 500 lise öğrencisi ve 50 Tazelenme Üniversitesi öğrencisi doğrudan katılmıştır. Araştırma, proje kapsamındaki etkinlikler öncesinde ve sonrasında tüm katılımcılara uygulanmış ve böylelikle projenin etkinliği ölçülmeye çalışılmıştır. Araştırma soruları yaşlı ve genç kuşakların birbirlerine karşı tutumlarını ölçmeye yönelik sorulardan oluşmaktadır.

Bulgular ve tartışma

Proje aslen, Muğla ili menteşe ilçesinde belirlenmiş olan 10 lisede, lise öğrencileri ile Tazelenme Üniversitesi öğrencilerinin ortaklaşa olarak düzenlediği etkileşim programlarından oluşmaktadır. Her bir lisede gerçekleştirilen program, yaklaşık 1,5-2 saat sürmüş ve her bir program, proje kapsamında belirlenen hedeflerin daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlamak

amacıyla filme kaydedilerek, proje için oluşturulmuş olan Youtube kanallarında yayınlanmıştır. Aşağıdaki listede kuşaklararası etkileşim programlarının gerçekleştirildiği okulların listesi ve her bir okulda gerçekleştirilmiş programların Youtube adresleri yer almaktadır. Listede yer alan filmleri günümüze kadar yaklaşık 12000 kişi izlemiştir. Böylelikle projenin başta belirlenmiş hedefi olan, kuşaklararası etkileşime ilişkin bir dijital eğitim modeli hedefine ulaşılmıştır. Bunun ötesinde, projenin asıl amaç ve hedeflerini oluşturan; dijital mecralar yoluyla kuşaklararası etkileşime ilişkin mesajın çok daha geniş kitlelere ulaşması mümkün olmuştur.

MUĞLA MENTEŞE SPOR LİSESİ

<https://www.youtube.com/watch?v=ThHBSNYxhUs>

MUĞLA MENTEŞE SOSYAL BİLİMLER LİSESİ

<https://www.youtube.com/watch?v=hOvHgahFKJE>

MUĞLA MENTEŞE GÜZEL SANATLAR LİSESİ

https://www.youtube.com/watch?v=V_281xfPfuI

ŞİFA HATUN MUĞLA MESLEKİ VE TEKNİK ANADOLU LİSESİ

<https://www.youtube.com/watch?v=PD0WevuV0N0>

MUĞLA MENTEŞE TOBB FEN LİSESİ

<https://www.youtube.com/watch?v=QQW85fSxGds&t=51s>

MUĞLA BAYIR ANADOLU LİSESİ

https://www.youtube.com/watch?v=c9V_O6ew3ns

ZÜBEYDE HANIM MESLEKİ VE TEKNİK ANADOLU LİSESİ

<https://www.youtube.com/watch?v=Ae1KCKP7wM0>

ATATÜRK MESLEKİ VE TEKNİK ANADOLU LİSESİ

<https://www.youtube.com/watch?v=HV7gDd4pTc&t=19s>

MUĞLA MENTEŞE ANADOLU LİSESİ

<https://www.youtube.com/watch?v=oMpDRjOg1JQ>

MUĞLA TEK KOLEJİ

https://www.youtube.com/watch?v=mVdQ1_dIVRE&t=1439s

Bununla birlikte, projenin etkinliğini ölçmek amacıyla gerçekleştirilen araştırma, proje kapsamındaki tüm etkinliklere doğrudan katılan tüm lise öğrencilerine ve Tazelenme Üniversitesi öğrencilerine, etkinlikler öncesinde ve etkinlikler sonrasında iki kez uygulanmıştır. Araştırmada katılımcılara, birbirilerine karşı tutum ve eğilimlerine ilişkin sorular sorulmuştur. Buna göre, kuşaklararası etkileşim programlarının, katılımcıların birbirlerine karşı olan tutumlarında bir değişime yol açıp açmadığı ölçülmeye çalışılmıştır. Araştırmada, Tazelenme Üniversitesi öğrencilerinin, lise öğrencilerine karşı olan tutum ve eğilimlerine ilişkin olarak 25

soru sorulmuştur. Araştırmanın ölçüt aracının ölçütlenmesinde beşli Likert tipi ölçek kullanılmıştır. Buna göre (1) verilen duruma ilişkin olarak “hiç katılmıyorum”/en olumsuz durumu ifade ederken; (5) “tamamen katılıyorum”/en olumlu durumu ifade etmektedir. Buna göre, sorulan sorulara, uygulanan programlar öncesinde ve sonrasında verilen yanıtların karşılaştırılmasında t test kullanılmıştır.

Tazelenme Üniversitesi öğrencilerinin, sorulan sorulara ilişkin olarak verdikleri yanıtların ortalama değerleri karşılaştırıldığında, ortalama değerlerde olumlu yönde artışlar olduğunu görülmektedir. Bu da uygulanan kuşaklararası etkileşim programlarının olumlu etkisinin olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olduğu sorular az sayıda olmakla birlikte bu sorular son derece kritik sorulardır. Bu sorulardan 9. soru olan, “genç kuşakların beni yeterince anladığını düşünüyorum” şeklinde belirlenen duruma ilişkin olarak verilen yanıtların ortalama değerinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark/artış gözlenmiştir ($t=3,42$). Buna göre proje kapsamında uygulanan etkileşim programlarının yaşlı ve genç kuşakların birini daha iyi anlamalarına katkıda bulunduğunu ifade etmek mümkündür. Bir başka son derece kritik bulgu ise 25. soruda yer alan, “kuşaklararası etkileşim, kuşaklar çatışmasını ortadan kaldırabilir” şeklinde belirlenmiş duruma ilişkin olarak verilen yanıtların ortalama değerlerinde görülmektedir. Buna göre önce ve sonra testi ortalama değerlerinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark/artış gözlenmiştir ($t=3,58$). Buna göre yaşlı kuşaktan katılımcılar; kuşaklararası etkilemişimin, kuşaklar çatışmasını önleyebileceğini ifade etmiş olup, bu da projenin amaçlarının gerçekleştirilmiş olması açısından son derece önemlidir.

Araştırma bulgularına lise öğrencileri açısından bakıldığında ise şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Bu bölümde katılımcılara 28 soru sorulmuştur. Katılımcıların sorulan sorulara verdikleri yanıtların ortalama değerleri karşılaştırıldığında, ortalama değerlerde olumlu yönde artışlar olduğunu görülmektedir. Bu da uygulanan kuşaklararası etkileşim programlarının olumlu etkisinin olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olduğu sorular az sayıda olmakla birlikte bu sorular son derece kritik sorulardır. Bu sorulardan 16. soru olan “kültür edebiyat konularında yaşlı kuşaklarla anlaşabiliyorum” diye ifade edilen duruma ilişkin olarak verilen yanıtların ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır. Buna göre uygulanan etkileşim programları iki kuşak arasında edebiyat konularında bir yakınlaşmanı ortaya çıkmasına yol açtığı, kuşakların bu konuda birbirini daha iyi anlamaya başladıkları söylenebilir. Başka bir soru yaşlı kuşakların siyasette yer almalarına ilişkindir. Bu konuda genç kuşakların yaşlı kuşakların siyasette yer almalarını çok sıcak bakmadıklarını ifade etmek mümkündür. Başka bir soru ise yaşlı kuşaklar ile genç kuşaklar arasında bir kuşak çatışması olup olmadığına ilişkin sorudur. Bu soru aslında tüm araştırmanın

en kritik sorusudur. Bu soruya, lise öğrencilerinin ön testte verdikleri yanıtların ortalaması 2.50 iken son testte verdikleri yanıtların ortalaması 2.29 ve fark istatistiksel olarak anlamlıdır ($t=3.50$). Buna göre lise öğrencisi katılımcılar program öncesinde, kuşaklararası çatışma olup olmadığına ilişkin olarak, “kararsız” kategorisine yakın bir konuda kendilerini tanımlamışlar iken, kuşaklar arası etkileşim programı sonunda, kendilerini “katılmıyorum” kategorisine yakın bir konuda tanımlamışlardır. Buna göre kuşaklararası etkileşim programı ile kuşaklar birbirini daha iyi tanıdıkça ve anladıkça kuşaklar çatışması olasılığı da azalmaktadır.

Sonuç

Muğla ilinin Menteşe ilçesindeki 10 lisede uygulanan ve filme alınarak dijital sosyal medya organlarında yayınlanarak bir dijital eğitim materyaline dönüştürülmüştür. Gerçekleştirilen kuşaklararası etkileşim programlarına yaklaşık 500 lise öğrencisi ve 50 Tazelenme Üniversitesi öğrencisi doğrudan katılmıştır. Ayrıca programlar ilişkin 10 film ve 60’a yakın kısa film çekilmiş ve bu filmler bu proje için oluşturulmuş olan “Kuşaklararası etkileşim” isimli Youtube kanalında yayınlanmıştır. Böylelikle programa katılmayan Lise öğrencileri, 60 yaş üstü Tazelenme Üniversitesi öğrencileri ve tüm vatandaşların bu filmleri izlemeleri mümkün olmuştur. Bugüne kadar filmler yaklaşık 12.000 kez izlenmiştir. Proje kapsamında gerçekleştirilen araştırma sonucunda elde edilen verilere göre, kuşaklararası etkileşim programlarının, kuşaklar arasında bir etkileşim ve anlayışın ortaya çıkmasını sağladığı görülmüştür. Bu program sayesinde genç ve yaşlı kuşakların birbirini daha iyi anladığı, aralarında iş birliği ve dayanışmanın mümkün olduğu ve bu programın kuşaklararası çatışmayı ortadan kaldırma olasılığının olduğu ortaya çıkmıştır.

Böylelikle, kuşaklar arası etkileşim programlarının daha da yaygınlaştırılarak, kuşakların birbirini daha iyi anlamaları ve kuşaklar çatışması yerine, kuşaklar arasında iş birliği ve dayanışma ortamının sağlanmasının olanaklarının artırılması önerilmektedir.

Kaynakça

- Acılioğlu, İ. (2021). *“İş”te Y Kuşağı*. (3. Baskı). Ankara: Elma Yayınevi.
- Adıgüzel, A. İ. (2021). *Sosyal Medyada “Z kuşağı”*, İstanbul: Zinde Yayıncılık.
- Akın, G. (2006). *Gerontoloji: Her Yönüyle Yaşlılık*. Ankara: Palme Yayıncılık.
- Anıl, H. A. (2011). *Kültürel Değişme Açısından Kuşaklar Arası Çatışma (Aşkan ve Dumlupınar Mahallesi Örneği)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Isparta, Süleyman Demirel Üniversitesi.

- Arslan, A. ve Staub, S. (2015). Kuşak Teorisi ve İç Girişimcilik Üzerine Bir Araştırma. *Kafkas University Faculty of Economics and Administrative Sciences Journal*, 6(11), 1-23.
- Arslantürk, G. (2021). *Yaşlanma Sürecinin Biyopolitikası: Alternatif Medya ve Ana Akım Medyada Yaşlanma Temsilleri*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Arun, Ö. (2018). Arayışlar: Türkiye'nin Yaşlanma Serüveni. İçinde; *Yaşlanmayı Aşmak* (Ed: Ö. Arun), ss. 7-20. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Aydınbaş, E. (2021). Kuşaklar arası Manevi Güçlenme Eğitimi Programı İlkokul 4. Sınıf Öğrencileri ile Uygulama Örneği. *Adam Academy Journal of Social Sciences*, 11(2), 71-100.
- Bakırtaş, H., Divanoğlu, S. U., ve Akkaş, C. (2019). *Y Kuşağı: Farkı Ne? Neyi, Niçin Alır ya da Aldırır?*, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Baran, A. G. (2018). Aile ve Yaşlanma. İçinde; *Aile Sosyolojisi*, ss. 134-165. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Baybora, D. (2010). Çalışma Yaşamında Yaş Ayrımcılığı ve Amerika Birleşik Devletleri'nde Yaş Ayrımcılığı Düzenlemesi Üzerine. *Çalışma ve Toplum*, 1(24), 1-30.
- Bengtson, V. L., Furlong, M. J., & Laufer, R. S. (1983). Time, aging, and the continuity of social structure: themes and issues in generational analysis. *Journal of Social Issues*, 39(4), 45-71.
- Bozkurt, R. (2023). Yaşlılığın Politikası, Politikanın Yaşlı Paketi: Yaşlılar, Kuşak ve Seçim Bildirgelerinde Yaşlılara Yönelik Vaatler. İçinde; *Kuşak ve Siyaset* (Ed: O. Metin). (ss. 27-46). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Bozkurt, R. (2023a). *Pürüzsüz Yaşlanma: Yaşlanma Karşıtlığı, Beden ve Benlik Deneyimleri Üzerine Fenomenolojik Bir İnceleme* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Afyonkarahisar. Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Butler, R. N. (1969). Age-ism: Another Form of Bigotry. *Gerontologist*, 9(4), 243-246.
- Buz, S. (2015). Yaşlı Bireylere Yönelik Yaş Ayrımcılığı. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(53), 268-278.
- Büyükhelvacıgil, M. (2021). *Aile Şirketlerinde Kuşak Çatışmasını Önlemek İçin X, Y ve Z Kuşağını Anlamak*, İstanbul: Optimistik Kitap.
- Büyükyörük, N. ve Şahin, S. (2020). Yaşlılığa İlişkin Sosyolojik Kuram ve Yaklaşımlar. İçinde; *Yaşlanmaya Sağlık Sosyolojisi Perspektifinden Multidisipliner Yaklaşımlar* (Ed: D. S. Şahin), ss. 261-282. Bursa: Ekin Yayınevi.

- Canatan, A. (2016a). Yaşlılıkta Sosyal İlişkiler ve Kuşaklar Arası Etkileşim, içinde H. Ceylan. (Ed.). Yaşlılık Sosyolojisi. ss. 139-155. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Canatan, A. (2018). Gerontolojiye Giriş. İçinde; *Temel Gerontoloji* (Ed: A. Canatan), ss.13-24. Ankara: Hedef CS Yayıncılık.
- Canatan, A. (2020). “Aile, Yaşlılık ve Değişme”. Aile Sosyolojisi (içinde: s.153-182), Soysever, G., Tambova, M., vd. (Haz.), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Canatan, K. (2013). Türk Ailesinin Tarihsel Gelişimi. İçinde; *Aile Sosyolojisi* (Ed: K. Canatan ve E. Yıldırım), ss. 97-117. İstanbul: Açılım Kitap.
- Canatan, K. (2016). Çağdaş Toplumlarda ve Kültürlerde “Yaşlılık” Algıları. İçinde; *Beden Sosyolojisi* (Ed: K. Canatan), ss. 325-344. İstanbul: Açılımkitap.
- Cangöz, B. (2008). Yaşlılık sadece kayıp mı? Bir ayrıcalık mı? [Yaşlılık kayıp mıdır, ayrıcalık mıdır?] *Türk Geriatri Dergisi*, 11(3), 143-150.
- Ceylan, H. (2015). *Yaşlılık ve Refah Devleti: Bakım Hizmeti Alan Yaşlılar Üzerine Nicel Bir Araştırma –İsviçre Örneği-*. İstanbul: Açılımkitap.
- Ceylan, H. (2022). Sosyal Değerden Sosyal Soruna Yaşlılık: Geleneksel Toplumdan Modern Topluma Değişen Yaşlılık Algısı. İçinde; *Modern Hayat ve Yaşlılık* (Ed: H. Ceylan). (3. Basım). (ss. 25-53). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Cicero, M. T. (2021). *Yaşama ve Yaşlanma Sanatı* (Çev: F.Akderin). İstanbul: Say Yayınları.
- Çelik, C. (2010). Değişim Sürecinde Türk Aile Yapısı ve Din-Paradigmatik Anlam ve İşlev Farklılaşması. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*. (8). 25-35.
- Çilingiroğlu, N. ve Demirel, S. (2004). Yaşlılık ve Yaşlı Ayrımcılığı, *Türk Geriatri Dergisi*, 7(4), 225-230.
- Çölgeçen, Y., & Çölgeçen, H. (2020). Aktif yaşlanma açısından hayat boyu öğrenme: üçüncü yaş üniversiteleri. *Turkish Studies*, 15(4), 2495-2511.
- Demir Erbil, D. & Hazer, O. (2021). kuşaklar arası Dayanışma Açısından Yaşlıların Dijital Okuryazarlık Deneyimleri Üzerine Nitel Bir Çalışma. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 271-297.
- Demiray, U. (1990). Üçüncü Yaş Kavramı Uygulama Örnekleri ve Bir Öneri. *Kurgu*, 8(2), 421-455.
- Duman, M. Z. (2019). *Kuşak Çatışması: X ve Z Kuşağı Üzerine Sosyolojik Bir Çalışma*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Elmas, Ç. (2018). Dijital Mecrada Eşitsizlik ve Kuşakları Anlamak: Quid Pro Quo?. İçinde Ö. Arun (Ed.). *Yaşlanmayı Aşmak*, (ss. 137-168). Ankara: Phoenix Yayınevi.

- Emiroğlu, V. (1995). *Yaşlılık ve Yaşlıının Sosyal Uyumunu* (2. Baskı). Ankara: Şafak Matbaacılık.
- Erber, J. T. (2018). *Yaşlanma ve İleri Yetişkinlik* (3. Baskı). (Çev. Ed: Z. Uçanok). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Göktaş, P. (2016). Y Kuşağının İletişim Sorunlarının Analizi ve Çözüm Önerileri: Süleyman Demirel Üniversitesi Isparta Meslek Yüksekokulu Örneği. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*. 3(11), 32-50.
- Göregenli, M. (2012). Temel Kavramlar: Önyargı, Kalıpyargı ve Ayrımcılık. İçinde; *Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar* (Ed: K. Çayır ve M. A. Ceyhan), ss. 16-27. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Görgün-Baran, A., Günay, B., Bereketli, B., & Işık, I. (2020). Sosyal Sermaye, Güven ve Yalnızlık Açısından Yaşlıların Yaşam Deneyimleri Üzerine Nitel Bir Araştırma. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 13(2), 72-89.
- Gültekin, M., Alan, Ü., Erbil Kaya, Ö. M., Yıldırım, A., Sinoğlu Günden, T., & Oğuz İpek, T., (2022). 0-6 - 60-∞ El Ele: Bir Kuşaklararası Etkileşim Çalışmasından Yansımalar. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, (31), 21-55.
- Gültekin, M., Alan, Ü., Erbil Kaya, Ö. M., Yıldırım, A., Sinoğlu Günden, T., & Oğuz İpek, T., (2022). 0-6 - 60-∞ El Ele: Bir kuşaklar arası Etkileşim Çalışmasından Yansımalar. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, (31), 21-55.
- Güven, S. (2000). Yaşlılıkta Aile İlişkileri. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 12(1), 92-99.
- Güzel, M. (2021). *Medya, Aile ve Kuşaklar: Serbest Zaman Sorunsalı Üzerine Çalışmalar*, İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Hazer, O. (2012). Büyük ebeveynlerinin ergenler tarafından algılanan özelliklerini etkileyen faktörlerin incelenmesi. *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 29(1), 123-141.
- Hernandez, C. R. & Gonzalez, M. Z. (2008). *Effects of intergenerational interaction on aging*. *Educational Gerontology*, 34(4), 292-305. DOI: [10.1080/03601270701883908](https://doi.org/10.1080/03601270701883908)
<https://tazelenme.com/hakkinda> (Erişim Tarihi: 13.03.2024)
- Kalaycıoğlu, S. vd, (2003). *Yaşlılar ve Yaşlı Yakınları Açısından Yaşam Biçimi Tercihleri*. Ankara: Tübitak Matbaası.
- Kalınkara, V. (2021). *Temel Gerontoloji Yaşlılık Bilimi* (4. Baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Karaman, K. (2003). Şehirleşme Sürecinde Bireysel ve Sosyal İlişkiler (Kayseri Örneği). *Fırat Üniversitesi Doğu Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 118-126.

- Kaygusuz, C. (2008). Yaşlanma Kuramları. İçinde; *Psikolojik, Sosyal ve Bedensel Açından Yaşlılık* (Ed: K. Ersanlı ve M. Kalkan), ss. 215-250. Ankara: Pegem Akademi.
- Kesgin, G. (2019). *X, Y, Z Kuşaklarının Yaşlılara Yönelik Tutumlarının Değerlendirilmesi; İstanbul İli Kadıköy İlçesi Örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Kılıç, A. & Altınışık, S. (2018). Hayat Boyu Öğrenmede Türkiye Açısından Yeni Bir Model: Üçüncü Bahar Üniversitesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(2), 1566-1592.
- Kılıç, N. P. (2018). Kuşaklar arası iletişim: Üniversite öğrencilerinin yaşlılarla iletişim biçimleri. *Uluslar Arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(55), 849-860.
- Kılıççı, Y. (1988). Yaşlılığın uyum sorunları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim F. Dergisi*, (3), 41-45.
- Kuran, E. (2020). *Z Bir Kuşağı Anlamak*, (7. Baskı). İstanbul: Mundi Kitap.
- Kurtkoparan, H. (2020). Y kuşağı gençliğinin yaşlılık ve yaşlanmaya ilişkin tutumları: Nevşehir örneği. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 13(1), 48-55.
- Küçükşabanoğlu, Z. (2021). *Z'nin Siyaseti*, İstanbul: Motto Yayınları.
- Lotfi, A., Kabiri, S., & Ghasemlou, H. (2013). Değerler Değişimi ve Kuşaklararası Çatışma: İran Khoy Kenti Örneği. *Journal of Social Sciences Eskisehir Osmangazi University/Eskisehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 93-113.
- Lower, J. (2008). Brace Yourself Here Comes Generation Y. *Critical Care Nurse*, 28 (5), 80-84
- Müftüler, H. G. (2019). Parsons Sistem Teorisi Açısından Kuşaklar Arası İlişkilerde Çatışma ve Dayanışma. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 100-135.
- Newman, S., & Hatton-Yeo, A. (2008). Intergenerational Learning and the Contributions of Older People. *Ageing Horizons*, 8(10), 31-39.
- Norman, R. A., ve Paul, S. P. (2020). *Son Doğal İnsan: Nereden Geldik Nereye Gidiyoruz?* (Y. A. Dalar Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Oğlak, S., & Canatan, A. (2020). Yaşam boyu öğrenme ve aktif yaşlanma bakış açısından üçüncü yaş üniversiteleri: İyi uygulama örnekleri. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 13(2), 131-141.
- Okçu, Y., (2023), Kuşaklararası Sanat Programının Kuşaklararası Etkileşimindeki Rolü, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı, Kocaeli.

- Özdemir, N. (2019). Kuşaklar Arasılık ve Kültürel Değişme. *Çocuk ve Medeniyet*, 4(7), 125-149.
- Özdemir, Ocaklı, B. & Yalçın, B. (2021). Perception of Intergenerational Conflict in Turkey. *OPUS International Journal of Society Researches*, 17(33), 67-94.
<https://doi.org/10.26466/opus.818458>
- Özmete, E. (2017). *Türkiye’de kuşaklar arası dayanışmanın değerlendirilmesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Powell, J. L. (2006). *Social Theory and Aging*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Sarıöz Z. (2001). *Farklı Yaşam Biçimlerini Sürdüren Yaşlıların Kimi Yaşam Özelliklerinin Yaşam Doyumu Düzeyine Etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şentürk, Ü. (2018). *Yaşlılık Sosyolojisi: Yaşlılığın Toplumsal Yörüngeleri*. Bursa: Dora Yayıncılık.
- Temel Eğinli, A. T. (2016). Yaşlı kişiler ile etkili iletişim. *Ege Tıp Dergisi*, (55), 31-37.
- Temizer Güneş, M. (2023). Kuşaklar arası İlişkilerde Entegrasyon Üzerine Bir Odak Grup Çalışması. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 138-154.
- Tezcan, M. (1981). *Kuşaklar Çatışması*. Ankara: Kadioğlu Matbaası.
- Tezcan, M. (1997). *Gençlik Sosyolojisi Ve Antropolojisi Araştırmaları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Tufan İ. & Yazıcı S. (2009). Yaşlılıkta kuşaklar arası ilişkiler. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 20(1), 47-52.
- Tufan İ. (2014). *Türkiye’de Yaşlılığın Yapısal Değişimi*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Tufan, İ. (2002). *Antik Çağdan Günümüze Yaşlılık*, İstanbul: Aykırı Yayıncılık.
- Tufan, İ. (2021). *Antikçağ’dan Günümüze Yaşlılık ve Yaşlanma* (3. Baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Tuna, M. ve Tenlik, Ö. (2017). Türkiye’de ve Dünya’da Yaşlanma. İçinde; *Gerontoloji: Kapsam, Disiplinlerarası İş Birliği, Ekonomi ve Politika I. Cilt* (Ed: İ. Tufan ve M. Durak), ss. 3-26. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Tunçer, M. (2020). Kriz Döneminde Yaşlılık: Yeni Mücadele Alanları. *Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi*, (98), 144-152.
- Turner, S. T. (2017). *Tıbbî Güç ve Toplumsal Bilgi* (Ü. Tatlıcan Çev.). (2. Baskı). İstanbul: SENTEZ Yayıncılık.

- Ulus, T. (2020). kuşaklar arası Çatışma Bağlamında Gençlerin Yaşlılara Eleştirel Bakışı: Bir Örneklem, Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *OPUS International Journal of Society Researches*, 16(28), 1154-1182.
- Victor, C. R. (2005). *The Social Context of Ageing A Textbook of Gerontology*. New York: Routledge Publication.
- Vincent, J. A. (1995). *Inequality and Old Age*. London: UCL Press,

Omniptik Gözetim Pratiği Olarak Ergenlerin Sosyal Medya Fenomenlerini Takip Etme Davranışlarının Sosyolojik Analizi

Dr. Mehmet AKSOY

MEB / Eskişehir Cemal Mümtaz Sosyal Bilimler Lisesi

<https://orcid.org/0000-0003-2098-9162>

aksoy.mehmet27@hotmail.com

Özet

Sosyolojik alanyazında panoptikon, süperpanoptikon, sinoptikon gibi kavramlarla tartışılan gözetim olgusu, iletişim teknolojilerinde görülen köklü değişimlerle birlikte nitel ne nicel anlamda dönüşüme uğramış; haz odaklı ve rızaya dayalı gözetim, disipline edici ve iktidar amaçlı asimetrik gözetimin yerini almıştır. Böylece dijitalleşmeyle birlikte gözetim pratikleri reel toplumsal yaşamdan çevrimiçi mecralara taşınmış, bu ise gönüllüğe dayalı, herkesin herkesi gözetlediği, gözetleyen kişinin aynı zamanda gözetlenen nesne haline geldiği bir omniptik gözetim tipini inşa etmiştir. Postmodern kültürün karakteristik bir özelliği olarak da görülen bu gözetim tipinde ‘sosyal medya platformları’ gözetim pratiklerinin uzamı haline gelmiştir. Dolayısıyla dijitalleşme sürecinin temel aygıtlarından olan sosyal ağlar üzerinden hedonik karakterli, eğlenceyi önceleyen, öznelerin gönüllüğüne dayanan ve omniptikon olarak adlandırılan yeni bir gözetim tipinin hızla yapılandığı görülmektedir. Bu bağlamda, sosyal medya platformlarını kullanan bireyler, bu mecraların aktörlerinden olan ‘sosyal medya fenomenlerinin’ paylaştığı içerikleri adeta eğlenerek, haz alarak takip etmektedirler. Bu bağlamda, omniptik gözetimin yeniden üretimine katkı yapan kitlelerden biri olan ergenlerin, sosyal medya fenomenlerini yoğun şekilde takip etmelerinin ve fenomenlerin yaptığı paylaşımlara beğeni yapmalarının arkasında bulunan saiklerin belirlenmesi bir problematik olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla araştırmanın amacı, ergenlik çağındaki lise öğrencilerinin sosyal medya fenomenlerini takip etme ve bu fenomenlerin çevrimiçi platformlarda paylaştığı içerikleri beğenme nedenlerini belirlemek; bu durumu kendi yaşamlarına nasıl ve niçin entegre ettiklerine ilişkin görüşlerini belirlemektir. Nitel yöntemin fenomenolojik deseniyle yürütülen ve amaçlı örnekleme yönteminin kullanıldığı bu çalışmada, 2023-2024 eğitim-öğretim yılında Eskişehir Cemal Mümtaz Sosyal Bilimler Lisesi’nde okuyan 25 öğrenci çalışma grubunu oluşturmuştur. Çalışmada 22 soruluk bir yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmış, veriler için betimsel içerik analizi yapılmıştır. Çalışmada, lise öğrencilerinin ‘sosyal medya fenomenlerini’ yoğun şekilde takip ettikleri ve

fenomenlerin paylaştığı içerikleri saatlerce izledikleri belirlenmiştir. Fenomenlerin, öğrencilerin karar vermelerinde bir güç haline geldikleri; öğrencilerin, sosyal medya fenomenliğini ‘kazanç elde etme ve maddi anlamda güçlenme’ olarak algıladıkları görülmüştür. Öğrencilerin, fenomenler üzerinden dijital kimliklerini, statülerini ve saygınlıklarını inşa etme yoluna gittikleri; fenomenleri motivasyon kaynağı ve kanaat önderi olarak algıladıkları; benlik sunumlarını fenomenler üzerinden yaptıkları anlaşılmıştır. Dolayısıyla, kimliğin inşa edildiği ergenlik çağındaki bireylerin sosyal medya fenomenlerini hedonik tavırla izleme davranışlarının; onların çevrimiçi personalarıyla özdeşim kurmalarına ve kendilik algılarını yitirmelerine; örtülmüş benliklerin ve ambalajlanmış egoların ortaya çıkmasına yol açabileceği, vurgulanması gereken bir nokta olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal medya, sosyal medya fenomeni, ergen, omniptikon, parasosyal etkileşim

Araştırma Konusu ve Problemi

Bu araştırmada ergenlik çağındaki lise öğrencilerinin çevrimiçi platformlarda farklı konularda içerik paylaşan sosyal medya fenomenlerini takip etme davranışları sosyolojik perspektiften irdelenmektedir. Dijitalleşme süreciyle hayatın merkezine yerleşen sosyal medya, fenomen olarak adlandırılan kendi öznelerini de yaratmıştır. Bunun yanında bir kimlik edinme ve itibar kazanma alanı olarak da önemli bir görünürlük kaynağı olan sosyal medya, sürekli şekilde yeni aktörleri belirgin hale getirip bir o kadarını da kısa süre içerisinde itibarsızlaştırabilen bir alandır (Can, 2021). Öte yandan, iktidar temelli gözetimin yanına hedonik ve rıza temelli bir gözetimi de inşa eden dijitalleşme, ifşa ve teşhir kültürü üzerinden iyice kök salmaktadır. Dijital platformlarda yeni nesil kanaat önderlerinin, başka bir ifadeyle sosyal medya fenomenlerinin sergilediği performans gönüllü şekilde saatlerce izleyen bireyler, hem gözetilen hem gözlenen durumuna gelmektedir. Böylece herkesin herkesi gözetlediği, gözetlerken eğlendiği bir gözetim şekli yapılanmaktadır. Omniptikon olarak ifade edilen bu yeni gözetim şeklinde bireyler, gönüllü bir şekilde gözetimin bir parçası olmakta ve takip ettikleri sosyal medya fenomenlerinin yönlendirmelerine açık hale gelmektedirler. Gerçek toplumsal yaşama yabancılaşma, izole olma, gerçeklerden kopma, sanal özdeşleşme, dijital bağımlılık, mahremiyetin yitimi vs. gibi durumları da beraberinde getirebilecek olan sosyal medya fenomen takibi, ergenlerin günlük rutinlerinden biri haline gelmiş durumdadır. Hayatı adeta sosyal medyada yaşayan ergenlerin, sosyal medya fenomenlerini takip etme davranışlarının altında yatan saiklerin belirlenmesi önem arz etmektedir.

Araştırma Yöntemi

Nitel yöntemin fenomenolojik deseniyle hazırlanan bu çalışmada lise öğrencilerinin sosyal medya ağlarında paylaşım yapan *sosyal medya fenomenlerini* takip etme nedenleri irdelenmiştir. Fenomenolojik desen birkaç kişinin bir görünüşü ya da belli bir kavramla ilgili yaşanmış deneyimlerinin ortak anlamını ortaya çıkarmayı ve belli bir olguyu derinlemesine yaşayan kişilerin deneyimlerinin özünü anlamayı amaçlar (Creswell, 2018; Yalçın, 2022). Dolayısıyla bu çalışmada, ergenlik çağındaki lise öğrencilerinin sosyal medya fenomenlerinin paylaşımlarını takip etme eylemlerine dair düşüncelerinin belirlenmesi; ‘sosyal medya fenomeni’ şeklindeki sosyal gerçekliği nasıl inşa ettiklerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Araştırma örnekleminin belirlenmesinde *amaçlı örnekleme* yönteminin *ölçüt örnekleme* türü kullanılmıştır. Dolayısıyla, çalışmada yer alması düşünülen öğrencilerin belirlenmesinde ‘aktif sosyal medya hesabının / hesaplarının olması, en az bir tane sosyal medya fenomenini takip ediyor olması’ gibi ölçütler esas alınmıştır. Böylece, 2023-2024 eğitim-öğretim yılında Eskişehir Cemal Mümtaz Sosyal Bilimler Lisesi’nde okuyan 16 kız ve 9 erkek öğrenci (toplam 25 kişi) çalışmanın örneklemini oluşturmuştur.

Çalışmada hedeflenen verileri toplamak için *görüşme tekniği* kullanılmıştır. Bunun için 22 sorudan oluşan *yarı yapılandırılmış görüşme* formu kullanılmıştır. Okul idaresinin izniyle yapılan her görüşme yaklaşık 40 dakika sürmüştür. Yapılan görüşmelerde, izin veren öğrencilerin konuşmaları için ses kaydı yapılmış, izin vermeyen öğrencilerden alınan görüşler ise not tutularak elde edilmiştir.

Araştırmada ulaşılan veriler için betimsel içerik analizi yapılmış; öğrencilerle yapılan görüşmelerden elde edilen veriler yazılı hale getirilmiş ve böylece deşifre işlemi gerçekleştirilmiştir. Öğrencilere Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö5.....Ö25 şeklinde rumuzlar verilerek analizler yapılmış ve analizler sonucunda *temalar* ve *alt temalar* oluşturulmuştur. Elde edilen temalar ve alt temalar için uzman görüşüne başvurulmuş, bu kapsamda iki araştırmacı arasındaki kodlamaların uyumu incelenmiştir. Böylece araştırmacının ve uzmanların oluşturduğu temalar ve alt temalar karşılaştırıldıktan sonra son şekli verilmiştir. Ayrıca, temaların ve alt temaların desteklenmesi amacıyla öğrencilerin görüşlerinden doğrudan aktarmalar yapılmıştır.

Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Dijitalleşmenin ve sosyal medya platformlarının hayatın merkezine yerleşmesiyle birlikte insanların, gerçek yaşamı adeta ikinci plana iterek sosyal medyada kendilerine bir yaşam kurma

yoluna gittikleri gözlemlenmektedir. Sosyal medyadaki gelişmeleri önceleyen bireyler; gönüllüğe ve rızaya dayanan, herkesin herkesi gözetlediği, gözetle(ni)rken de haz aldıkları ve hem özne hem nesne haline geldikleri yeni bir gözetim biçiminin parçası haline gelmişlerdir. Disipline etme ve iktidar kurma odaklı bir motivasyona dayanan ve panoptikon metaforuyla ifade edilen gözetim şekli, dijitalleşmenin kök salmasıyla birlikte yerini '*omniptik gözetim*' tipine bırakmıştır. Kimilerine göre postmodern toplumun karakteristik özelliklerinden biri olan omniptikonun temel özelliği, sosyal medya platformları üzerinden yapılanıdır oluşudur. Yaşam akışının sosyal ağlarda takip edilmesi kimi insanlarda '*gelişmeleri kaçırma korkusu (fomo)*' gibi durumlara yol açmakta, bu ise hem günlük gelişmeleri hem başkalarının yaşamlarını yapılan paylaşımlar üzerinden takip etme güdüsünü canlı tutmaktadır. Tam bu noktada bireyler, sosyal medya fenomenlerini adeta bir kanaat önderi olarak görmekte, onların yaptığı her paylaşımı izlemek için uzun süre harcamaktadırlar. Dolayısıyla, dijital çağda artık fenomenler ve gösteri çağının gürültülü insanları var. Bu insanların yalnız görünme şekilleri değil, zihinleri, kalpleri, ruhları, ilişkileri, yaşamları ve var olma biçimleri de gürültülü (Merdan, 2023). Nitekim Aytuğ'un (2023) '*günümüzde artık herkes kendisinin prodüktörüne dönüştü ve fenomen olmak için çok yeteneğe de gerek yoktur. Bu iş için sadece kişiliğinizin el verdiğince anormal olması yeterlidir.*' şeklindeki sözleri bu durumu özetler niteliktedir. Söz konusu fenomenlerin önemli takipçilerinden olan ergenler, sosyal ağlarda yapılan paylaşımları eğlenerek izlemekte ve paylaşımlara beğeni yapmaktadırlar. Böylece sosyal medya fenomenleriyle bir tür parasosyal etkileşim içine de giren ergenler, günlük yaşamdaki benlik sunumlarını sosyal ağların yeni nesil kanaat önderleri haline gelen fenomenler üzerinden yapma yoluna gitmektedirler. Sanal mecralarda farklı konularda performans sergileyen fenomenlerin, ergenlerin çeşitli konularda karar almalarına etki eden bir güç haline geldikleri gözlemlenmektedir.

Dijital çağın kanaat önderleri olarak sosyal medya fenomenleri

Dijital alanlar üzerinden yapılan omniptik gözetim şekliyle birlikte herkesin herkesi gözetlediği; gözetleyenin hem özne hem nesne haline geldiği bu süreçte farklı alanlarda faillik sergileyen sosyal medya fenomenleri, en etkili '*yönlendiriciler*' olarak karşımıza çıkmaktadır. Fenomen, belirli bir içerik ya da ürün hakkında bilgiye sahip olan ve tavsiyeleri dikkate alan kişidir. Fenomenler, kendilerini takip eden insanların satın alma kararını, duygu ve düşüncelerini, fikirlerini etkileyebilme gücüne sahip olan kişilerdir (Armağan ve Doğaner, 2018; Candan, 2022). Dijital ağların yeni nesil önderleri olan fenomenler, rol model olma noktasına gelmiş, kendileriyle özdeşim kurulan portreler haline gelmiş durumdadırlar.

1940'larda ve 1950'lerde kanaat önderliği genellikle muhite dayalı, toplumda bilgin-alim olarak meşru bir kimlik edinmiş adeta bir otorite, hatta kurum niteliğinde insanlardı. Dijitalleşme ve iletişim araçlarının gelişmesi ve insanların görüş alanlarının genişlemesiyle birlikte kanaat önderliği kalıpları yeni medya düzlemlerine taşınarak derinden değişikliğe uğramıştır. Çeşitli iletişim kanallarının ortaya çıkışı, dijital teknolojide görülen ilerlemeler, sosyal medyanın yükselişi ve mobil iletişimin yaygınlığı ile birden fazla kanalı harmanlayan kitlesel, online ve hibrit bir kanaat önderliği modelini doğurmuştur. Artık daha geniş insan kitlelerine ulaşmak ve farklı tercihlere hitap etmek için birden fazla kanaldan farklı iletişim içeriklerinden yararlanan kanaat önderleri takipçileriyle iletişim kurmak için instagram, twitter, youtube, podcast gibi platformlarını bir arada kullanabilmekte (Çelik ve arkadaşları, 2023) ve onları farklı konularda yönlendirebilmektedirler.

Sosyal medyanın eşik bekçileri olarak fenomenler ve ergenlerin takibi

Dijital çağda, sosyal medya hesaplarına sahip kişiler; *takipçi sayısı, beğeni, izlenme, yorum, kaydetme, paylaşma, indirilme sayısı* vb. gibi parametrelerle çevrimiçi itibarlarını inşa etme yoluna gitmektedirler. Erving Goffman'ın deyiimiyle söylemek gerekirse içinde bulunduğumuz dönemde bireyler, günlük yaşamdaki benlik sunumlarını çevrimiçi mecralarda yapar hale gelmişlerdir. Bu dijital portrelerin kimileri farklı konularda sergiledikleri faillikle ve paylaştıkları içeriklerle geniş insan kitlelerini peşinden sürükleyebilmektedirler. Bu bağlamda, dijital süreçle birlikte hayatımıza giren ve genellikle *influencer* terimiyle karşılanan sosyal medya fenomenliği, sanal uzamın yeni nesil yönlendirici karakterleri olmuştur. Dolayısıyla sosyal medya fenomenleri, günümüzde sosyal medya mecralarında izleyici/takipçi sayısı fazla olan ve çekiciliğe sahip kişilerdir. Kendi hesaplarında yaptıkları paylaşımlar ve içerikler, ürün, marka ve hizmet takipçilerini etkilemeleri nedeniyle, sosyal medya platformlarında ve online pazarlama alanında gelişmiş firmalar için fenomenler, önemli bir etkileyici güç olarak görülmektedir (Aslan ve Ünlü, 2016; İri, 2022). Öte yandan, herkesin kendi imajını inşa ettiği ve farklı dijital kimliklerle benlik sunumunu yaptığı sosyal ağlarda faillik sergileyen fenomenler, farklı temalarda etkileme gücüne sahip konuma gelmiş durumdadırlar. Daha çok dijital pazarlama alanında karşımıza çıkan sosyal medya fenomenliği, dijital uzamların sunduğu fırsatlara bağlı olarak çok farklı konularda performans sergileyen fenomenleri de dijital vitrine çıkarmıştır. Özellikle ergenlerin yoğun şekilde takip ettiği sosyal medya fenomenleri, belli alanlara ilgi duyan takipçiler tarafından takip edilen, desteklenen, güven duyulan, paylaşımları beğenilen ve popüleritesi artarak üne kavuşan kişiler olup; çevrimiçi paylaşımlarıyla sürekli şekilde hayran ve takipçi sayılarını artırmayı hedeflerler. Sosyal medya fenomenleri, takipçileri

üzerinde yarattığı nüfuz veya etki gücü sayesinde takipçilerin sosyal ve ekonomik yaşamlarındaki tüketim eğilimleri ile ürün satın alma kararları, tutumları ve davranışları üzerinde etkili olmaktadır (İri, 2022). Dijital karnavalın önemli özneleri haline gelen fenomenleri yoğun şekilde takip eden grupların başında, *dijital yerli* olarak da adlandırılan ergenlerin geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Ergenlik, çocukluk ile yetişkinlik arasındaki gelişim dönemini ifade etmekte ve bu dönemde bireyden farklı alanlardaki gelişim görevlerini gerçekleştirmesi beklenmektedir. ‘Kişilik gelişimi hayat boyunca devam eder, fakat en dikkat çeken yapılanma ise ergenlik döneminde gerçekleşir (Archer, 1989; Tagay, Uzun ve Cırcır, 2024). Karşı cinse ilgi, akran gruplarıyla uyum, aidiyet duygusu, siyasal görüş inşa etme, kimlik oluşumu vb. gibi durumlar bu gelişim döneminin temel karakteristik nitelikleri olarak kabul edilmektedir. Dijitalleşme süreciyle birlikte bu durumlara dönük pratiklerin de dönüşüme uğradığı görülmektedir. Ergenlerin sosyalleşme sürecini dijital mecralarda daha çok deneyimledikleri, sosyal medyadaki dinamik süreçten kopmamaya çaba harcadıkları gözlemlenmektedir. Sosyal ağların *eşik bekçileri* olan fenomenler, ergenlerin söz konusu dinamik süreçten kopmamasına hizmet eden en önemli aktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla sosyal medya fenomenleri, gençler tarafından takip edilmekte ve onlara rol model olmaktadır. Yine, gençler fenomenlere hayranlık duyarak takip etmekte ve yaşam biçimlerine özenmektedirler. Bu bağlamda bir tür kanaat önderi olarak da nitelendirilen sosyal medya fenomenlerinin, gençler üzerinde çeşitli etkiler bırakmaları kaçınılmaz (İren, 2019; Tagay, Uzun ve Cırcır, 2024) olmaktadır.

Sosyal medya fenomenlerinin her zaman zarar verecek portre olarak görülmesi doğru bir düşünce olmayabilir. Nitekim bu konuda farklı görüşlere rastlamak mümkündür. Fenomenlerin ergenleri olumlu yönde etkileme potansiyeli vardır. Fakat bu etki her zaman olumlu yönde olmayabilir ve bu nedenle ergenlerin sosyal medya fenomenlerinin paylaştığı mesajlara karşı eleştirel düşünme becerilerini geliştirmeleri önemlidir. Bir sosyal medya fenomeninin etkisi altında kalmak, ergenlerin yaşamları ve kişilikleri üzerinde olumsuz etkilere de sebep olabilmektedir (Yurdakul, 2022; Tagay, Uzun ve Cırcır, 2024). Başka bir görüşe göre ise fenomenlerin kendi hesaplarında yaydıkları başarı, güzellik, para, şan, şöhret gibi ileteler, ergen bireylerin benlik saygısını, sosyal becerilerini ve kendilerini gerçekçi bir şekilde değerlendirebilmelerini olumsuz etkileyebilmektedir. Yine ergenler, fenomenlerin davranışlarını taklit edebilirler, bu ise zararlı davranışlar ve sosyal normların yanlış algılanmasına yol açabilir (İren, 2019; Tagay, Uzun ve Cırcır, 2024). Ergenlerin sosyal medya platformları üzerinden kendilerini yeniden ürettikleri dijital kamusal alanın faileri olan fenomenlerin yeni nesil tarafından yoğun şekilde takip edilmesinin altında yatan saiklerin

belirlenmesi önem arz etmektedir.

Bulgular

Bu çalışmada, ergenlik çağındaki lise öğrencilerinin çevrimiçi dünyanın karakterleri haline sosyal medya fenomenlerini takip etme motivasyonlarını şekillendiren faktörlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Farklı sınıf düzeylerinde öğrenim gören, sosyal medya platformlarını aktif kullanan ve en az bir fenomeni takip eden öğrencilerin deneyimlerinden hareketle hazırlanan bu çalışmada önemli bulgulara ulaşılmıştır. Dolayısıyla, örnekleme yer alan öğrencilerle yapılan görüşmelerden 6 temalar ve 14 alt temalar oluşturulmuştur.

Görüşme yapılan öğrencilerin tümü, takip ettikleri fenomenlerin kendilerinin çeşitli konularda aldıkları kararları etkilediklerini belirtmiştir. Fenomenlerin yaptıkları önerileri çoğu zaman dikkate aldıklarını ifade etmişlerdir. Yine, görüşme yapılan öğrencilerin çoğu, sosyal medya fenomenliğini ‘maddi kazanç sağlama’ olarak görmekte; fenomenlerin kolay bir şekilde para kazandıklarını düşünmektedirler. Bunun yanında öğrencilerden bazılarının, izledikleri sosyal medya fenomenlerini birer ‘moda figürü’ olarak gördükleri; kimi konularda onları taklit ettikleri belirlenmiştir. Görüşme yapılan öğrencilerin, sosyal medya fenomenlerini, sözü dinlenen ve bilgili kişiler olarak gördükleri anlaşılmıştır. Öte yandan, görüşme yapılan öğrencilerinin farklı sebeplere yüzünden, sosyal medya fenomenlerini takip etmekten vazgeçtikleri de tespit edilmiştir. Görüşme yapılan lise öğrencilerinde sosyal medya fenomenlerine yönelik bir bağlanmışlığın varlığı da belirlenmiştir. Ayrıca kız öğrencilerin fenomenleri daha çok takip ettikleri de tespit edilmiştir. Son olarak, öğrencilerin takip ettikleri sosyal medya fenomenleriyle bir tür ‘parasosyal etkileşim’ içinde oldukları da belirlenmiştir.

Kaynakça

- Aytuğ, Y. (2023). Bu ülkede fenomenliğin mafyasını da türettik. *Lacivert Yaşam Kültürü Dergisi*, (106), 30-35.
- Can, Y. (2021). Postmodern bir ifşa alanı olarak sosyal medya. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(1), 419-430. <https://doi.org/10.18069/firatsbed.702150>
- Candan, T. (2022). *Sosyal medya fenomenlerinin destinasyon tercihi üzerindeki etkisi: Kuşaklar arası bir karşılaştırma*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelik, R., Çarıkçı, İ. H., Alparlan, A. M., Günay, A., Yastioğlu, S. ve Haklı, Z. (2023). Sosyal medya kanaat önderleri. *SDÜ Gençlik Araştırmaları Koordinatörlüğü*, 1-27.

- İri, R. (2022). Sosyal medya fenomenlerinin pazarlama faaliyetlerine yönelik tutum ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik araştırması. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 8(3), 513-532. DOI: <https://doi.org/10.30855/gjeb.2022.8.3.009>
- Merdan, Z. (2023). Fenomenler ve hakiki arzu arasında. *Lacivert Yaşam Kültürü Dergisi*, (106), 50-52.
- Tagay, Ö. Uzun, K. ve Cırcır, O. (2024). Ergenler için sosyal medya fenomenlerinden etkilenme algısı ölçeğinin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(1), 128-147. DOI: 10.17860/mersinefd.1281155
- Yalçın, H. (2022). Bir araştırma deseni olarak fenomenoloji. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(Özel Sayı 2), 213-232.

Özgeçmiş

Araştırmacı, 1977 yılında Gaziantep'te doğmuştur. Dumlupınar Üniversitesi fen-edebiyat fakültesi sosyoloji bölümünden mezun olmuş; 2013 yılında Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji anabilim dalında yüksek lisansını ve 2022 yılında doktorasını tamamlamıştır. Kitap bölümleri, kitaplar (editör), makaleler ve bildiriler yazmanın yanı sıra, çeşitli bilimsel sempozyum ve seminerlere katılmıştır. Halen Eskişehir Cemal Mümtaz Sosyal Bilimler Lisesi'nde felsefe grubu öğretmeni olarak çalışmaktadır. Evli ve bir çocuk babasıdır.

Sosyal Düzensizlik Yaklaşımının Düzensiz Göç ve Suç İlişkisi Kapsamında Değerlendirilmesi: Spring Valley/New York Kenti Özelinde Bir Gözlem

Murat Koçanlı

Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sosyoloji Bölümü Doktora Programı

<https://orcid.org/0000-0003-3571-7565>

akadem105@yahoo.com

Özet

Göç olgusu, fiziksel hareketlilikten ziyade sosyal yapı ve unsurlarını temelden etkilediğinden sosyolojik bir olgu olarak değerlendirilmelidir. Göç sürecinde en fazla etkilenen bireyler olduğundan yeni topluma uyum süreçleri de kolay olmamaktadır. Göç sürecinin bu özelliği, bireylerin yeni toplumlarıyla uyumsuzluk seviyesinin artmasına ve entegrasyonun yavaş ilerlemesine yol açmaktadır. Bu durum, göç eden bireylerin toplumdan soyutlanmasına, dışlanmasına ve etiketlenmesine neden olmaktadır. Entegrasyon sürecinin uzaması, bireylerin sapsmış veya suç davranışlarını göstermesini sağlayabilmektedir. Göç olgusunun getirdiği değişimlerden kaynaklanan suç davranışlarının açıklanmasında sosyolojik kuramların önemi çok büyüktür. Ekolojik yaklaşımlar, suç olgusunu çevresel şartların etkisiyle meydana gelen toplumsal değişimin bir unsuru olarak kabul etmektedir. Asıl ilgilendikleri alan; yoksulların miktarı, popülasyon değişimleri, yaşanan alan ve çevrenin özellikleri, toplumsal eşitsizlik gibi makro değişkenlerdir. Bu unsurların mevcut olması da sosyal düzensizliğe yol açarak bireylerin suç davranışlarına yönelmesine zemin hazırlamaktadır. Sosyal düzensizlik yaklaşımının temelinde; siyasi, ekonomik ve kültürel faktörlerden kaynaklanan çatışma nedeniyle bir toplumda bireyleri birbirine bağlayan değer, kural ve normların yokluğu ya da etkisizliği bulunmaktadır. Böyle bir ortamda yaşayan bireylerin suç işleme olasılıkları artmaktadır. Sosyal düzensizliğin oluşmasında, göç hareketlerinin çok önemli bir katkısı bulunmaktadır. Düzensizliğin başlamasıyla geleneksel sosyal kontrol ile denetim mekanizmaları gücünü yitirmekte ve yaptırım etkisi kalmamaktadır. Böyle bir ortamda bireylerin suç davranışlarına yönelmesi daha kolay olmaktadır. Bir göçmen ülkesi olan ABD'de yerleşim merkezlerinde yaşayan göçmenlerin işlediği suçların sosyal, kültürel ve siyasi etkileri birçok araştırmaya konu olmuştur. Bu temel yaklaşımlardan hareketle, New York eyaletine bağlı Rockland ilçesine bağlı

Spring Valley kenti özelinde sosyal düzensizlik yaklaşımının etkileri gözlem yoluyla incelenmiştir. Kent genelinde çok sayıda göçmen yaşamaktadır. Şehrin demografik dağılımı incelendiğinde; nitelikli bir çoğunluğu beyaz kökenlilerin kendi yaşam merkezlerine almayı çok tercih etmediği ve belirli bir mesafe koyduğu göçmenlerden oluşmaktadır. Bu tercih, belirtilen kökenli bireylerin şehrin belirli bölgelerinde yaşamlarını sürdürmesine neden olmaktadır. Aynı zamanda, alt yapıları ve sosyal imkanları gelişmemiş durumundadır. Bu özellikler, sosyal kontrol ve denetim mekanizmalarının gücünü kaybetmesi nedeniyle bireylerin suç davranışlarına eğilimini artırmaktadır. Ekim 2023-Mayıs 2024 tarihleri arasında kent genelinde araçla yaklaşık 70.000 km yol yapılarak bireylerin davranışları, şehrin sosyal ve alt yapıları gözlemlenmiştir. Sosyal düzensizlik yaklaşımının ileri sürdüğü temel öncüllerin kent genelinde geçerliliği ve etkileri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal düzensizlik, suç, göçmen, sosyal kontrol, Spring Valley.

1. Araştırma Konusu ve Problemi

Çok çeşitli toplumlardan göç eden bireylerden oluşan ve bir göçmen ülkesi konumundaki ABD genelinde göçmenlerin işlediği suçlar, suç oranları ve uyumsuzlukları her daim gündemde yerini almıştır. Bu araştırmada, New York eyaletine bağlı Rockland ilçesinin orta büyüklükteki Spring Valley şehrinin genelinde işlenen suçların ve suç verilerinin temelinde sosyal düzensizlik yaklaşımının temel öncüllerinin etkisi incelenmiştir. Spring Valley kenti, 2024 nüfus sayımı doğrultusunda nüfusu 32.972 civarındadır. Kent genelinde çok sayıda göçmen yaşamaktadır. Şehrin demografik dağılımı incelendiğinde; %41,43'nün Beyaz, %32,12'nin Siyah, %29,31'nin Hispanik ve Latin kökenlilerden oluştuğu belirlenmiştir. Diğer bir ifadeyle, şehrin nitelikli bir çoğunluğu beyaz kökenlilerin kendi yaşam merkezlerine almayı çok tercih etmediği ve belirli bir mesafe koyduğu göçmenlerden oluşmaktadır. Bu tercih, belirtilen kökenli bireylerin şehrin belirli bölgelerinde yaşamlarını sürdürmesine neden olmaktadır. Bu tür yaşam merkezlerinde, bireyler müstakil evlerden ziyade çok sayıda apartman dairesinin olduğu toplu sitelerde yaşamlarını sürdürmektedir. Aynı zamanda, alt yapıları ve sosyal imkanları gelişmemiş durumundadır. Bu özellikler, sosyal kontrol ve denetim mekanizmalarının gücünü kaybetmesi nedeniyle bireylerin suç davranışlarına eğilimini artırmaktadır. Bu temel yaklaşımlardan hareketle araştırmanın amacı, Spring Valley kent genelindeki suç verilerini sosyal düzensizlik yaklaşımı doğrultusunda incelemek olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda araştırmanın problemi, Spring Valley kent genelinde suç davranışlarının yoğunlukla meydana gelmesinde sosyal düzensizlik yaklaşımının etkileri mevcut mudur? şeklinde tespit edilmiştir.

2. Araştırma Yöntemi

Tespit edilen amaç ve problem doğrultusunda, Ekim 2023-Mayıs 2024 (yaklaşık 8 ay) tarihleri arasında kent genelinde araçla yaklaşık 70.000 km yol yapılarak bireylerin davranışları, şehrin sosyal ve alt yapıları gözlemlenmiştir. Gözlem esnasında, gece ve gündüz şartlarında kamuya açık alanlarda ve suçların yoğunlukla işlendiği bölgelerde cep telefonu vasıtasıyla bireyler, ikametleri, sosyal düzensizliğin yoğunlukla gözlemlendiği çevrelerde fotoğraflanmıştır. Bununla birlikte, kent genelinde ortaya çıkan suç verileri açık kaynak kapsamında (<https://www.city-data.com/>, <https://www.neighborhoodscout.com/>, <https://worldpopulationreview.com/>, <https://datausa.io/>, <https://www.niche.com/>) demografik ve suç verilerinden faydalanılmıştır. Edinilen gözlemler doğrultusunda suç verileri analiz edilmiştir. Tespit edilen suç verilerinin temelinde, sosyal düzensizlik yaklaşımının ileri sürdüğü temel öncüllerin kent genelinde geçerliliği ve etkileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Diğer bir ifadeyle, gözlem yönteminden faydalanılarak nicel veriler analiz edilmiş ve sonuçlar sosyal düzensizlik yaklaşımı doğrultusunda yorumlanmıştır.

3. Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Bireyler, insanlık tarihi boyunca her daim kendilerini daha güvende hissedecekleri ve refah düzeyi yüksek bir hayat kurma hedefiyle yaşam kurdukları toprakları terk ederek yeni bölgelere göç etmişlerdir. Bu kapsamda göç olgusunu insanlık tarihi ile eş değer olarak görmek gerekir (Batır, 2017, s.236). Toplumlarda dinamizm sağlayan, beraberlik ve birlik duygularını pekiştiren ve değişimin temel unsurlarından olan göç olgusu insanlık tarihinde çok önemli bir mihenk taşıdır (Castles ve Miller, 1998, s.4). Aslında insanın kendi yaşamı için verdiği mücadele kadar çok köklü bir geçmişe sahiptir. Her zaman daha refah bir yaşamı arzulayan insanoğlu sürekli göç arayışı içerisinde olmuştur. Göç olgusu; nüfus hareketleri, teknolojik ilerlemeler, sanayinin çok hızlı gelişimi ve küreselleşme ile çok önemli bir ivme kazanmıştır. İnsanlık tarihi ile eşdeğer olan göç olgusunun en temel tanımı, insanların veya toplulukların coğrafik temelde geçici ya da kalıcı olarak yer değiştirmeleridir. Fakat değişik alanlardaki bilim insanlarının kendilerine özgü bilimsel yaklaşımları nedeniyle göç olgusunu farklı anlamlarda tanımladıkları görülmektedir. Coğrafya bilim uzmanları göçün zaman ve mekân yönünden önemini vurgulamış, sosyologlar göç akınlarının sonuçlarını öne çıkarmış, ekonomistler ise göçün makro finansal yansımaları üzerinde durmuştur (Sinha ve Atallah, 1987, s.5). Diğer bir ifadeyle ilgili bilim alanının konusuna göre farklı göç tanımları yapılabilmektedir. Marshall da bu tanıma benzer olarak göçü, “bireylerin veya toplulukların coğrafi, kültürel ya da siyasi anlamda yaşadığı toprakları terk ederek farklı yeni yaşam alanlarına gerçekleştirdiği

hareketlilik” olarak tanımlamaktadır (1999, s.685). Erder, İçduygu ve Gençkaya tarafından göç olgusu, “modernite öncesindeki nüfus hareketliliği” olarak ifade edilmektedir (2014, s.48). Uluslararası Göç Örgütü (2013) (International Organization for Migration-IOM) göç olgusunu “bireylerin nedeni ne olursa olsun yer değiştirdiği nüfus hareketleri” doğrultusunda tanımlamaktadır. Lee, Göç Teorisi (A Theory of Migration) adlı makalesinde göçü, “genel olarak yaşanan yerin kalıcı ya da yarı kalıcı olarak değiştirilmesi” şeklinde ifade etmiştir (1969, s.285). Lee göç olgusuna ilişkin olarak; hareketin mesafesi, rızaya dayalı veya zorla olması ve göç çeşitleri konusunda bir kısıtlama ön görmemiştir. Bununla beraber göç süreci bireyin ve aile üyelerinin yaşam standartlarını ve ekonomik sistemini temelden etkilemektedir (Azam ve Gubert, 2006, s.431). Genel olarak değerlendirildiğinde, göç olgusu sadece yer değiştirme hareketi ile sınırlı olmayıp aynı zamanda toplumların demografik, sosyal, ekonomik, siyasal ve kültür yapıları ile unsurlarını etkileyen bir süreç olarak ifade edilebilir. Bununla beraber göç süreci, bireylerin ve toplulukların yaşama hakkı, temel can güvenlikleri ve insan haklarını ilgilendiren dinamik bir süreç kapsamında değerlendirilmelidir.

İnsanlık tarihi boyunca suç, bireylere korku ve ceza tehdidi ile yaklaşılacak evrensel bir olgu olmuştur. Suçun; toplumu oluşturan bireyler, gruplar ve kurumlar arasındaki düzeni bozan, aralarındaki sosyal bağları zayıflatan veya derinden sarsan bir özelliği bulunmaktadır. Suç, toplumu bir arada tutan norm ve kanunlara aykırı davranış biçimleriyle başlamakta ve amaç gerçekleştiğinde ise sona ermektedir. Dönmezer’e göre (1984, s.58) “suç evrensel ve genel bir olaydır.” İnsanın var olmasından beri her zaman olagelmıştır. Diğer bir ifadeyle, bireylerin arzu ve istekleri ile toplumun değer ve normları arasında çelişkiler ve uyumsuzluklar olduğu sürece var olmaya devam edecektir. Aslında suç olgusu, Durkheim’in anomi kavramında ifade ettiği gibi, bireylerin toplumla olan bağlarının zayıflaması sonucu meydana gelen belirsizlik ve düzensizlik ortamında anomik eğilimlerin ortaya çıkması ile açıklanabilir.

Sosyoloji, suç olgusunu sosyal ve doğal bir davranış olarak kabul etmektedir. Doğallık kavramı, sosyal ilişkilerin olduğu topluluklarda bireylerin norm ve değerlere aykırı olan eylemlerinin toplumsal hayatın ayrılmaz bir unsuru olduğunu ifade etmektedir (Sokullu-Akinci, 2011, s.32). Sosyal ilişkilerin düzenlendiği topluluklarda, topluluğun düzenlerine aykırı olan tehdit ve eylemler suç olgusu kapsamında değerlendirilmektedir (Alpman ve Yarcı, 2018, s.147). Özellikle toplulukların yapılarına ilişkin karmaşıklık seviyesi ve sosyal düzenlerin istikrarsızlaşması ile suç oranlarının artması arasında pozitif bir ilişki olduğu Durkheim tarafından da dile getirilmiştir. Bu kapsamda Durkheim suç olgusunu, “kollektif bilincin güçlü ve belirlenen tutumlarını ihlal eden eylemler” şeklinde tanımlamaktadır (Dönmezer, 1994,

s.59). Diğer bir deyişle, toplumun ortak bilinci çerçevesinde oluşturulan kuralların ihlal edilmesi sonucunda ortaya çıkan durum suç olgusu olarak değerlendirilmektedir.

Birçok unsur tarafından etkilenen suç olgusunu sadece tek bir faktör veya sosyolojik açıdan açıklamanın, suçun kuramsal çerçevesini eksik bırakma imkanı bulunmaktadır. Göç olgusunun suç olgusu üzerinde etkisi irdelendiğinde toplumsal ve kültürel değişkenlerin önemi yadsınmayacak düzeydedir. Hintjens; bireylerin farklı ülkelere yasal mevzuata aykırı giriş yapmaları, ikamet etmeleri veya çıkış yapmamalarının, kamu düzenine karşı bir meydan okuma şeklinde algılandığından yerleşik bireylerden daha az suç işlemelerine rağmen kendi kültürleri ile güvenliklerine karşı önemli bir tehdit olarak değerlendirmelerine yol açtığını vurgulamaktadır (1992, s.10). Yeni bir toplumda yeni yaşam için başlangıç yapan düzensiz göçmenlerin hem kültürel hem de çevre ile yaşam koşullarının değişmesi nedeniyle uyum sürecinin tamamlanmasına kadar olan süreçte oluşan anominin etkisiyle de suç davranışlarına daha yatkın oldukları ileri sürülmüştür (Delice ve Yaşar, 2014, s.121). Bununla birlikte, gün geçtikçe etkisini daha da artıran göç hareketleri kontrolsüz biçimde olduğunda veya ülkelerin kabul kapasitesinden daha fazla göç akınlarına maruz kalması halinde toplumun genelinde hissedilecek sosyal düzensizliğe ve sosyal kontrol mekanizmalarının etkisinin yitirilmesine yol açabilmektedir (Shaw ve Mckay, 1942, s.169). Sosyal kontrol mekanizmalarının olmaması veya etkisinin az hissedilmesi de suç davranışlarının varlığı anlamına gelebilmektedir (Sampson ve Groves, 1989, s.778). Diğer bir ifadeyle, yeni bir topluma göç eden bireyler farklı bir kültür ve hiç tecrübe etmedikleri yaşam değerleri ile karşılaşmaktadırlar. Hirschi (1969, s.9), farklılıkların çok olduğu toplumlarda bireyleri birbirine bağlayan sosyal bağların ve kuralların etkisinin azalmaya başladığını ve toplum ile bağları zayıflayan bireylerde yabancılaşmaya yol açtığını ileri sürmektedir. Belirtilen bu hususların, çoğunlukla bireyleri suç ortamına kolaylıkla yönlendiren nedenler olduğu ifade edilebilir.

Göç akınları ile kurulan bir ülke konumundaki ABD’de bireylerin birbirine olan güven eksikliği nedeniyle farklı ırk, din veya etnisiteye sahip bireylerin daha fazla suç işlediğine dair güçlü bir inanç varlığından söz etmek mümkündür. ABD toplumunda, geçmiş duygu ve inançların etkisiyle de özellikle siyah kökenli bireylerin çok fazla suç işlediği ve kendilerinden uzak durulması yönünde yaygın bir ön yargı bulunmaktadır (Kusmer, 1997, s.60). Ancak Solivetti, 1931 yılından bu yana ABD nezdinde yapılan araştırmaların genelinde aksi sonuçlar çıkmasına rağmen güçlü ön yargı ve tutumlar nedeniyle günümüzde dahi siyahilere yönelik ayrımcı davranışların devam ettiğini ileri sürmektedir (2010b, s.18). Son yıllarda Orta ve Güney Amerika ülkelerinden ABD’ye gelen Hispanik veya Latin kökenli düzensiz göçmenlere yönelik benzer tutumlar oluşmuş durumdadır. 2016 yılında Houston’da yapılan bir araştırmada, en çok

suç korkusu yaşanan etnisitenin Hispanik kökenliler olduğu sonucu saptanmıştır (Liu ve Polson, 2016, s.320).

Göç olgusunun getirdiği değişimlerden kaynaklanan suç davranışlarının açıklanmasında sosyolojik kuramların önemi çok büyüktür. Park ve Burgess tarafından yapılan araştırmalar kapsamında, suç olgusunun sadece bireysel unsurlar ile değil aynı zamanda sosyal unsurlar ile açıklanabileceğini ileri sürmüştür. Bu sonuçlardan yola çıkarak Shaw ve Mckay araştırmayı daha da genişleterek sosyal düzensizlik kuramını ortaya koymuştur (Cullen ve Agnew, 2006, s.95). Bu yaklaşım özellikle suç ve sosyal çevre alanında ortaya konan en önemli kuramlardan biri olarak kabul edilmiştir. Shaw ve Mckay, Durkheim'in "sosyal konsensüs" fikri ile Park ve Burgess'in "iç içe bölgeler" yaklaşımını destekleyen veriler elde etmiştir. Araştırma esnasında, Chicago kentinin 20 yıllık suç istatistikleri, mahkeme kayıtları ve demografik verileri kullanılmıştır (Snell, 2001, s.24).

Yapılan araştırma sonucunda; suç oranlarının kent genelinde farklı olarak dağıldığı, yüksek suç verilerinin mevcut olduğu bölgelerde sosyal düzensizliğin yoğun olduğu, suçların genellikle sanayi ve iş bölgelerinde yoğunlaştığı ve merkezden uzaklaştıkça düşmeye başladığı tespit edilmiştir (Shaw ve Mckay, 1942, s.232). Aynı araştırmada; etnisiteden bağımsız olarak suçların meydana geldiği, etnik kimlikler değiştiğinde bile suç verilerinin yüksek olmaya devam ettiği, suç davranışlarının yoğun olduğu bölgelerde göç hareketleriyle gelen düşük gelirli bireylerin oturduğu ve bireyler arasında geleneksel olmayan veya toplumda kabul görmeyen normların geçerli olduğu bulguları elde edilmiştir (Shaw ve Mckay, 1942, s.233).

Sosyal düzensizlik yaklaşımının temelinde; siyasi, ekonomik ve kültürel faktörlerden kaynaklanan çatışma nedeniyle bir toplumda bireyleri birbirine bağlayan değer, kural ve normların yokluğu ya da etkisizliği bulunmaktadır. Böyle bir ortamda yaşayan bireylerin suç işleme olasılıkları artmaktadır. Aslında suç olgusunun kültür alanındaki etkileşimler sonucu ortaya çıktığını ve kültürler arasındaki çatışmadan kaynaklandığını vurgulamaktadır. Sosyal düzensizliğin oluşmasında, göç hareketlerinin çok önemli bir katkısı bulunmaktadır (İçli, 2013, s.99). Düzensizliğin başlamasıyla geleneksel sosyal kontrol ile denetim mekanizmaları gücünü yitirmekte ve yaptırım etkisi kalmamaktadır. Böyle bir ortamda bireylerin suç davranışlarına yönelmesi daha kolay olmaktadır (Sampson ve Groves, 1989, s.774). Özellikle suç işleme riski en yüksek olan gençler üzerinde sosyal denetimin gücü azaldığında veya yitirildiğinde suç işleme olasılıkları yükselmektedir (Dolu, Uludağ ve Doğutaş, 2010, s.68).

Sosyal düzensizlik kuramının savunduğu temel düşünceler, Burgess tarafından 1921 yılında Chicago kenti için oluşturduğu çember kuramı ile açıklanabilir. Şehirlerin ilerlemesi temel olarak merkezden dış sınırlara doğru gerçekleşmektedir. Çember kuramı çerçevesinde kentin

sınırları beş bölgeye ayrılmıştır. Burgess suç bölgesi terimini Chicago kentinin yoksulluk, aşırı kalabalık ve hastalık üretmesinin yanında suçlu ve kabahatli üreten bölgeleri vurgulamak için kullanmıştır (Bortner, 1969, s.87).

1'inci bölge, ağır sanayi ile ticari faaliyetlerinin yer aldığı iş merkezi durumundadır. Geçiş bölgesi olarak görülen 2'nci bölge, endüstri ve ticari amaçlar kapsamında kullanılmaktadır. Şehrin en yoksul kesimi de bu bölgede yaşamaktadır. Aynı zamanda Burgess, bu bölgeyi geçiş bölgesi olarak tanımlamaktadır. 2'nci bölge, her daim göçmenlerin ilk yerleştiği ve yaşamını sürdürdüğü bölge özelliğini taşımaktadır. Bunun en önemli nedeni, bireylerin iş yerlerine yakın uygun fiyatlı ikamet alanlarını bulabilmeleridir. Müteakiben finansal anlamda kendilerini geliştirdikten sonra bu bölgenin dışına taşınmakta ve gelecek göçmenlere yeni ikamet alanları açılmaktadır (1925, s.50). Burgess, özellikle geçiş bölgesindeki çok kötü yaşam koşullarının, yetersiz konut sayısının ve bölgedeki aile ile sosyal bağların zayıflamasına elverişli koşulların sosyal düzensizlik için elverişli bir ortam yarattığını savunmuştur. Bu durumun da sosyalizasyon sürecinin aksamasına ve bireylerin suç davranışlarına yönelmesine yol açtığını ifade etmiştir (Burkay, 2008, s.10). Bu prensiplere göre şehrin belirli bölgeleri yüksek oranlı sapmaya karşı, öteki bölgeleri de düşük oranlı sapmaya karşı doğal olarak duyarlıdır. Shaw ve McKay, suç davranışlarının şehrin merkez sanayi ve ticaret bölgesi yakınında, geçiş bölgesinde ve sosyal çözülmenin çok miktarda görüldüğü alanlarda toplandığını ve kent merkezinden uzaklaştıkça nispeten azalmaya başladığını ileri sürmüştür (1970, s.116). Genel olarak değerlendirmek gerekirse göçmenlerin egemen toplum ile uyum sorunlarının derinleşmesi halinde, toplum içinde soyutlanmaya ve yabancılaşmaya başlamaktadır. Bu süreç de bireylerin toplumla entegrasyonun uzamasına veya çok yavaş ilerlemesine neden olmaktadır. Sürecin uzaması da bireyleri ekonomik ve şiddet temelli suçlar başta olmak üzere belirli suç davranışlarına yöneltebilmektedir.

4. Bulgular ve Değerlendirme

Göç ile suç olguları arasındaki ilişkinin stabil bir yapıda olmaması ve farklı değişkenleri kapsaması nedeniyle göç ve suç ilişkisinin çok farklı faktörler açısından değerlendirilmesini zorunlu kılmıştır. Bu kapsamda, Spring Valley şehrine ait demografik özellikler (Nüfus, Ekonomi, Eğitim, Etnisite, Evlilik) incelenmiş ve mevcut durum ortaya konmuştur.

Spring Valley kenti, 2022 nüfus sayımı doğrultusunda nüfusu 32.972 civarındadır (<https://worldpopulationreview.com/>). Kent genelinde farklı etnik kökenlere ait çok sayıda göçmen yaşamaktadır. Spring Valley şehri nüfus verisi açısından değerlendirildiğinde, orta büyüklükte bir yerleşim merkezi olarak ifade edilebilir. Şehrin demografik dağılımı

incelendiğinde; %41,43'nün Beyaz, %32,12'nin Siyah, %29,31'nin Hispanik ve Latin kökenlilerden oluştuğu belirlenmiştir (<https://worldpopulationreview.com/>). Nüfusun %36,1'inin şehir dışındaki bir yerleşim yerinde doğmuş olması ve yaklaşık %20'sinin ABD vatandaşı olmaması şehrin önemli bir kısmının göçmenlerden oluştuğunu göstermektedir. Şehir genelinde yaşayan bireylerin dağılımı irdelendiğinde, vatandaş olmayan ve vatandaşlık işlemleri devam edenlerin önemli bir bölümünün (yaklaşık %83) Hispanik kökenli bireylerin olduğu görülmektedir (<https://datausa.io/>). Evlilik durumu incelendiğinde, Hispanik ve Siyah kökenli bireylerin evli olma oranları diğer etnik kökenlere kıyasla düşük olduğu tespit edilmiştir (<https://datausa.io/>). Şehir genelinde yaşayan bireylerin konuştuğu diller açısından dağılımı irdelendiğinde, göçmenlerin sadece %26.56'sının İngilizce konuşması yaşayanların nitelikli bir kısmının dışarıdan göçmen olarak geldiğini ve yerleşik kültüre uyum sağlayamadığını ortaya koymaktadır (<https://www.niche.com/>). Şehrin nitelikli bir çoğunluğu, beyaz kökenlilerin kendi yaşam merkezlerine almayı çok tercih etmediği ve belirli bir mesafe koyduğu göçmenlerden oluşmaktadır. Bu tercih, belirtilen kökenli bireylerin şehrin belirli bölgelerinde yaşamlarını sürdürmesine neden olmaktadır. Bu tür yaşam merkezlerinde, bireyler müstakil evlerden ziyade çok sayıda apartman dairesinin olduğu toplu sitelerde yaşamlarını sürdürmektedir. Aynı zamanda, alt yapıları ve sosyal imkanları gelişmemiş durumundadır (<https://www.neighborhoodscout.com/>). Bu özellikler, sosyal kontrol ve denetim mekanizmalarının gücünü kaybetmesi nedeniyle bireylerin suç davranışlarına eğilimini artırdığı değerlendirilmektedir.

Eğitim durumu incelendiğinde, yaşayanların önemli bir bölümünün lise mezunu olduğu belirlenmiştir. Üniversite mezunu olan bireylerin sayısının çok fazla olmadığı tespit edilmiştir. Etnik köken açısından değerlendirildiğinde, yüksek eğitime devam edenlerin veya mezun olanların sayısının düşük olduğu görülmektedir (<https://datausa.io/>).

Ekonomik veriler değerlendirildiğinde, şehir genelinde ortalama hane geliri 47.988\$ civarındadır. New York eyaletinin ortalaması ise 79.557\$ olup yaklaşık %40 oranında daha düşük bir gelire sahiptir. Yaşam maliyeti endeksi 138,3 civarındadır ve eyalet genelinden %28 daha fazladır. Kent genelinde yoksulluk içinde yaşayan bireylerin oranı %25,3'tür. New York genelinde ise bu oran %14,3'tür. Yoksulluk içinde yaşayan etnik kökenliler incelendiğinde, Hispanik ve Siyah kökenli bireylerin yoğunluğu öne çıktığı tespit edilmiştir. İşsizlik verileri incelendiğinde, Asya ile Siyah kökenli bireylerde herhangi bir işte çalışmama ve gelirin olmama oranının yüksek olduğu saptanmıştır (<https://www.city-data.com/>). İstihdam durumu irdelendiğinde, çalışanların önemli bir bölümünün hizmet sektöründeki çeşitli işleri yaptığı saptanmıştır. Uzmanlık ve yüksek bir eğitim gerektiren işlerde çalışma oranının düşük olduğu

tespit edilmiştir. Spring Valley kenti yakınlarında, New York eyaletinin en büyük ve en yoğun alışveriş merkezleri olan Nanuet Mall ve Palisades Mall bulunmaktadır. Bu alışveriş merkezlerinde yoğunlukla Hispanik ve Siyah kökenli bireyler başta olmak üzere göçmenler çalışmaktadır. Nanuet bölgesi Spring Valley kentinin yaklaşık 5 km uzağındadır. Göçmenlerin, çalıştıkları iş yerlerine yakın yerlerde oturdukları belirlenmiştir (<https://www.neighborhoodscout.com/>). Göçmenlerin, Spring Valley kentini çember kuramında belirtilen 2'nci bölge olarak kullandıkları ifade edilebilir.

Spring Valley şehrine ait demografik verilerin tamamı değerlendirildiğinde, kentin genelinde göçmen ağırlığının olduğu söylenebilir. Özellikle Hispanik ve Siyah kökenli bireylerin ağırlığı öne çıkmaktadır. Bununla birlikte, Hispanik ve Siyah kökenli bireylerin yerleşik kültür ile tam uyumunun sağlanamadığı ifade edilebilir. Uyumsuzluğun ve gelir yetersizliğinin öne çıkmasının, sosyal düzensizlik yaklaşımı kapsamında bireylerde sosyal denetim gücü ile sosyal aidiyetinin azalmasına yol açtığı düşünülmektedir. Bu azalma, bireyleri daha kolay suç davranışlarına yönelttiği belirtilebilir.

Spring Valley şehrine ait suç endeksi incelendiğinde, çevre ve komşu şehirlerinden (*Ramapo: 52.2, Clarkstown: 84.3, Upple Saddle River: 41.6, Montvale: 31.1, Suffern: 71, Park Ridge: 13, Ramsey: 41.7, Woodcliff Lake: 58.4*) oldukça yüksek bir suç endeksine sahip olduğu tespit edilmiştir. 2022 yılında gerçekleşen veriler doğrultusunda şehrin genelindeki suç endeksi yaklaşık 176'dır. Bu oran, ABD şehirlerinin %70,2'sinden daha yüksektir. Son 5 yılda şiddet suçlarında azalma ve malvarlığına karşı işlenen suçlarda artış görülmüştür (<https://www.city-data.com/>).

Suç verileri incelendiğinde ise ABD ortalamasına yakın bir seviyede olduğu tespit edilmiştir. 2020-2021 yılları arasındaki kısmi düşüşler hariç yüksek bir suç eğilimine sahip olduğu ifade edilebilir. 2022 yılında anlamlı bir artış olduğu görülmektedir.

Type	2018	2019	2020	2021	2022
Murders (per 100,000)	0 (0.0)	1 (3.1)	2 (6.2)	3 (9.3)	2 (6.1)
Rapes (per 100,000)	24 (72.9)	15 (46.3)	11 (34.0)	8 (24.7)	9 (27.2)
Robberies (per 100,000)	36 (109.4)	38 (117.4)	25 (77.3)	13 (40.2)	37 (112.0)
Assaults (per 100,000)	60 (182.3)	61 (188.5)	64 (197.8)	74 (228.8)	63 (190.7)
Burglaries (per 100,000)	29 (88.1)	40 (123.6)	41 (126.7)	24 (74.2)	33 (99.9)
Thefts (per 100,000)	364 (1,106)	380 (1,174)	294 (908.6)	228 (705.0)	503 (1,522)
Auto thefts (per 100,000)	10 (30.4)	5 (15.4)	13 (40.2)	12 (37.1)	9 (27.2)
Arson (per 100,000)	1 (3.0)	2 (6.2)	2 (6.2)	3 (9.3)	5 (15.1)

Şekil-1: Son 5 yıla ait sıklıkla işlenen suç çeşitleri (<https://www.city-data.com/>)

Suç çeşitleri irdelendiğinde, şiddet esaslı suçların düşme eğiliminde olduğu saptanmıştır. Ancak ekonomik temelli suçlarda ise anlamlı artışların gerçekleştiği belirlenmiştir. Özellikle hemen para getiren hırsızlık suç türlerinde bir yoğunlaşma ve yükseliş eğiliminin olduğu saptanmıştır. 2022 yılına ait veriler incelendiğinde, ABD ortalamasının üzerinde bir veriye sahip olduğu anlaşılmıştır. Şiddet esaslı suç çeşitlerinde ise ABD ortalamasının altında bir eğilimin mevcut olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte suç haritaları analiz edildiğinde, suç verilerinin göçmenlerin yoğunlukla yaşadığı alanlarda (*şehrin merkez ve doğu bölgelerinde*) tespit edilmiştir (<https://www.city-data.com/>).

Araştırma kapsamında elde edilen verilerde, sosyal düzensizlik yaklaşımının öne sürdüğü ilkeler doğrultusunda benzer sonuçlar gösterdiği ve geçiş bölgesi özelliği gösteren alanlarda farklı etnik kimliklere sahip bireylerin suç işleme eğilimlerinin yüksek olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Spring Valley kentine ait demografik ile suç verileri beraber değerlendirildiğinde;

→ Şehrin demografik yapısının %60'tan fazlasının beyaz yerleşiklerin kendi yaşam alanlarına almayı tercih etmediği ve sosyal mesafe koyduğu Siyah ve Hispanik kökenli bireylerden oluştuğu,

→ Şehir genelindeki yoksulluk seviyesinin %25.3 civarında olduğu ve önemli bir bölümünü belirtilen etnik kökenlilerin oluşturduğu,

→ Genellikle sosyal yaşam alanları ile alt yapılarının yetersiz olduğu toplu sitelerde oturdukları,

→ Kent suç endeksinin çevre şehirlere göre çok yüksek olduğu,

→ Popülasyonun yaklaşık %20'sinin yasal olmadığı,

→ Düzenli bir gelire sahip olmadıkları,

→ Eğitim seviyelerinin yüksek olmadığı,

→ Sadece ¼'nün İngilizce konuşabildikleri,

→ Evli olma durumlarının düşük olduğu,

→ Yaşam alanlarının işyerlerine yakın yerlerde olduğu,

→ İkamet alanlarının çember kuramında belirtilen 2'nci bölgede olduğu,

→ Genellikle para getiren suçların işlendiği,

→ Ekonomik temelli suçların artış eğiliminde olduğu,

→ Suçların veya sıcak noktaların şehrin merkezinde ve doğu bölgesinde yoğunlaştığı,

→ Hispanik ve Latin kökenli göçmenlerin oturdukları alanların veya kenar mahallerin aynı bölgede daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç olarak değerlendirildiğinde, Spring Valley kentin doğu ile merkez bölgelerinde yaşanan fiziksel ve sosyal düzensizliğin, bölgede yaşayan Hispanik ile Siyah kökenli göçmenler nezdinde sosyal kontrol ile denetim mekanizmalarının gücünün yitirilmesine neden olduğu ifade edilebilir. Yaşanan bu durumun, göçmenleri diğer yerleşiklere göre daha kolay suç davranışlarına yönlendirdiği değerlendirilmektedir. Spring Valley kentin belirli bölgelerinde suç verilerinin yüksek oranda gerçekleşmesinin temelinde, sosyal düzensizliğin neden olduğu unsurların bulunduğu düşünülmektedir.

Kaynakça

- Alpman, P. S. ve Yarcı, S. (2018). Suç, göç ve kimlik: Suç teorilerinde göç olgusu. *Turkish Studies*, 13(18), 143-158.
- Azam, J., & Gubert, F. (2006). Migrant remittances and the household in Africa: A review of evidence. *Journal of African Economies*, 15(2), 426-462.
- Batır, K. (2017). Avrupa Birliği'nin geri kabul anlaşmaları: Türkiye ile AB arasında imzalanan geri kabul anlaşması çerçevesinde hukuki bir değerlendirme. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 15(30), 585-604.
- Bortner, R. W. (1969). A short rating scale as a potential measure of pattern a behavior. *Journal Chronic Dis*, 22(2), 87-91.
- Burgess, E. (1925). *The growth of the city: An introduction to a research project*. In: Park, R.E., Burgers, E.W. and McKenzie, R.D., Eds., University of Chicago Press.
- Burkay, S. (2008). Teorik çerçevede suç. *Ethos: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 2(4), 1-15.
- Castles, S., & Miller, M. J. (1998). *The age of migration international population movements in the modern world*. (2. Basım). Palgrave Press.
- City-Data, (2024).** Spring Valley, New York. <https://www.city-data.com/city/Spring-Valley-New-York.html> **(Erişim Tarihi: 10.08.2024).**
- Cullen, F. T., & Agnew, R. (2006). *Criminological theory: Past to present: Essential readings*. 3rd ed., Roxburg Publishing Company.
- Data USA, (2024).** Population & Diversity. <https://datausa.io/profile/geo/rockland-county-west-spring-valley-suffern-villages-monsey-puma-ny> **(Erişim Tarihi: 10.08.2024).**
- Delice, M. ve Yaşar, M. (2014). Göç ve şiddet suçları ilişkisinin incelenmesi. *Akademik Barış Dergisi*, 44(2), 115-144.

- Dolu, O., Uludağ, Ş. ve Doğutaş, C. (2010). Suç korkusu: Nedenleri, sonuçları ve güvenlik politikaları ilişkisi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(1), 57-81.
- Dönmezer, S. (1984). *Toplumbilim*. Savaş Yayınevi.
- Dönmezer, S. (1994). *Kriminoloji*. 8. Baskı, Beta Yayınları.
- Erder, S., İçduygu, A. ve Gençkaya, Ö. F. (2014). *Türkiye'nin uluslararası göç politikaları, 1923-2023: Ulus-devlet oluşumundan ulus-ötesi dönüşümlere*. Mirekoç Proje Raporları 1/2014 TÜBİTAK 1001_106k291, Koç Üniversitesi Göç Araştırmaları Merkezi.
- Hintjens, H. M. (1992). Immigration and citizenship debates: Reflections of ten common themes. *International Migration*, 30(1), 5-17.
- Hirschi, T. (1969). *Causes of delinquency*. University of California Press.
- International Organization for Migration -IOM- (Uluslararası Göç Örgütü), (2013). *Göç terimleri sözlüğü 2'nci baskı No:31*. (Ed. Richard Perruchoud ve Jillyanne Redpath), Uluslararası Göç Örgütü Yayınları.
- Kusmer, K. (1997). Ghettos real and imagined: A historical comment on loic wacquant three pernicious premises in the study of the American Ghetto. *International Journal of Urban and Regional Research*, 21(2), 56-78.
- Lee, E. S. (1969). *A theory of migration*. J.A. Jackson (der.) Cambridge University Press.
- Liu, E., & Polson, E. (2016). The colors of fear: A multilevel analysis of fear of crime across Houston area neighborhoods. *Journal of Ethnicity in Criminal Justice*, 14(4), 307-326.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü*. Çev.: Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Bilim-Sanat Yayınları.
- Neighborhood Scout, (2024). Economics and demographics. <https://www.neighborhoodscout.com/ny/spring-valley/demographics> (Erişim Tarihi: 10.08.2024).
- Niche, (2024). Find places to live. <https://www.niche.com/places-to-live/spring-valley-rockland-ny/>(Erişim Tarihi: 10.08.2024).
- Sampson, R. J., & Groves, B. W. (1989). Community structure and crime : Testing social-disorganization theory. *The American Journal of Sociology*, 94(4), 774-802.
- Shaw, C. R., & McKay, H. D. (1942). *Juvenile delinquency and urban areas*. University of Chicago Press.
- Shaw, C. R., & McKay, H.D. (1970) Cultural transmission. M. E. Wolfgang L. Asvitz ve N. Johnston (Ed) *The Sociology of crime and delinquency*. John Willey & Soons. Inc.
- Sinha, V. N., & Ataulah, M. D. (1987). *Migration: An interdisciplinary approach*. Seema Publications.

Snell, C. (2001). *Neighborhood structure, crime, and fear of crime: Testing Bursik and Grasmick's Neighborhood Control Theory*. LFB.

Solivetti, L. M. (2010b). *Immigration, social integration and crime: A crossnational approach*. 1. bs, Routledge-Cavendish.

World Population Review, (2024). Population 2024. <https://worldpopulationreview.com/us-cities/new-york/spring-valley> (Erişim Tarihi: 10.08.2024).

Geleceğin Bedenleri Osman Özarlan

Dr. Öğretim Üyesi

Başkent Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Türkiye

<https://orcid.org/0000-0001-6073-3140>

osmanozarlan@gmail.com

osman.ozarlan@baskent.edu.tr

Özet

Ortaçağ sonrası modern dünya kendisini inşa ederken, kamusal alan ve beden bu inşa sürecinin en fazla nesneleştirildiği üniteler oldu. Bu nesneleşme süreçleri de hem bedenlerin hem de kamusal alanların, bir yandan homojenleştirilmesi bir yandan da belirli işaretlerle belirli bir nizama sokulması aracılığı ile gerçekleştirilmiştir. Bu bakımdan, bilhassa bedenler kişinin kamusal alanda, mensup olduğu sınıfsal, ulusal ve varsayılmış cinsel kimliğine atıfta bulunacak şekilde tanımlanmış; beden de kişinin kendi mülkü olmaktan ziyade, devletin gerekli durumlarda (savaş, olağanüstü hal, ölüm, hastalık, delilik, doğum vb.) ilgili kurumları aracılığı ile el koymasına müsaade eden bir zilliyet hukuku üzerinden tanımlanmıştır. Dolayısıyla, (klasik) modern dünyanın bedenleri kişinin kendi malı olmaktan ziyade, kişinin kullanım hakkını elinde bulundurduğu, iktidar/devlet tarafından kişiye zimmetlenmiş bir yüzeydir.

Ne var ki, ulus devletin tasfiyesi, kamunun tasfiyesi ve genel olarak, hem iktidarın hem de kapitalizmin disiplinci kurumlarının ihtiyaç duyduğu bu belirli nizama göre yapılandırılmış beden biçiminin ortadan kalkmasıyla birlikte, bedenler daha müstakil hale gelmeye başlamıştır. Bunun en belirgin örneği, bedenlerin bir ‘özelleştirilmesi’ diyebileceğimiz dövme uygulamasının yaygınlaştırılmasıdır. Keza, sosyal medya uygulamaları aracılığıyla, modernizmin damgalama mekanizmalarından en fazla payını almış olan ‘ucube’ de, toplumsal alanın dışında seyirlik bir temaşa olmaktan çıkıp, kamusal görünürlüğü olan, beğeni algoritmaları tarafından öne çıkartılan bir başka öznelik biçimidir. Organ nakli/bağışı, doku nakli, protez çalışmalarında ortaya çıkan büyük ilerlemelerin ardından da artık siborglaşma, yani mekanik-kinetik-elektronik cihaz destekli insan da yeni türde bir form olarak alabildiğine yaygınlaşmaya başlamıştır.

Dolayısıyla bu çalışmada, özgürleşme/özelleşme meselesi olarak dövmeler, bir beğeni öznesi olarak ucubeleşme; hem sağlık hem de estetik meselesi olarak siborglaşma üzerinden, transhumanite meselesi tartışılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Beden, dövme, ucube, siborg, transhumanite

Araştırmanın Konusu ve Problemi

Bu araştırma modernizmin erken dönemlerine kamunun ve bedenin homojen inşasının, yerini alan “özelleştirme” “ucubeleşme” ve “siborglaşma” pratiklerine odaklanmaktadır. Modernliğin erken dönemlerinde, devlet kurumlarını, kamusal alanı ve bir bütün olarak ulusu inşa etmek için kullanılan, homojenleştirici disipline edici mekanizmalardan, kamusal alan ve beden üzerine düşeni fazlasıyla almıştır. Ne var ki, neo-liberal dalganın küreselleşmeci ataklarının kapitalizmin yeni normu haline gelmesinin ardından, sosyal devletin ve kamunun tasfiyesi sonucu bedenler yer yer bu homojenleştirici, disipline edici kamusal beden pratiklerinden kurtulmuşlar, bedenleri kendi arzularının, kendi kimliklerinin, kendi mental dünyalarının bir yüzeyine dönüştürmek için, dövmeler piercingler, yaptırmışlar, hatta bu pratikler beğeni algoritmalarının etkisiyle yer yer ucubeleşmeye kadar varmıştır. Kamunun tasfiyesine eşlik eden bir başka mesele olan tıbbi teknolojilerin alabildiğine gelişmesiyle birlikte, insanlar hem bedensel sorunlarından hem de estetik kaygılarından dolayı pek çok ameliyat olmaya başlamışlar, bunları yer yer dövmeler, piercinglerle birleştirerek özelleşme, ucubeleşme, siborglaşmanın kesişiminde yeni yeni beden ve öznellik biçimleri inşa etmeye başlamışlardır. Dolayısıyla bu çalışmanın problematiği, bedene kazınan bu yeni öznellik biçimlerinin, kamusal alan, iktidar, sağlık teknolojileri, sosyal medyanın beğeni algoritmaları ile ne tür ilişkiler içerisinde ve hangi bağlamlarda üretildiğinin sorgulanması olacaktır.

Araştırma Yöntemi

Bu çalışmada genel olarak niteliksel çalışmanın veri toplama ve işleme yöntemleri kullanılacaktır. Bu amaçla, dövme-piercing mekanlarına etnografik gözlem yapmak üzere gidilecek, gene dövme-piercing yaptıranlarla ve hem tıbbi hem de estetik amaçlarla vücutlarını siborglaştıranlarla mülakatlar yapılacaktır. Örnekler kartopu tekniğiyle oluşturulacak ve mülakatlar açık uçlu yarı yapılandırılmış olacaktır. Etnografik gözlem ve mülakatlardan başka, sosyal medya ve arşiv taraması bu çalışmanın diğer araştırma yöntemleri olacaktır.

Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Bu çalışmanın tarihsel arka planının anlaşılması için, kamusal alan ve beden kavramları oldukça belirli olacaktır. Kamusal alanın inşa edilmesi ile ilgili olarak Norbert Elias (1978), Werner Sombart (1967), Richard Sennett’in (1977) modernliğin erken dönemlerinden itibaren kamunun inşa edilme biçimlerine ilişkin yazdıkları üzerinden, modern dünyada kamunun nasıl inşa edildiğine bakılmaya çalışılacaktır. Akabinde, modernliğin değişik dönemlerinde, bedenin

kamusal bir iktidar alanı olarak inşa edilmesi bağlamında M.Foucault'un (1977, 1980, 2015) yazdıklarına, bu insanın sınıfsal kültürel bağlamları için de Marcell Mauss (2005) ve Pierre Bourdieu'nun (1983, 1984) beden nosyonlarına bakılacaktır.

Dövme ve piercing (Caliendo at all,2005; Chalmers, 2009; Kaatz at all, 2008) yaptırılmasıyla ilgili görece geniş denilebilecek bir literatür bulunmaktadır, bu literatür, bedenlerin kamusal homojenlik biçimlerinden bağımsızlaşma ve özelleşme bağlamında yapılacak olan araştırmaya teorik bir çatı olacak şekilde kurgulandıktan sonra, bu özelleşmenin ucubeleşme ve siborglaşma ile ilgili bağlantısını kurmak üzere, bu alanda yapılmış olan çalışmalara bakılacaktır.

Bulgular, Beklenen Sonuçlar

Bu çalışmaya ilişkin şimdiye kadar yapılmış olan literatür taramasından çıkan ilk bulgular ve yargılar: bedenlerin kamusal disiplin ve iktidarın homojenleştirici pratiklerinden azade olması, bir tür özgürleşme alanı olmaktan ziyade, modernlik ve kapitalizmin artık disipline edilmiş geniş popülasyonlara ihtiyaç duymadığı, dahası, yapay zeka ve makineleri en geniş biçimde kullandıkça, özellikle G-8 ülkeleri dışında kalan popülasyonları çöpe dönüştürdüğü (Berlant, 2011) ve dolayısıyla, onların bedenleriyle ve bedenlerine ne yaptıklarıyla ilgilenmediği yönündedir.

Kaynakça

- Foucault, M. (1977) *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. Random House, New York.
- Foucault, M. (1980) *The History of Sexuality. Volume I: An Introduction*. Vintage, New York
- Foucault, M. (2015) *Biyopolitikanın Doğuşu, College de France Dersleri 1978-79*. Bilgi Üniversitesi Yayınları. İstanbul
- Mauss, M. (2005). *Sosyoloji ve Antropoloji*, Çev. Özcan D., Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Berlant L. G. (2011). *Cruel optimism*. Durham: Duke University Press.
- Bourdieu, P. (1983). "The Forms of Capital". John G. R. (Ed.), (in) *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Harward University Press.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. London, Routledge.
- Sombart, W. (1967). *Luxury and Capitalism*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Sennett, R. (1977). *The fall of public man*. Cambridge University Press.
- Elias, N. (1978). *The civilizing process* (1st American ed). Urizen Books.

- Caliendo, C., Armstrong, M. L., & Roberts, A. E. (2005). Self-reported characteristics of women and men with intimate body piercings. *Journal of Advanced Nursing*, 49, 474 – 484. doi:10.1111/j.1365-2648.2004.03320.x
- Chalmers, C. (2009). Charting the existence and approaches to management of the tattooing and body piercing industry—A historical overview. *Journal of Infection Prevention*, 10, 102–105. doi:10.1177/1757177409105075
- JR. (2009, March 6). Tattooed Barbie stirs up controversy. *The Inquisitr*. Retrieved from <http://www.inquisitr.com/19427/tattooed-barbie/>
- Kaatz, M., Elsner, P., & Bauer, A. (2008). Body-modifying concepts and dermatologic problems: Tattooing and piercing. *Clinics in Dermatology*, 26, 35– 44. doi:10.1016/j.clindermatol.2007.10.004

Farklılaşma ya da Tektiplileşme? Yapay Zeka Tabanlı Dil Öğrenme Platformlarının Türk Üniversite Öğrencilerinin Kültürel Kimliklerine ve Öğrenen Özerkliğine Etkileri

Ozan Tekin

Sabancı Üniversitesi

<https://orcid.org/0000-0003-0728-8177>

ozan.tekin@sabanciuniv.edu

Özet

Yapay zekâ (YZ) temelli geniş dil modelleri ve bu teknolojilere dayalı öğrenme platformları, dil öğrenme süreçlerini kişiselleştirerek öğrencilerin dilsel becerilerini geliştirmelerine yardımcı olurken, aynı zamanda bu süreçte öğrenen kimliği ve kültürel kimlik üzerinde önemli etkiler yaratmaktadır. Bu çalışma, üniversite düzeyinde Türk öğrencilerin kültürel kimliklerinin YZ kullanımıyla nasıl şekillendiğini ve öğrenen özerkliklerinin nasıl sınırlandığını eleştirel bir bakış açısıyla incelemektedir. Araştırma, Pierre Bourdieu'nün kültürel sermaye ve habitus teorisi, Michel Foucault'nun disiplin gücü ve özneleşme kavramları ile Eleştirel Teori çerçevesinde yapılmıştır. Bu çalışma, YZ'nin bireylerin kültürel kimliklerini nasıl etkilediği, Batı merkezli normların baskınlığıyla kimliklerin nasıl sınırlandığı ve YZ'nin öğrenen özerkliğini nasıl daralttığı sorularına yanıt aramaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yapay zeka, kültürel kimlik, öğrenen özerkliği, Bourdieu, Foucault, eleştirel teori, dijital eğitim

Araştırma Konusu ve Problemi

Araştırmanın temel sorusu, "*Yapay zeka tabanlı dil öğrenme platformları, üniversite düzeyinde Türk öğrencilerin kültürel kimliklerini nasıl etkiler ve bu süreçte öğrenen özerkliğini hangi yollarla sınırlar?*" olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda araştırma, YZ'nin kültürel kimlikler üzerindeki hegemonik etkisini, öğrenenlerin kimlik oluşumunu ve öğrenen özerkliklerinin sınırlandırılma biçimlerini incelemektedir. Bu noktada ise Horkheimer'a göre (1972) teknolojinin bireyleri özgürleştirmekten ziyade onları kontrol altında tutup toplumsal normlara daha bağımlı hale getirir. YZ bu bağlamda hegemonik bir rol oynayarak tam da karşıt bir yerden özelleştirilmiş öğrenme çerçevesi içerisinde öğrenenlerin özneleşmelerini, farklılaşmalarını

sağlıyor gibi görünüyor iken bir yandan da standartlaştırılmış bir dil, sosyal ve kültürel bağlamı göz ardı eden yanlı ve halüsinatif cevaplar ile bireylerin de standartlaşmasına yol açmaktadır. Araştırma sorusunun derinlemesine anlaşılabilmesi için seçilen kuramlar, eleştirel bir bakış açısı kazandırır. Bourdieu, kültürel sermaye ve habitus kavramlarıyla bireylerin sosyal ve kültürel konumlarının eğitim süreçlerine nasıl etki ettiğini anlamamızı sağlarken YZ'nin kültürel sermaye birikimindeki rolünü ve öğrencilerin hangi kültürel değerlerle ilişkilendiği daha iyi anlaşılabilir olur (Bourdieu, 1984). Foucault, disiplin ve özdeşleşme kavramlarıyla YZ tabanlı platformların bireylerin öğrenme süreçlerinde nasıl bir kontrol mekanizması işlediğinin anlaşılmasına olanak tanır. Öğrenenlerin neyi nasıl öğrenmesi gerektiği konusundaki yönlendirme, özdeşleşme sürecini belirler ve öğrencileri daha pasif öznel haline getirir (Foucault, 1977). Eleştirel teori, YZ'nin ideolojik etkilerini ve nasıl bir hegemonik yapı oluşturduğunu sorgular (Horkheimer & Adorno, 2002). Bu teoriler birlikte kullanıldığında, YZ'nin kültürel kimlik ve özerklik üzerindeki hem mikro hem de makro düzeydeki etkilerini eleştirel bir perspektifle değerlendirilmesini sağlar.

Araştırma Yöntemi

Bu çalışma, **nitel araştırma** yöntemlerine dayanmaktadır. Veriler, YZ tabanlı dil öğrenme platformlarını kullanan Türk üniversite öğrencileriyle yapılan **yarı yapılandırılmış görüşmeler** ve **dijital etnografi** aracılığıyla toplanacaktır. Verilerin analizi, **tematik analiz** yöntemiyle gerçekleştirilecek ve kültürel kimlik, özerklik, ve YZ'nin hegemonik etkileri üzerine yoğunlaşılacaktır.

Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Araştırmanın teorik çerçevesi, üç ana kuramdan oluşmaktadır:

- Yapay Zeka ve Dil Öğrenenlerin Kimlik Oluşumu
- Foucault'nun Disiplin Gücü ve Dil Öğrenenlerin Özerkliği
- Eleştirel Teori ve İdeolojik Yapılar

Dil öğrenimi, bireyin sadece dilsel beceriler geliştirmesi değil, aynı zamanda kendini nasıl tanımladığı ve toplumda nasıl konumlandığıyla yakından ilgilidir. Bir dil, bireyin kültürel kökenini, sosyal kimliğini ve dünyayla olan ilişkisini ifade eder¹. Dolayısıyla, YZ'nin dil Kimlik kavramı, bireyin toplumsal roller, değerler, inançlar ve normlar aracılığıyla şekillenir ve bireyin kendi algıları, deneyimleri ve çevresiyle etkileşiminde biçimlenir. Hall (1996) ve Giddens (1991), kimliğin sabit bir olgu olmadığını, sürekli bir oluşum ve dönüşüm süreci içinde olduğunu savunmuşlardır

öğrenme süreçlerine dahil edilmesi, bireyin kendi kimliğiyle ilgili algılarını doğrudan etkileyebilir. Bourdieu'nün kültürel sermaye kavramına göre, bireyler sosyal sınıf, eğitim ve kültürel çevreleri doğrultusunda farklı miktarda kültürel sermaye biriktirir (Bourdieu, 1984, s. 99). YZ'nin dil öğrenme platformları, bu sermayeyi nasıl pekiştirdiği veya sınırladığı noktasında kritik bir rol oynamaktadır. YZ tabanlı dil öğrenme platformları ve dil modelleri bireylerin sahip olduğu kültürel sermayeyi yeniden üretebilir ya da zayıflatabilir. Bu ise söz konusu teknolojik araçların temelde standart bir dil kullanmasından ve kültürel bağlamları göz önünde bulundurmadan içerik oluşturması ile yanlı cevaplar verebiliyor olmasından kaynaklanmaktadır. Bourdieu, eğitimdeki sınıf farklarının kültürel sermaye üzerinden nasıl yeniden üretildiğini açıklar. Bu noktadan, YZ'nin bu sürece nasıl katkıda bulunduğunu anlamak, bireylerin kültürel kimliklerinin nasıl dönüştürüldüğünü anlamak için kritik bir bakış açısı sağlar. Bourdieu'nün habitus kavramı ise, bireylerin hayatları boyunca toplumsal ve kültürel çevrelerinden edindikleri eğilimleri ifade eder (Bourdieu, 1990, s. 56). Dil öğreniminde habitus, bireyin dil öğrenme motivasyonlarını, dil öğrenme stilini ve dil yoluyla kendini nasıl ifade ettiğini içerir. YZ'nin sunduğu kişiselleştirilmiş öğrenme imkanları, bireylerin dil öğrenme süreçlerinde farklı kimlikleri nasıl oluşturduklarını etkileyebilir. Ancak, YZ'nin küresel dil öğrenim platformlarında Batı merkezli normları pekiştirme eğilimi, bireylerin yerel kültürel kimlikleriyle çatışmalara neden olabilir. Özellikle, Batılı kültürel normların baskın olduğu YZ dil öğrenme platformları, bireylerin kendi kültürel kimliklerinden uzaklaşmalarına veya bu kimlikleri baskılamalarına yol açabilir². Buna bağlı olarak ise Foucault'nun disiplin gücü kavramı, YZ'nin dil öğrenen bireyler üzerindeki kontrol edici etkisini anlamak için önemli bir bakış açısı sunar. Foucault, modern toplumlarda bireylerin davranışlarının ve düşüncelerinin çeşitli disiplin mekanizmalarıyla kontrol edildiğini savunur (Foucault, 1977, s. 184). YZ dil öğrenme araçları, bireylerin dil öğrenme süreçlerini ince bir şekilde yönlendirir ve bu yönlendirme, öğrenenlerin öğrenme özerkliği üzerinde sınırlayıcı bir etkiye sahip olabilir. Örneğin, YZ araçlarının dil öğrenme süreçlerini algoritmalar aracılığıyla şekillendirmesi, bireylerin kendi öğrenme süreçlerine yönelik kararlarını sınırlayabilir ve onları daha pasif öğrenciler haline getirebilir. Buna bağlı olarak standartlaşma kavramı, disiplin gücü ve özneleşme kavramlarının YZ ile ilişkili olarak öğrenme süreçleri üzerindeki etkisinin derinlemesine incelenmesi açısından önem taşımaktadır. YZ tabanlı dil öğrenme platformları ve geniş dil modelleri öğrencilerin dil öğrenme süreçlerini kişiselleştiriyor gibi görünse de bu kişiselleştirmenin arkasında büyük ölçüde standartlaştırılmış algoritmik yapılar bulunur. Bu yapılar, öğrenenlerin belirli normlara ve evrensel dil standartlarına uyum sağlamasını amaçlar. Aynı noktada Foucault, bireylerin belli kural ve normlara göre nasıl

disipline edildiğini ve bu süreçte davranışlarının nasıl şekillendiğini açıklamak için kullanılan disiplin gücü kavramı standartlaşma kavramının bireylerin belirli kurallar ve normlara uyum sağlama baskısı altında kontrol edilmelerini ifade eder. YZ algoritmaları ile öğrencilerin öğrenme deneyimlerini standarda indirgeyerek onları belirli öğrenme yollarına yönlendirip dil becerilerinin bu standartlar doğrultusunda ölçülmesi anlamına gelir. Yani disiplin gücü, standartlaşma yolu ile bireylerin üzerinde bir baskı oluşturarak onların davranışlarını düzenler. Öğrencilerin hangi dilbecerilerini nasıl öğrenmeleri gerektiği bu sistemler tarafından belirlenip öğrencilerin bireysel öğrenme yollarını seçme özgürlüğü büyük ölçüde kısıtlanır. Bu ise YZ algoritmalarının, öğrencilerden gelen verileri kullanarak onların öğrenme stilleri, hızlarını ve ilerlemelerini değerlendirmesi evrensel ölçütlere göre düzenlemesinden kaynaklanır. Bu ise öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarının göz ardı edilmesi ve daha geniş bir normatif çerçeveden değerlendirilmesine yol açar.

YZ'nin bu disiplin edici rolü, dil öğrenenlerin bireysel kimlik oluşumlarını da etkiler. Bireyler, dil öğrenme süreçlerinde neyi nasıl öğrenmeleri gerektiğine dair sürekli bir algoritmik yönlendirmeye karşı karşıya kaldıklarında, dil öğrenme sürecinde kendi özerkliklerini kaybetme riskiyle karşılaşabilirler. Foucault'nun *biyopolitika* kavramıyla uyumlu olarak, YZ'nin dil öğrenme süreçlerine müdahalesi, bireylerin zihinlerini ve bedenlerini kontrol eden bir mekanizma olarak işlev görebilir (Foucault, 1982, s. 790). Selwyn (2019), YZ'nin bireylerin öğrenme süreçleri üzerindeki kontrolünü artırdığını ve bireylerin bu süreçte daha az aktif ve daha fazla kontrol edilen bir rol oynadığını belirtmektedir (s. 142). Yani bireylerin özneleşme süreçleri kontrol altına alınıp onları standartlaştıran bireyler haline getirir.

Eleştirel Teori, YZ'nin dil öğrenimindeki ideolojik yapılarını sorgulamak için önemli bir araç sunar. İdeolojik yapıların sorgulanması ile birlikte Horkheimer ve Adorno'nun *araçsal akıl* kavramı, YZ'nin dil öğreniminde nasıl bir işlevsellik kazandığını eleştirir. YZ, dil öğrenimini daha hesaplanabilir ve verimlilik odaklı bir sürece dönüştürürken, bireylerin dil yoluyla kendilerini ifade etme ve kimlik oluşturma süreçlerini sınırlar (Selwyn, 2016, s. 23). YZ'nin sunduğu öğrenme platformları, öğrenme süreçlerini standartlaştırarak, bireylerin dilsel ve kültürel farklılıklarını baskılayabilir. Williamson (2017) ise, büyük verinin eğitimdeki rolünü ele alarak, YZ'nin öğrenenleri belirli ideolojik kalıplara yönlendirdiğini savunur (s. 81). Bu ideolojik yönlendirme, dil öğrenen bireylerin hangi dilsel normlara göre kendilerini

şekillendirdiklerini belirler. Özellikle, Batı merkezli dil öğrenim platformları, bireylerin kendi kültürel ve dilsel kimliklerinden uzaklaşmalarına yol açabilir ve bu da toplumsal kontrol mekanizmalarının bir parçası haline gelir. Buckingham (2013), dijital teknolojilerin bireyleri dil öğrenim süreçlerinden yabancılaştırdığını ve onları daha pasif öğrenciler haline getirdiğini tartışmaktadır (s. 115).

Beklenen Sonuçlar

Araştırmanın bulguları, YZ'nin kültürel kimlikler ve öğrenen özerkliği üzerindeki etkilerini açığa çıkaracaktır:

- YZ'nin kültürel kimlikler üzerinde hegemonik bir etki yarattığı ve Batı merkezli normların öğrencilerin yerel kültürel kimlikleriyle çatıştığı gözlemlenebilir.
- YZ'nin, öğrenenlerin kendi öğrenme süreçlerine karar verme özerkliklerini sınırlandırdığı ve öğrencilerin daha pasif öğrenenler haline geldiği görülebilir (Selwyn,2019).
- YZ'nin, sahip olunan kültürel sermayeyi pekiştirerek toplumsal eşitsizlikleri yeniden üretebileceği sonucuna varılabilir (Williamson, 2017). Ancak, YZ'nin daha adil ve kapsayıcı kullanımına yönelik stratejiler geliştirilirse, öğrenenlerin kimliklerini özgürce ifade edebilecekleri ve özerkliklerini koruyabilecekleri bir öğrenme ortamı sağlanabilir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, YZ'nin dil öğrenen bireylerin kültürel kimlikleri ve özerklikleri üzerindeki etkilerini Bourdieu, Foucault ve Eleştirel Teori perspektiflerinden ele almıştır. YZ, bireylerin kimliklerini pekiştirme veya sınırlandırma noktasında kritik bir rol oynamaktadır. Ancak, YZ'nin daha adil ve kapsayıcı bir şekilde kullanılabilmesi için, kültürel çeşitliliği destekleyen, etik ilkelerle yönetilen ve bireylerin özerkliklerini teşvik eden öğrenme platformlarının geliştirilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A social critique of the judgement of taste*. Harvard University Press.

Bourdieu, P. (1990). *The logic of practice*. Stanford University Press.

Buckingham, D. (2008). Introducing identity. In D. Buckingham (Ed.), *Youth, identity, and digital media* (pp. 1-24). MIT Press.

- Buckingham, D. (2013). *Beyond technology: Children's learning in the age of digital culture*. Polity.
- Chung, G. K. W. K., Delacruz, G. C., Dionne, G. B., & Baker, E. L. (2007). Towards individualized instruction with technology-enabled tools. *Computers in Human Behavior*, 23(3), 1200-1235. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2007.03.010>
- Coşkun, F., & Gülleroğlu, H. D. (2021). Cross-cultural intelligent language learning system (CILS): Leveraging AI to facilitate language learning strategies in cross-cultural communication. *Applied Sciences*, 14(13), 5651. <https://doi.org/10.3390/app14135651>
- Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and crisis*. W.W. Norton & Company.
- Foucault, M. (1977). *Discipline and punish: The birth of the prison*. Pantheon Books.
- Foucault, M. (1982). The subject and power. *Critical Inquiry*, 8(4), 777-795.
- Gee, J. P. (2000). Identity as an analytic lens for research in education. *Review of Research in Education*, 25, 99-125. <https://doi.org/10.3102/0091732X025001099>
- Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity: Self and society in the late modern age*. Stanford University Press.
- Hall, S. (1996). Who needs identity? In S. Hall & P. du Gay (Eds.), *Questions of cultural identity* (pp. 1-17). Sage Publications.
- Horkheimer, M. (1972). *Critical theory: Selected essays*. Continuum International Publishing Group.
- Norton, B. (1995). Social identity, investment, and language learning. *TESOL Quarterly*, 29(1), 9-31. <https://doi.org/10.2307/3587803>
- Norris, P. (2001). *Digital divide: Civic engagement, information poverty, and the internet worldwide*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139164887>
- Selwyn, N. (2012). Understanding students' use and value of technology for learning. *Learning, Media and Technology*, 37(4), 409-425. <https://doi.org/10.1080/17439884.2012.673191>
- Selwyn, N. (2014). *Digital technology and the contemporary university: Degrees of digitization*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315768656>
- Selwyn, N. (2016). *Is technology good for education?* John Wiley & Sons.
- Selwyn, N. (2016). Why distrust educational technology? *Learning, Media and Technology*, 41(3), 1-23. <https://doi.org/10.1080/17439884.2016.1148082>

- Selwyn, N. (2019). *Should robots replace teachers? AI and the future of education*. Polity Press.
- Uzun, Y., Akkuzu, B., & Kayrıcı, M. (2021). Yapay zekânın kültür ve sanatla olan ilişkisi. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (28), 753-757.
<https://doi.org/10.31590/ejosat.1010691>
- Wei, L. (2023). Artificial intelligence in language instruction: Impact on English learning achievement, L2 motivation, and self-regulated learning. *Frontiers in Psychology*, 14, 1261955. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1261955>
- Williamson, B. (2017). *Big data in education: The digital future of learning, policy, and practice*. Sage. <https://doi.org/10.4135/9781529714920>
- Williamson, B. (2020). New digital laboratories of experimental knowledge production. *Learning, Media and Technology*, 45(3), 211-226.
<https://doi.org/10.1080/17439884.2020.1779947>
- Yalçın, A. (2024). Sosyal bilgilerde yapay zekâ ve veri bilimi okuryazarlığının kullanımı. *Izmir Democracy University Social Sciences Journal*, 6(2), 87-123.
<https://doi.org/10.61127/idusos.1370409>

Budapeşte'deki Yüksek Nitelikli Göçmenlerin Vatandaşlık Deneyimleri ve Yurtsever Kozmopolit Kimlik İnşası

Saime Özçürümez

Sosyoloji Bölümü, Başkent Üniversitesi, Ankara, Türkiye

<https://orcid.org/0000000339576915>

saimozcurumez@baskent.edu.tr

Pınar Dilan Sönmez Gioftsios

Siyaset Bilimi Bölümü, Bilkent Üniversitesi, Ankara, Türkiye

<https://orcid.org/0000000222980359>

dilan.sonmez@bilkent.edu.tr

Özet

Bu çalışma, Ekim 2022 ile Temmuz 2023 tarihleri arasında Budapeşte'de gerçekleştirilen 30 yarı yapılandırılmış görüşme ile yüksek nitelikli göçmenlerin vatandaşlık deneyimlerini incelemektedir. Araştırmanın amacı, hareketlilik düzeyi yüksek bireylerin vatandaşlık algılarını ve ulus ötesi bağlamlardaki deneyimlerini anlamaktır. Çalışma, yaşanmış vatandaşlık deneyimlerini özne vatandaşlık ve kimlik oluşumu çerçevesinde ele alarak analitik bir bakış açısı sunmayı hedeflemektedir. Yabancılara karşı şüphecilik ve düşmanlığın yaygın olduğu Macaristan'ın kozmopolit başkenti Budapeşte'de yaşayan AB vatandaşı olan ve olmayan yüksek nitelikli göçmenlerin kamusal ve özel alanlardaki deneyimleri ve etkileşimleri karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Bulgular, göçmenlerin ulus ötesi aidiyet bağlamında karmaşık vatandaşlık deneyimleri yaşadığını göstermektedir. Göçmenler hem kendi ülkeleriyle mesafeli bir ilişki sürdürmekte hem de ikamet ettikleri ülkede yasal statüleri üzerinden yeni bir devlet vatandaş ilişkisi geliştirmektedir. Çalışma, bu bireylerin vatandaşlık deneyimlerinin çok katmanlı olduğunu ve yalnızca yasal bir statü olarak değil; aynı zamanda sosyo-kültürel ve duygusal bağlar üzerinden de tanımlandığını ortaya koymaktadır. Yüksek nitelikli göçmenler, vatansever ve kozmopolit düşünceler arasında gidip gelmekte, kültürel ve ahlaki kozmopolitanizmi yurtseverlikle birleştiren bir yaklaşım sergilemektedirler. Bu araştırma, vatandaşlığın duygusal ve özne boyutlarını vurgulayarak onu bir kimlik ve aidiyet olarak konumlandırmakta, vatandaşlık kavramına dair analitik çerçeveyi genişletmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yaşanmış vatandaşlık, kimlik, yurtsever kozmopolitanizm, yüksek nitelikli göçmenler, Budapeşte

Araştırma Konusu ve Problemi

Bu araştırma, yüksek nitelikli göçmenlerin ulusötesi bağlamda yaşadıkları vatandaşlık deneyimlerini incelemektedir. Göçmenlerin vatandaşlık deneyimlerini nasıl algıladıkları, bu deneyimlerin öznel vatandaşlık anlayışlarını ve siyasi aktör olarak kendilerini nasıl şekillendirdiği ele alınmaktadır. Göçmenlerin bakış açısından vatandaşlığı inceleyen eleştirel vatandaşlık çalışmaları literatüründeki akademik çalışmalar gelişmektedir (Cherubini, 2011; Lanari, 2022; Martin & Paasi, 2016; Müller, 2022; Cochrane & Wolff, 2022; Kallio & Mitchell, 2016; Pascucci, 2016; Bloch, 2014; Ataç vd., 2016; Caraus, 2018; Bhimji, 2016). Ancak bu çalışmaların çoğu göçmenlerin hakları, katılım ve vatandaşlığa geçme konuları odaklanmakta olup bu çalışmanın ele aldığı vatandaşlığın özneyi tanımlayan ve duygusal boyutunun incelenmesine yönelik literatürde bir boşluk bulunmaktadır. Ulus ötesi bir ortamda yaşanan vatandaşlığın karmaşıklıklarını yakalamak için bu araştırma, yüksek nitelikli göçmenlerin günlük deneyimlerine ilişkin anlatılarıyla etkileşim kurarak vatandaşlık, kozmopolitanizm, vatanseverlik, aidiyet ve günlük yaşam çalışmaları üzerine akademik literatürden yararlanmaktadır. Yaşanan vatandaşlık deneyimleri 2022 Sonbaharında Macaristan, Budapeşte'de AB ve AB dışı yüksek nitelikli göçmenlerle yapılan 30 yarı yapılandırılmış görüşmenin analizine dayanarak incelenmektedir.

AB'de en yabancı düşmanı ülke olarak gösterilen Macaristan (Joshnloo, 2022, s. 4), göçe açıklık ve kapalılık arasındaki politika ikileminin çarpıcı bir örneğini sunmaktadır. Demografik değişimler ve küresel rekabet gibi bir dizi zorluk nedeniyle Macaristan, işgücü arzını genişletmek için yeni stratejiler uygulamaya koymuştur (Weinar & Klekowski von Koppenfels, 2020, s. 4-5; Melegh, 2016; Cerna & Czaika, 2016). Sonuç olarak Budapeşte, dış kaynak kullanımını ve paylaşımlı hizmet merkezleri için önemli bir küresel merkez haline gelmiş, iş yaratmada önemli iyileştirmeler sağlamış, işsizlik oranlarında belirgin bir düşüşe (HIPA 2019) ve yabancı işgücünde büyüme olan kozmopolit bir şehre dönüşmüştür. Üçüncü ülkelerden gelen göçe karşı kendisini "Avrupa'nın savunucusu" (Merabishvili, 2023; Kallius, 2016) olarak göstermesine ve göçmen karşıtı bir yabancı düşmanlığı ile kültürelci bir anlatıyı benimsemesine (Rajaram, 2016, s. 8) rağmen Macaristan, son on yılda hem AB hem de AB dışı ülkelere gelen yabancı doğumlu işgücünde önemli bir artış yaşamıştır (Cerna & Czaika, 2016, s. 24; Harper, 2023; HIPA 2019; Bíró-Nagy, 2022). Ancak, pazar odaklı bir perspektiften küresel yetenekleri çekmek için rekabet ederken Macaristan, göçü sınırlamak için bölgesel, ulusal ve

sektöre özgü yıllık kotalar da belirlemiştir. Buna ek olarak üçüncü ülkelerden gelen yüksek nitelikli kişilerin yalnızca pozisyon için uygun Macar veya AB vatandaşı bulunmadığı takdirde istihdam edilebileceği anlamına gelen ulusal öncelik koşulunu uygulamaya koymuştur (Burmam vd., 2018, s. 44; Kahanec ve Zimmermann, 2010; EMN, 2018). Macar hiyerarşik göç sistemi içinde siyasi alana ait olduğu düşünülen mültecilere kıyasla nispeten avantajlı bir konuma sahip olmalarına rağmen, piyasa mantığıyla yönetilen ekonomik göçmenler olarak yüksek nitelikli üçüncü ülke vatandaşları, 2015'te Charlie Hebdo'ya yapılan saldırının ardından Macaristan hükümetinin artan şüpheciliğiyle karşı karşıya kaldılar (Melegh, 2016; Merabishvili, 2023; Rajaram, 2016).

Yüksek nitelikli göçmenler üzerine yapılan çoğu çalışma, çevre ve yarı çevre ülkelerden göç ve ABD, Kanada, Almanya ve İngiltere gibi geleneksel hedef ülkelerdeki ekonomik ve sosyal kalkınma çerçevesinde nitelikli göçün yönetimi konularına odaklanmaktadır (Schittenhelm & Schmidtk, 2010, s. 11; Kahanec & Zimmermann, 2010; Bailey & Mulder, 2017, s. 2689). Sadece birkaç ampirik çalışma, göçmen karşıtı duygu ve yabancı düşmanlığı ile karakterize edilen yarı-çevre ülkelerde yaşayan yüksek nitelikli göçmenlerin yaşanmış deneyimlerine odaklanmaktadır. Ayrıca, AB içi hareketliliğe odaklanan çalışmalar, AB vatandaşlarının Avrupa'nın doğusundan batısına doğru olan yeni eğilimleri, sosyoekonomik ve politik faktörleri ve deneyimlerini incelerken tam tersini yapmamaktadır (Lewicki, 2023; Leschke & Weiss, 2023; Felbo-Kolding vd., 2019; Duru & Trenz, 2017). Bu nedenle yarı-çevre bir ülkede hem AB hem de AB dışı göçmenlere odaklanan bu çalışma, yüksek nitelikli göçmenlerin anavatan ve ev sahibi ülkelerin bağlamlarının etkisi altında deneyimler ve uygulamalar yoluyla vatandaşlık kavramıyla nasıl etkileşime girdiklerini ve kendilerini nasıl konumlandıklarını, varlıklarının şüphecilik, düşmanlık veya dışlayıcı politikalarla karşılanabileceği bir sosyo-politik manzarada nasıl gezindiklerini gözlemlemek için farklı bir bakış açısı önermektedir (Bielewska, 2021; Lulle, 2020; Meier, 2016; Skovgaard-Smith & Poulfelt, 2018; Webb & Lahiri-Roy, 2019). Ayrıca, bu çalışma yüksek nitelikli göçe ilişkin geleneksel veri odaklı, politika odaklı anlayışı sorgulamaktadır (Isaakyan & Triandafyllidou 2016, s. 5-6; Weinar & Klekowski von Koppenfels 2020).

Araştırma Yöntemi

Bu çalışma, Budapeşte'de yaşayan AB ve AB dışı yüksek nitelikli göçmenlerin yaşanmış vatandaşlık deneyimlerini keşfetmek amacıyla 30 yarı yapılandırılmış görüşmeye dayanmaktadır. Görüşmeler, göçmenlerin işverenleri ve görüşmecilerin ağları aracılığıyla kartopu örnekleme yöntemi kullanılarak yürütülmüştür. Katılımcılar, Budapeşte'deki

uluslararası şirketlerde çalışan, çoğunluğu 26-47 yaş aralığında olan ve dört yıldan fazla süredir Macaristan'da ikamet eden profesyonellerden oluşmaktadır. Görüşmelerde cinsiyet, köken ülke, meslek ve işyeri çeşitliliğine dikkat edilmiştir. Her bir görüşme yaklaşık 60 dakika sürmüş ve katılımcıların onayı alınarak kaydedilmiştir. Görüşmeler İngilizce olarak gerçekleştirilmiş, kaydedilmiş ve MAXQDA yazılımı ile analiz edilmiştir. Veriler, MAXQDA programı kullanılarak yazıya dökülmüş ve analiz edilmiştir. Veri analizi, Charmaz'ın (2006) yerleşik teoriye dayanan açık, eksenel ve seçici kodlama aşamalarını takip ederek gerçekleştirilmiştir. Bu aşamalar, görüşmelerde toplanan verilerin tematik analizine, kategorilerin belirlenmesine ve eleştirel söylem analizi (Wodak & Meyer, 2001) tekniklerinin kullanılmasına dayanmıştır. Çalışma, katılımcıların yaşamış vatandaşlık deneyimlerini analiz ederek bu deneyimlerin bireylerin vatandaşlık anlayışını nasıl şekillendirdiğini, kimlik ve aidiyet oluşumuna etkilerini ve ulus ötesi ortamlardaki öznel vatandaşlık uygulamaları üzerindeki etkilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Göç, siyasi toplulukları yeniden şekillendirerek demokrasinin yeniden tanımlanması ve bireylerin öznel konumlarının yeniden oluşturulmasını gerektirir. Bu süreç, bireylerin çoklu deneyimler, güç ilişkileri ve dahil etme-dışlama politikaları temelinde yeni yasal ve duygusal bağlar kurmasına yol açar. Göçmen deneyimleri, bireyleri çeşitli bağlarla şekillenen vatandaşlar haline getirir. Vatandaşlık, yalnızca devletle ilişkilerden ibaret yasal bir statü olmaktan ziyade, bireylerin günlük hayatlarında farklı şekillerde yaşanır ve uygulanır. Güncel literatür, vatandaşlığın aşağıdan incelenmesini ve bu süreçlerin bireyler için nasıl farklı deneyimlere yol açtığını vurgular. "Yaşamış vatandaşlık" kavramı hem kamusal hem de özel alanlardaki deneyimlere odaklanarak, vatandaşlığın günlük yaşamla olan ilişkisini anlamaya çalışır. Bu yaklaşım, bireylerin vatandaşlıkla ilgili duygusal ve kültürel bağlarını, topluma ve devlete karşı tutumlarını, kamusal alandaki etkileşimlerini incelemeyi amaçlar.

Bu araştırmada yaşamış vatandaşlık, bireylerin günlük yaşamda karşılaştıkları aidiyet deneyimleri ve birlikte yaşama deneyimlerini içeren ilişkisel, yaşam boyu öğrenme sürecinde vatandaş olma ve vatandaş olma yaşamış deneyimleri olarak tanımlanmaktadır. Yaşamış aidiyet deneyimleri, kavramın duygusal ve kültürel yönlerini gösterir. Vatandaşlığın kişinin kendini tanımlaması ve temsil etmesi, dışsal kimlik, mekânsal, sosyo-kültürel ve duygusal bağları ve kişinin ait olmama duygusuyla nasıl kesiştiğini açıklar. Bireylerin hem kamusal hem de özel ortamlarda siyasi toplulukların üyeleri olarak edindikleri, geliştirdikleri ve katıldıkları öznel duygusal bağlantıları ifade eder. Öte yandan, vatandaşlığın birlikte yaşama deneyimleri

daha çok kamusal alana aittir ve öncelikli olarak vatandaşlığın kurumsal boyutuna odaklanır. Ancak bu tür deneyimler bireylerin toplum, devlet ve devlet kurumlarına karşı belirli duygular geliştirdiği ve eylemlerini ve davranışlarını etkilediği öznel bir yönü de kapsar. Bireylerin siyasi topluluklarda yaşamları boyunca yaşadıkları yasal-politik sosyal ve ekonomik deneyimler birlikte yaşama deneyimlerinden oluşur. Birlikte yaşama deneyimleri, paylaşılan bir topluluk içinde başkalarıyla bir dizi etkileşimi, tutumu ve etkileşimi kapsar ve bireyin aidiyet duygusunu şekillendirir, birlikte yaşama anlayışına katkıda bulunur ve uyumlu bir siyasi topluluk oluşturmadaki rollerini etkiler. Bu kapsamlı ve ilişkiyel yaklaşım yalnızca uygulamalara, eylemlere veya deneyimlere odaklanmaz. Bunun yerine, günlük yaşamda vatandaş olma ve vatandaş olma sürecinin tamamını kapsar. Yaşanmış vatandaşlık deneyimlerini tanımlar ve deneyimler, uygulamalar ve vatandaş kimliğinin oluşumu arasındaki ilişkiyi gösterir. Yaşanan vatandaşlık aidiyet ve bir arada yaşama deneyimleri, ulus ötesi bir birliktelik biçiminde farklılıklarla birlikte yaşama durumunu işaret eder (Samanani, 2022, 2023; Hemer vd., 2020) ve bu durum ahlaki ve kültürel anlatımları aracılığıyla kozmopolitanizm kavramıyla (Appiah, 1997) ilişkilidir. Ahlaki kozmopolitanizm, her insan için eşit değer ve içsel kıymeti savunarak bireylerin insanlığa karşı ahlaki yükümlülüklerini vurgularken, kültürel kozmopolitanizm kişisel kimliklerin akışkanlığını ve melezliğini vurgular. Kültürel sınırların belirsizleştiği, benzerliklerden ziyade farklılıklara değer vermeyi teşvik eden küresel bir topluluk öngörür. Bu kapsamda, kozmopolit bir vatandaş olmak, daha iyi bir vatansever vatandaş olmanın ön koşulu olarak kabul edilir (Turner, 2002), çünkü kozmopolit duyarlılıklar genellikle hareketli olanlar, küresel topluluklara katılanlar ve kültürel farklılıklara açık olanlar için bir vatanseverlik eylemi olarak gerçekleştirilir (Molz, 2005). Benzer şekilde, bir kişinin belirli bir topluluktaki insanların refahı için bir dizi değere ve sorumluluk duygusuna olan vatansever bağlılığı, dünyanın başka yerlerinde de medeni ve siyasi katılımın kaynakları olarak işlev görebilir. Mekânsal, zamansal ve durumsal yeniden yapılandırmalarla çerçevelenen kozmopolit ve vatansever bağların etkileşimini incelemek, vatandaşlığın duygusal ve özne tanımlayıcı yönlerini kavramaya yardımcı olur. Farklı gruplarla bir arada var olmak için asgari bir fikir birliği üreterek göçmenlerin ulus ötesi ortamların günlük çeşitliliğinde vatandaşlığı nasıl anladıkları ve deneyimlediklerine dair bir iç görü sunar (Samanani, 2022).

Bulgular

Bu araştırma, yüksek nitelikli göçmenlerin gündelik yaşamın gerçek alanlarında yaşadıkları vatandaşlık deneyimlerini ve pratiklerini inceleyerek bu deneyimlerin belirli bir vatandaşlık anlayışının oluşumuna nasıl ve neden katkıda bulunduğunu ve vatandaş kimliğini nasıl

şekillendirdiğini anlamayı amaçlamaktadır. Bu çalışmada, yaşanmış vatandaşlık deneyimleri, gündelik yaşamın kamusal ve özel alanlarında aidiyet ve bir arada yaşama deneyimlerinin ilişkisel süreçlerinin bir toplamı olarak gösterilir. Çalışma, vatandaşlığın duygusal ve özne tanımlayıcı yönlerini vurgulayarak, onu yasal statünün yanı sıra eşit derecede önemli bir boyut olarak merkezi bir konumda bir kimlik ve aidiyet olarak konumlandırır. Görüşülen yüksek nitelikli göçmenlerin aidiyet deneyimleri kendini tanımlama anlatıları üzerinden incelendiğinde, vatansever kozmopolitlerin ortaya çıkışını yansıtır ve kültürel ve ahlaki kozmopolitliği yapıcı vatanseverlikle uyumlu hale getirir.

Budapeşte'de yapılan görüşmelerde, yüksek nitelikli göçmenlerin kendilerini temelde genellikle kişisel nitelikler, değerler ve ilgi alanlarıyla tanımladığı görülmüştür. "İnsan" olmak, "dünya vatandaşı", "Avrupalı" ya da "kozmpolit" olmak gibi evrensel özelliklere öncelik veren bu kişiler, ikincil bir kimlik unsuru olarak da vatandaşı oldukları ülkeye referansta bulunuyorlar. Vatandaşlık üzerinden kendini tanımlamanın ulus ötesi ortamlarda pratik bir tanımlama aracı olduğunu ileri sürüyorlar. Yalnızca bir kişi, kendisini öncelikli olarak ulusal kimliği ile tanımlarken, uyruk, etnik köken, cinsiyet ve din gibi kimlik unsurlara atıfta bulunarak kendilerini tanımlamaktan kaçınıyorlar. Bu da ulusal kimlik dair vurgulanmayan bu kategorilerin Budapeşte'deki yüksek nitelikli göçmenlerin öz kavramsallaştırmasında merkezi bir rol oynamadığını gösteriyor. Görüşmelerden elde edilen veriler ülkelere atfedilen özelliklerin ve kimliğin, o ülkelerin vatandaşları tarafından kimliklerinin bir parçası olarak miras alındığını ve vatandaşlar bu özellikleri benimsemeseler bile ulus ötesi alanlarda önemli bir dışsal tanımlayıcıya dönüşebildiğini göstermektedir. Vatandaşlık, kültürel, sosyal ve politik niteliklerle dolu bir kimlik "kutusu" olarak, göçmenlerin günlük sosyal etkileşimlerini, tutumlarını ve öz algılarını etkileyebilmektedir.

"Yeni bir ortamda, herkes sizi ülkenizle tanımlar ve sizi ülkeniz ve ülkenize atfedilen nitelikler üzerinden tanımlanmış bir kutuya koyar. Sonra, o kutudan daha iyi olduğunuzu göstermeye çalışır durursunuz. Kötü olanları değil, iyi yönleri göstermek istersiniz." (Marta, Hırvatistan, AB)

AB ve AB dışı göçmenler, çok yönlü sosyal bağlarını ve kimliklerini bir araya getirerek, göçmen karşıtı söylemlerin baskın olduğu düşmanca ortamlarda bile çeşitli bağlamlara uyum sağlayabilen melez kimlikler inşa etme sürecini yönetiyorlar. Görüşülen kişilerin büyük çoğunluğu ya herhangi bir etiketlemeyi reddediyor ya da ırksal, etnik ve kültürel çağrışımları doğrudan göstermeyen yabancılar, yabancı işçiler veya gurbetçiler gibi göçmen olmayan

kategorilerle kendilerini özdeşleştiriyor. Bu kategorilerle özdeşleşme, bireylerin istenmeyen bir kategori ve “ağır bir kelime” (Adem, Türkiye & Portekiz, AB)) olan göçmen kimliğinden kendilerini ayırmalarını sağlıyor. Göçmen olarak tanımlanma konusundaki isteksizlik, göçü Avrupa'da bir kriz çerçevesinde anlatmanın ve Macaristan bağlamında gayrimeşruluk ve tehdit ile ilişkilendirilen göçmen teriminin olumsuz çağrışımlarının bir sonucu gibi görünüyor (Rajaram, 2016; Melegh, 2016, s. 103). Bu anlatılar, aynı zamanda, görüşülen kişilerin, yaşadıkları siyasi topluluğa uyum sağlama ve sosyal kabullerini artırma isteklerini, sosyal önyargıyı tetikleyebilecek belirli ırksal, etnik, kültürel veya ulusal tanımlayıcılardan kaçınma çabasını işaret etmektedir. Görüşülen kişilerin kendilerini tanımlarken vatandaşlığı ikincil bir konuma yerleştirmelerinin nedeni, kabul görme isteği ve önyargı ya da dışlanmaya yol açabilecek kimlik tanımlamalarından kaçınma çabalarından kaynaklanmaktadır. Görüşmelerde çoğunluğun kendini yabancı gibi kozmopolit anlamlar taşıyan daha geniş kategorilerle tanımlaması, evrensel bir yabancılığı (Agier, 2021) ve hem yerel hem de küresel düzeyde sosyal ve politik aktörler olarak hareket etmelerine olanak tanıyan bir kültürel melezlik durumunu ortaya koymaktadır (Taraborrelli, 2015):

“Kendimi veya başkalarını etiketlemekten hoşlanmıyorum aslında ama burada kendimi yabancı olarak tanımladığımı söyleyebilirim. Göçmen veya gurbetçi gibi terimleri sevmiyorum. Ülkenin geri kalanından dışlanmış gibi hissetmenize neden oluyor. Göçmen ya da gurbetçi gibi kavramlar kendinizi kolayca yaşadığınız yere entegre edemezmişsiniz gibi hissettiriyor.” (Ali, Türkiye, AB-dışı)

Görüşülen kişilere kendi ülkelerinin vatandaşı olmanın onlara nasıl hissettirdiği sorulduğunda, vatandaşlıkla ilgili duygularının, ülkelerindeki ekonomik başarı ve siyasi istikrar algılarıyla şekillendiği görülmektedir. Ülkelerine karşı sevgi ve özen gösterme eğilimleri (Nussbaum, 2008) genel olarak baskın olup, olumsuz duygular ifade edilse bile, çoğu kişi ülkeleri hakkında gurur, mutluluk veya sevgi hissettiklerini vurgular. Bu, eleştirel bir vatansever sadakati yansıtır (Schatz, 2020). Vatansever bağlılık, bireylerin başka bir ülkenin vatandaşlığını edinme kararlarında da etkili olur. Örneğin, Avrupa'da on yılı aşkın süredir yaşayan ve bir AB vatandaşıyla evli olan bir AB dışı göçmen başka bir vatandaşlık almanın, doğum vatandaşlığından vazgeçmeyi gerektirmesi ve vatanseverlikten kaynaklanan aidiyet duygusuna zarar vereceği için vatandaşlık alma konusunda tereddüt ettiğini ifade etmektedir. Bununla birlikte, göçmenlerin köken ülkelerine veya doğdukları şehre olan bağlılıkları, yerleştikleri ülkeye veya şehre bağlılıklarının gelişmesine engel teşkil etmez. Görüşülenlerin çoğu,

Macaristan'a duygusal bir bağıllık hissetmediklerini, ancak Budapeşte'ye güçlü bir bağ duyduklarını belirtmektedirler:

"Şehirle güçlü bir bağım var. Macaristan'dan ziyade Budapeşte'ye ait olduğumu hissediyorum. Mesleki ve kişisel fırsatlar sunan böyle bir kozmopolit şehirde yaşamayı seviyorum." (Milano, Sırbistan, AB dışı)

Budapeşte'ye olan bu güçlü bağıllık ve kendini Budapeşteli olarak tanımlama, şehrin birçok Doğu ve Orta Avrupa kentinden farklı olarak sunduğu kültürel çeşitlilik ve kozmopolit özelliklerle köklenmiş bir kentsel vatanseverliği yansıtır. Bu kişiler, kozmopolit bir birlikteliği benimseyerek, Budapeşte ile olan bağlarını daha da güçlendiren bir yaşam tarzı oluştururlar. Ancak, görüşmeler, Macarcanın zor öğrenilmesi, demokratik değerlerdeki düşüş, ülkedeki ekonomik baskılar ve artan yabancı düşmanlığı gibi zorlukların, buradaki yüksek nitelikli göçmenlerin Macaristan'a olan bağıllıklarını zayıflattığını ve ülkedeki varlıklarını geçici görmelerine neden olduğunu göstermektedir. Bu zorluklar sebebiyle, çoğu görüşmeci Macar vatandaşlığına başvurma konusunda tereddüt ettiklerini belirtmekle birlikte, özellikle AB dışı göçmenlerin yarısı, AB vatandaşı olabilmek için Macar vatandaşlığını değerlendirdiklerini ifade etmektedir.

AB vatandaşı göçmenler, ulusal vatandaşlıklarının AB bileşenini, yaşadıkları yasal-politik ve sosyoekonomik vatandaşlık deneyimlerini olumlu yönde etkileyen ve ulusal vatandaşlıklarıyla bağlarını güçlendiren bir katma değer olarak algılıyor. Ulus-üstü üyeliğin bir biçimi olarak AB vatandaşlığı, AB vatandaşlarına onları AB dışındaki göçmenlerden ayıran bir kimlik veriyor ve ulusal vatandaşlığı tamamlayarak güvenli bir alana ait olma duygusunu, faydaları ve daha geniş bir birleşik dayanışma duygusunu teşvik ediyor. Bununla beraber AB vatandaşı olmayan göçmenlerin bir kısmı da kendilerini politik ve/veya kültürel olarak Avrupa'ya bağlı hissettiklerini ve Avrupalı olarak tanımladıklarını dile getirerek, daha kozmopolit bir kimlik benimsiyor. Veriler, AB vatandaşları arasında AB vatandaşlığıyla özdeşleşmenin ulusal vatandaşlıklarıyla özdeşleşmeye kıyasla daha üst düzey bir kimlik olarak ortaya çıktığını göstermektedir. AB kimliğinin benimsenmesine neden olan temel faktörlerden biri, AB vatandaşlığı statüsüyle birlikte gelen ayrıcalıklar ve faydalardır. Görüşülen AB vatandaşları, yasal statülerinin kendilerine daha fazla fırsat sağladığını ve Avrupa içindeki yaşamlarını kolaylaştırdığını vurgulayarak, ulusal vatandaşlıklarını değerli kılan şeyin AB unsuru olduğunun altını çiziyorlar:

“Eğer bir gün ülkem AB'den çıkmaya karar verirse, bu hayatımın gidişatı üzerinde büyük bir etkiye sahip olacaktır çünkü statüm değişecektir. Her şey çok daha zor hale gelecektir.” (Ewa, Polonya, AB)

Hem AB vatandaşı hem de AB vatandaşı olmayan görüşmecilerin pek çoğu siyasi otoritelerin etkin bir şekilde çalıştığı ve bürokratik sistemin iyi işlediği bir ülkeyle resmi ve yasal bir ilişkiye sahip olmanın, kamu ve özel hizmetlere erişim ve fırsatlar açısından kendilerini daha güvenli ve korumalı hissettirdiğini ifade ediyor. Görüşmelerden elde edilen verilere göre, bu tür bir ülkenin vatandaşı olmanın ya da uzun süreli ikamet yoluyla yarı vatandaşlık statüsü kazanmak, bireylere yalnızca günlük yaşamlarında daha özgür, özgüvenli ve rahat hareket etme esnekliği sağlamakla kalmıyor; aynı zamanda bu ülkelere yönelik duygusal bağlarını da olumlu yönde etkiliyor. Ancak, yüksek bürokratik engeller ve zayıf bürokratik yapıların, göçmenlerin daha iyi bürokratik sistemlere sahip ülkeleri tercih etmelerine neden olabileceği gözlemleniyor. Katılımcılar, Macaristan'daki kamu hizmetlerini ve bürokratik süreçleri genel olarak verimli ve şeffaf olarak değerlendirirler de kamu görevlilerine ve siyasi otoritelere karşı önemli ölçüde şüpheli bir tutum sergiliyorlar. Bu şüpheliğin, göçmen karşıtı tutumlarla ilişkili olduğu ve bu tutumların göçmenlerin toplumsal ve siyasal katılımını engellediği, ayrıca Macaristan'a aidiyet duygularını zayıflatarak entegrasyon isteklerini azalttığı görülüyor.

Röportaj yapılan kişilerin çoğu, hükümet yetkililerine ve politikacılara güvenmediklerini, bu kişilerin genellikle kişisel ve belirli grupların çıkarlarını önceliklendirdiklerini düşündüklerini belirtiyor. Bu güvensizlik yalnızca kendi ülkelerindeki ve Macaristan'daki deneyimlerden kaynaklanmıyor; genel olarak küresel düzeyde politikacılara karşı bir güvensizlik beslediklerini ifade ediyorlar. Siyasi kurumlara duyulan güven ve memnuniyet, bireylerin siyasi ilgi düzeyini etkileyen önemli faktörler olarak öne çıkıyor. Budapeşte'deki yüksek nitelikli göçmenlerin anlatıları yüksek güven ve memnuniyetin siyasi katılımı teşvik ederken, güvensizlik ve memnuniyetsizliğin siyasete olan ilgiyi azaltabileceğini ve katılımı engelleyebileceğini göstermektedir. Her ne kadar yüksek nitelikli göçmenler genellikle siyasallaşmamış ve çıkarıcı bir grup olarak görülse de (Weinar & Klekowski von Koppenfels, 2020; Bielewska, 2021) bu çalışma, Budapeşte'deki göçmenlerin, siyasete farklı derecelerde ilgi duyan ve çeşitli siyasi kimliklere sahip bir grup oluşturduğunu ortaya koyuyor. Yine de bazı görüşmeciler, politikacılara ve siyasi sisteme olan güvenlerini kaybettikleri veya umutsuzluk hissettikleri için bilinçli olarak siyaseti görmezden gelmeyi tercih ettiklerini vurguluyor. Siyasi otoritelere güven

açısından AB vatandaşı göçmenler ile AB vatandaşı olmayan göçmenler arasında belirgin, önemli bir farklılık bulunmamaktadır:

“Üniversitedeyken siyasetle ilgileniyordum ve buna derinden inanıyordum. Sonra siyasete olan güvenim kayboldu ve bıraktım. Yine de her zaman politik ideallerimi koruyorum.” (Lorenzo, Italy, AB)

Bir görüşmeci, bir bireyin vatandaşlık algısının, kişinin kendi ülkesindeki sosyal ve ekonomik deneyimlerle derin bir ilişkiye sahip olduğunu vurguluyor. Benzer anlayışı işaret eden başka görüşmecilerin anlatıları da göz önünde bulundurulduğunda, ülkelerindeki sosyal ağlardan güçlü bir destek gören ve çeşitli fırsatlara ve kaynaklara erişimi olan bireylerin, vatandaşlıklarına yönelik daha yüksek bir memnuniyet ve aidiyet hissettikleri gözlenmektedir. Bu tür bireyler, mevcut vatandaşlıklarının yetersiz olduğunu düşünerek başka bir vatandaşlık arama veya mevcut vatandaşlığı değiştirme ihtiyacı hissetmeyebilirler. Buna ek olarak, bireylerin pasaportlarını zayıf veya güçlü olarak algılamaları ile hareket özgürlüğü, istihdam, eğitim ve sosyal hizmetlere erişimle ilgili yaşanmış sosyal ve ekonomik deneyimleri arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Görüşmeciler, saygın bir ülkenin vatandaşlarının Macaristan'daki sosyal bağlantıları, fırsatları ve kabul düzeyini artırırken, siyasi rejimler, tarihsel ve kültürel özellikler veya sosyoekonomik koşullar nedeniyle olumsuz bir uluslararası itibara sahip ülkelerin vatandaşlarının kendilerini dışlanmış hissedebileceklerini belirtiyorlar.

Hem AB hem de AB dışındaki göçmenlerle yapılan görüşmelerin analizine dayanarak bu çalışmanın bulguları, AB göçmenlerinin genel olarak işgücü piyasasına, eğitime ve sosyal hizmetlere erişirken Macarlar ve diğer AB göçmenleriyle eşit ve adil muamele gördüklerini göstermektedir. AB dışındaki göçmenlerin ise büyük oranda uyruk ve vatandaşlığa dayalı kamusal ve özel etkileşimlerde ayrımcılıkla karşılaşma olasılıklarının daha yüksek olduğu ve bu da bu göçmen grubunda yabancılaşma ve sosyal dışlanma duygularının daha yaygın olmasına neden olmaktadır. Bununla beraber tüm görüşmeciler, vatandaşlıklarından bağımsız olarak, yerel halkın birinin Macar olmadığını veya Macarca konuşmadığını fark ettiğinde, günlük sosyal etkileşimlerde seçici olmayan bir şekilde ayrımcı tutumlar sergileyebileceğini belirtmesi ve buna dair kendi deneyimlerine atıfta bulunması Macaristan'da yüksek nitelikli göçmenleri de içeren genel bir yabancı düşmanlığına işaret etmektedir.

Vatandaşlık, genellikle doğum yoluyla edinilen ve uyruğa dayalı bir 'miras mülkü' olarak kabul edildiği için, günlük yaşamda çoğu insan tarafından sorgulanmaz (Shachar, 2007). Röportaj yapılan kişilerin çoğu, kendi ülkelerindeyken vatandaşlık ve vatandaş olma konusunu düşünmenin gereksiz olduğu yönündeki ortak deneyimlerini paylaşmaktadır (Milto, AB, Güney Avrupa). Ancak, pasaport kontrolleri, çalışma ve oturma izni başvuruları ve yasal statülerine dayalı idari yükümlülükler gibi prosedürlerle karşılaştıklarında, vatandaşlıklarının getirdiği sonuçların farkına varmaktadırlar. Bu kişiler, vatandaşlığın günlük etkileşimlerde sosyal ve kültürel değerleri ve bağları kapsayan öznel bir anlam kazandığını ifade etmektedirler. Lorenzo'nun (İtalya, AB) belirttiği gibi, pek çok görüşmeci vatandaşlığın ancak “belirli bir kültürle veya paylaşılan yönlerle çevrili olduğu sürece” bir anlam ifade ettiğini belirtiyor. Vatandaşlığı üç kelimeyle tanımlamaları istendiğinde ise Lorenzo'nun yaklaşımını destekleyecek şekilde vatandaşlığı “pasaport”, “aidiyet” ve “ev” kelimeleriyle tanımlıyorlar. Büyük bir çoğunluk, vatandaşlığı yerel, ulusal, bölgesel ve küresel olarak iç içe geçmiş bir şekilde deneyimlenen yasal bir sözleşme ve duygusal bir ilişki olarak görmektedir. Bu yaklaşım Budapeşte'de görüşülen yüksek nitelikli göçmenler arasında, vatandaşlığın yalnızca haklar ve yükümlülükler olarak değil; aynı zamanda ilişkisel ve katılımcı süreçlerle inşa edilen sosyal ve kültürel bileşenleri de olan duygusal bir bağ olarak anlaşıldığını göstermektedir.

Yüksek vasıflı göçmenlerin vatandaşlık deneyimleri, ülkelerine ve sosyo-kültürel özelliklerine yönelik eleştirel ve düşünceli bir tutumla, ahlaki ve kültürel kozmopolitliği uzlaştıran vatansever kozmopolit vatandaşlar olarak konumlandıklarını ortaya koyuyor. Bu bulgular çoklu yasal bağların ve katmanlı aidiyetlerin vatansever kozmopolit kimliğini nasıl oluşturduğunu, bu kimliğin göçmenlere ulus ötesi ortamlarda akılcı ve stratejik hareket imkânı sağladığını gösteriyor. Bu kimlik, belirli sosyal ve kültürel değerlere, duygulara ve taahhütlere özen göstermeyi ve bunları korumayı içerir. Ükelere ve kültürel kimliklere duyulan saygı, çeşitli kültürlerle duyulan takdir ve eşitlik için eleştirel bir duruşla birleşir. Bu vatanseverlik biçimi, başkalarına karşı yansıtıcı tutumları, kapsayıcılığı ve çeşitliliğe saygıyı teşvik eder. Vatansever kozmopolitler için vatandaşlık, yalnızca siyasi topluluklar içindeki ve dışındaki rolleri ve eylemleri değil, aynı zamanda duygularını, kendini konumlandırmalarını ve yönelimlerini etkileyen günlük bir gerçeklik haline gelir. Çeşitli bağlamlara uyum sağlayabilen melez benlikler oluşturma sürecinde, bağlarını ve kimliklerini harmanlayarak tanınma şanslarını artırır ve sosyal, kültürel ve politik zorlukları en aza indirirler. AB dışı göçmenler, AB göçmenlerine kıyasla bu eğilimi daha belirgin bir şekilde sergiler çünkü AB göçmenlerinin kozmopolitliği, AB vatandaşlıkları tarafından desteklenmektedir. Köklü olma anlatısı, köken

ülkeye ve onun özel niteliklerine güçlü bir vatansever bağlılık ifade ederken, bir dünya vatandaşı olarak tanımlanmak kozmopolit bir duruşu yansıtır.

Bu çalışma yalnızca vatandaşlığın tüm boyutlarını içeren bütüncül bir yaklaşımın, yaşanan vatandaşlık deneyimlerinin ne olduğunu ve ulus-devletlerin ötesinde vatandaşlık gerçekleştiren bireylerin öznel vatandaşlık anlayışı için neden önemli olduğunu doğru bir şekilde yakalayabileceğini ileri sürmektedir. Çalışma, aşağıdan vatandaşlığın temelleri, tezahürleri ve işlevselleştirilmesi üzerine tanımlayıcı ve analitik çerçeveyi ve düşünceleri ilerletmekte özellikle vatandaşlığın duygusal ve özne tanımlayıcı yönlerinin önemini vurgulamaktadır. Yüksek nitelikli göçmenlerin yaşanan vatandaşlık deneyimleri vatanseverlik ve kozmopolit fikirlerin, ideallerin ve bağlılıkların bir karışımını yansıttığı için bu çalışma ayrıca kozmopolitliğin ve vatanseverliğin vatandaşlık çalışmasındaki önemini, vatandaşlığın anlaşılmasını, deneyimini ve ifadesini şekillendirmedeki rollerinde yattığını göstermektedir. Son olarak, bu araştırma, Budapeşte'deki yüksek nitelikli göçmenlerin benzersiz koşullarını inceleyerek, vatandaşlık deneyimlerini ve uygulamalarını şekillendirmede yerleşim ülkesi bağlamının önemini değerlendirmektedir. Makale, Macaristan'ın Budapeşte kentindeki yüksek nitelikli göç konusunda mikro düzeyde bilgi üretimine katkıda bulunarak daha ileri çalışmalara kapı aralamaktadır.

Kaynakça

- Agier, M. (2021). Figures of the Cosmopolitan Condition: The Wanderer, the Outcast, the Foreigner. In Catherine Lejeune, Delphine Pages-El Karouni, Camille Schmoll, Helene Thiollot (Eds.) *Migration, Urbanity and Cosmopolitanism in a Globalized World*, (167-184). Cham: Springer.
- Ataç, Ilker, Kim Rygiel, and Maurice Stierl. (2016). Introduction: The Contentious Politics of Refugee and Migrant Protest and Solidarity Movements: Remaking Citizenship from the Margins. *Citizenship Studies*, 20(5), 527-544.
- Bailey, Ajay, and Clara H. Mulder. (2017). Highly skilled migration between the Global North and South: gender, life courses and institutions. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 43(16), 2689-2703.
- Bielewska, Agnieszka. (2021). Game of Labels: Identification of Highly Skilled Migrants. *Identities*, 28(5), 615-633.

- Bhimji, F. (2016). Contesting the Dublin Regulation: Refugees' and Migrants' Claims to Personhood and Rights in Germany. *Intersections. East European Journal of Society and Politics*, 2(4), 51-68.
- Bloch, Alexia. (2014). Citizenship, Belonging, and Moldovan Migrants in Post-Soviet Russia. *Ethnos*, 79(4), 445-472.
- Caraus, Tamara. (2018). Migrant Protests as Acts of Cosmopolitan Citizenship. *Citizenship Studies*, 22(8), 791-809.
- Charmaz, Kathy. (2006). *Constructing Grounded Theory: A Practical Guide Through Qualitative Analysis*. SAGE.
- Cherubini, Daniela. (2011). Intersectionality and the study of lived citizenship: a case study on migrant women's experiences in Andalusia. *Graduate Journal of Social Science*, 8(2), 114-136.
- Cochrane, Brandy, and Lotte Wolff. (2022). Refugee and asylum-seeking women's lived citizenship at the nexus of family violence and irregular migration. *Citizenship Studies*, 26(3), 287-304.
- Kahanec, Martin, and Klaus F. Zimmermann. (2010). High Skilled Immigration Policy in Europe. Discussion Paper No. 5399. *The Institute for the Study of Labor (IZA)*. Bonn: IZA.
- Kallio, Kirsi Pauliina and Katharyne Mitchell. (2016). Introduction to the special issue on transnational lived citizenship. *Global Networks*, 16(3), 259-267.
- Lanari, Elisa. (2022). Speaking up, rising above: Latina lived citizenship in the metropolitan US South. *Citizenship Studies*, 26(1), 38-54.
- Lulle, Aija. (2020). Cosmopolitan Encounters: Highly Skilled Latvians in London Problematised Ethnicity and 'Eastern Europeanness'. *Journal of Intercultural Studies*, 41(5), 638-650.
- Martin, Lauren, and Anssi Paasi. (2016). Afterword: spatialities of transnational lived citizenship. *Global Networks*, 16(3), 133-138.
- Meier, Lars. (2016). Dwelling in Different Localities: Identity Performances of a White Transnational Professional Elite in the City of London and the Central Business District of Singapore. *Cultural Studies*, 30(3), 483-505.
- Melegh, Attila. (2016). Unequal Exchanges and the Radicalization of Demographic Nationalism in Hungary. *Intersections. East European Journal of Society and Politics*, 2(4), 87-108.
- Müller, Tanja R. (2022). From acts of citizenship to transnational lived citizenship: potential and pitfalls of subversive readings of citizenship. *Citizenship Studies*, 26(4-5), 584-591.

- Pascucci, Elisa. (2016). Transnational disruptions: materialities and temporalities of transnational citizenship among Somali refugees in Cairo. *Global Networks*, 16(3), 326-343.
- Schittenhelm, Karin, and Oliver Schmidtk. (2010-11). Integrating highly skilled migrants into the economy: Transatlantic perspectives. *International Journal*, 66(1), 127-143.
- Skovgaard-Smith, Irene, and Flemming Poulfelt. (2018). Imagining 'non-nationality': Cosmopolitanism as a source of identity and belonging. *Human Relations*, 71(2), 129-154.
- Taraborrelli, Angela. (2015). *Contemporary Cosmopolitanism*. London: Bloomsbury.
- Webb, Susan, and Reshmi Lahiri-Roy. (2019). Skilled Migrants and Negotiations: New Identities, Belonging, Home and Settlement. *Journal of Intercultural Studies*, 40(2), 190-205.
- Weinar, A., and Amanda Klekowski von Koppenfels. (2020). *Highly Skilled Migration: Between Settlement and Mobility (IMISCOE Short Reader)*. Cham: Springer.
- Wodak, Ruth, and Michael Meyer. (2001). *Methods of Critical Discourse Analysis*. Sage Publications.

Özgeçmiş

Prof. Dr. Saime Özçürümez (Ph.D., McGill) Başkent Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde öğretim üyesidir. İnsan hareketliliğinin kamu politikaları ve toplumlar üzerindeki etkisi üzerine araştırmalar yürütmektedir. Sosyal uyum ve zorunlu göç, cinsiyet ve göç, sağlık ve çeşitlilik alanlarında çalışmalar yapmaktadır. Göç, sosyal travma ve zorunlu göç üzerine birçok kitabın ortak editörü ve Türkiye'de sosyal uyum ve zorunlu göç üzerine bir kitabın ve sosyal uyum süreçlerinde yerel aktörlerin rolü üzerine çok sayıda raporun ortak yazarıdır. En son çalışmaları *Migration Studies*, *Journal of Gender Studies*, *International Migration*, *Journal of International Migration and Integration*, *Violence Against Women*, *Identities*, *Global Networks*, *Turkish Studies*, *Democratization* ve *New Perspectives on Turkey*'de yayımlanmıştır.

Pınar Dilan Sönmez Gioftsios, Ankara, Türkiye'deki Bilkent Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü'nde doktora adayıdır ve şu anda Budapeşte ve Atina'daki yüksek nitelikli göçmenlerin yaşadığı vatandaşlık deneyimleri üzerine doktora tezini yazmaktadır. Ankara Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünden 2011 yılında mezun oldu. İlk yüksek lisans derecesini 2014 yılında Atina'daki Panteion Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Tarih bölümünden aldı. 2017 yılında

Central European Üniversitesi Milliyetçilik Çalışmaları Programı'na katıldı ve 2018 yılında Türkiye'deki Suriyeli mültecilerin dışlanması ve vatandaşlığa alınmasının söylemsel inşası üzerine yüksek lisans tezini tamamladı. Araştırma ilgi alanları arasında, yaşanan vatandaşlık deneyimlerinin vatandaşlık anlayışı ve pratiklerinde oynadığı rolün incelenmesi, ulus ötesi bağlamda çok katmanlı aidiyet ve melez kimliklerin inşası ve gündelik yaşamda yabancı düşmanlığının söylemsel inşasının incelenmesi yer almaktadır. En son çalışması Intersections: East European Journal of Society and Politics'de yayınlanmıştır.

Güdül'de Topluluk Destekli Tarım ve Yeni Dayanışma Ekonomisi: Biyolojik Silah Ajanlarının Kullanımında Tehlikenin Boyutları

Semanur, Bilgiç Çiftçi

Özet

Kimyasal, Biyolojik, Radyolojik ve Nükleer (KBRN) tehditleri, uluslararası ve ulusal güvenlik açısından önem arz etmektedir. Dünya, sadece son birkaç yıl içinde birçok KBRN tehdidiyle yüzleşmiş ve KBRN'ye hazırlıklı olup olmadığı sınanmıştır. Örneğin, Kimyasal silahların kullanıldığı saldırılar, Nükleer çatışmalar, endüstriyel kazalar sonucu ortaya çıkan radyoaktif sızıntılar ve COVID-19 Pandemisi, Maymun Çiçeği gibi güncel olaylardır. Kimyasal, Biyolojik, Radyolojik ve Nükleer (KBRN) ajanları; canlıları kasten öldürmek ve yaralamak, bitkisel ve hayvansal besin kaynaklarını kirleterek yok etmek, ekonomik ve stratejik öneme sahip olan hedefleri işlemez hale getirmek, teröre, kaosa ve sivil halk arasında paniğe sebep olmaktadır. Aynı zamanda Kitle İmha Silahları (KİS) olarak da adlandırılan KBRN ajanlarının en önemli ve tehlikeli boyutu, KBRN silahlarının yayılması ve etkin kullanımıdır. Bu ajanların gerek terörist amaçla gerekse ideolojik amaçla kullanılması topluma büyük zarar vermiştir. Kamuya açık alanlar, metro istasyonları, stadyumlar, askeri birlikler, alışveriş merkezleri, kitle taşıma araçları gibi nüfus yoğunluğunun fazla olduğu ve ses getirecek yerlerin hedef olarak seçilmesi durumunda, KBRN ajanları ile yapılacak muhtemel bir saldırı geniş halk kitleleri üzerinde tahribat verici etki yaratmaktadır. Yaratılan etki, görevli hastanelerin, ilk yardım ünitelerinin ve haberleşme sistemlerini de çalışamaz hale getirecektir. Araştırmada betimsel analiz kullanılacaktır. Veri toplama yöntemi olarak bilgi ve belgeler üzerinden gidilecektir. Yapılan araştırmada kronolojik olarak biyolojik silah ajanlarının kullanıldığı yıllar, ajanları kullanan terör örgütleri veya gruplar ve bu ajanların etkilerine yer verilecektir. Ulusal ve Uluslararası hukuki düzenlemelerde biyolojik silahın yeri ve önemi, biyoteknolojinin kullanımı, biyoterörizme karşı savunma, güvenlik algısı, mücadele ve korunma, siber saldırılara yönelik güvenliğin sağlanabilmesi için haberleşme, ulaşım ve iletişimin önemi gibi konularda hem ulusal ve hem de uluslararası perspektiften değerlendirmelere yer verilecektir. Sonuç kısmında ise öneriler bölümü olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Biyolojik silah ajanları, KBRN tehditleri, güvenlik, ulusal ve uluslararası hukuki düzenlemeler, biyoterörizm

1. Giriş

Biyolojik silahlar, mikroorganizmaların veya toksinlerin insan, hayvan ve bitki sağlığına zarar vermek amacıyla sistematik olarak kullanılmasıdır. Tarihsel olarak, biyolojik

silahların kullanımı, savaşların ve çatışmaların seyrini değiştirme potansiyeline sahip olmuştur. Biyolojik ajanlar, yüksek ölüm oranları, hızlı yayılma kabiliyeti ve kontrol edilememesi nedeniyle, terörist gruplar tarafından cazip birer silah olarak görülmektedir. Ayrıca, silahların üretimi ve depolanması, genellikle diğer silah türlerine göre daha düşük maliyetlerle gerçekleştirilebilmektedir. Bu sebepten dolayı onlara daha kolay erişilebilir hale getirmektedir. Biyolojik silahların tehlikeleri, sadece fiziksel etkileriyle sınırlı değildir. Aynı zamanda toplumlar üzerinde de derin psikolojik etkiler yaratabilmektedir. Örneğin; insanların güven duygusunu sarsabilir veya kitlesel olarak panik yaratabilir. Ekonomik açıdan bakıldığında biyolojik saldırılar, sağlık sistemlerine aşırı yüklenmesine, iş gücü kaybına ve ticaretin durmasına yol açmaktadır ve hatta ülkelerin ekonomilerine ciddi zararlar verebilmektedir. Özellikle modern sistemin içinde olan dünya, tehditlere karşı daha savunmasız hale gelmiş bulunmaktadır. Biyolojik silahların kontrol altına alınması zordur. Birçok biyolojik ajan, doğada yaygın olarak bulunabilmektedir. Uzmanlık gerektirmeyen basit ve seyyar laboratuvar koşullarında bile retilenmektedir. Bu durum, ülkelerin uluslararası güvenlik politikalarını yeniden şekillendirilmesi ve biyolojik silahların yayılmasını önlemek için etkili stratejilerin geliştirilerek uygulanabilir hale getirilmesi gerekmektedir. Uluslararası sistemde yer alan uluslararası kuruluşlar, tehlikeleri en az boyuta indirmek için çeşitli anlaşmalar ve sistemler üzerinde çalışmaktadır. Biyolojik silahların kullanımı, ülkelerin, bireylerin ve toplumun güvenlik algısını etkileyerek şekillendirmektedir. Ayrıca hem ulusal ve hem de uluslararası açıdan ciddi tehditler oluşturmaktadır ve günümüzün en önemli meselelerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Bu alışma da veri toplama yöntemi olarak bilgi ve belgeler üzerinden gidilerek durum çalışması ve risk analizi yapılacaktır. Teoriler ile desteklenerek farklı bir bakış açısı ile bakılacaktır. Yapılan çalışmaların neticesinde elde edilen bulgular ışığında sonuçlara ulaşılıp öneriler verilecektir.

2. Araştırma Konusu ve Problemi

Biyolojik silah ajanları, insanlarda, hayvanlarda ve bitkilerde hastalık yaratabilen mikroorganizmalar ve toksinlerdir. Bu araştırma, biyolojik silahların potansiyel kullanımı, etkileri, biyoterrizmin araçsallaştırılması, uluslararası güvenlik ve toplum üzerindeki sonuçları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Biyoterörizm, canlılara hastalık bulaştırmak ya da onların yaşamlarını sonlandırmak maksadıyla biyolojik ajanların kullanılmasıdır. (Klietmann & Ruoff, 2001, s.364). 5 Araştırma problemi başlığından oluşmaktadır. Bu

problemler ise, tehdit Analizi, etki değerlendirmesi, ulusal ve uluslararası düzenlemeler, kamu hazırlığı ve toplum bilincidir.

Tehdit Analizi: Biyolojik silahların hangi durumlarda, nasıl kullanılabilceği ve kimler tarafından tehdit oluşturduğuna dair bilgi eksikliği var mıdır?

Biyolojik silahlar, savaş, çatışma ve ideolojik amacı gerçekleştirmek amacı gibi durumlarda kullanılmaktadır. Ülkeler caydırıcılık unsuru ve revizyonist yaklaşımla ve terör grupları ise, ideolojik bir amaca yönelik kasti uygulamasıdır. Çeşitli mikroorganizmaların ve toksinlerin kullanılmasıyla hedef alınan toplumlar üzerinde zarar verici etkisi olmaktadır. Biyolojik silahların kullanımı, genellikle aşağıdaki yollarla gerçekleştirilir:

1. Damlacık Yoluyla Yayılma

Biyolojik ajanların hava yoluyla yayılması, aerosol formunda parçacıklar halinde dağılımsıdır. Havaya doğru salınım yapıldığında geniş kitleleri derinden etkileyebilmektedir. Bu yöntemde, hedef kitle, bu ajanları soluyarak enfekte olmasıdır ve hedeflene noktalara ulaşılabilmesi için hava araçları kullanılmaktadır. Bu araçlar, roketler, helikopterler, zeplin, İHA, SİHA ve uçaklardır. Aerosol yoluyla yayılımın gerçekleşmesi ile hedeflerde ciddi hastalanmaların ve ölümlerin olmasıdır.

2. Gıda Yoluyla Yayılma

Biyolojik ajanlar, gıda maddelerine eklenerek de yayılabilir. Bu durumda, hedef kitle, enfekte olmuş gıdaları ve içecekleri tüketerek hastalıklara yakalanır. Özellikle içecek bakımından içme suyu kaynakları en tehlikeli olanlarıdır.

3. Zoonotik ve Vektörel Yol Aracılığıyla Yayılma

Vektörel araçların, Sivrisinek, karasinek, kene gibi eklem bacaklı hayvanlar, kullanılması ile yayılımdır. Taşıyıcılar ile bulaştırılan ajanlar, hedef kitlelerin doğrudan derilerine nüfuz ederek enfekte olabilmektedirler. Aracı olarak kullanılan bu hayvanlar, kan birikintilerinde, ölmek üzere veya terk edilen hayvanların yaralarında ya da yapay olan biyolojik kaynaklarda kullanılmaktadır. Bahsedilen bu araçların hastalık bulaştırma aşaması tamamlandıktan bölgeye salınmaktadırlar. Dünyaca bilinen Bill ve Melinda Gates Vakfı, sivrisineklerin sıtma virüsünü çok fazla kişiye yaymalarından dolayı biyoteknolojinin sağlık bacağı üzerine yoğunlaşmıştır ve yeni nesil sıtma aşısını geliştirmek malzemelerin temini için 2008 yılında yeni nesil sıtma aşısını geliştirmek üzere 168 Milyon Dolar yatırım yapmıştır. (Gates Foundation, 2022)

4. İnsandan İnsana Bulaşma Yoluyla Yayılım

İnsandan insana bulaşma (Human-to-human transmission (HHT)) bulaşıcı hastalıkların ortaya çıkışının incelenmesinde önemli bir vektördür. Birkaç yolla bulaşarak aktarım

gerçekleşmektedir. Virüsler, bakteriler, mantarlar, solunum, öksürme, hapşırma, dokunma ve cinsel yol aracılığıyla insandan insana bulaşma olmaktadır. Örnek HHT hastalıklar Kızamık, Çiçek Hastalığı, Veba, Maymun çiçeği, SARS-CoV-1, MERS, Kuş gribi, Cinsel yolla bulaşan hastalıklar ve SARS-CoV-2 (Coronavirus 2)'dir.

Etki Değerlendirmesi: Biyolojik silahların yayılması durumunda, sağlık, ekonomi, psikoloji, uluslararası ilişkiler, güvenlik politikaları ve toplum üzerindeki potansiyel etkileri nelerdir?

1. Sağlık Üzerindeki Etkileri

Biyolojik silahların sağlığa etkileri, hastalıkların salgına dönüşmesi, ölüm oranlarında artışa sebep olması ile birlikte sağlık sistemlerine de aşırı yük oluşturması ve uzun vadede psikolojik travmalar gibi ciddi sağlık sorunlarının yaşanabilir olmasıdır.

2. Ekonomik ve Psikolojik Etkileri

Biyolojik silahların ekonomiye etkileri, İş gücü kaybı, üretim süreçlerinin aksaması, mücadele süreçlerinde devletlerin sağlık harcamalarını artırmak zorunda kalması ve yaşanan ekonomik belirsizlikten kaynaklı yatırımların geri çekilmesidir. Biyolojik silahların psikolojik etkileri, Korku ve kaygıya neden olması, salgın sonrası toplumlarda uzun süreli travmalar ve hastalığa maruz kalan kişilerin toplum tarafından dışlanmasıdır.

3. Uluslararası İlişkiler ve Güvenlik Politikaları

Biyolojik silahların uluslararası ilişkiler boyutundaki etkileri, Güvenlik Endişesi ve ülkeler arasındaki güvensizlik artmasıdır. Biyolojik silahlara yönelik korunma ve mücadele açısından değerlendirildiğinde ise, yayılmanın engellenmesi için silah kontrol antlaşmalarının yeniden güncellenmesi ve uluslararası iş birliğinin geliştirilmesi önem arz etmektedir. Yapılacak ve uygulanacak olan politikalar bakımından bakıldığında, savunma stratejilerinin güçlendirilmesi, istihbarat etkinliğinin artırılması ve acil durum politikalarını yeniden şekillendirilmesidir.

4. Toplum Üzerindeki Etkiler

Biyolojik silahların toplum üzerindeki etkileri psikolojik etkileri gibidir. Bu psikolojik etkilerden kurtulmak ve yaşanan travmalara maruz kalınmaması için yapılması gerekenler hususlar vardır. Bunlar kriz zamanında toplumsal dayanışmanın olması, farkındalık eğitimleri ve sosyal normlardır.

Ulusal ve Uluslararası Düzenlemeler: Biyolojik silahların yasaklanması ve biyoterörizme karşı mücadelede mevcut anlaşmaların ve yönetmeliklerin yeterliliği ve uygulanabilirliği ne boyuttadır?

Uluslararası alanda biyolojik savaş ajanlarına karşı önlem alabilmek ve üretimini sınırlandırabilmek adına yapılan çalışmaların, ilki,1925 yılında imzalanan Cenevre Protokolü, ikincisi 1972 yılında imzalanan Biyolojik Silahlar Konvansiyonu, üçüncüsü, 1990 yılında Tokyo Bildirgesi ve dördüncüsü, 1992 Cartagena Biyoçeşitlilik ve Biyogüvenlik kontrolü ve sonuncusu, 2004 yılında 1540 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararıdır. 5 Biyolojik silah ajanlarının üretiminin, dağıtımının, depolanmasının sınırlandırılması, yasa dışı ticaretin önlenmesi, savaş veya anlaşmazlık durumlarında doğrudan sivil halkı da hedefleyen bu tür silahların kullanımlarının kesinlikle yasaklanması, kullanan ülkelere yaptırım uygulanması gibi önemli uluslararası kararlar alınmasına rağmen hiçbir adım biyoterörizmi engelleyememiştir. Ulusal alandaki düzenlemelerin ilki, Türkiye, Biyolojik Silah Sözleşmesini 3/7/1973 tarih ve 1766 Sayılı Kanunla onaylanmış, 6 Ağustos 1974 tarihinde 14968 Sayılı Resmî gazetede yayımlamıştır. (Ataç, 2023, s. 877) İkincisi, 26 Mart 2010 tarihinde 27533 sayılı Resmî Gazetede yayınlanmasıyla yürürlüğe giren “5977 sayılı Biyogüvenlik Kanunu”, biyoterörizme karşı önemli bir adım atılmış hukuksal düzenleme olarak geçmektedir. 5977 Sayılı Biyogüvenlik Kanun’un 1. maddesinde yer verilen amaç ve kapsam, canlı olanların sağlığı, ekosistem çeşitliliğinin korunması ve sürdürülebilirliğidir. Bu amaç ve kapsam, biyogüvenlik sisteminin uygulanabilirliği, denetlenebilirliği ve incelenebilirliği ile ilgili esaslar içeren metinlerden oluşmaktadır. Kanun detaylıca incelendiğinde ağırlıklı olarak ve Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar (GDO) üzerine bir hukuksal düzenleme içerdiği ve GDO üzerine tanımlar yoğunlaşmaktadır. Bu tanımlar şu şekildedir; GDO ve ürünlerinin faaliyetlerinin güvenliği hem ulusal ve hem de uluslararası platformlarda alışverişlerin kolaylaştırılması, hukuki, idari ve yapılanmada biyogüvenliğin sağlanmasıdır. (Resmî Gazete, 2010) Fakat bahsi geçen Kanunun içerisinde biyolojik terör ile ilgili durumda karşılaşıldığında güvenlik açısından neler yapılmalı ya da nasıl bir yol izlenmeli konusunda herhangi bir metin bulunmamaktadır. Sonuncusu ise, 3 Mart 2012 tarih ve 28281 sayılı Resmî Gazetede yayınlanan “KBRN (Kimyasal, Biyolojik, Radyolojik ve Nükleer) Tehlikelere Dair Görev Yönetmeliği” AFAD tarafından çıkarılmıştır. Bu Görev Yönetmeliği, 2017’deki yönetim sistemi değişikliğinden sonra 30 Eylül 2020 tarih ve 3033 sayılı Cumhurbaşkanı Kararı ile değiştirilmiş ve güncellenmiştir. 1 Ekim 2020 tarih ve 31261 sayılı resmî gazetede yayınlanmasıyla yürürlüğe girmiştir. Yönetmeliğin amacında ve belirlenen kapsamında, yurt içinde veya yurt dışında meydana gelen ve ülkemizi etkileyebilecek kimyasal, biyolojik, radyolojik ve nükleer tehdit ve tehlikelere karşı insan sağlığı ve çevreye yönelik zararın önlenmesi ve ek olarak olay öncesi, olay anı ve olay sonrasına ilişkin sivillerin ve

askerlerin iş birliği ve koordinasyonun sağlanması gerektiği vurgulanmıştır. Resmî Gazete, 2020)

Kamu Hazırlığı: Biyolojik saldırılara karşı sağlık sistemlerinin ne derece hazırlıklı olduğu, siber saldırılara karşı güvenliğin sağlanabilmesinde ulaşımın, haberleşmenin ve iletişimin etkinliği ne durumdadır?

Biyolojik saldırılara karşı sağlık sistemlerinin hazırlığı, ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir. 4 unsur üzerinden etkinlik değerlendirilebilir.

1. Erken Uyarı Sistemleri: Biyolojik tehditleri tespit etmek için geliştirilmiş sistemler ile sağlık sistemlerinin hazırlığını arttırılarak patojenlerin yayılmasını izlenir.
2. Acil Durum Planları: Biyolojik saldırılara karşı acil durum planları oluşturması gereklidir. Bu planların içeriğinde hasta kabulü, teşhis yöntemleri ve tedavi protokolleri olmalıdır.
3. Eğitim ve Tatbikatlar: Sağlık personelinin biyolojik saldırılara karşı eğitilmesi ve düzenli tatbikatlar yapılması ile kriz yönetimi, mücadele, korunma ve savunma sistemlerinde daha etkin hale gelinebilmektedir.
4. Kaynak Yönetimi: Aşıların, ilaçların ve diğer tıbbi malzemelerin stoklanması, doğacak olan acil durumlar için gereklilik arz etmektedir.

Siber saldırılara karşı güvenliğin sağlanabilmesinde ulaşım, haberleşme ve iletişimin etkinliği önemli bir rol oynamaktadır.

1. Altyapı Güvenliği: Ulaşımın ve iletişimin altyapı güvenliğinde ve siber saldırılara karşı korunma için ve güvenlik protokolleri, güçlü şifreleme ve ağ yönetimine sahip olunup kullanılması esastır.
2. Acil Durum İletişimi: Biyolojik tehditler karşısında acil durum için gerekli iletişim ağlarının kesintisiz çalışması gerekmektedir. Bunun için alternatif yolların bulunması ve planlanması lazımdır. Bu şekilde krize her daim hazırlıklı olunacaktır.
3. Farkındalık ve Eğitim: Sağlık çalışanları, yöneticileri ve idareciler için siber güvenlik konusunda eğitimler verilmesiyle riskleri azaltılabilir.

Toplum Bilinci: Halkın biyolojik silahlar, saldırılar ve biyoterörizm konusundaki tehlikenin boyutlarına dair bilgilendirilip bilinçlendirilmesinde yeteri kadar çalışmalar mevcut mudur?

Biyolojik silahlar, saldırılar ve biyoterörizm konusundaki farkındalık artırma çalışmaları, çeşitli devlet kurumları, uluslararası organizasyonlar ve sivil toplum kuruluşları tarafından yürütülmektedir. Fakat bu alandaki çalışmaların yeterliliği, ülkeden ülkeye ve hatta bölgeden bölgeye değişiklik göstermektedir. Son yıllarda yaşanan büyük pandemi sonrası,

halkın biyolojik tehditler konusundaki bilinçlendirilmesine yönelik çabalar artmıştır. Eğitim programları, seminerler ve halka açık bilgilendirme kampanyaları gibi yöntemlerle farkındalık oluşturulmaya çalışılmaktadır. Biyoterörizm gibi çok özel konularda kamuoyunu bilgilendiren çalışmaların daha fazla geliştirilmesi sık sık dile getirilmektedir. Örneğin; Burdur Milletvekili Ramazan Kerim Özkan ve 22 milletvekilinin, Kırım Kongo Kanamalı Ateşi (KKKA) hastalığı ile mücadelede yaşanan sorunların araştırılarak alınması gereken önlemlerin belirlenmesi amacıyla Meclis araştırması açılmasına ilişkin önergesinde (TBMM, 2009, ss.406-407) KKKA Hastalığı ile mücadele süreci içinde İl Sağlık Müdürlüğü, İl Milli Eğitim Müdürlüğü, İl Müftülükleri, İl Tarım Müdürlükleri'nin ve İlgili Bakanlıkların ortaklaşa toplumun bilinçlendirilmesi, tedbirlerin alınması, yasal düzenlemeler yapılması ve (KKKA) Hastalığı ve kenelerden korunma yöntemlerine yönelik çalışma yapmaları kararına bağlanmıştır. Fakat ilgili Bakanlıkların arasında iletişim ve koordinasyon eksikliklerinin olduğu, düzenli ilaçlamaların ve bilinçlendirme çalışmalarının yetersiz kaldığına dair yazı belgelendirilmektedir. 2009'daki önerge sonrası 2014 yılında tekrar gündeme gelmiş ve 98. TBMM İçtüzüğü'nün 104. ve 105. maddeleri gereğince Meclis araştırılması açılmasını arz ve teklif edilmiş ve imzalar atılmıştır.

Biyoterörizmin geçmişinden bugüne doğru geldiğinde kullanılan malzemeler, üretimi, stoklanması, amacı, kullanımı ve etkisi ilerisi açısından gerçekleşecek olan saldırılara yönelik erken savunma sistemini etkin kılmakta ve yol göstermektedir. Yıllara göre kronolojik olarak sıralandığında biyolojik silah ajanlarının tarihte kullanımı çok eskiye dayanmaktadır. Asurlular tarafından düşmanlarının su kaynaklarını zehirlenmek amacıyla çavdar ve benzeri tahıllarda parazit olarak yaşayan bir mantar türünü kullanmışlardır. 1346'da Kırım şehrini kuşatan Tatar ordusu vebalı kişilerin cesetlerini kaleye fırlatmıştır. (Altun, 2022, s.131) 1754-1767 tarihleri arasında Fransız-İngiliz Kuvvetleri Kızılderililer savaşı esnasında çiçek hastalığına yakalanmış hastaların battaniyelerini ve mendillerini Kızılderililere vermişlerdir. I. Dünya Savaşı esnasında Almanya, müttefikleri tarafından istihdam edilecek hayvanlara Bacillus anthracis ve Burkholderia mallei ile enfekte etmiştir. 1932-1942 tarihleri arasında ve Çin'e karşı Y pestis bulaşmış pire kullanılmıştır. 1942-1943 yılları arasında Maryland (Detrick) kampında saldırı amaçlı Brucella ve Bacillus suşları ile biyolojik silah üretilmiş ve ardından ABD 1943 yılında Detrick kampını biyolojik savaş ve savunma adı altında bir merkeze çevirilmiştir. (Dalgıç vd., 2023, s.135) 1974-1981 yılları arasında Güneydoğu Asya'daki saldırılarda (Vietnam, Laos ve Kamboçya) trikotesenler kullanılmış ve yaklaşık 6500 civarı insan hayatını kaybetmiştir. (Tucker, 2000, ss.26-27) 1984 yılında Rajneesh tarikatı tarafından yapılan saldırıda Oregon'da bulunan bir restoranın

salata barlarında Salmonella türü bulunmuş ve 751 kişi etkilenmiştir. 1995 yılında Shinrikyo, Japonya'da aerosol şarbon saldırısında bulunmuştur. 2001 yılında ABD Posta Servisine Bacillus Ames türünü içeren mektuplar gelmiştir. 22 şarbon vakası gerçekleşmiştir. Gerçekleşen şarbon vakalarından 11 inhalasyon şarbonu vakası (bu vakalardan beşi ölüm ile sonuçlanmıştır.) ve 11 (yedi doğrulanmış ve dört şüpheli) kutanöz şarbon vakasıdır. (Öğütü, 2012, s.155) 2013-2019 yılları arasında ise, ABD Başkanı Obama'yla iki Senatöre risin bulaştırılmış mektupların gönderilmesidir ve 2019 ve sonrası Çin'de laboratuvarından sızdığı iddia edilen Covid-19'dir. Dünyada hala tartışması sürmektedir. Günümüzde ise, Covid 19'dan sonra 2024 yılında Maymun çiçeği (Mpox-Monkeypox) virüsü hızla yayılmaktadır. Covid-19 acaba biyolojik bir silah mı? veya Maymun Çiçeği Virüsü Yeni Bir Salgına Dönüşür mü? Gibi soruların ve düşüncelerin ardından medyaya ve sosyal medya platformlarına önemli bir rol düşmektedir. Özellikle de bilgi akışını sağlamada ve derinlik kazandırılması gereken bir husus olduğu söylenebilir.

3. Araştırma Yöntemi

- Literatür Taraması
- Durum Çalışmaları (Doküman incelemesi ve geçmişteki saldırı ve tehditlerden ders çıkarılması)
- Risk Analizi

4. Kavramsal Çerçeve

- Biyolojik Silah Ajanları
- Biyoterörizm
- Kamu Hazırlığı
- Uluslararası Güvenlik
- Hukuki Düzenlemeler

5. Kuramsal Çerçeve

5.1. Teorik Modeller

5.1.1. Karmaşık Sistem Teorisi

Biyolojik Silahların etkilerini anlamak için kullanılan teorik çerçevelerdir. Patojenlerin yayılma dinamiklerini ve toplumsal tepkileri inceleyerek, olası senaryoları öngörmeyi sağlar

4.1.2. Risk Analizi Modelleri

Risk analizi modelleri, tehditlerin olasılıklarını ve etkilerini değerlendirmektedir. Bu modeller, tehdit olasılığı, etkilerin değerlendirilmesi ve savunmasızlık derecelerinin değerlendirilmesidir.

5.1.3. Oyun Teorisi

Biyolojik silahların stratejik kullanımını ve devletler arasındaki etkileşimleri anlamada kullanılmaktadır. Özellikle, caydırıcı veya saldırı aracı olarak kullanılmasıdır.

5.1.4. Hastalık Yayılma Modelleri

Biyolojik ajanların yayılma dinamiklerini anlamak için kullanılır. Niceliksel olarak topluluktaki bireylerin enfekte olma, iyileşme veya ölüm süreçlerini temsil eder. Ayrıca, biyolojik saldırı sonrası hastalığın yayılma hızı ve etkileri de bu model ile tahmin edilebilir.

5.1.5. Sosyal Etki Modelleri

Toplulukların korku, panik ve sosyal davranışlar üzerindeki etkilerini değerlendirmektedir. Biyolojik saldırılara maruz kalan toplumların tepkileri, medya etkisi ve sosyal ağların rolü gibi faktörler sosyal etki modellerini analiz etmede önemlidir.

5.1.6. Çok Disiplinli Yaklaşımlar

Biyolojik silahların etkilerini anlamak için sosyoloji, psikoloji, biyoloji ve uluslararası ilişkiler gibi farklı disiplinlerin bir araya geldiği çok disiplinli yaklaşımlar da kullanılabilir. Bu yaklaşımlar sayesinde, biyolojik silahların hem fiziksel hem de sosyal boyutlarını kapsamlı bir şekilde değerlendirmeye olanak tanımaktadır.

5.2. Kriz Yönetimi Teorileri

Biyolojik saldırı durumunda kriz yönetimi süreçlerini içermektedir. Bu süreçler, Hazırlık ve Önleme, Müdahale içerisinde ağ yönetimi ve iletişim krizi dahildir. İyileşme ve değerlendirmedir.

6. Bulgular

- Hastalık Yayılması (büyük ölçekli salgınlar)
- Zehirlenme ve Ölüm /ciddi sağlık sorunları)
- Toplum Üzerindeki Etkileri (korku, panik ve sosyal düzenin bozulması)
- Kamu Sağlığı Sistemine Yük oluşturması (Hastanedeki kaynakların yetersizliği)

- Uluslararası Güvenlik (Güvenliği tehdit edilebilir olması, ülkeler arasında güvensizlik ve çatışma)

7. Sonuç

Biyolojik silah ajanlarının kullanımı, insanlık için ciddi tehditler barındırmaktadır. Bu tür silahların yayılması, yalnızca askeri çatışmalarda değil, aynı zamanda sivil nüfus üzerinde de oldukça yıkıcı etkilere yol açabilmektedir. Hatta uluslararası güvenlik açısından da ülkeler arasındaki güvensizliği de tetiklemektedir. Biyolojik ajanlar, mutasyona uğrayabilme yetkinliği ve düşük maliyetli üretim imkanları sayesinde, terörist gruplar ve devlet dışı aktörler tarafından kolayca temin edilebilmektedirler. Bunun yanı sıra, bu silahların sebep olduğu pandemik salgınlar, sağlık sistemleri üzerinde aşırı yük oluşturarak sosyal ve ekonomik çöktüşlere yol açabilmektedir. Biyolojik silahların kullanımı, uluslararası güvenliği tehdit eden karmaşık bir sorun oluşturmakta ve bu tehditin önlenmesi için küresel iş birliği ve etkin politikaların geliştirilmesi hayati önem taşımaktadır. Müdahale zamanında savunma sistemlerine ve kriz yönetimine çok büyük pay düşmektedir. Kuramsal çerçeveye göre şekillendiğinde daha niteliksel ve mantıksal hareket edilmektedir ve böylece sağlam bir zemine oturacaktır. Türkiye'deki biyoterörizme karşı savunma, hukuksal altyapı gibi durumlara yönelik olarak söylenebilecek çok fazla bir sonuca ulaşamamıştır. Hukuksal alanda da biyoterörizmle ilgili bir altyapının olmadığı, biyolojik ajan olarak sadece GDO konusunda bazı hukuki düzenlemeler yapıldığı tespit edilmiştir. Ulaşılan en önemli sonuç ise, Türkiye'de acilen biyoterörizmle ilgili hukuksal düzenlemeye ihtiyacı vardır sonucudur. Konuyla ilgili olarak ulaşılan bir başka önemli sonuç, biyolojik terör karşısında halkın ne yapacağını bilmediğidir. Bunun için halkın periyodik olarak bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Özellikle biyolojik silahların etkileri, biyoterörizmle mücadele, biyoterörizme karşı savunma ve siber güvenlik gibi konulardır. Son sonuç ise, biyolojik ajanları yasa dışı yöntemlerle temin eden, çoğaltan ve depolayan kişilerle ilgili çok ciddi yaptırımların yapılmasıdır.

Kaynakça

- Altun, A. (2022). Covid 19, biyolojik silahlar ve biyoterörizm, *International Academic Social Resources Journal*, 7(34), 129- 137. DOI: Number <http://dx.doi.org/10.29228/ASRJOURNAL.57435>
- Ataç, A.S. (2023). Uluslararası belgelerde ve Türk Ceza Kanunun’da biyolojik silah kavramı, *Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 867-906
- Çıtak, E. (2023). PKK’nın ormanlık alan sabotajları ve Türkiye’nin çevre terörizmiyle mücadele politikalarının değerlendirilmesi,
- Dalgıç, S. & Veyer, K. & Dumlupınar, R. & Barış, Ö. (2023). Biological Weapons and Biological Agents from Past to Present. In: Akpınar, A. (ed.), *Research on Mathematics and Science*. Özgür Publications. DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub81.c473>
- Gates Foundation, (2022). Bill Gates Announces \$168 Million to Develop Next-Generation Malaria Vaccine, Erişim tarihi: 28 Eylül 2022, <https://www.gatesfoundation.org/ideas/media-center/press-releases/2008/09/bill-gates-announces-168-million-to-develop-nextgeneration-malaria-vaccine>
- Klietmann, W. F. & Ruoff, K. L. (2001). Bioterrorism: Implications for the clinical microbiologist. *Clinical Microbiology Reviews*, 14(2), 364-381.
- Öğütlü, A. (2012). Şarbon, *Deneyisel ve Klinik Tıp Dergisi*, 29, 155-162
- Resmi Gazete, (2010). 5977 Sayılı Biyogüvenlik Kanunu, Tarih: 18.03.2010, Sayı: 27533 (<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/03/20100326-7.htm>)
- Resmi Gazete, (2020). 3033 Sayılı KBRN Tehlikelere Dair Görev Yönetmeliği, Tarih: 30.09.2020, Sayı: 31261 .<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/21.5.3033.pdf>
- Tucker, J. B. (2001). The “Yellow Rain” controversy: Lessons for arms control compliance, *The Nonproliferation Review*, 8, 25-42
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), (2009), Burdur Milletvekili Ramazan Kerim Özkan ve 22 milletvekilinin, Kırım Kongo Kanamalı Ateşi (KKKA) hastalığı ile mücadelede yaşanan sorunların araştırılarak alınması gereken önlemlerin belirlenmesi amacıyla Meclis araştırması açılmasına ilişkin önergesi, 10/428, 406-407.
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d23/c050/tbmm23050004.pdf>

Özgeçmiş

Semanur BİLGİÇ ÇİFTÇİ, lisans öğrenimini 2008-2013 yılları arasında Atılım Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünde tamamlamıştır. Lisans döneminde 2011-2013 yılları arasında 4 kitap bölüm yazarlığı yapmıştır. Bu kitap bölümleri, “Continental Shelf and Disputes between Turkey and Greece”, “The Final Point in Israel-Turkey Relations”, “Armenians and Cilicia” ve “Balkans-Turkey-EU Triangle”dır. 2014-2020 yılları arasında UNHCR ve SGDD’de kayıt bölümü, mülteci statüsüne karar verme ve yerleştirme bölümlerinde tercüman statüsünde aktif olarak çalışmıştır. Daha sonrasında SETA’ya geçerek IT Editorial bölümü içerisinde *Insight Turkey* Dergisi’nde 3 sayının yayınlanmasına katkı vermiştir. 2018-2022 yıllarında Atılım Üniversitesi’nde, Uluslararası İlişkiler (Suriye Krizi ve Sığınmacılar Sorunu: Önlemler ve Politikalar) konusunda Tezli Yüksek Lisans, daha sonra da Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi’nde, Uluslararası Güvenlik ve Terörizm (Salgın Hastalıklar ve Biyoterörizm: Karanlık Gelecek) konusunda ikinci Tezli Yüksek Lisansını yaparak lisanüstü öğrenimini tamamlamıştır. Biyoterörizm konusunda Türkiye’de tez yazan iki kişiden biridir ve bu alanda 4 özet bildirisi, 1 E-ISBN tam metni ve 6 sunusu ve 1 seminer konuşmacılığı vardır. Ocak 2021 tarihi itibarıyla Başkent Üniversitesi Göç Araştırmaları Merkezi’nde Uzman ve Başkent Üniversitesi KBRN Çalışma Grubu’nda Komisyon üyeliği yapmaktadır. 2024 yılı itibarıyla Kırıkkale Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler bölümünde doktora öğrencisidir. Kitle imha silahları, KBRN, biyoterörizm, biyolojik harp ajanları, salgın hastalıklar ve göç konularında araştırma ve çalışmalarını sürdürmektedir. İyi derecede İngilizce bilmektedir.

Dijital Sosyoloji ve Üç Düzeyli Tartışma Eksenini (Post-Endüstriyel Toplum, Yeni Kamu İşletmeciliği ve Neo-Liberal Devlet)

Soner Kavuncuoğlu

DR. (Bağımsız Araştırmacı)

<https://orcid.org/0000000166382257>

sonerrkavuncuoglu@gmail.com

Özet

Bu çalışma, “dijital sosyoloji” kavramını ortaya çıkararak ve şekillendiren tarihsel koşulları analiz etmekte ve kavramın tanımlayıcı unsurlarını üç-düzeyli ekseninde tartışmaya açmaktadır. “Dijital Sosyoloji” kavramı, 2000’li yılların sonunda ortaya çıkmasına rağmen kavramın ortaya çıkışını hazırlayan tarihsel koşullar 1970’li yıllara kadar geriye götürülebilir. 1970 – 2000 yılları arasındaki dönemin koşullarını üç-düzeyli bir şekilde analiz etmek mümkündür: 1) *Mikro-Düzey*: “Post-Endüstriyel Toplum” 2) *Mezo-Düzey*: “Yeni Kamu İşletmeciliği, 3) *Makro-Düzey*: “Neo-Liberal Devlet”. Bu çalışmada, her üç düzeyde de meydana gelen dönüşümler, her bir düzeye özgü üç olgu aracılığıyla somutlaştırılarak incelenmektedir:

Düzyeler	Düzyelere Özgü Olgular		
<u>Mikro</u> (Post-Endüstriyel Toplum)	Emeğin Örgütlenme Biçimi	İş Bölümü	Toplumsal İlişki Biçimleri
<u>Mezo</u> (Yeni Kamu İşletmeciliği)	Kamu Kurumlarının Örgütlenme Biçimi ve İlkeleri	Kamu Aktörleri ve Piyasa Aktörleri Arasındaki İlişkiler	Kamu Hizmetinin Gördürme / Gördürülme Usulleri
<u>Makro</u> (Neo-Liberal Devlet)	Devlet – Piyasa İlişkileri	Kamusallık ve Kamu Yararı	Yurttaşlık İlişkileri

Tablo.1: 1970 – 2000 Yılları (Üç-Düzeyli Analiz ve Düzyelere Özgü Olgular)

Anahtar Kelimeler: Dijital sosyoloji, post-endüstriyel toplum, yeni kamu işletmeciliği, neo-liberal devlet, üç-düzeyli analiz

Araştırmanın Konusu ve Problemi

Araştırmanın konusu, dijital sosyoloji kavramının ortaya çıkışını hazırlayan tarihsel koşulları analiz etmektir.

Araştırmanın temel problemi şudur: 1970 – 2000 yılları arasında meydana gelen dönüşümleri gösteren olgular tüm dünyaya “ortak reçete” olarak sunulmuştur. Bu “ortak reçetenin” transfer edildiği ülkelerde hedeflenen sonuçlara ulaşılmış mıdır? Hedeflenen sonuçlara ulaşılmamasının ya da ulaşamamasının temel sebepleri nelerdir?

Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmada, nitel araştırma yöntemleri kullanılmaktadır. Keşfedici bir araştırma türüne dayanan bu incelemede, yaygın bir biçimde literatür taraması ve değerlendirmesi yapılarak 1970 – 2000 yılları arasında ortaya çıkan gelişmeler tespit edilmektedir. Bu gelişmeler, üç-düzeyle analiz eksenine oturtulmakta ve gelişmeler arasında bağlantılar keşfedilmektedir. Keşfedilen bağlantılar, üç-düzeyle görülen tarihsel gelişmeleri belirli odak noktalarına toplamaktadır.

Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Bu araştırma, dört temel kavram üzerine temellenmektedir: Dijital sosyoloji, post-endüstriyel toplum, yeni kamu işletmeciliği ve neo-liberal devlet. 1970 – 2000 yılları arasında “dijital sosyoloji” kavramının ortaya çıkışını hazırlayan tarihsel koşullar üç temel kavram ekseninde ele alınmıştır: “Post-Endüstriyel Toplum”, “Yeni Kamu İşletmeciliği” ve “Neo-Liberal Devlet”. Bu kavramlar, araştırmanın *üç-düzeyle* olarak adlandırdığı tartışma eksenini oluşturmaktadır. Düzeyler mikro, mezo ve makro olmak üzere üçe ayrılmıştır. Mikro-düzeyle, post-endüstriyel toplumu; mezo-düzeyle yeni kamu işletmeciliğini ve makro-düzeyle ise neo-liberal devleti tanımlayan somut tarihsel olgular ile eşleştirilmiştir. Her bir düzeyle özgü tarihsel olgular saptanmıştır (Bkz. Tablo.1). Araştırmanın kuramsal çerçevesini, post-endüstriyel toplum, yeni kamu işletmeciliği ve neo-liberal devlet konusuna dair literatür oluşturmaktadır.

Bulgular / Beklenen Sonuçlar

Bu araştırmanın öngörülen ilk bulgusu, 1970 – 2000 yılları arasında görülen tarihsel gelişmeler çerçevesinde Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri kökenli tartışma eksenlerinin (post-endüstriyel toplum, yeni kamu işletmeciliği ve neo-liberal devlet) temel tanımlayıcı unsurları farklı ülkelere “reçete” olarak transfer edildiklerinde başkalaşıma uğramaktadırlar. Bu başkalaşım, post-endüstriyel toplumu, yeni kamu işletmeciliğini ve neo-liberal devleti tanımlayan unsurların farklı ülkelerin siyasi, idari, toplumsal, dini ve kültürel faktörleriyle karşılaştıkları zaman ortaya çıkan etkileşimden doğmaktadır.

Araştırmanın öngörülen ikinci bulgusu, post-endüstriyel toplumu, yeni kamu işletmeciliğini ve neo-liberal devleti tanımlayan unsurların ve ilkelerin, transfer edildikleri ülkelerde hedeflenen

amaçlara ulaşmasını engelleyen faktörlerin varlığıdır. Bu faktörler iktisadi, toplumsal, siyasi, dini ve kültürel olabilir.

Araştırma, 1970 – 2000’li yılları arasındaki dönemde post-endüstriyel toplumu, yeni kamu işletmeciliğini ve neo-liberal devleti tanımlayan unsurları göstermekte ve bu tanımlayıcı unsurların farklı ülkelere “ortak reçete” olarak transfer edildiklerinde yaşanan etkileşimlerin sonucuna / sonuçlarına dair ana bulgu ile son bulmaktadır.

Kaynakça

Arvon, H. (1969), *La Philosophie du Travail*, Presses Universitaires de France

Baudrillard, J. (2009), *Gösterge Ekonomi Politikası Hakkında Bir Eleştiri* (Çev. Oğuz Adanır & Ali Bilgin), Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Boltanski L. & Chiapello È. (2011), *Le Nouvel Esprit du Capitalisme*, Tel Gallimard.

Brown, W. (2021a), *Halkın Çözülüşü: Neoliberalizmin Sinsi Devrimi* (Çev. Barış Engin Aksoy), Metis Yayınları.

Brown, W. (2021b), *Neoliberalizmin Harabelerinde: Batı’da Antidemokratik Siyasetin Yükselişi*, (Çev. Bülent Doğan), Metis Yayınları.

Budd, J. W. (2021), *Çalışma Düşüncesi* (Çev. Fuat Man), Ayrıntı Yayınları.

Castel, R. (2017), *Ücretli Çalışmanın Tarihçesi: Sosyal Sorunun Dönüşümü*, (Çev. Işık Ergüden), İletişim Yayınları.

Chaney, D. (1999), *Yaşam Tarzları*, (Çev. İrem Kutluk), Dost Kitabevi Yayınları.

Crozier, M. (1999), *La Société Bloquée*, Seuil.

Cohen, D. (2006), *Trois Leçons sur la Société Post-Industrielle*, Seuil.

Dardot, P. & Laval, C. (2018), *Dünyanın Yeni Aklı: Neoliberal Toplum Üzerine Deneme* (Çev. Işık Ergüden), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Dardot, P. & Laval, C. (2018), *Müşterek: 21. Yüzyılda Devrim Üzerine Deneme*, (Çev. Emine Sarıkartal & Ferhat Taylan), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

Gorz, A. (1985), *Cennetin Yolları: Yaşanan Ekonomik Buhran Üzerine Tezler*, (Çev. Turhan Ilgaz), Afa Yayınları.

Gorz, A. (2007), *İktisadi Aklın Eleştirisi: Çalışmanın Dönüşümleri / Anlam Arayışı*, (Çev. Ilık Ergüden), Ayrıntı Yayınları.

Hall, S. & Jacques M. (1995), *Yeni Zamanlar: 1990’larda Politikanın Değişen Çehresi*, (Çev. Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları.

- Hood, C. & Dunleavy, P. (1994), "From Old Public Administration to New Public Management", *Public Money and Management*, Vol: 14, Issue: 3, 9-16.
- Hood, C. (1991), "A Public Management For All Seasons?" *Public Administration*, Vol: 69, Issue: 1, 3-19.
- Hood, C. (1995), "The 'New Public Management' in the 1980s: Variations on a Theme", *Accounting, Organizations and Society*, Vol: 20, Issue: 2-3, 93-109.
- Jameson, F. (2005), *Kültürel Dönemeç*, (Çev. Kemal İnal), Dost Kitabevi Yayınları.
- Kumar, K. (1999), *Sanayi Sonrası Toplumdan Post-Modern Topluma: Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları* (Çev. Mehmet Küçük), Dost Kitabevi Yayınları.
- Lash, S. & Urry, J. (1987), *The End of Organized Capitalism*, University of Wisconsin Press.
- Lupton, D. (2015), *Digital Sociology*, Routledge.
- Maffesoli, M. (1988), *Le Temps des Tribus: Le Déclin de l'Individualisme dans les Sociétés de Masses*, Meridiens Klincksieck.
- Maffesoli, M. (2006), *Du Nomadisme: Vagabondes Initiatives*, La Table Ronde.
- Maffesoli, M. (2008), *Après la Modernité?* CNRS Éditions.
- Marazzi, C. (2014), *Sermayenin Komünizmi: Finansallaşma, Biyopolitik Emek ve Küresel Kriz*, (Çev. Durdu Kundakçı), Otonom Yayınları.
- Mazzucato, M. (2019), *Her Şeyin Değeri: Küresel Ekonomide Üretenler ve El Koyanlar* (Çev. Esin Soğancılar), Koç Üniversitesi Yayınları.
- Mazzucato, M. (2021), *Girişimci Devlet: Kamu Sektörü – Özel Sektör Karşılıklı Masalının Çürütülmesi*, (Çev. Esin Soğancılar), Koç Üniversitesi Yayınları.
- Méda, D. (2004), *Emek: Kaybolma Yolunda Bir Değer mi?* (Çev. Işık Ergüden), İletişim Yayınları.
- Orton-Johnson, K. & Prior, N. (Ed.) (2013), *Digital Sociology: Critical Perspectives*, Palgrave Macmillan.
- Painter, M. & Peters B. G. (Ed.), (2010), *Traditions and Public Administration*, Palgrave Macmillan.
- Peksan, S. (2021), *Çalışmanın Evrimi ve İşin Sonu*, İmge Kitabevi Yayınları.
- Ritzer, G. (2016a), *Toplumun McDonaldlaştırılması*, (Çev. Akın Emre Pilgir), Ayrıntı Yayınları.
- Ritzer, G. (2016b), *Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek*, (Çev. Funda Payzın), Ayrıntı Yayınları.

- Sennett, R. (2018), *Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri* (Çev. Barış Yıldırım), Ayrıntı Yayınları.
- Standing, G. (2020), *Prekarya: Yeni Tehlikeli Sınıf*, (Çev. Ergin Bulut), İletişim Yayınları.
- Touraine, A. (1969), *La Société Post-Industrielle: Naissance d'une Société*, Éditions Denoël.
- Touraine, A. (2018a), *Modernliğin Eleştirisi*, (Çev. Hülya Tufan), Yapı Kredi Yayınları.
- Touraine, A. (2018b), *Toplumların Sonu* (Çev. Olcay Kunal), Yapı Kredi Yayınları.
- Urry, J. (2018), *Mekânları Tüketmek* (Çev. Rahmi G. Ögdül), Ayrıntı Yayınları.
- Vercellone, C. (2015), *Bilişsel Kapitalizm: Post-Fordist Dönemde Bilgi ve Finans* (Çev. Durdu Kundakçı), Otonom Yayınları.

Geleceğin İstihdam Gereksinimlerine Uyumlu Nitelikli İşgücü İhtiyacı ve Beceri Geliştirme

Prof. Dr. Şenay Gökbayrak

Ankara Üniversitesi

Siyasal Bilgiler Fakültesi

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

senay.gokbayrak@politics.ankara.edu.tr

Dr. Öğretim Üyesi Yusuf Can Çalışır

Ankara Üniversitesi

Ayaş Meslek Yüksekokulu

Sosyal Güvenlik Programı

ccalisir@ankara.edu.tr

Özet

Sürdürülebilir dijital dönüşüm süreci, çalışma ilişkileri ve toplumsal yaşamda önemli değişimleri ortaya çıkarmaktadır. Bu dönüşüm sürecinde ekonomilerin yenilik potansiyeli ile hem bu yeniliği yaratıp hem de uygulamaya aktaracak nitelikteki işgücü kilit öneme sahip bulunmaktadır. Türkiye’de küresel piyasalarda rekabet edilebilirlikte ağırlıklı tercih geleneksel olarak işgücü maliyetlerini düşük tutarak rekabet etme stratejisi olmuştur. Benimsenen bu strateji, yeniliği yaratacak nitelikli işgücünden daha çok; var olan yeniliği üretim süreçlerine uygulayacak ara eleman niteliğindeki işgücüne olan ihtiyacı ön plana çıkarmıştır. Sürdürülebilir dijital dönüşüm kapsamında önümüzdeki yıllarda da ihracat kapasitesi ve istihdama katkısı doğrultusunda öncelikli sektörler olan otomotiv ve yan sanayi, kimya, enerji gibi sektörlerde gerçekleşecek dönüşümün gerektirdiği becerilere sahip gri yakalı olarak nitelendirilen işgücüne ihtiyacının artması beklenmektedir. Bu doğrultuda, Türkiye’de işgücü piyasasının kronik sorunlardan biri olan nitelikli ara eleman ihtiyacının karşılanmasına yönelik geliştirilecek bir beceri geliştirme modeline gereksinim ön plana çıkmaktadır. Bu çalışmada, nitelikli işgücü ihtiyacı ve beceri eksikliğini belirleyen değişkenler ışığında sürdürülebilir dijital dönüşüm sürecinde Türkiye’de ortaya çıkacak nitelikli işgücü ihtiyacı ve bu ihtiyaca uygun beceri geliştirme model yapısının işlevselliğinin analizi amaçlanmaktadır.

Nitelikli işgücü ihtiyacını belirleyen değişkenlere yönelik literatür değerlendirildiğinde, nitelikli işgücü ihtiyacını belirleyen değişkenleri makro ve mikro değişkenler olarak ikiye ayırmak olanaklıdır. Nitelikli işgücünü ihtiyacını belirleyen makro değişkenler, ülkelerin makroekonomik ve demografik özelliklerine ilişkin olarak ortaya çıkmaktadır. İşletmeler düzeyinde nitelikli işgücü ihtiyacını belirleyen mikro değişkenler ise, işletmelerin üretim

süreçlerine ve kurumsallaşma düzeylerine ilişkin olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitelikli işgücü arz ve talebi arasındaki dengesizlik sonucu nitelikli işgücüne olan talep arzı aştığında meydana gelen durum ise beceri eksikliği olarak tanımlanmaktadır. Teknolojik yenilik süreçleri, yüksek nitelikli işgücü talebini artırmaya devam ettiği sürece, beceri eksikliklerini hedef alan politikaların önemi artmaktadır. Beceri eksikliğine yönelik politikaların oluşturulmasında sadece yeniliği üretecek yüksek eğitilmiş işgücüne olan talebin değil; teknolojik yenilikleri üretim süreçlerine aktarabilecek nitelikli teknisyenlere olan talebin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu bağlamda teknisyenler üretim süreçlerinde yenilikçi uygulamaları ilerletme ve/veya keşfetme konusunda özellikle de küçük ölçekli firmalar düzeyinde çok daha önemli bir pozisyonda yer almaktadırlar.

Türkiye’de planlı kalkınma anlayışına geçilen 1960’lı yıllardan itibaren dönemler itibariyle ekonomik kalkınma stratejileri farklılaşsa bile küresel rekabet edilebilirlikte temel tercih ağırlıklı olarak işgücü maliyetlerini düşük tutarak rekabet etmek olmuştur. Bu tercihin sonucunda Türkiye’de üretim süreçlerine ilişkin yenilik ekosistemi ortaya çıkamamıştır. Hali hazırdaki üretim süreçleri yenilik yaratmaya yönelik olmaktan çok var olan yeniliğin uygulanmasına dayalı olduğu için işgücü piyasalarında bu uygulamayı gerçekleştirebilecek ara eleman niteliğindeki işgücüne olan ihtiyaç ön plana çıkmaktadır. Sürdürülebilir dijital dönüşüm kapsamında önümüzdeki yıllarda gri yakalı işgücüne ihtiyacın artacağı açıktır. Sürdürülebilir dijital dönüşüm kapsamında ülke gerçekliklerine uygun ortaya çıkacak bir beceri geliştirme modeli, ekonomik ve sosyal refahın artışı açısından kritik öneme sahip bulunmaktadır. Ekonomik açıdan, sürdürülebilir dijital dönüşüm sürecinde ortaya çıkacak yeni nitelik/becerilere uygun bir model yapılanmanın geliştirilmesiyle, bu dönüşümden öncelikli olarak etkilenecek kilit sektörlerin ihtiyaç duyduğu nitelikli işgücününün yetişmesine katkı sağlanacaktır. Bu katkı ihracat kapasitesi yüksek olan sektörlerin küresel piyasalarda rekabet edebilirliğinin artmasına neden olarak ekonomik büyümeyi artıracak; nitelikli işgücününün uygun istihdam koşullarının sağlanmasıyla işsizlik, eksik istihdam; kayıt dışı gibi istihdam sorunlarının azalmasına da neden olacaktır. Uygun bir beceri geliştirme modeliyle eğitilmiş genç işsizliği, güvencesiz istihdam, yoksullaşma ve gelir dağılımı adaletin bozulmasından kaynaklı toplumsal barış ve huzuru tehdit eden önemli bir sorunun çözümüne de katkı sağlanacaktır.

Bu kapsamda çalışmada öncelikle dijital dönüşüm sürecinde artan nitelikli işgücü ihtiyacı ve beceri eksikliğini belirleyen değişkenler değerlendirilecektir. İlerleyen bölümde ise Türkiye’de işgücü piyasasının kronik sorunlarından biri olan nitelikli ara eleman ihtiyacı ve beceri eksikliği sorunu dijitalleşme süreci bağlamında ele alınacaktır. Çalışmanın son kısmında ise, dijitalleşme sürecinde ortaya çıkacak beceri eksikliklerini karşılayacak örnek bir beceri geliştirme modelinin

potansiyel kazanımları analiz edilerek bu doğrultuda geliştirilecek sosyal politikaların nasıl bir bakış açısıyla ele alınması gereği tartışılacaktır.

Toplum 5.0 ve Algoritmaların Sosyolojisi: Hesaplanabilirlikten Sosyal Nicelleştirmeye Günlük Yaşamın Dönüşümü

Tolga Tellan

Sosyolog - Ankara İl Sağlık Müdürlüğü

<https://orcid.org/0000-0002-3697-7943>

ttellan@gmail.com

Özet

Toplum içerisinde yaşayan bireyin ilişkilerinin çözümlenmesi ve cinsiyet, sınıf, grup, kültür gibi toplumsal aidiyetlerinin rasyonel boyutta değerlendirilebilmesi için on dokuzuncu yüzyılda geliştirilen sosyoloji bilimi, çağımızda, gelişen teknolojiler sayesinde şekillenen veri temelli ve ağ tarzı yaşamın sonuçlarını açıklamayı kendine konu edinmektedir. Sosyoloji toplumsal saiklerin günümüzde kişiselleştirilmiş eylemlere dayalı halen gelmiş yapısını, şirketlerin dijitalleşme süreçleri ile algoritmik tasarımları üzerinden sorgularken; insan-makine etkileşiminin kendi literatüründe (bireyin günlük yaşamının toplum nezdindeki sonuçlarına odaklanan çalışmalarda) yol açtığı tartışmaları da derinleştirmeye ve çeşitlendirmeye çalışmaktadır. Teknolojinin günlük yaşam için tehdit değil bir yardımcı olarak görülmesi gerektiğini savunan yakın dönem politik aktörler, sanal ortamlardaki içerikleri enformasyon ağları üzerinden birleştirerek katma değer artışı sağlamaya çalışan bir toplum hedefine yönelmişler; büyük veri, nesnelerin interneti, robotik teknolojiler ve yapay zeka aracılığıyla da insan yapabilirliklerinin ötesine geçen (verinin elde edilmesi ve analizi sürecinde insan zekasının sınırlılıklarını aşan) bir eylem sahasını ‘Toplum 5.0’ kavramı üzerinden tanımlamışlardır. Toplum 5.0’da temel amaç sanal dünya ile gerçek dünyanın bir arada işler hale getirilmesidir. Bunun gerçekleşmesi için ise teknolojik gelişimin etik, hukuki ve sosyal sonuçları incelenerek, yeni teknolojilere karşı oluşan fiziksel ve bilişsel dirençliliğin endüstri, üniversiteler ve hükümetler tarafından sağlanacak teşviklerle en düşük seviyeye indirilmesi gerekmektedir. Toplum 5.0’in özünün insan yaşam kalitesi olması, teknolojileri kullanma becerilerinin irdelenmesini zorunlu kılmakta; odak noktası sistematikleştirme ve mekanikleşme olan yeni günlük yaşam biçimi, algoritmalar bağlamında tartışmaya açılmaktadır. Belli bir amaca yönelik olarak geliştirilen ve sıralı aşamalardan oluşan sistematik problem yönetimi şeklinde özetleyebileceğimiz algoritmalar, bilişim sektörü girişimcileri ve yazılım mühendisleri tarafından belirlenmiş problemlere kodlar ve yollar geliştirip uygun çözümler üretmenin ötesinde, sayısal teknolojilerin dahil olmasıyla yeniden şekillenen gündelik yaşam sosyolojisini de kuşatmaktadır. Bireylerin ve kurumların pratiklerine eklenen algoritmalar, çalışma yaşamını sürdürme, alışveriş, eğitim, eğlenme, arkadaşlık, aşk ve cinsellik gibi neredeyse tüm sosyalleşme süreçlerini dijital düzleme taşımaktadır. Bu durum ise ‘algoritmaların

sosyolojisi' başlığı altında, dijital dünyada nelerin, ne zaman, nasıl ve kimlerce tasarlanacağı, gerçekleştirileceği, geliştirileceği ve sonlandırılacağı sorularına yanıt arayan bir sosyal bilimler alt disiplininin şekillenmesine neden olmuştur. Algoritmalar sahipleri konumundaki global platform şirketlerinin çıkarları doğrultusunda veri toplama, depolama, işleme ve satma faaliyetlerinin gerçekleşmesini sağlarken; piyasaya dahil olmak isteyen diğer şirketlerin aleyhine işleyen bir süreci de başlatmaktadırlar. Bu kapsamda, çalışmada toplumsal ilişkilerde son çeyrek yüzyıllık zaman dilimi içerisinde yaşanan dönüşümün dijital kaynaklarının sorgulanması amaçlanmaktadır. Dijital gelişmelerin doğasının ve sosyolojik sonuçlarının incelenmesinin günlük yaşam pratiklerinin kapitalizmden özerkleştirilmesi yönündeki en önemli girişimlerden biri olduğu unutulmamalıdır.

Anahtar Kelimeler: Günlük yaşam sosyolojisi, veri, toplum, algoritmalar, sosyal nicelleştirme

Araştırma Konusu ve Problemi

Ardımızda bıraktığımız yirminci yüzyıl dünyasına yakından baktığımızda, ekonomik ilişkilerin baskın formu olan fordist üretim/taylorist yönetim sürecinin politik bakımdan bağımsızlıkçı ulus-devletleşme dinamikleriyle uyum gösterdiğini ve modernizm ideolojisinin sosyal gelişmeci, kurumsallaşmacı ancak farklılıklara karşı statükocu yorumunun dünya ölçeğinde toplumsal ilişkileri şekillendirdiğini gözlemlemekteyiz. Üretimin büyüyen piyasa talepleri doğrultusunda planlanmasının ve sistematik, ölçülebilir, kontrol edilebilir şekilde gerçekleştirilmesinin etkisi günlük yaşam pratikleri üzerinde belirginleşirken; yüzyıllık zaman diliminde farklı kapitalist pazarlardaki üreticilerin ve tüketicilerin benzeşmeye, yöndeşmeye hatta tektipleşmeye başladığı görülmüştür. Kapitalizmin yaşam biçimi olarak şekillenmeye başladığı on dokuzuncu yüzyıl boyunca rasyonel kararlar verdiği, öznel çıkarları doğrultusunda hareket ettiği düşünülen ekonomik insan formu (homo economicus), yirminci yüzyılda yavaş yavaş geri plana düşmüş ve toplum –daha da doğrusu kitle, kalabalıklar– içerisindeki insan anlayışının hakim olmaya başladığı görülmüştür. Yaklaşımın dönüşmesindeki temel sebep, dünya genelinde insan eylemlerinin ve gündelik yaşam faaliyetlerinin benzeşmesine bağlı olarak sayılabilir, kayıtlanabilir, neden-sonuç ile sosyolojik bağlamda ilişkilendirilebilir davranışların açığa çıkmasıdır. Yirminci yüzyılın ilk çeyreği imparatorlukların yıkılıp ulus-devletlerin ortaya çıktığı, sınıflar arası çatışma ve gerilimlerin yaşandığı, politik devrimlerin şekillendiği ve dünya ölçeğine yayılmış bir savaşın yaşandığı dönem olduğu kadar, yeni teknolojilerin, yeni mekânsal/metropolitan ilişkilerinin ve gelişime duyulan yeni bir inancın dönemi olmuştur: “19. yüzyıl sonlarındaki ekonomik bunalımı izleyen yirmi yıl küreselleşmenin ilk büyük çağıydı; dünya ekonomisi aynen Keynes’in öngördüğü gibi gerçek anlamda bütünleşmekteydi. Tam da bu

sebeple, Birinci Dünya Savaşı sırasındaki ve sonrasındaki çöküşün çapını ve iki dünya savaşı arası dönemde ekonomilerin daralma hızını değerlendirmek bizim için bugün bile zordur. Pasaportlar ortaya çıktı; altın standardı geri geldi; para birimleri çöktü; ticaret geriledi” (Judt, 2013:43).

Yirminci yüzyıl insanını kendi geçmişinden ayıran bir diğer önemli unsur ise ailedeki ve sosyal ilişkilerdeki dönüşüm olmuştur. Piyasa gereksinimleri doğrultusunda geniş akrabalık ağından soyutlanmış çekirdek ailenin ortaya çıkması, karşılıklı hak ve yükümlülüklerin belirlendiği yeni bir mikro hukuk düzeninin şekillendirilmesine neden olmuş; yaşam mekanlarının ölçeği sınırlandırılmıştır. Kapitalizmin birey psikolojisi düzlemine taşınmasıyla birlikte, yüzyılların birikimi üzerine inşa edilen iktidar alanı olarak ‘aile’ çözülmeye başlamış; kültür endüstrilerince üretilen içerikler ve kamusal alandaki ilişkiler kişilerarası iletişimin yerini doldurma eğilimini sergilemiştir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde insanlar arası ilişkilerin yeni tarzının, ekonomik kalkınma ve politik kontrol rejimi ile büyük bir uyum gösterdiği görülmektedir. Gerek kapitalist iş dünyasındaki çalışma ilişkilerinin neden olduğu gerekse Soğuk Savaş ideolojisinin kutuplaştırdığı ülkeler arasındaki rekabetin biçimlendirdiği psikolojik gerilimler, ‘kamuda birey olma’ ile aşılmaya çalışılmıştır: “Boşanma, nikahsız yaşama, evlilik dışı çocuk doğurma (daha çok sadece annenin olduğu aileler) nasıl cinsiyetler arası ilişkide bir krizi gösteriyor idiyse, özgül ve olağanüstü güçlü bir gençlik kültürünün yükselişi de, kuşaklar arasındaki ilişkide derin bir değişikliği gösteriyordu” (Hobsbawm, 1996:376). Özellikle yirminci yüzyılın son çeyreğinden itibaren, bireyler daha atomize, daha kendine dayatılmış yapay eksiklikler altında ezilen ve daha kendi geçmişinden uzaklaşmış sahte kimliklerin tahakkümünde bir hâl kazanmıştır: Postmodern kültür olarak adlandırılan bu yeni gündelik yaşam formu ve toplumsal ilişkiler düzeni, ideolojik kalıpların yerini tüketim pratiklerinin doldurduğu bir sosyal hareketlilik çerçevesini bizlere sunmaktadır. Postmodern kültürün olağan olarak nitelediği yeni insan davranışları, kendi odaklılık, bencillik, kullan-at esaslı anlık ilişkiler ve çıkar esaslı sahte duygulardır. Küresel ölçeğe taşınan insan davranışlarının yeni ortak paydası tüketimcilik (*consumerism*) olmuştur.

Toplumsal örgütlenmenin üretim dinamiklerinden tüketim pratiklerine doğru evrilmesi, mal ve hizmetlere erişimi kolaylaştıracak, satın alma eylemini hızlandıracak ve emtia arayışını çeşitlendirecek –ki bu salt alınabilir ürün olarak değil kullanılabilir insan olarak da düşünülmelidir– yeni iletişim ve bilişim teknolojileri geliştirilmesini zorunlu kılmıştır. Geliştirilen teknolojiler eşzamanlı olarak iş otomasyonunda ve nihai tüketim sürecinde kullanılmaya başlamış; alınan geribildirimler ise en kısa sürede yeni bir teknoloji geliştirilmesinde kullanılmıştır. Döngünün işlerliğinde en önemli parça ise algoritmalarıdır. “Algoritmalar, bilgisayarlara nelerin yapılmasını söyleyen talimatlar dizisidir ve bu talimatlar dizisini

tasarlayabilmek için öncelikle bilgisayarların anlayabileceği bir dilde (Java, Python vb.) yazılması gereklidir... Sonlu sayıda algoritmik adımdan oluşan programlar, çözüme ulaşana kadar hataları bulunup düzeltilerek yazılımcılar tarafından yapılandırılır. Doğru çözüme ulaşan algoritma bir kere kurulduktan sonra bilgisayar, talimatları çok hızlı bir şekilde sonsuz sayıda tekrarlayabilmektedir. Ayrıca, bir algoritma başka algoritmalar ile birleşerek başka bir algoritmaya dönüşebilir veya diğer algoritmaların sonuçlarını kullanarak başka algoritmaların girdisini oluşturabilir” (Kapır, 2022: 109). Yirmibirinci yüzyılda yazılım teknolojisinde bu tarz bir gelişim arayışının nedeni, dijital teknolojilerin insanların yaşamlarına ve organizasyonların işleyişlerine benzeri görülmemiş bir şekilde girme talebinden kaynaklanmaktadır. 2000’li yıllarda akıllı telefonların hızla yaygınlaşması ve internet üzerinden bağlantılandırılmış uygulamalarla çeşitlenmesi, bu cihazların çalışma yaşamında, eğlence ortamlarında ve sosyalleşme süreçlerinde baskın (dominant) teknoloji olarak kullanılmasını olağanlaştırmıştır. Teknolojik materyaller ile bu donanımları işler kılan uygulamalar üzerinden yeni bir toplum (heterojen kültür, kodlanabilir insan ilişkileri, sayısallaştırılabilir kurumlar ve uygulamalar demeti) inşa etme yaklaşımı son yıllarda hakim paradigma haline gelmiştir. Algoritmaların günlük yaşamımızda bu düzeyde yaygınlaşmasının bir diğer nedeni ise dijitalleşen topluma gömülü makinelerin ve yapay zeka teknolojilerin nitel değişimidir. Bilgisayarların tarihsel olaylardan oluşan veri setlerinden anlamlı örüntüleri belirlemesini ve çıkarmasını sağlayan yapay öğrenme algoritmalarının geliştirilmesi ve endüstriyel olarak uygulanması önemli bir dönüm noktası olmuştur. Veri miktarının artışı yapay öğrenmeyi kolaylaştırmış; algoritmalar yeni sorunlara çözüm olacak yeni algoritmaları kendileri tasarlama imkanına kavuşmuş; sosyo-kültürel görevlerin otomasyonu olanaklı hale gelmiştir. Tüm bu gelişmeler temelde bir soruya yanıt arayışını da beraberinde getirmektedir: *“Teknolojiler (dar anlamında tarihin belli bir anında ürettiğimiz araçlar, makineler, donanım ve yazılım parkı vd.) günlük yaşamlarımızı kolaylaştırdıkları ölçüde yaşamlarımızı işgal edip, kontrol altına mı almaktadırlar?”*. Ki bu sorudaki ‘...’ [dört noktalı boşluk] son yarım yüzyıla değin *‘hükümdarın çıkarları doğrultusunda’, ‘devletin güvenlik isteği kapsamında’, ‘sermaye adına’, ‘çokuluslu şirketlerin büyüme ve tekelleşme gereksinimleri bağlamında’* gibi ifadelerle doldurulabilirken; günümüzde bu boşluğa *‘algoritmalarının kendilerini geliştirme gereksinimleri kapsamında yapay zeka tarafından’* ifadesinin de alternatif olarak tartışmaya açıldığı görülmektedir. Bu bağlamda, çalışmada, teknoloji temelli toplumsal gelişim teorilerinden ikisinin karşılaştırmalı olarak analiz edilmesi ve modellerdeki geçerlilik, eksiklik ve yanlışlıkların anlamlandırılması amaçlanmıştır.

Araştırma Yöntemi

Sosyal bilimler araştırmalarında pek çok farklı yöntem kullanılmakla birlikte kuram tartışması yapan çalışmalara da zaman zaman rastlanılmaktadır. Bu tarz çalışmalarda izlenen yöntemler (felsefi, epistemolojik ya da ontolojik) irdelenen kuramların nasıl inşa edildiklerinin ve hangi gerekçelere dayalı geçerliliklere sahip olduklarının zamansal/tarihsel, mekânsal/coğrafi, kurumsal ve pratik betimlenmesidir. Bu bağlamda kuram tartışması, hem bir kuramın kendi içinde hem de çatışan/rekabet eden kuramlar arasında karşılaştırmalı olarak analiz edilmesi şeklinde görülebilecektir. Bu çalışmada, karşılaştırması yapılan ‘*Toplum 5.0*’ ve ‘*algoritmaların sosyolojisi*’ teorileri, temelde dijital teknolojiler, mobilite, internet ve ağ temelli örgütlenmelerin hâkim olduğu yirmi birinci yüzyıl dünyasında insanlar arası ilişkilerin toplumsal ölçekte açıklanmasını amaçlayan iki farklı önermeler setidir. ‘Toplum 5.0’ın Japonya hükümeti desteğinde, şirketler ve kamusal aktörler tarafından inşa edilmesi önerilen bir gündelik yaşam ilişkileri çözümlemesi olması; buna karşılık ‘algoritmaların sosyolojisi’nin Bourdieu’nun habitusçu dünya görüşünü dijital medya alanına taşıyan ve güncelleyen Milano Üniversitesi akademisyenlerinden İtalyan sosyolog Massimo Airoidi’nin eleştirel bir değerlendirmesi olması, karşılaştırılmazlıkları iddiasının aksine ana akım (*mainstream*) içerisinde tartışmaları açığa çıkarması bakımından seçimin isabetliliğini ortaya koymaktadır. Postmodernizmin ve post-Truth gerçekçiliğinin (!) etkisine maruz bırakılmış olan yirmibirinci yüzyıl sosyoloji bilimi açısından teorik önermelerin sunduğu açıklamalar, gündelik yaşamın farklı ifadeleri olup; her bir kuramsal model kendi içinde standart bir varsayımlar dizgesi olduğundan ve ölçülüp diğer model ile karşılaştırılacak nesnel bir gerçeklik olmadığından hareketle -söylemsel bağlamda- metinler içerisinden yalnızca ‘bir’ metindir. Metin, anlatının dille biçimlendirilmiş gerçeğidir ki, bu gerçek yaşamsal gerçekliğin sadece olası yorumlarından biridir. Yani sonsuz teorik model ve gerçeğin sonsuz yorumlarından biri seçtiğimiz, kabul ettiğimiz ‘olası kuram’ olabilecektir (Erdoğan, 1998). Post-truth, postmodernizmin teorilere getirdiği bu ‘olası gerçeği açıklayıcılığı’ bir adım daha öteye taşıyarak, ‘bugün olmazsa yarın ya da daha ileride de yaşamın gerçekliği ile örtüşebilir’ evresine taşımakta ve sosyal bilimlerin olgularının gerçek ile olan bağımlı bütünüyle koparmaktadır. Bu bağlamda çalışmada, dijital teknolojilerle birlikte dönüşen gündelik yaşamı açıklamada kullanılan iki farklı önermeler dizgesi tartışmaya açılmaktadır.

Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Sosyal olguların inceleme konusu edinildiği akademik bir araştırmada, üzerinde hassasiyetle durulması gereken konuların başında kavramsal tanımlama-kuramsal çerçeve ilişkisi gelmektedir. Kuramsal çerçeve, soruna yaklaşım tarzımızı, bulguları yorumlama ile tartışma biçimimizi ve

çalışmanın kim(ler)in çıkarına hizmet ettiğini ortaya koyan araştırma kesitidir. Akademik araştırmalarda bulguların ortaya çıkardığı sonuçlar esasen araştırmanın kuramsal varsayımlarını sınamakta; varsayımların geçerli olduğunu, revize edilmesi gerektiğini ya da terk edilmesinin kaçınılmazlığını bizlere göstermektedir. Kuramsal çerçeve akademik araştırmanın niteliğine göre başlı başına ayrı bir bölüm olarak sunulabileceği gibi, her bölüm içerisinde konuyu nasıl algıladığımızı ve kavradığımızı açıklayarak da ortaya konulabilir (Erdoğan, 1998). Örtük yani araştırmanın geneline yayılmış bir kuramsal çerçeve ise, bir sosyal bilimler araştırmasında kavramların seçimi ve kavram içeriklerinin anlamlandırılması üzerinden okunabilecektir. Örneğin bu araştırmadaki teorik tartışmanın odağını oluşturan ‘*Toplum 5.0*’ ile ‘*algoritmaların sosyolojisi*’ kavramları özünde iki farklı teorik yaklaşıma, iki farklı çözüm önerisine ve iki farklı sosyolojik modele işaret etmektedir.

‘Toplum 5.0’ kavramı temelde bir ekonomik örgütlenme biçiminin günlük yaşama global düzeyde taşınması ve toplumlara nüfuz etmesi girişimidir. “Toplum 5.0 ile dijital dönüşümün toplumsal açıdan etkilerini çok farklı açılardan değerlendirip, insan ve teknoloji arasında en etkili ve verimli yapıları tasarlayarak ‘süper akıllı toplum modeli’ kurulması hedeflenmektedir” (Yılmaz Yalçiner, 2022, s. 21). Ulaşılmak istenilen hedefin unsurlarına yakından baktığımızda, dijital dönüşüm süreci, insan-teknoloji ilişkisi odaklı gündelik yaşam tasarımı ve ‘süper akıllı toplum’ olarak nitelenen yeni bir evre görülmektedir. Bu bağlamda unsurların analizi, teorik tartışmamıza dahil edilebilecektir.

İlk olarak Ocak 2016’da Japonya Bilim, Teknoloji ve İnovasyon Konseyi’nde ifade edilen ‘Toplum 5.0’ kavramına Japonya hükümeti ‘Beşinci Bilim ve Teknoloji Temel Planı’nda yer verilmiş ve 2017 yılında Hannover CEBIT-Bilişim Fuarı’nda Başbakan Shinzo Abe’nin kavramın önemine yaptığı vurgu sonrasında uluslararası kamuoyu nezdinde bilinirlik kazanmıştır. Toplum 5.0’ın üzerine inşa edildiği dijital dönüşüm süreci, temelde Endüstri 4.0 stratejisinin dar ve geniş operasyonel süreçleri ile teknolojik gelişmelerine dayanmaktadır. Endüstri 4.0’ın geniş bağlamdaki operasyonel süreçleri ‘*hız*’ (her yeni teknolojik gelişmenin bir sonraki gelişmeye zemin hazırlarken değişimin doğrusal değil üssel gerçekleşmesi), ‘*genişlik*’ (teknolojik gelişmelerin üretim alanlarının ve iş dünyasının ötesinde toplumsal ve bireysel yaşam koşullarında etkiler doğurması) ve ‘*sistemsellik*’ (teknolojik gelişmelere bağlı olarak şirketlerin sistemlerindeki değişimlerin sektörlere, ulusal piyasa aktörlerine ve uluslararası ekonomilere taşınması) iken; dar bağlamdaki operasyonel süreçleri ‘*karar sürecinde ademî merkezilik*’ (teknolojik gelişmelerin otonomluğu mümkün kılmasıyla siber-fiziksel sistemlerin kendi kararlarını alabilmeleri yani yatay ve dikey hiyerarşiden bağımsızlaşan özerk yönetim), ‘*modülerlik*’ (gerek mikro-bireysel kullanım düzeyinde gerekse makro-akıllı şehirler düzeyinde teknolojik adaptasyonun sağlanması)

ve '**gerçek zamanlılık**' (sistemin temelinde yer alan verinin toplanması ve analizi konusunda güncel teknolojik yeteneklere sahip olunması ve türetilmiş analizleri hemen sunma imkanının bulunması)'dır. Endüstri 4.0'ı şekillendiren temel teknolojik gelişmeler ise '**nesnelerin interneti**' (fiziksel nesnelerin akıllı sensörler ve yatay-dikey-uçtan uca entegrasyon ile birbirleriyle ve internet sayesinde daha büyük sistemlerle bağlantılı olduğu ağ hâli), '**büyük veri**' (gerek farklı kaynaklardan toplanan verinin oluşturduğu küme/yığın gerekse bu yığının anlamlı ve işlenebilir hâle dönüştürülmesi süreci), '**bulut bilişim**' (yapılandırılabilir bilişim kaynaklarından ortak bir veri havuzuna, uygun koşullarda ve isteğe bağlı olarak, zaman ve mekan kısıtlaması olmaksızın erişim imkanı), '**siber fiziksel sistemler**' (dünya gerçekliği ile siber alanın internet üzerinden birleştirilmesi sonucunda gerçek zamanlı kararlar almaya yönelik, çoklu senaryo alternatiflerinde ele alınan bir sistemi modellemek için istatistiksel verileri, dijital analizleri ve fiziksel sistemlerden çıkarılan gerçek zamanlı verileri birleştirerek verimliliği artırmayı hedefleyen bir yöntem), '**robotik sistemler**' (otonom robotlar, yapay zeka uygulamaları sayesinde karar alabilen, kararlara uygun eylemler gerçekleştiren, çevresindeki diğer dijital sistemlerle iletişime geçebilen ve veri toplayıp işleyen makineler düzeni), '**blok zinciri**' (verilerin tarih sırasına göre birbirine zincir gibi bağlanmış bloklar halinde saklandığı, herkesin görüntüleyip doğrulayabileceği şekilde kaydedildiği ve isteyen herkesin bir kopyasına sahip olabileceği, şifrelenmiş işlem takibini sağlayan dağıtık yapıdaki veritabanı sistemi) ve '**yapay zeka**' (belirli görevleri yerine getirmek için insan zekasını taklit eden ve topladığı verileri yineleyerek işleyip, kendi algoritmalarını geliştiren (makine öğrenimini gerçekleştiren) sistemlerin nesnel gerçekleri algılama, kavrama, soyutlama, yargılama, sonuç çıkarma, öğrenme ve yeni durumlara uyma yetenekleri kazanmasıdır)'dır.

Toplum 5.0'in insan-teknoloji ilişkisi odaklı gündelik yaşam tasarımı unsuru ise güncel koşulları tarihsel gelişimin kaçınılmaz sonucu olarak değerlendirmektedir. İnsanlık tarihinin çizgisel-determinist bir yorumla dört farklı evreden geçtikten sonra Toplum 5.0'a erişildiğini varsayan yaklaşım, evreleri teknoloji ile kurulan ilişkideki dönüşümlere dayandırarak açıklamaktadır. M.Ö. 13000 yıllarına değin küçük topluluklar ya da kabileler şeklinde yaşayan ve avcılık, balıkçılık, bitkileri doğadan toplama biçiminde temel yaşam ihtiyaçlarını karşılayan avcı-toplayıcı toplum '**Toplum 1.0**' olarak sınıflandırılmıştır. Bu toplum yapısında insanların gereksinim duydukları maddi mallar, av silahları, inşaat aletleri, tuzaklar ve pişirme aletleriyle sınırlı olduğundan dolayı toplumun üyeleri arasında sahip olunan maddi varlıkların sayısı ve çeşitliliği bakımından yaş ve cinsiyet faktörleri dışında pek az fark bulunmaktadır. M.Ö. 13000'lerden on sekizinci yüzyıla değin uzanan süreçte, tarımsal üretime, artan organizasyon becerisine ve ülke inşasına dayalı toplum yapısına odaklanmış insan toplulukları ise tarım toplumu olarak adlandırılıp '**Toplum 2.0**'

olarak sınıflandırılmışlardır. Bu aşamadaki toplumların ekonomisi tarıma dayalıdır; bu nedenle bu toplum yapısında refah düzeyi ekin yetiştiriciliğinden bağımsız olarak düşünülemez. Yerleşik hayata geçiş, hayvancılık faaliyetleri ve hayvanların evcilleştirilmeye başlanması bu toplum yapısında meydana gelen önemli gelişmeler arasında yer almaktadır. M.S. 1800’lerde sistematik biçimde önce İngiltere’de ardından da Batı Avrupa’da görülmeye başlayan ve üretimin sistematik kontrolüne dayandığı için toplumsal sanayileşme olarak nitelenen yeni ilişkiler ağı ise ‘**Toplum 3.0**’ olarak sınıflandırılmıştır. Endüstrileşmenin toplumsal yaşamda meydana getirdiği başlıca değişimler, üretimin fabrikalarda yapılr hale gelmesiyle birlikte ev ile işyerinin birbirinden ayrışması, artan iş bölümü ve uzmanlaşma, fabrikalar kaynaklı olarak kent yapısının fiziksel dönüşümü ile burjuvazinin toplumun egemen sınıfı haline gelmesidir. Sanayileşmenin neden olduğu toplumsal refah ile bu refahı kontrol eden kapitalizmin elde ettiği yüksek kârlar ve sermaye birikimi, yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren teknolojinin neredeyse sadece ülkelerin askeri-sınai bileşkeleri (*military-industry complex*) tarafından geliştirilebilmesine neden olmuştur. 1945 sonrası dönemde teknolojik gelişmeler, bireysel girişim düzleminden çok kurumsal ölçekte ve birbirlerinden bağımsız, ayrışık olmaktan çok ortak hedefe yönelmiş tümleşik nitelikte şekillenmeye başlamıştır. Elektronik alanındaki gelişmeler ve bilgisayarların yaygınlaşmasıyla birlikte artan enformasyon akışı, yirminci yüzyılın son çeyreğinden itibaren yaşananların ‘**Toplum 4.0**’ kavramı etrafında sınıflandırılmasına yol açmıştır. Temel varsayım bu toplum yapısında ekonominin enformasyon temelli olduğu ve üretimde belirleyici olanın bilgiyi yaratan, kullanan ve saklayan elektronik cihazlar ile bilgisayarlar olduğudur.

Tarihsel süreçteki beşinci dönemi olarak nitelenen ‘**Toplum 5.0**’, teknolojinin insanlığın yararına kullanıldığı, refah seviyesi yüksek, insan merkezli bir toplum yapısı öngörmektedir. Japonya hükümeti tarafından bir büyüme ve kalkınma stratejisi olarak tanımlanan ‘Toplum 5.0’ın benimsenerek hayata geçirilmesinin ve bu strateji kapsamında, orta ve uzun vadeli gelişmelerin gerçekleşebilmesinin ancak nesnelerin interneti, yapay zeka, robotik ve büyük veri gibi yeni teknolojilerin gündelik yaşama entegre edilmesiyle mümkün olacağı ifade edilmektedir. Japon hükümeti bu hedef doğrultusunda üzerinde durulması gereken beş stratejik alan belirlemiştir:

- Sağlıklı yaşam süresinin uzatılması
- Hareketlilik (mobility) devriminin gerçekleştirilmesi
- Yeni nesil tedarik zincirinin oluşturulması
- Uygun altyapının şekillendirilmesi
- Finansal teknolojilerin geliştirilmesi

Toplum 5.0 hedeflerinin gerçekleştirilmesinde aşılması gereken engeller ise yazılımların entegrasyonu ve yükselmesi, iş ağlarının karşılıklı olarak birlikte çalışabilmesinin sağlanması,

gerçek zamanlı süreçler ve uygulamalar arasında senkronizasyon ile siber güvenlik tehditleri şeklinde sıralanmaktadır. Engeller aşılar hedeflere ulaşıldığında karşımıza çıkan durum ‘süper akıllı toplum’ kavramı ile özetlenecektir. “Daha bugün bile, otomatik cihazların insanlardan daha iyi ve daha hızlı yaptığı sayısız görev var. Bazı açılardan, AI makineleri araba kullanma, öğretme, kolluk kuvvetleri, tıbbi teşhisler ve hatta kalp ameliyatında şimdiden insanlardan daha iyi performans gösterebiliyor” (Kislev, 2024, s. 118). Bu tarz bir süper akıllı toplum olumlamasına karşıt bir yaklaşım olarak, geniş kalabalıkların ihtiyaçlarına yanıt veren dijital teknolojilerin onları gündelik hayatta dijital bir yaşam paydaşlığına sürükleyemeyeceğinin dile getirildiği de görülmektedir:

“Dijital sürü bir kitle değildir, çünkü içinde ruh (seele), özünde tin (geist) taşımaz. Ruh, birleştirici ve bütünleştiricidir. Dijital sürü, yalnızlaştırılmış bireylerden oluşur. Kitle ise tamamen farklı bir yapıdadır. Kendisini oluşturan bireylere indirgenemeyecek özelliklere sahiptir. Yeni bir birlikte eriyip kaynaşan bireylerin artık kendi profilleri bile yoktur. İnsanların rastgele bir şekilde toplanması henüz bir kitle oluşturmamaktadır. Sadece bir ruh veya tin, onları kendi kendisine yeten, homojen bir kitle halinde bir araya getirir/kaynaştırır. Dijital sürü bu kitle ruhu veya kitle tininden tamamen yoksundur. Kendilerini sürünün içine katan bireyler beraberce bir ‘biz’ oluşturmazlar. Kalabalığı bir eylem kitlesi halinde bir araya getiren/kaynaştıran ahenk onun alametifarikası değildir. Dijital sürü, gerçek kitlelerin aksine kendi içinde tutarlılık göstermez. Kendini tek bir ses olarak ifade etmez” (Chul Han, 2024, s. 20-21).

Özet olarak Toplum 5.0’in arkasındaki niyet, ‘fiziksel alan (gerçek dünya) ile siber alanı (dijital ağları) birleştirerek ve bilişim teknolojilerinden sonuna kadar yararlanarak, yeni kuşaklara gelecekteki toplumumuzun ideal bir biçimini önermek’ şeklinde ifade edilmiştir. Toplum 5.0 teorisi, sosyal sorunların çözümünü teknolojiler ile bilişim ekonomisinde arayan bir gündelik yaşam düzeni kurgusu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Farklı bir teorik bakış açısını ise İtalyan sosyolog Massimo Airoldi, 2021 yılında yayımlanan “*Machine Habitus: Toward a sociology of algorithms*” başlıklı kitabından takip edebiliriz. Günümüz toplumlarının makine öğrenimi ve yapay zeka teknolojilerinin gelişimi üzerinden yeni bir hâl kazandığını ifade eden Airoldi, Fransız sosyolog Pierre Bourdieu’nun (1930-2002) habituşçu toplumsal düzen görüşünü dijital teknolojilere uyarlama çabası içerisindedir. Başta kullandığımız cep telefonları –kapitalizmin betimlemesiyle akıllı telefonlar– olmak üzere milyarlarca otonom sistemin görünen ile görünmeyen, ilgili olan ile alakasız olan arasında algoritmik ayrımlar yaparak gerçekliğin sosyal inşasına katkıda bulunduğu iddiası, bu yeni sosyolojik yaklaşımın –Bourdieu’cu habituş’un yeni bir türevinin– özünü oluşturmaktadır.

Bourdieu sosyolojisinin en önemli kavramlarından biri olan ‘habitus’, toplumsal failerin algılama, hissetme, düşünme ve davranma şemaları olarak içselleştirdikleri toplumsallık anlamına gelmektedir. Bu bağlamda habitus, toplumsal aktörlerin günlük yaşamdan politik alana, kültürel beğenilerden iletişim tarzına kadar tüm toplumsal pratiklerini şekillendiren içsel yapılarıdır. Habitus özünde, bireydeki şimdileşen tarihselliğe, öznelleşmiş nesnelliğe ve içselleştirilmiş toplumsallığa işaret etmektedir.

Hesaplamanın da dahil olduğu, sistematik ve bir dizi (ardışık) sürecin sosyal yaşama aktif katılımına dayanan ‘algoritmalar sosyolojisi’, farklı örneklerle toplumun algoritmik kodları nasıl biçimlendirdiğini ve algoritmik kodların pratik davranışlara rehberlik ederek toplumu nasıl şekillendirdiğini konu edinmektedir. Airoidi, algoritmaların gelişimini ‘analog dönem’, ‘dijital dönem’ ve ‘platform dönemi’ olarak üç aşamaya ayırmaktadır. Analog dönem, Mısır, Sümer ve Çin uygarlıklarındaki hesaplama tekniklerinde kullanılan yöntemlerden II. Dünya Savaşı süreci ve sonrasında geliştirilen ENIAC ve benzeri ilkel bilgisayarların kullanımına değin geçen dönemi kapsamaktadır. Dijital dönem 1945 sonrasında ağ etkilerinin büyük kitlelere eriştiği Web 2.0 dönemi başlangıcına kadar uzanan zaman dilimi olmuştur. 1998’de Larry Page ve Sergey Brin’in geliştirdiği PageRank algoritması, Google arama motorunda arama sonuçlarının veri analizine dayalı listelenmesi aracılığıyla Web 1.0’a yeni bir düzen getirmiştir. Web, gönderici ve alıcı arasında karşılıklı içerik aktarımıyla artık yalnızca bir belge deposu olarak değil; ayrıca bir sosyal sistem olarak da ele alınmaya başlamıştır. Bu yeni aşama ise platformlar dönemidir. Bilişim uzmanları, sosyal ağı otomatik olarak işleyen, ölçen ve sınıflandıran algoritmalar geliştirmiş; yüksek işlem hacmine dayalı makineler ile gerek kamu kurumları gerekse de platform şirketleri bu algoritmalar sayesinde yurttaşlar/tüketiciler hakkında çok büyük miktarda veri toplamaya başlamışlardır. Milyonlarca kullanıcı-katılımcı tarafından gerçek zamanlı olarak üretilen verilerin çıkarılması ve büyük veri tabanlarında düzenlenmesi mümkün hale geldikçe, internet tabanlı yeni tüketim ve gözetim biçimleri de ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda tüketici isteklerini tahmin etmeyi ve satın alma kararlarına yardımcı olmayı amaçlayan kişiselleştirilmiş öneriler işletmelere müşterilerini ‘sonsuz kadar’ tutmayı vaat etmektedir. Google (Alphabet), Amazon, YouTube, Meta, X (Twitter), Alibaba, TikTok gibi platform şirketleri, ekonominin ve toplumun verileştirmesi ile algoritmalar aracılığıyla düzenlenmesi yönünde önemli adımlar atmışlardır. Platformlaştırma, şirketlere muazzam miktarda veri sağladığından, yapay öğrenme araştırmalarının kritik bir bileşeni haline gelmiştir. Daha hızlı ve daha yüksek performanslı bilgisayarların geliştirilmesiyle birlikte ise ‘büyük veri’ nin (*big data*), görece ucuz ve basit veriye erişim tekniklerinin ve yapay zeka (AI) algoritmaları aracılığıyla ‘derin öğrenme’ nin (*deep learning*) önü açılmıştır.

Günümüzde yapay zeka ve algoritmaların toplumsal etkileri hakkındaki çalışmalar ağırlıklı olarak bilişim profesyonelleri ile mühendisler tarafından yürütülmektedir. Ancak gelişkin matematik ve mühendislik donanımları sosyo-kültürel olgular hakkında karar verilmesi sürecinde yetersiz kalmaktadır. Ayrıca olguları anlamının ve kuramsallaştırmanın yerini de büyük veri analizine dayalı trend analizleri ile korelasyonlar almaktadır. Algoritmalar ise geliştiricilerinden ve onların içinde buldukları toplumlardan bağımsız rasyonel ajanlar olarak görülmektedirler. Bu bağlamda sosyologlar geniş kitleler hakkında karar veren algoritmaların geliştiricisi değil, düzelticisi olarak araştırmalara dahil olmaktadır. Henüz yirmi birinci yüzyılın teknolojik gelişmeleri deneyimlenmemişken, 1990'lı yıllarda enformasyon toplumu tartışmalarının şiddetlenmesinin de etkisiyle geliştirilen 'aktör-ağ teorisi' yaşanan olguların çözümlenmesine yönelik ilk adımlardan biri olarak nitelenebilecektir. Aktör-Ağ Teorisi (*Actor-Network Theory*) anaakım sosyolojiyi toplumsal yaşamın teknolojik ve maddi yönlerine yeterince önem vermemekle eleştiren bir yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır. Aktör-ağ teorisyenleri, hem insanları hem de maddi nesnelere 'eyleyenler' (*actants*) olarak betimleyerek insan merkezli faillik kavramlarını radikal bir şekilde revize etmişler ve sosyal yaşamı, insan ve insan dışı failleri içeren heterojen ilişkiler dizisinin sosyo-maddi ürünü olarak görmeye başlamışlardır; teori, gerek insan eliyle üretilen gerekse insandan bağımsız nesnelere sosyal teoriye eklemeye çalışmaktadır. Doğru-yanlış tanımlaması gibi dedüktif felsefi tartışmalar yerine sosyal yapıyı inşa eden varlıkların bileşimi ve iletişimi gibi ilişkisellikler üzerinde duran teori, toplumsal güç mücadelesini ve mülkiyet biçimini dışlayarak dengeye oturmuş sosyal ilişkileri çözümlenmede işlevselleşmektedir.

Nesnelere, eyleyenler olarak değerlendirmek tartışmalı bir husustur. Ancak çağımızdaki yapay zeka sistemleri ile algoritmaları pasif bir konumda görmek de yeterince açıklayıcı değildir. Makine öğrenmesi, nesnelere ve veriler arasında olasılığa dayalı ilişkiler kurarak nicelleştirilmiş, enformasyonlaştırılmış ve pazarlanabilir hale dönüştürülmüş sosyallikleri deneyimlemekte ve sonra da onu manipüle etmektedir. Airoidi çalışmasında aktör-ağ teorisyenleri gibi cansız nesnelere failliğe (*agency*) sahip olabileceğini belirtmekte ancak bunun insan failliğiyle aynı olmadığını altını çizmektedir. İki faillik biçimi birbiriyle iç içe geçmiş olmasına karşın insan failleri, makinelerin sahip olmadığı amaç ve farkındalık biçimlerine sahiplerdir. Fakat burada yapay öğrenme sistemlerini bir eyleyene çeviren, sistemin zeki olmasından çok sosyal dünyanın izlerinden öğrenebilmesi ve onları sonradan eğilimlere dönüştürerek dünyada bir fark oluşturmasıdır. Çevrimiçi algoritmalar yalnızca insanlar arası etkileşimlere aracılık etmekle kalmamakta, aynı zamanda bir tür teknolojik bilinç dışı ile internet kullanıcılarının günlük yaşamlarına yön veren görünmez bir güç haline gelerek gerçekliği dönüştürmektedirler. Böylece

gerçekliğin bilincine veya anlamlı bir anlayışına sahip olmamalarına rağmen, pratik olarak toplumun yeniden üretimine katkıda bulunmaktadır.

Airoidi'nin algoritmaların sosyolojisi tezi iki temel soru üzerinde ilerlemektedir. Birincisine 'kodun içindeki kültür' adı verilmekte ve algoritmik sistemlerin nasıl sosyal olarak şekillendirildiği üzerinde durulmaktadır. Örneğin yanlılık yapay öğrenme sistemlerinde önemli bir sorundur ve araştırmacılar yapay öğrenme sistemlerindeki veya veri kümelerindeki yanlılığı ortadan kaldırmanın çeşitli yollarını aramaktadırlar. Fakat bu girişimler genellikle yapay zeka sistemlerindeki yanlılığın kültürel kökenlerini göz ardı eden sonradan yapılan müdahaleler olarak gerçekleşmektedir. İkincisi ise Airoidi'nin 'kültürün içindeki kod' olarak adlandırdığı, insanların algoritmaların eylemlerine nasıl karşılık verdiği sorusudur. Öneri sistemleri, arama motorları, sohbet robotları, dijital asistanlar, bilgi filtreleme algoritmaları vb sistemlerin çıktıları, milyarlarca insanın gündelik yaşamını yönlendirmektedirler. Algoritmalar, hem insan hem de insan olmayan failleri içeren yerleşik sosyo-materyal etkileşimlerde yer alarak toplumsal ilişkilere müdahale etmektedirler. Bu da toplumsal ilişkiler içerisindeki bütün kültürel birikimin algoritmik kodların inşa ettiği yeni habitusun tehdidine maruz kaldığını bizlere hatırlatmaktadır: "Algoritmalar yirmi birinci yüzyılı şekillendirecek. Artık algoritmalar yeryüzünde bir iktidar aracı konumuna geldiler ve bundan söz etmek gerekiyor. Şahit olduğumuz küresel devrim algoritmaların değil, algoritmalara sahip olanların birikmiş güçlerinin devrimi. Bilgisayarların hesaplama gücü, internetteki milyarlarca bilgiyi bir araya getirerek işleme kabiliyetine sahip. Bu durum birkaç Amerikan şirketine, bizi seçimlerimizde ve davranışlarımızda etkilemede şimdiye dek gördüğümüz en güçlü araçları sunuyor" (De Brabandere, 2021, s. 82).

Bulgular/Beklenen Sonuçlar

Teorik yaklaşımların tartışmaya açtığı konunun, yani yapay zeka yazılımları ile algoritmaların yaygınlaştığı, bilişim teknolojilerinin işlem hızının arttığı ve işlem hacminin büyüdüğü bir dünyada gündelik yaşam ilişkilerinin yeniden nasıl örgütleneceği sorusuna yanıt arayışı bizi farklı bulgular ve yeni varsayımlarla karşı karşıya bırakmaktadır:

- Teorik modellerin güncelliği meselesi üzerinde dikkatle durulmalıdır. Teknolojik determinizm yani gündelik yaşamın teknolojiye bağlı olarak dönüştüğü-dönüşeceği ve bunun sosyolojik anlamda toplumun temel belirleyicisi olduğu iddiası farklı kuramcılarca defalarca dile getirilmiştir. Daniel Bell, Marshall McLuhan, Yoneji Masuda gibi geçmiş kuşak teorisyenlerince çerçevesi çizilen teknoloji temelli ütopyalar ile kapitalizmin yeni teknolojileri kullanım yoğunluğuna göre suç, bireysel çıkar ve şiddete yönlendiren

gerçeklikleri arasındaki uçurum, kuram-yaşam örtüşmesinin güçlüklerini daha şimdiden önümüze çıkarmaktadır.

- Kapitalist ekonomik ilişkiler düzeninin içinde bulunduğu evre, farklı ülke hükümetlerince global ölçekte günlük yaşamı kontrol hedefine yönelik farklı modeller geliştirilmesi biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Almanya Federal hükümeti 2010 yılında Siemens, Bosch, Manz AG gibi şirketlerin de desteğinde ‘Endüstri 4.0’ kavramı odaklı ‘Yüksek Teknoloji Stratejisi 2020’yi kabul ederken; ABD Bilim ve Teknoloji Başkanlık Konseyi 2011 yılında ileri teknoloji imalatı amacıyla ‘Ulusal İmalat İnovasyon Ağı’nı (*National Network for Manufacturing Innovation*) kurmuştur. ‘Toplum 5.0’ önermesi ise hem Japonya’nın önümüzdeki döneme ilişkin kalkınma stratejisi hem de Japonya’nın inşa etmeyi hedeflediği toplumsal yaşamın ana hatlarıdır. Toplum 5.0’in amacı, ekonomik gelişmenin ve de toplumsal refahın sınırlarına ulaşmış, bireylerin dinamik ve kabul edilebilir yüksek yaşam kalitesini takdir edeceği insan odaklı bir toplum inşa etmektir. ‘Toplum 5.0’ Japonya tarafından geliştirilmiş bir model olmakla birlikte, hedefleri UNDP (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı) Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ile örtüştüğü için sonuçları Japonya ile sınırlı değildir; ancak düzenlemeler ülkenin veya bölgenin mali durumuna ya da beşeri sermayesine bağlı olarak özgün değişiklikler gösterecektir. Modelin global yaşam tarzı olarak önerilmesinin nedeni ise gerek ülkelerin teknolojik gelişme çizgisindeki yondeşme gerekse de azalan doğum oranları, yaşlanan nüfus, olgunlaşan toplumsal gruplar gibi Japonya’nın mevcut koşullarıyla diğer ülkeler arasındaki benzeşme eğilimidir. Bu durum önermelerin Japonya ve benzer sosyo-demografik özellikler gösteren toplumlar için geçerli olacağını, ancak farklı nitelikler sergileyen toplumlar için ise büyük belirsizlikler taşıyacağını ortaya koymaktadır.
- Batı dünyasınca geliştirilen tekno-ütopyalar üretim paradigması üzerine inşa edilmekte iken Japonya’nın Toplum 5.0 modeli akıllı yaşam ve yönetim alanlarına doğru genişlemektedir. Ancak Japon hükümetinin gelecek önerisinin en önemli parçalarından birini de toplumun ekolojik boyutu oluşturmaktadır. Ekolojik boyut, bir sistemin veya kavramın doğal çevre üzerindeki etkisini ve etkisinin yönünü ifade etmektedir. Biyolojik çeşitliliğin korunması, sürdürülebilir kaynak yönetimi ve iklim değişiminin olumsuz etkilerin en aza indirilmesi gibi ekolojik faktörlerin karar alma süreçlerinde ve uygulamalarda dikkate alınması ‘Toplum 5.0’ın önemli varsayımlarıdır. Teorinin ekolojik boyutu, uzun vadeli sürdürülebilirlik için insan faaliyetleri ile ekosistem arasında uyumlu bir ilişkinin sürdürülmesinin önemini vurgulamaktadır. Geleceğin toplumunun, toplum genelinde üretim, yaşam, ekoloji ve yönetim gibi çeşitli yönlerde kapsamlı iyileştirmeleri

ve gelişimi kapsayan, akıllı bağlantı ve paylaşımlar üzerine inşa edilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Ancak mevcut güç ilişkileri içerisinde (özellikle çokuluslu şirketlerin egemenliğindeki küresel piyasalarda) bu varsayımların gerçekliğe mi dönüşeceği yoksa bir ‘greenwashing’ (yeşil yıkama) etkinliği mi olduğunu zaman gösterecektir.

Kaynakça

- De Brabandere, L. (2021). Homo İnformatiks: Bilişim, Matematik ve Mantığın Kesişen Dünyaları. (Çev. İlhan Burak Tüzün). İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Chul Han, B. (2024). Sürünün İçinde: Dijital Dünyaya Bakışlar. (Çev. Zeynep Sarıkartal). İstanbul: İnkı Kitap.
- Erdoğan, İ. (1998). Araştırma Dizaynı ve İstatistik Yöntemleri. Ankara: Emel Matbaacılık.
- Hobsbawm, E. (1996). Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991 Aşırıliklar Çağı. (Çev. Yavuz Alogan). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Judt, T. (2013). Yirminci Yüzyıl Üzerine Düşünceler. (Çev. Nurettin Elhüseyni). İstanbul: YKY.
- Kapır, B. (2022). Algoritmik Toplum ve Medya. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Kislev, E. (2024). İlişkiler 5.0. (Çev. İrem Hattat). İstanbul: The Kitap.
- Yılmaz Yalçın, A. (2022). Endüstri 4.0’dan Toplum 5.0’a: Kavramsal Çerçeve. s. 1-28 içinde Endüstri 4.0’dan Toplum 5.0’a Güncel Yaklaşımlar. (Ed. Serpil Çiğdem ve Asena Boztaş). Ankara: Nobel Yayıncılık.

Toplumsal Cinsiyet ve Yardımcı Üreme Teknolojileri: Tedavi Gören Bir Grup Erkeğin Görüş ve Deneyimleri

Tuba Usseli

Acıbadem Mehmet Ali Aydınlar Üniversitesi, SHMYO Anestezi Programı; SBE Sağlık

Sosyolojisi Tezli YL Programı Mezunu

<https://doi.org/0000000156190235>

tuba.usseli@acibadem.edu.tr

İnci User

Acıbadem Mehmet Ali Aydınlar Üniversitesi, İTBF Sosyoloji Bölümü,

<https://doi.org/0000000156304626>

inci.user@acibadem.edu.tr

Özet

Bu çalışmada, yardımcı üreme teknolojileri ile tedavi gören bir grup erkeğin deneyimlerini ve erkeklik algıları ile toplumsal cinsiyet konularının bu deneyimlerden nasıl etkilendiğini anlamak amacıyla yapılmış bir tez çalışmasının bulgularına yer verilmektedir. Araştırma niteliksel, betimleyici ve kesitseldir. Kısırlık tanısı almış olan altı erkeğe amaçlı örnekleme yoluyla ulaşılmış ve derinlemesine görüşmeler yapılmıştır.

Eskiden üzücü ama olağan bir durum olarak kabul edilen kısırlık, zamanla tıbbileştirilerek kadın ve erkek üreme sistemlerinin bir hastalığı şeklinde tanımlanır olmuştur. Erkek kısırlığının tedavisinde kullanılan yardımcı üreme teknolojileri yüksek maliyetleri nedeniyle sağlıkta teknoloji kullanımının yarattığı eşitsizlikler için çarpıcı örnekler oluşturmaktadır. Sağlık teknolojilerinin kapsamında sadece bedene doğrudan müdahale eden tüp bebek, varikozel ameliyatı gibi teknikler değil, aynı zamanda vitaminler, hormon ilaçları ve performans artırıcı ilaçlar, vücudu üremeye hazırlama iddiasında olan sağlıklı yaşamı teşvik girişimleri de bulunmaktadır. Yardımcı üreme teknolojilerinin sağladığı biyolojik olarak bir çocuğa sahip olma umudu, erkeklerin evlat edinme ve sperm bağışi seçeneklerine mesafeli kalmalarına yol açmaktadır.

Kültürün dayatması altında evlenerek ve baba olarak toplumsal cinsiyet rollerini yerine getirmeye ve eşlerinin annelik beklentilerini karşılamaya çalışan erkekler, yetersizlik duyguları ve damgalanma tehdidi yaşadıkları gibi, tedavi sürecinin eşlerinin bedenlerine verdiği sıkıntıların sorumluluğunu da hissetmektedir. Öte yandan, yüksek tedavi maliyetleri, ayrıcalıklı sosyo-ekonomik statüye sahip nüfusa özgüdür ve herkes tarafından ulaşılabilir değildir. Araştırmanın bulguları tedavinin gereği olarak planlı bir şekilde cinsel ilişki kurma zorunluluğunun erkeklerin

cinsel ve duygusal iyi olma hallerini zedelediğini de ortaya koymuştur. Tedavi sürecinin bir parçası olan sperm toplama ise, doğası gereği cinselliği çağrıştırmakta ve erkeğin mahremiyet alanına giren travmatik ve rahatsız edici bir deneyim oluşturmaktadır.

Çekilen tüm zorluklara karşın sonuçta gebelik ve doğumun sağlanabilmesinin belli bir gelir düzeyindeki aileler için toplumsal cinsiyet rollerini yerine getirme başarısı oluştururken, biyolojik nedenlerle anne-baba olamayan daha düşük gelirli çiftlerin yetersizlik algılarını katmerlendirdiği de tahmin edilebilir. Dolayısıyla bu çalışma kısırlığın sosyal katmanları hakkında da fikir edinmemizi sağlamıştır.

Anahtar Sözcükler: Kısırlık, tıbbileştirme, toplumsal cinsiyet, yardımcı üreme teknolojileri

“İşte doktora gideceğiz TESE⁴ olacağız, yumurta toplatacaksın, yumurtalar döllenecek, transfer edilecek ve bebeğimiz olacak! Bize bu kadar kolay anlattı durumu. ‘Hocam yani bu kadar mı?’ dedim ‘Evet, bu kadar!’ dedi. ‘Tamam, işte ne kadar hocam? Yani bu süreç ne kadar sürer?’ dedik. ‘Başladık toplamaya, ameliyat falan. İşte maksimum bir aylık bir süreçte her şey ortaya çıkar’. ‘E, süper! Maliyeti ne olur hocam?’ ‘İşte şu kadar’ dedi. Gözümüze büyütecek bir şey değilmiş yani. Orada ben hiç unutmuyorum eşim şunu sordu: ‘Hocam ilk seferde pek olmuyormuş galiba?’. (...) Onu hiç konuşmak istemediler o anda. Ama biz ondan sonra o konuşmayı çok yaptık” (Katılımcı-6)

Giriş

Bu araştırma, yardımcı üreme teknolojileri ile tedavi gören bir grup evli erkeğin kısırlığı nasıl deneyimlediğini, erkeklik algılarının ve toplumsal cinsiyet konumlarının bu deneyimden nasıl etkilendiğini anlamak amacıyla yapılmıştır. Sadece tıbbi değil psiko-sosyal bağlamda da kavramsallaştırılabilecek bir sorun olan erkek kısırlığı, tıbbileştirme ve toplumsal cinsiyet perspektifleriyle ele alınmaktadır.

Kısırlık, bir yıl veya daha fazla düzenli korunmasız cinsel ilişkiden sonra gebeliğin oluşmaması şeklinde tanımlanmaktadır (WHO, 2021). Biyolojik olarak çocuk sahibi olamamak, çoğu yetişkin için üzücü bir duygusal deneyimdir (Hanna ve Gough, 2016). Çiftlerin yaklaşık yarısında sorun erkekte olmasına rağmen kısırlık, çoğunlukla kadın kimliği üzerinden tartışılmakta ve (Hinton ve Miller, 2013, s. 245-246) erkeklerin deneyimleri ihmal edilmektedir (Culley, Hudson ve Lohan, 2013). Kısırlığın kadınlar için anlamı, doğurganlık tedavileri ve anne

⁴ Testisten Sperm Ekstraksiyonu: Sperm üretiminde sorun yaşayan ve menisinde sperm olmayan erkeklere uygulanan, mikro tekniklerin kullanıldığı bir yöntem. (Schlegel, 1999)

olamama hali kapsamlı bir şekilde araştırıldığı halde erkeklerin kısırlığı nasıl yaşantıladıkları oldukça az çalışılmıştır (Greil, McQuillan ve Slauson-Blevins, 2011). Bu olgu, sağlıkta hizmet sunumunu etkileyebileceği gibi kısırlık deneyiminin toplumsal cinsiyet bağlamında nasıl şekillendiğinin anlaşılmasını da engelleyebilmektedir.

Toplumsal Cinsiyet Rollerini Bağlamında Ebeveynlik ve Kısırlığın Sosyal İnşası

Greil ve arkadaşlarına (2010) göre, biyomedikal bağlamda kısırlık nasıl tanımlanırsa tanımlansın, çiftler ebeveyn olmayı arzu edilen bir sosyal rol olarak benimsemedikçe kendilerini kısır olarak tanımlamayacak ve tedaviye başvurmayacaklardır. Yazarlar sağlık ve hastalığın toplumsal olarak inşasının kısırlık durumunda diğer pek çok durumda olduğundan daha çarpıcı biçimde karşımıza çıktığını, kendini kısır olarak tanımlamanın, sadece birey ve tıp uzmanları arasındaki müzakereleri değil, çiftlerin arasındaki ve muhtemelen daha büyük sosyal ağlardaki müzakereleri de içerdiğini belirtmektedirler. Kısırlık durumunda tıbbi tedavi dışında çıkış yolları vardır (örneğin evlat edinme, eş değiştirme, kendini çocuksuz olarak tanımlama gibi). Dolayısıyla kısırlık, bireylerin çocuk sahibi olma kapasitelerini bir problem olarak algıladıkları ve bu problemin nedenini öğrenmek ve çözmek için destek arayışına girdikleri, sosyal olarak inşa edilmiş bir süreç ve psikolojik etkileri olan tıbbi bir durum olarak değerlendirilebilir (Greil ve ark., 2011, s. 737).

Kadın ve erkeklerin farklı sosyalleşme süreçleri çocuk sahibi olmaya farklı anlamlar yüklenmesine neden olabilmektedir. Erkekler için baba olmak erkekliğin ifadesidir. Geleneksel olarak anneliğin kadınlar, para kazanmanın ise erkekler için daha merkezi roller olarak algılanması ve çocuksuzluğun kadın için kabul edilmesi daha zor bir sorun olarak kabul edilmesi, cinsiyet rollerine yüklenen farklı anlamlardır. (Edelmann ve Connolly, 2000, s. 366). Toplumsal cinsiyet rollerini içselleştirmiş çiftler için çocuk sahibi olamamak, istenen bir sosyal statünün elde edilememesi ve damgalanmak anlamına gelmekte (Onat ve Beji, 2012, s. 243) ancak bu duygusal sorun sağlık profesyonelleri tarafından genellikle ihmal edilmektedir (Cousineau ve Domar, 2007, s. 296).

Kadınlar için çocuk doğurmanın önemi hakkındaki normatif varsayımlar (Parry, 2005, s. 338) ve kadının üreme sürecindeki biyolojik rolü nedeniyle, ebeveynlik sorumluluğu büyük ölçüde kadınlara yüklenmektedir, (Culley ve ark., 2013, s. 226). Üremenin kadın merkezli ve tüm kadınlar için aynı anlamı ifade eden bir süreç gibi algılanması nedeniyle çocuk sahibi olamamanın yarattığı sosyal baskının erkekleri de kadınlar kadar derinden etkilediği (Culley ve ark., 2013, s. 226) görmezden gelinebilmektedir. Çiftlerin tedavi sürecinde üzüntü, kaygı, öfke duygularıyla boğuşmaları yüksek bir olasılıktır. (Saleh, Ranga, Raina, Nelson ve Agarwal, 2003, s. 911). Bu duygusal kriz, yaşam kalitesi ve evlilik doyumuna zarar vererek (Kırca ve

Pasinlioğlu, 2013, s. 163) çiftlerin kontrol altına almakta zorlandıkları bir stres kaynağı oluşturmaktadır (Ying, Wu ve Loke, 2015, s. 1641) .

Kısır kişilerin toplumsal cinsiyet rollerinin gereğini yerine getirememek nedeniyle kendilerini eksik ve yetersiz hissettikleri, özellikle erkeklerin aşağılanma, utanç ve öfkeyle boğuştukları görölebilir (Covington ve Burns, 2006, s. 9). Kısırlığa ilişkin erkek cinsiyet rolü çatışması, kişinin kendisini bir çocuk üretecek kadar “erkeksi” hissetmemesiyle ilgilidir.

Araştırmalar çiftlerin neredeyse yarısının kısırlıklarını damgalanma korkusuyla çevrelerinden sakladıklarını, özellikle erkek faktörlü kısırlılığın, iktidarsızlıkla bağlantılı göröldüğü için toplumda ağır bir şekilde damgalandığını göstermektedir (Arya ve Dibb, 2016; Ergin, Polat, Kars, Öztekin, Sofuoğlu ve Çalışkan, 2018; Fisher ve Hammarberg, 2012). Bu yüzden kadınlar çevreye eşlerinin değil kendilerinin kısır olduğunu açıklayabilmektedir (Okray, 2019, s. 55). Erkek kısırlılığını çevreleyen bu gizliliğin, daha da fazla strese neden olarak, erkekleri duygularını bastırmaya zorladığı, bu nedenle erkeklerin, kadınlara göre daha az sosyal destek alabildikleri belirtilmiştir (Conrad, Schilling, Langenbuch, Haidl ve Liedtke, 2001, s. 587).

Pronatalist beklentiler ve üreme teknolojileri biyolojik ebeveynlik arzusunu körüklerken sosyal bir seçenek olan evlat edinmeyi devre dışı bırakmaktadır. Kaldı ki, evlat edinmek kimi kültürlerde damgalanmış bir davranıştır (Fisher, 2003). Öte yandan, evlat edinme girişimi ebeveynler için ikinci bir mahremiyet kaybı yaratmakta ve değerlendirme sürecinde bir kez daha kısır olarak damgalanmalarına yol açmaktadır (Cudmore, 2005, s. 306).

Kısırlılığın Tıbbileştirilmesi

Tıbbileştirme, bireylerin veya toplulukların kendi olanaklarıyla çözümlenegeldikleri insani ve toplumsal sorunların tıbbın kontrolü altına alınması sürecini ifade eder. Tıbbileştirilen sorunların varlığını saptamak, onları tanımlamak ve çözüml geliştirmek tıbbın yetki alanına girdiği anda, geleneksel çözüml yolları unutulmaya başlanır. Sorun artık “hastalık” sayılmaktadır ve tek çıkış yolu da tıbbi tedavidir. Modern tıbbın doğuşundan sonra geğmişte büyü dâhil çeşitli geleneksel yollarla iyileştirilmeye çalışılmış olan hastalıklar bilimsel olarak incelenmeye ve tedavi yöntemleri geliştirilmeye başlamış ve bu, pek çok durumda gereksiz kayıpları önlemiş, yaşamı uzatmış, fiziksel sıkıntılar hafifletmiştir. Ayrıca, hamilelik ve doğum gibi doğal süreçlerin yol açabildiği komplikasyonlara müdahale imkânı yaratılmıştır. Öte yandan, tıbbın geliştikçe yetki alanını genişletmesi, hastalık ya da fiziksel travma olmayan durumların da çeşitli tanı etiketleri almasına ve tedavilerin birer zorunluluk haline gelmesine yol açmıştır. Başka bir deyişle, tıbbileştirmenin gerçekten yararlı aşama ve biçimleriyle eleştiriye açık aşama ve biçimlerini ayırt etmek gerekmektedir.

Günümüz insanları kendilerinde gördükleri her sorunu veya değerştirmek istedikleri her

özelliklerini hekimlere ya da diğer sağlık profesyonellerine emanet ederek çözümü onlardan beklemeye koşullanmış durumdadır. Öte yandan, endüstri sürekli yeni tanı ve tedavi gereçleri üretip piyasaya sürerek, bunları hem uzmanlara hem de halka tanıtmakta, teknolojiye bağımlı yaşayan modern insanın taleplerini körüklemektedir. Böylece ortaya çıkan uzmanlar-endüstri-modern birey ittifakı tıbbın toplum üzerindeki denetimini giderek genişletmektedir.

Giderek daha fazla tanı ve tedavi kategorisinin ortaya atılmasının ve bunların her biri için giderek daha fazla insan, araç ve gereç gereksinimi tanımlanmasının kaçınılmaz sonucu, sağlık sektörünün aşırı genişlemesi ve günümüz insanının ‘iyilik hali içinde olma’ algısının giderek ve daha pahalı koşullara dayanmasıdır. Dolayısıyla, sağlık alanında eşitsizlikler giderek çoğalmakta ve derinleşmektedir.

1950’li yıllara kadar, tıbbi bir sorundan ziyade duygusal bir sorun olarak görülen kısırlık (Whiteford ve Gonzalez, 1995, s. 29) ilaç tedavileriyle birlikte, tıbbileşme sürecine girmiştir. (Conrad, 1992, s. 216; Greil ve ark., 2011, s. 737). Günümüzde kısırlık kadın ve erkek üreme sistemlerinin bir hastalığı olarak tanımlanmaktadır (Bell, 2016, s. 39). Dünya Sağlık Örgütü kısırlığı bir yıl içinde hamile kalamama durumu olarak tanımlamış (WHO, 2021) Amerikan Üreme Tıbbi Derneği Uygulama Komitesi ise bu tanımın kapsamını 2023 yılında şu şekilde genişletmiştir: “12 ay veya daha uzun süre düzenli korunmasız cinsel ilişkiye rağmen başarılı bir gebelik elde edilememesi olarak tanımlanan bir hastalıktır. Daha erken değerlendirme tıbbi geçmişe ve fiziksel bulgulara dayanılarak yapılabilir ve 35 yaşın üzerindeki kadınlar için 6 ay sonra yapılması gerekir.” Bu ifade, biyomedikal tanımın temel amacının potansiyel hastaları belirlemek olduğunu düşündürmektedir. Tanımın kaynağı ister DSÖ, ister profesyonel bir meslek örgütü olsun, “hastalık” sözcüğü, kısırlığın tek uygun çaresinin tıp doktorları tarafından yapılacak bir tedavi olduğu sinyalini vermektedir. Tedavi girişimleri 1970’li yıllarda yardımcı üreme teknolojilerinin gelişmesiyle daha yaygın hale gelmiştir (Bell, 2010, s. 631). 1978’de tüp bebek tedavisi yoluyla doğan ilk bebek olan Louise Brown’dan bu yana kısırlık, tıbbi tedavisi zorunlu bir hastalık olarak ele alınmaktadır.

Kısırlığın biyomedikal tanımı, çiftlerin çocuk sahibi olmayı isteyip istemediklerini ya da gebelik sağlama niyetinde olup olmadıklarını dikkate almamaktadır. Çoğu tıbbi ve epidemiyolojik kısırlık tanımı, çocuk yapma/yapmama niyetini “kısırlık” kriterlerine dâhil etmemektedir. Oysaki sosyal olarak kısırlık deneyimi, kısırlık tanısından farklı olabilir. Kısırlık tanımı ancak bir bireyin veya çiftin çocuk istedikleri halde bunu başaramadıkları zaman (Greil ve ark., 2011) anlamlı olmaktadır. Üreme bozukluğu olsa bile, çocuk istemeyen bir çift “kısır” olarak değil, “kendi tercihiyle çocuksuz” diye tanımlanabilmelidir.

Tıbbileştirmenin bir boyutu da insanları vücutlarını üremeye hazırlamaya teşvik eden yeni

sağlıklı yaşam girişimleridir. Yaşlanma, gebelik ve doğum, beslenme, güzellik, gibi durumların tıbbi müdahale gerektiren (Conrad, 1992) olgulara dönüştürülmesi ve bunları yönetecek yaşam biçimlerinin önerilmesi gibi kısırlığın da daha sağlıklı bir yaşam ile engellenebileceğine dair yaygın bir kanı oluşturulmakta ve bireyler bu konuda sorumlu kılınmaktadır.

Tıbbileştirmenin diğer bir boyutu, üreme denkleminde kadınları yumurta (Mutlu, 2023, s. 123-148), erkekleri de sperm bağışçısı olarak (Almeling ve Waggoner, 2013) katan biyoteknolojilerdir. Sperm bankaları, kısırlık tedavisi görenlerin yaşamlarına hekimleri ve sperm bağışçıları sokmuştur (Halcomb, 2018, s. 2). Erkekliği geleneksel olarak baba rolünü üstlenmekten ziyade bir kadını gebe bırakabilme yeteneğiyle bağdaştıran (Gannon, Glover ve Abel, 2004, s. 1170) kültürel ortamda sperm bankaları üreyen ve üreyemeyen erkekleri kimlikleri gizlenmiş şekilde birbirlerine bağlamaktadır.

Üreme teknolojileri erkeklere erkekliklerini yeniden inşa etme olanağı sunmaktadır. Erkekler kısırlığı sadece üstesinden gelmesi gereken tıbbi bir durum olarak değerlendirmekte ve bu teşhisi sosyal kimliklerinden ayırmaktadır. Üremedeki ikincil konumlarını kullanarak ve gerektiğinde kısırlık kimliğini reddederek kendilerini üreme sorunundan uzaklaştırmakta, böylece kısırlığın ve erkekliğin toplumsal inşasına aktif olarak katılmaktadırlar (Halcomb (2018, s. 4).

Tıbbileştirilen sorunların geleneksel çözümleri geçersiz ilan edilir ve unutulur. Oysaki bazı durumlarda geleneksel çözümler çok anlamlı olabilir. Kısırlık bu durumlar için iyi bir örnektir. Önceleri doğal çözüm olarak kabul edilen evlat edinme, artık çok arka planda kalan bir seçenektir. Kısırlık tedavisi, kendi çocuğuna sahip olma potansiyeli anlamına gelmekte ve evlat edinme olasılığını dışlamaktadır. Evlat edinme, ancak tıbbi yardımın başarısız olduğu durumlarda başvurulacak bir seçenek olarak görülmektedir (Bell, 2019, s. 498). Kimsesiz bir çocuğu sahiplenerek yetiştirmek, aşırı pahalı teknolojileri tüketerek, ruhsal ve bedensel açıdan ciddi biçimde hırpalanarak biyolojik ebeveynliği deneyimleme zorlamasına kıyasla çok daha insani bir çözümdür. Bu çözümün bireysel ve toplumsal yararları kısırlık tedavilerinin maliyetleriyle kıyaslandığında, tıbbileştirme eleştirisinin anlamı ortaya çıkmaktadır

Kısırlığa yönelik tıbbi tedavilerin sağlanmasında önemli bir sınıf eşitsizliği sorunu vardır. Bu eşitsizlik tüm dünyada kısırlık tedavisinin yüksek maliyet getirmesi ve sigorta kapsamının darlığı nedeniyle tedaviye erişilememesinden kaynaklanmaktadır (Bell, 2010).Türkiye’de de 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu’nun 63. maddesinde yardımcı üreme yöntemi tedavileri, finansmanı sağlanacak sağlık hizmetleri kapsamına alınarak genel şartları belirtilmiştir. Bu maddeye göre tüp bebek yöntemi, çiftler evli ve çocukları yok ise mevzuatta belirlenen koşulların birlikte gerçekleşmesi durumunda tedavi katılım payı alınarak

gerçekleştirilmektedir (SGK, 2022)⁵. Özel sağlık sigortaları ise bu yüksek maliyetli yardımcı üreme yöntemlerini kapsam dışı bırakmaktadır.

Kısırlık tedavisi aylarca hatta yıllarca sürebilmektedir. Düşük sosyoekonomik statüde olanların katılım payı ile bile olsa bu tedavinin maddi yükünü karşılamaları çok güçtür. Dolayısıyla tedavi, bir toplumsal sınıfın ayrıcalıkları kapsamına girmektedir. Erkekliğin babalıkla özdeşleştirildiği bir kültürel atmosferde bu eşitsizliğin nasıl deneyimlendiği de araştırılmaya muhtaçtır.

Yöntem

Araştırma niteliksel, betimleyici ve kesitsel olarak tasarlanmış ve veriler derinlemesine görüşme tekniğiyle oluşturulmuştur. Niteliksel yöntemin tercih edilme nedeni kısırlık tedavisi gören erkeklerin deneyimleri, algıları ve öznel yorumlarının anlaşılma istenmesidir.

Araştırmada yanıt aranan sorular şunlardır;

1. Katılımcı erkeklerin babalık rolüne atfettikleri anlamlar ve kısırlık tanısı ve tedavisinin bu anlam algıları üzerindeki etkileri nelerdir?
2. Kısırlık tanısına atfedilen anlamlar nelerdir ve bu tedavinin deneyimlenişi ile toplumsal cinsiyet konumunu ve eş ile ilişkileri etkileme biçimi nasıldır?

Araştırmanın evreni bir sağlık grubunun kısırlık kliniğinde tanı almış ve tedavi gören erkeklerdir. Ulaşılması zor bir grubun elden geldiğince çok sayıda üyesine ulaşmak üzere amaçlı örnekleme tekniği kullanılmıştır. Kısırlık kliniğine Ağustos 2020-Ağustos 2022 tarihleri arasındaki 24 aylık süreçte başvuran, “N46 Erkek İnfertilitesi”⁶ ICD⁷-10 Tanı Kodu” ile kısırlık tanısı almış 130 kişi içinde, yabancı uyruklu ve/veya tedaviyi yarım bırakmış olmayan, tedavileri devam eden/ tamamlanmış olan 21 erkek, katılımcı aday olarak kabul edilmiştir. Bu kişiler arasındaki yaş farklılıkları dikkate alınmamıştır.

Seçilen kişilerden altısı ile görüşme gerçekleştirilebilmiştir. Zor ulaşılan ve konunun mahremiyeti nedeniyle genelde katılıma gönüllü olmayan kişilere odaklanıldığı için veri doyumu hedeflenmemiştir. Buna rağmen, görüşülen 6 katılımcı sayesinde yoğun ve derin bilgiye ulaşılmış olduğu düşünülmektedir. Veri oluşturma gereci olarak yarı yapılandırılmış bir görüşme rehber formu ile sosyo-demografik veri formu kullanılmıştır. Görüşmelerin tümü niteliksel alan araştırması deneyimi olan birinci araştırmacı (kadın) tarafından gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların üçü kent dışında ikamet ettiklerinden görüşmeler çevrimiçi görüntülü, diğer üçüyle ise yüz yüze gerçekleştirilmiştir (Tablo-1).

⁵ <https://www.sgk.gov.tr/Content/Post/7de3f62d-ea0e-406f-871a-8644f02a7e3c/Tup-Bebek-Tedavisi-2022-08-23-03-05-24> adresinden edinilmiştir. Erişim tarihi: 15 Aralık 2023.

⁶ <https://shgmsgudb.saglik.gov.tr/TR,6220/icd-10-trm-hastalik-ve-saglik-girisimi-siniflandirma-sistemleri-gelistirilmesi.html#> adresinden edinilmiştir. Erişim tarihi: 15 Aralık 2023.

⁷ International Statistical Classification of Diseases (ICD)

Görüşme ortamında birbirleri hakkında önceden bir bilgiye sahip bulunmayan araştırmacı ve katılımcılar dışında biri bulunmamıştır. Görüşmeler ortalama 50 dakika sürmüştür. Niteliksel araştırmalarda amaç geniş nüfuslara genelleme yapmak değil, küçük gruplardan derinlemesine bilgi olarak toplumsal gerçekliğin farklı yüzlerini ortaya çıkarmaktır ve her niteliksel araştırma kendi katılımcıları ile sınırlıdır. Bu araştırmanın katılımcıları da belli bir sağlık kuruluşunun hizmetlerinden yararlanan, yüksek gelir grubuna mensup ve iyi eğitilmiş erkeklerden oluşmaktadır. Bu grubun Türkiye’deki erkek nüfusun tüm özelliklerini temsil etmesi mümkün değildir. Dolayısıyla, araştırmanın belli bir erkek grubunun anlam dünyalarında babalık, kısırlık ve tedavi olgularının nasıl tanımlandığı ve yaşantılandığı hakkında fikir verdiği belirtilmelidir. Sosyoekonomik eşitsizlikler nedeniyle, Türkiye’de erkek kısırlığı deneyiminin çok farklı yüzleri olduğu tahmin edilmektedir.

Tablo-1: Sosyo-demografik veriler

Katılımcı	Yaş	Eğitim	Meslek	Evlilik süresi	Çocuk	Görüşme Yöntemi
K-1	43	Doktora	Akademisyen	9	Yok	Çevrimiçi
K-2	32	Lisans	Bankacı	6	Yok	Yüzyüze
K-3	42	Doktora	Uzman Hekim	3	Yok	Çevrimiçi
K-4	41	Lisans	İş insanı	6	Var	Yüzyüze
K-5	46	Lisans	Mali müşavir	2	Yok	Yüzyüze
K-6	38	Lisans	Çevre Mühendisi	7	Var	Çevrimiçi

Bulgular

Erkek sağlığına ilişkin sosyal bilim araştırmaları gelişmekte olan bir alandır. Bu konuda giderek artan literatüre rağmen özellikle erkek kısırlığı alanında, erkek deneyimine odaklanan nitel araştırma sayısı oldukça azdır. Bu araştırma, kısırlığın karmaşık doğası içinde erkeklerin çocuk sahibi/baba olma motivasyon ve arzularını nasıl deneyimledikleri konusunda bir bakış açısı sunmaktadır.

Erkekler için çocuk sahibi olmanın anlamı, daha çok biyolojik saati işleyen eşlerinin çocuk isteği üzerinden tanımlanmakta, bunun yanı sıra toplumun, ailenin ve sosyal çevrenin beklentileri de belirleyici olmaktadır. Bu alandaki araştırma birikimi, baba olma arzusunun toplumun erkeklerle yüklediği evlenerek ve baba olarak erkekliğini kanıtlama göreviyle bağlantılı olduğunu göstermektedir. Bu araştırmanın katılımcıları da benzer arzular ve eşleriyle toplumsal çevreden kendilerine yönelen benzer rol beklentileri tanımlamışlardır.

Kısırlık tedavisi sadece kadınlar için değil, erkekler için de fiziksel ve duygusal etkileri olan bir süreçtir. Ataerkil toplumun üreme sorunlarıyla ilgili sorumluluğu öncelikle kadına yükleyen yapısı içinde erkekler, kendilerini geri planda tutarak eşleri ile ilgilenmekte ve eşlerinin

tedaviden nasıl etkilendikleri konusunda endişelenmektedirler. Erkeklerin, tedavinin kadın için daha zor olduğu yönündeki algıları, tedavi süreci ile ilgili ana bulguyu oluşturmuş, katılımcılar birincil rollerini eşlerine destek olmak şeklinde tanımlamış ve tedavideki cinsiyet asimetrisine uygun davranmışlardır. Kadınların ihtiyaçlarını ve duygularını kendi duygusal ihtiyaçlarının üstünde tutarak sıkıntılarını göz ardı eden ve bu süreçte görünmez olan erkeğin, bir bakıma damgalanma tehlikesinden de korunduğu düşünülebilir.

Kısırlık krizi çiftlerin bir arada yaşadıkları en zorlu deneyimlerden biridir. Erkekler, toplumun baskın beklentilerinin yanı sıra, eşlerinin anne olma beklentisini karşılayamadıkları için de kendilerini sorumlu hissetmektedirler. Tüm bu beklentileri karşılamak, kendilerini güçlü ve sağlam olarak tanımlayan erkekler için önemli bir duygusal yük oluşturmaktadır. Çalışmada ortaya çıkan bulgular tedavi sürecinin çiftlerin ilişkisine olumsuz etkileri yanında olumlu etkileri de olabileceğini göstermiştir. Katılımcılar eşleri ile ilişkilerinin süreç içerisinde daha da güçlendiğini ifade etmişlerdir. Ancak çok istenilen bir çocuğa kavuşamamanın bir kayıp gibi değerlendirildiği ve bu durumun çiftlerin ilişkisini olumsuz olarak da etkileyebileceği izlenimi alınmıştır. Öte yandan, kadınların tedavide kullandığı hormon ilaçlarının yarattığı yan etkiler, erkeklerin başa çıkmakta zorlandığı iletişim sorunlarına yol açabilmektedir. Tedavi sürecinin bir parçası olan sperm toplama, doğası gereği cinselliği çağrıştırmakta ve erkeğin mahremiyet alanına giren utandırıcı ve rahatsız edici bir deneyim olarak yaşanmaktadır. Tedavinin yüksek maliyeti de yine erkeğin taşınması gereken bir yüküdür. Katılımcıların cinsel hayatlarını etkileyen ve onları en çok zorlayan konulardan birinin de tedavinin gereği olarak planlı bir şekilde cinsel ilişki kurma zorunluluğu olduğu anlaşılmıştır. Katılımcıların tedavi sürecinde cinsel etkinliği, haz veren bir yakınlık olarak değil gebe kalmanın aracı olarak gördükleri ve yoğun bir baskı hissettikleri dile getirilmiştir.

Çocuk sahibi olamayan çiftlerin hayatlarına nasıl devam edeceklerine dair alacakları karar, farklı bir stres yaratmaktadır. Bulgular tedavi ile çocuk sahibi olma olasılığının, özellikle uzun süreli tedaviyi karşılayabilecek maddi olanakları bulunan çiftlerin biyolojik olarak bir çocuğa sahip olma umutlarını canlı tuttuğunu düşündürmekte ve biyolojik ebeveynliğin yüceltiği bu yapıda erkeklerin evlat edinme ve sperm bağışına mesafeli durduklarını göstermektedir. Araştırmaya katılan erkeklerin neredeyse tamamı, eğitilmiş ve görece açık fikirli olmalarına rağmen bu seçeneklere karşı çıkmıştır. Sadece bir erkeğin önce evlat edinmeye çalıştığı, daha sonra sperm bağışı seçeneğine yöneldiği görülmüştür. Araştırma erkeklerin, kısırlığın iktidarsızlıkla eş anlamda değerlendirildiği kültürümüzde damgalanma endişesi yaşadıklarını, erkek kimliklerinin tehdit altında olduğunu düşünerek utanç duyabildiklerini göstermiştir. Damgalanma korkusu, erkeklerin kısırlık sorunlarını çevrelerinden hatta bazen ailelerinden bile gizlemesine neden

olmakta, kimi zaman kadınların sorunu üstlenmesine yol açmaktadır. Damgalanma endişesi ile birlikte mahremiyet ihtiyacı duyan çiftler, bir bakıma kendilerini

sosyal çevrelerinden izole ederek sosyal destekten yoksun kalmaktadırlar. Çocuğu olan ailelere karşı duyulan öfke ve kıskançlık, başarısız tedavilerin yarattığı hayal kırıklığı gibi olumsuz duygular da bu araştırmanın bulguları arasındadır.

Katılımcıların çoğunun eril normlara uygun şekilde duygularını saklama ve yardım istememe eğiliminde oldukları görülmüştür. Ancak, sosyal normlara meydan okuyarak konuşmaya istekli olan ve literatürün aksine kısırlığı erkekliğe hanel getiren bir durum olarak algılamayı reddeden örnekler de bulgularda yer almaktadır. Kısırlığı konuşmanın zorluğu bu araştırmada görüşme yapmayı kabul edenler kadar, etmeyenler açısından da önemli bir bulgudur. Altı kişinin görüşme yapmaktan kaçınması, kısırlığın konuşulması zor bir konu olduğunu düşündürmüştür. Görüşme yapmayı kabul eden erkekler eğitilmiş ve açık fikirli oldukları için bu tutumu benimsemiş olabilirler. Görüşmeyi reddeden ya da kabul ettikleri halde sonradan vazgeçen erkekler ise damgalanma endişesi yaşıyor veya duygularını ifade etmekte zorlanıyor olabilirler. Görüşmecinin kadın olması da mahremiyet ihtiyacı duyan erkeklerin böyle bir konuyu karşı cins ile konuşmak istememelerine neden olmuş olabilir.

Sağlık kurumlarının ve personelinin kısırlık tanısı alan erkeklerin endişelerine, mahremiyetlerine, hassasiyetlerine ve duygusal ihtiyaçlarına daha incelikli yaklaşması, erkeklerin üreme aktörleri olarak sürece dâhil edilmesini kolaylaştıracaktır. Bazı erkekler, iletişimde kadınlar kadar yetkin olmadıklarını ifade etseler de duygularını paylaşmayı istemekte ve bu konudaki eksikliğe dikkat çekmektedirler. Bu bağlamda sağlık hizmeti sunanların, çiftlerin sadece biyomedikal ihtiyaçlarını değil psiko-sosyal sorunlarını da öngörmeleri önerilmektedir. Tedavi süreci tıbbi zorunlulukların yanında kısırlığın sosyal ve psikolojik boyutları da kapsadığı takdirde daha sağlıklı biçimde yönetilebilecektir. Bu yüzden tedaviye bir sosyal danışmanın dâhil olmasında yarar vardır. Bu türden bir danışmanlık çiftleri belki de çocuksuz geçecek hayatlarını -evlat edinme seçenekleri de dâhil olmak üzere- nasıl yönetecekleri konusunda yönlendirerek, alacakları kararlara destek olabilecektir.

Bu araştırma kısırlığın sosyal tabakalaşması hakkında da fikir edinmemizi sağlamıştır. Katılımcıların söz ettikleri yüksek tedavi maliyetleri herkesin ulaşamayacağı, ancak ayrıcalıklı sosyo-ekonomik statüye sahip nüfusun karşılayabileceği düzeydedir.

Biyolojik farklılıklar sebebiyle üremenin kadın merkezli bir konu olarak görülmesi, kısırlığa yönelik tıbbi müdahalelerin sıklıkla kadın bedeni üzerinde yapılması, bakış açısının kadınlara doğru çevrilerek erkeklerin deneyimini ötekileştirmektedir. Erkeklerin ve kadınların farklı olduğu fikri de erkeklerin kısırlık deneyimini ve bu konudaki bakış açılarını şekillendirmektedir.

Yapılacak yeni araştırmaların erkeklerin deneyimlerine ve psikososyal gereksinimlerine odaklanması erkek sağlığı literatürüne katkıda bulunacaktır.

Kaynakça

- Almeling, R. ve Waggoner, M. R. (2013). More and less than equal: How men factor in the reproductive equation. *Gender and Society*, 27(6)), 821-842. <https://doi.org/https://doi.org/10.1177%2F0891243213484510>
- Arya, S. T. ve Dibb, B. (2016). The experience of infertility treatment: the male perspective. *Human Fertility*, 19(4)), 242-248. <https://doi.org/https://doi.org/10.1080/14647273.2016.1222083>
- Bell, A. V. (2010). Beyond (financial) accessibility: inequalities within the medicalisation of infertility. *Sociology of Health and Illness*, 32(4)), 631-646. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/j.1467-9566.2009.01235.x>
- Bell, A. V. (2016). The margins of medicalization: Diversity and context through the case of infertility. *Social Science and Medicine*, 156, 39-46. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2016.03.005>
- Bell, A. V. (2019). “Trying to have your own first; It’s what you do”: The relationship between adoption and medicalized infertility. *Qualitative Sociology*, 42, 479-498. <https://doi.org/https://doi.org/10.1007/s11133-019-09421-3>
- Conrad, P. (1992). Medicalization and social control. *Annual review of Sociology*, 18(1)), 209-232.
- Conrad, R., Schilling, G., Langenbuch, M., Haidl, G. ve Liedtke, R. (2001). Alexithymia in male infertility. *Human Reproduction*, 16(3)), 587-592. <https://doi.org/https://doi.org/10.1093/humrep/16.3.587>
- Cousineau, T. M. ve Domar, A. D. (2007). Psychological impact of infertility. *Best Practice and Research Clinical Obstetrics and Gynaecology*, 21(2)), 293-308. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.bpobgyn.2006.12.003>
- Covington, S. N. ve Burns, L. H. (2006). *Infertility counseling: A comprehensive handbook for clinicians*. Cambridge University Press.
- Cudmore, L. (2005). Becoming parents in the context of loss. *Sexual and Relationship Therapy*, 20(3)), 299-308. <https://doi.org/https://doi.org/10.1080/14681990500141204>
- Culley, L., Hudson, N. ve Lohan, M. (2013). Where are all the men? The marginalization of men in social scientific research on infertility. *Reproductive biomedicine online*, 27(3)), 225-235. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.rbmo.2013.06.009>

- Edelmann, R. J. ve Connolly, K. J. (2000). Gender differences in response to infertility and infertility investigations: Real or illusory. *British Journal of Health Psychology*, 5(4), 365-375.
- Ergin, R. N., Polat, A., Kars, B., Öztekin, D., Sofuoğlu, K. ve Çalışkan, E. (2018). Social stigma and familial attitudes related to infertility. *Turkish journal of obstetrics and gynecology*, 15(1), 46. <https://doi.org/https://doi.org/10.4274%2Ftjod.04307>
- Fisher, A. P. (2003). Still “not quite as good as having your own”? Toward a sociology of adoption. *Annual review of Sociology*, 29(1), 335-361.
- Fisher, J. R. ve Hammarberg, K. (2012). Psychological and social aspects of infertility in men: an overview of the evidence and implications for psychologically informed clinical care and future research. *Asian journal of andrology*, 14(1), 121. <https://doi.org/https://doi.org/10.1038%2Faja.2011.72>
- Gannon, K., Glover, L. ve Abel, P. (2004). Masculinity, infertility, stigma and media reports. *Social Science and Medicine*, 59(6), 1169-1175. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2004.01.015>
- Greil, A., McQuillan, J. ve Slauson-Blevins, K. (2011). The social construction of infertility. *Sociology Compass*, 5(8), 736-746. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/j.1751-9020.2011.00397.x>
- Greil, A. L. ve McQuillan, J. (2010). “Trying” times: Medicalization, intent, and ambiguity in the definition of infertility. *Medical Anthropology Quarterly*, 24(2), 137-156. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/j.1548-1387.2010.01094.x>
- Halcomb, L. (2018). Men and infertility: Insights from the sociology of gender. *Sociology Compass*, 12(10). <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/soc4.12624>
- Hanna, E. ve Gough, B. (2016). Emoting infertility online: A qualitative analysis of men’s forum posts. *Health: An Interdisciplinary Journal for the Social Study of Health, Illness and Medicine*, 20(4), 363-382.
- Hinton, L. ve Miller, T. (2013). Mapping men’s anticipations and experiences in the reproductive realm:(in) fertility journeys. *Reproductive biomedicine online*, 27(3), 244-252. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.rbmo.2013.06.008>
- Kırca, N. ve Pasinlioğlu, T. (2013). İnfertilite tedavisinde karşılaşılan psikososyal sorunlar. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 5(2), 162-178. <https://doi.org/https://doi.org/10.5455/cap.20130511>
- Mutlu, B. (2023). *Duygulanımsal biyoekonomiler ve yumurta donörlerinin (görünmeyen) üreme emeği*. Metis Yayınları.
- Okray, Z. (2019). Kısırlık sorunu yaşayan erkek hastaların tat ve Rorschach tepkilerinin olgu

düzeyinde incelenmesi. *Yaşam Becerileri Psikoloji Dergisi*, 3(5), 53-64.
<https://doi.org/https://doi.org/10.31461/ybpd.539802>

Onat, G. ve Beji, N. K. (2012). Effects of infertility on gender differences in marital relationship and quality of life: a case-control study of Turkish couples. *European Journal of Obstetrics and Gynecology and Reproductive Biology*, 165(2), 243-248.
<https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.ejogrb.2012.07.033>

Parry, D. C. (2005). Work, leisure, and support groups: An examination of the ways women with infertility respond to pronatalist ideology. *Sex Roles*, 53, 337-346.
<https://doi.org/10.1007/s11199-005-6757-0>

Saleh, R. A., Ranga, G. M., Raina, R., Nelson, D. R. ve Agarwal, A. (2003). Sexual dysfunction in men undergoing infertility evaluation: a cohort observational study. *Fertility and sterility*, 79(4), 909-912. [https://doi.org/https://doi.org/10.1016/S0015-0282\(02\)04921-X](https://doi.org/https://doi.org/10.1016/S0015-0282(02)04921-X)

Schlegel, P. N. (1999). Testicular sperm extraction: microdissection improves sperm yield with minimal tissue excision. *Human Reproduction*, 14(1), 131-135.

Whiteford, L. M. ve Gonzalez, L. (1995). Stigma: the hidden burden of infertility. *Social Science and Medicine*, 40(1), 27-36. [https://doi.org/https://doi.org/10.1016/0277-9536\(94\)00124-C](https://doi.org/https://doi.org/10.1016/0277-9536(94)00124-C)

WHO. (2021). *WHO fact sheet on infertility*. (2473-3709). The World Health Organization
https://journals.lww.com/grh/Fulltext/2021/01010/WHO_fact_sheet_on_infertility.1.a.spx?context=LatestArticles adresinden alınmıştır

Ying, L. Y., Wu, L. H. ve Loke, A. Y. (2015). Gender differences in experiences with and adjustments to infertility: A literature review. *International journal of nursing studies*, 52(10), 1640-1652. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.ijnurstu.2015.05>

Beypazarı Aile Yapısında Boşanmalar Nedeniyle Ortaya Çıkan Çözümlerde Dijital Teknolojinin Etkisi

Prof. Dr. Tülay Uğuzman

<https://orcid.org/00000000256379238>

tuguzman@baskent.edu.tr

Doğaç Açıkkel

<https://orcid.org/0009000060308347>

dacikel07@gmail.com

Giray Güvenen

<https://orcid.org/00090000768516088>

guvenen.gir@gmail.com

Selef Yüstra Parmak

<https://orcid.org/0009000022696545>

selefyusraparmak@gmail.com

Sinem Ünlü

<https://orcid.org/009000404970204>

sinunlu71@gmail.com

Özet

Günümüzde ekonomik, ekolojik ve siyasal açılardan hızla değişen dünyamızda; toplumların sosyal, iktisadi, siyasal, çevresel ve kültürel yapısında da büyük değişiklikler olmaktadır. Dünyanın bu çok yönlü ve çok hızlı değişimi/dönüşümü, tüm toplumların, doğal olarak Türkiye'nin de toplumsal yapısını etkilemekte, bu yapıyı ve bu yapı içinde yer alan ilişkileri büyük bir belirsizliğe sürüklemektedir.

Bu çalışmada Beypazarı aile yapısında boşanmalar nedeniyle görülen çözümlerde dijital teknolojinin etkisi aydınlatılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın Beypazarı yöresinde gerçekleştirilmesinin en önemli nedeni, araştırmacılardan birinin 2000'li yıllarda yörenin aile yapısı üzerinde sosyolojik bir çalışma yapmış ve bunu yayınlamış olmasıdır. Bu çalışmanın ve yöreye ilişkin olarak elde edilen diğer kaynakların mevcudiyeti, aradan geçen yirmi yıldan daha uzun bir sürede ortaya çıkan sosyal ve kültürel değişmelerin karşılaştırmalı bir biçimde incelenmesine ve irdelenmesine olanak sağlamıştır.

Bildiride ülkemizde son yıllarda gittikçe daha fazla sayıda duymaya başladığımız boşanma olgusunun Beypazarı'ndaki yansımaları üzerinde yoğunlaşarak yöredeki aile yapısında

boşanmalar nedeniyle ortaya çıkan çözümlerde dijital teknolojinin etkisi ayrıntılı bir biçimde anlaşılmaya ve anlatılmaya çalışılmaktadır.

Alan araştırması yöntemiyle gerçekleştirilen çalışmada nitel ve nicel araştırmalar yürütülmüş; veriler aynı zamanda bildirinin yazarı da olan beş kişilik bir araştırma ekibinin, Haziran- Ağustos 2024 aylarında yöreye yaptıkları beş ayrı ziyaret sırasında sürdürdükleri gözlem, görüşme, anket uygulama ve örnek olay toplama teknikleri sayesinde elde edilmiştir. Örneklem nicel veriler kapsamında 104, nitel veriler kapsamında ise 22 kişiden oluşmaktadır. Elde edilen veriler dijitalleşme ve boşanma literatüründen yararlanılarak analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Beypazarı, aile, boşanma, dijitalleşme, toplumsal yapı

Araştırma Konusu ve Problemi

Günümüzde, Türkiye'nin birçok yerinde gözlemlendiği gibi, Beypazarı'nda da boşanmalar, hızla artmakta, yörede yaşayan halk, her fırsatta bu durumdan rahatsız olduğunu belirterek bu artışa neden olan durumları kendi gözlemlerine ve deneyimlerine dayanarak açıklamaya çalışmaktadır. Birer sosyolog olarak bizlerin de dikkatini çeken Beypazarı'nda görülen boşanma olayları sayısındaki artışla ilgili olarak söyleyebileceğimiz öncelikli söz; Beypazarı'nın sahip olduğu kültürel sermayenin, burada yaşayan ailelerin sosyal ve kültürel yapılarının, son yıllarda bir takım değişimlere uğramakta olduğudur. Bu duruma neden olan etkenlerin başında yörede son yıllarda, özellikle de son yirmi dört yılda gelişen turizm olgusu ile dijital teknolojinin yaygın bir biçimde kullanılması gelmektedir.

Yapılan bu çalışmada genel olarak Beypazarı'nda boşanma deneyimleri yaşayan yerli halkın boşanmasını etkileyen toplumsal nedenlere, boşanma ile aile yapısında ortaya çıkan değişimlere, yörede boşanma sürecini deneyimleyen bireylerin bu süreç içerisinde yaşadıkları zorluklara da eğilinmiş olması, küçük sayılabilecek bir yerleşim birimi olan Beypazarı'nda, bu konularda yapılan derinlikli görüşmelerle elde edilen verilerin, makro düzeyde de yol gösterici olmasını sağlayacaktır.

Elimizde yirmi yıl öncesine ait olan Beypazarı'na dair sosyolojik bir araştırmanın bulunmaması, yöreye ilişkin kapsamlı başka yayınların da yapılmış bulunması, ilgili alandaki sosyal yapı ve insan ilişkileri hakkında belirli bir bilgi birikimine sahip olmamıza ve bu bilgiler ile yaptığımız çalışmalar sayesinde elde ettiğimiz güncel verileri karşılaştırmalı bir biçimde değerlendirmemize olanak sağlamıştır.

Toplumsal yapıyı oluşturan kurumların başlıcalarından olan aile kurumunun uğradığı değişimlerden, bu kurumda artışı görülen boşanma olgusundan, bunun nedenlerinden, boşanma sürecinde bireylerin yaşadıkları deneyimlerden ve Beypazarı'ndaki aile yapısının bu durumdan

nasıl etkilendiğinden söz edilen bildiride, özellikle bu olgunun sayısında görülen artışın, dijital teknoloji kullanımının yaygınlaşması ile olan ilişkisinden söz edilecek ve teknolojik gelişmeler ile sosyal hayat etkileşiminin karşılıklılığı sunulacaktır.

“Beypazarı’ndaki aile yapısında boşanmalar nedeniyle ortaya çıkan çözümlerde dijital teknolojinin etkisi” adlı bu bildirinin, ilgili literatüre katkı sağlaması umulmaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

2000’li yıllarda gerçekleştirilen ve yayınlanan Beypazarı’nda Sosyal Yapı ve Değişme adlı bir araştırmanın (UĞUZMAN, 2000) yirmi dört yıl sonrasında planlanan revizitinin 2023 yılı yaz aylarında yürütülen ön çalışmaları sırasında, Beypazarı’nda göze çarpan değişme görünümleri arasında ön sıralarda yer alan, yöredeki boşanma sayılarındaki artış olmuştur. Bu ve buna benzer konularda yapılan bazı tespitler, Prof. Dr. Tülay Uğuzman tarafından 2023 yılında gerçekleştirilen Başkent Üniversitesi Uluslararası Sosyoloji Kongresi’nde (BUSOC), sunulmuş ve yayınlanmıştı. Tespit edilen bu sorunun daha ayrıntılı olarak ele alınıp incelenmesi ve II. Ulusal Sosyoloji Kongresi’nde sunulması için ikisi sosyoloji bölümü mezunu, diğer ikisi ise halen sosyoloji lisans öğrencisi olan dört öğrenci ile yöredeki boşanma olayları üzerine bir araştırma yürütülmüştür. Söz konusu bu beş kişilik ekip, 2024 yılının Haziran-Ağustos aylarında beş ayrı zaman diliminde yörede çalışarak verilerini toplamışlar, yöredeki boşanmaların sayısında görülen artışın nedenlerini, özellikle de bu nedenlerden olan dijital teknolojinin etkisini anlamaya ve anlamlandırmaya çalışmışlardır.

Alan araştırması yöntemiyle gerçekleştirilen bu çalışmada nitel ve nicel veri toplama teknikleri bir arada kullanılmış, karma desen adı verilen bu yol ile gerçeğe oldukça yakın veriler elde edilmiştir. Gözlem, görüşme anket ve örnek olay toplama tekniği ile yürütülen çalışmada katılımcılara kartopu tekniği ile ulaşılmış, Beypazarı’nda yaşayan yerli halk ile çok sayıda derinlikli görüşmeler yapılmıştır. Nicel bağlamda 104, nitel olarak 22 katılımcı ile görüşme yapılmış, katılımcılar belirlenirken cinsiyet ayrımına gidilmemiş, eğitim düzeyi ve meslek farklılaşması göz önüne alınmamış, 18 yaşından büyük olan, kendisi boşanmış ya da aile ve akrabalık çevresinde boşanmış tanıdıkları olan bireyler tercih edilmiştir. Elde edilen veriler; araştırılan bölgedeki yerli halkın yaşantılarından, gözlem ve deneyimlerinden oluşmaktadır. Bu noktada araştırmanın diğer bölgeler için bir genelleme yapmaktan ziyade bölgeye özgü dinamiklerle ve toplumsal yapıyla sınırlı olduğunu söyleyebiliriz.

Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

“Beypazarı Aile Yapısında Boşanmalar Nedeniyle Görülen Çözümlerde Dijital Teknolojinin Etkisi” konulu araştırmamız; başlangıç noktasının bir bilimsel çalışma ile tespit edilmiş olmasının sağladığı kolaylıkla, yirmi dört yıl içerisinde değişen bu sosyal yapının; boşanma olaylarının artış gösterdiği gözleminden hareketle ve bu konuya yoğunlaşarak, bu artışın nedenleri ve özellikle dijital teknolojinin etkisine odaklanarak yürütülmüştür.

Sözünü ettiğimiz bu önceki araştırma ile varılan sonuçlardan en önemlileri; Beypazarı’nda muhafazakâr bir sosyal kültürel yapı olduğu, bu yapı içinde bireylerin değişimlere karşı açık ve istekli oldukları, yine aynı yapı içinde ailenin çok önemli olduğu, ailelerin değişimlere karşı açık ve istekli oldukları ancak bu açıklığın ancak ailenin sosyal ve kültürel yapısının izin verdiği ölçüde gerçekleşebildiği idi.

Söz konusu bu çalışmada ayrıca, 2000’li yıllarda ailenin korunması konusunda Beypazarı’nda büyük bir gayretin göze çarpmakta olduğu, geleneksel Beypazarı evlerinde yaşayan geniş ailelerin töreleri uygulayarak aile içinde, belli aralıklarla toplanarak yaptıkları akraba günleri(UĞUZMAN, 2000) ile akrabalık çevrelerinde, bir arada ve birbirlerine yakın olmaya özen gösterdikleri ortaya çıkmıştı.

Beypazarı’na damgasını vuran eski ve çok katlı evlerde yıllarca geleneksel geniş aile yapısı içinde yaşayan ailelerin, 2000’li yıllarda kim bilir kaç kuşaktır oturdukları bu eski geleneksel evlerden, orada yaşamının zorluğunu neden olarak göstererek yavaş yavaş aile apartmanlarına taşınmaya başlamakta oldukları gözlenmişti. Aile apartmanları, satın alınan bir arsa üzerine ihtiyaçlar doğrultusunda çizdirilen bir plan dâhilinde inşa edilen, kayınvalide ve kayınpederlerin alt katta, her bir evli erkek çocuğun üst kattaki bir dairede oturduğu, yarı müstakil diyebileceğimiz çekirdek birer aileye aitti. Bunu izleyen yıllarda ve özellikle bizim ilk araştırmamızı gerçekleştirdiğimiz dönemde, gençlerin, özellikle de genç evli ve çalışan kadınların öğretmenlik, ebelik, doktorluk, avukatlık vb. işlerde çalışan bireyler olarak evde bir de soba yakmak istemediklerini bahane ederek kaloriferli kooperatif evlerine geçmeleri ve bunun diğer aileler için de örnek oluşturması dolayısıyla kasabada yumuşak bir biçimde gerçek birer çekirdek aileye dönüşme süreci başlamış bulunmaktaydı.

Ailenin çekirdekleşmesi, kadının çalışma hayatına girmesi, aile içi rol ve statülerin farklılaşması ve daha başka birçok etken, tüm ülkemizde olduğu gibi günümüzde Beypazarı’nda da boşanmalar konusunda göze çarpan sayısal bir artışa neden olmuş gibi görünmektedir. Toplumsal bir sorun olarak karşımızda duran bu durumun, tüm nedenleri ve sonuçlarıyla birlikte incelenmesi ve buna yönelik sosyal politikaların üretilmesi çok önemlidir. Ancak bu konuların makro düzeyde incelenmesinin güçlüğü ve onun yerine çok sayıda mikro araştırmalar yapılarak sorunun ortaya

konması daha yararlı olabilir. Bu yapılırken de önceki durumunu bildiğimiz bir sosyal yapıda aradan belli bir zaman geçtikten sonra çalışılması araştırmacılara yarar getirebilir. Bu durum boşanma olgusu ile ilgili araştırmalar için de söz konusudur.

TÜİK'in 2023 yılında yayınladığı illere göre boşanma verilerine baktığımızda, Ankara'nın boşanmaların en çok olduğu on il içerisinde karşımıza çıktığı görülmektedir. Tabloda görüldüğü üzere boşanma oranları Türkiye genelinde 2.01 olduğu halde, Ankara'da 2.48 olarak tespit edilmiştir. Karşılaştığımız tüm bu durumlar, bizi bu araştırmaya yönlendiren unsurlar arasındadır. Bilindiği üzere boşanmalar nedeniyle aile yapılarında belirgin bir biçimde çözümler söz konusu olmaktadır. Boşanma sayılarında son yıllarda hızlı bir artışın gözlemlendiği araştırma yöremizde buna rağmen aile ve akrabalık bağlarının günümüzde bile hâlâ pek çok yöreye göre güçlü bir şekilde devam etmekte olması, ilgi çekici bulunmaktadır. Bununla birlikte Beypazarı'nda yaşayan halkın tespit edilmiş bulunan, değişimlere açık ve yenilikleri kabul etme konusundaki istekli tutumları sayesinde, bu süreçte yaygınlaşan dijital teknolojilerin ailelerin hayatlarına yoğun biçimde girdiği, yörede bilgisayar, tablet, akıllı telefonlar vb. çeşitli dijital teknoloji ürünlerinin, yediden yetmişe pek çok kişi tarafından kullanılmasına yol açtığı da bir başka tespittir.

Son yıllarda dilimize yerleşmiş bir kavram olan ve dijital verileri işlemek, depolamak, iletmek veya sunmak amacıyla kullanılan teknolojik araçların ve sistemlerin tümüne verilen ad olan dijital teknoloji dendiğinde akla ilk olarak gelenler; bilgisayarlar, akıllı telefonlar ve tabletlerdir. Bununla birlikte internet, bulut bilişim, veri analitiği ve büyük veri, yapay zekâ (AI) ve makine öğrenimi (ML), sosyal medya, dijital kameralar ve video kaydediciler ile elektronik ticaret (E-Ticaret) de bu kavram içinde yer almaktadır.

Dijital teknolojiler, iş süreçlerini optimize etmek, verimliliği artırmak, iletişimi kolaylaştırmak, verileri işlemek ve analiz etmek, eğitim ve eğlence sağlamak vb. birçok alanda kullanıldığı gibi iş dünyasında uzaktan çalışma olanakları sağlamakta, sağlık hizmetlerinde teşhis ve tedavi süreçlerini kolaylaştırmaktadır. Tüm bunların yanında bireyler bu teknolojiyi özel ve kişisel yaşamlarında, kişisel iletişimlerinde ve çevrimiçi alışveriş deneyimlerini geliştirmekte de kullanmaktadırlar.

Özcelik Baloğlu'nun aktardığı üzere dijitalleşme kelime anlamı bağlamında *“teknolojik, kültürel, sosyal değişim manzarasında, yeni tekno-kültürün parçasıdır.”* (Lister, 2009:10-11).

“Toplumun en küçük yapı taşı” diye tanımladığımız aile ise toplumsal yaşamın en kritik kurumlarından biri olup bireylerin sosyalizasyon sürecinin başladığı yerdir.

Hemen bütün toplumlarda olduğu gibi aile kurumu genellikle evlenme adı verilen mutlu ve neşeli birer tören ile başlatılır. İstenmeyen ve çok gerekli olmadıkça başvurulmayan boşanma ise sıkıntılı ve hüzünlü bir süreç olarak algılanır. Bu kavramlar çalışmamızda öne çıkmaktadır.

Dijital teknolojinin yaygınlaşması sonucunda toplumsal hayat içerisinde gittikçe yalnızlaştığı iddia edilen bireylerin, bu yalnızlıkla başa çıkmak adına yeni oluşan kamusal alan içerisinde odağına dijital araçları soktuğu, bu konunun erişim bağlamında olumlu yönleri olduğu gibi, olumsuz yönlerinin de söz konusu olduğu herkesçe kabul edilen bir gerçektir. Bu konuda literatürde yer alan Keskin ve Özcan'ın 2020 yılında kaleme aldıkları bir yazı oldukça ilginç bulunmaktadır.

“Gerçek dünyanın kaybı ve sanal bir dünyaya bağlanarak bireylerin fiziksel ve zihinsel sağlığını bozmaktadır. Bu bağımlılığın gelişimi; uzun süre oynanan online oyunlar, sosyal medyada güncel konular hakkında yorum yapma, yabancılarla konuşma, amaçsızca saatlerde bir web sayfasında gezinmek vb. şeklinde ortaya çıkar. Bu tarz bir bağımlılık bireylerin sosyal ilişkilerini, kişiliklerini ve hayatlarını etkilemekte ve olumsuz yönde değiştirebilmektedir.”

Bulgular ve Olası Sonuçlar

Dijital teknolojinin Beypazarı aile yapısında boşanmalar nedeniyle ortaya çıkan çözümlerde dijital teknolojinin etkisi adlı araştırmanın bulgularını, yaptığımız araştırma sonucunda yedi grup altında toplamak mümkündür.

1. Teknolojiden yeterince haberdar olmayan ve teknolojik gereçlerin kullanımında yeterli bilgi ve donanıma sahip olmayanların, bu gereçleri gönül eğlendirme amacıyla kullanmaları,
2. Dijitalleşme sayesinde insanların eskiye oranla çok daha çabuk karşı cins arkadaşlıkları kurabilmesi ve bu arkadaşlıkların eşi aldatma ile sonuçlanan bir sürece dönüşmesi,
3. Sosyal medya yüzünden mahremiyetlerin ortadan kalkması, çok zengin erkekler ile çok güzel kadınların rahatlıkla görülebilir olması,
4. Bazı kişilerin gittikleri yerleri, aldıkları ürünleri teşhir etmeleri, başkalarının bunlara özenmeleri,
5. Kadının sosyal medyada çok zaman geçirmesi, gördüğü her yeni ürünü beğenmesi, beğendiği her şeyi istemesi ve satın almaya kalkması, alamayınca evde huzursuzluk çıkarması,
6. Kadının sosyal medyada geçirdiği uzun zamanlar nedeniyle ev işlerini ve çocuklarının bakımını ihmal etmesi,
7. Kadının ya da erkeğin sosyal medyada geceler boyunca okey ve benzeri oyunlar oynayıp eşine ve çocuklarına yeterince zaman ayırmaması,
8. Sosyal medyadan tanışıp ailelerin iznini almadan ya da alsalar bile acele ile karşısındakinin iyice tanınmadan evlenilmesi ve kısa sürede gerçeklerle yüzleşilmesi.

Bildiride araştırmalarımız sırasında ön plana çıkan bu ve bunun gibi hususlar, ayrıntılı biçimde ele alınıp tatışılacaktır.

Kaynakça

- Baloğlu, . . Teknolojik bir dönüşüm olarak dijitalleşme kavramı ve etkileri. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, 13(2), 1189-1210.
- Özcan, M., & Keskin, B. (2020). Dijitalizasyon bağlamında sosyal dönüşüm. OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 16(29), 2216-2224. <https://doi.org/10.26466/opus.775748>
- Uğuzman,T. (2002) Beypazarı nda Sosyal Kùltürel Yapı ve Değişme, İlk Baskı, Beypazarı Belediyesi Kùltür Yayını.
- Uğuzman,T. (2000) Uğuzman Filizlenmekte Olan Bir Görenek Beypazarı nda Akraba Gùnleri, Bozok Tarih Kùltür Sanat Dergisi, 1(21).

Özgeçmiş

Prof. Dr. Tùlay Uğuzman, 1954 Kayseri/ Develi doğumludur. 1975 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakùltesi Etnoloji Kùrsüsünde Lisans, 1978 yılında aynı kùrsüde Yüksek Lisans yapmıştır. 1985 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Halk Bilim Ana Bilim Dalı'ndan doktora derecesi alan Uğuzman, 1990 yılında Uygulamalı Sosyoloji alanında doçent, 2004 yılında aynı alanda profesör olmuştur.

1979- 1981 yılları arasında Kùltür Bakanlığında araştırmacı, 1981-2004 yılları arasında Gazi Üniversitesi Eğitim Fakùltesinde đretim görevlisi ve đretim üyesi olarak görev yapan ve sosyoloji, antropoloji ve halkbilim alanlarında çeşitli dersler veren Uğuzman, bu dönemde eş zamanlı olarak YK kanununun 38. maddesi uyarınca Başbakanlık Aile Araştırma Kurumunda görevlendirilmiş ve Uygulamalı Aile Araştırmaları řube Mùdùrù olarak hizmet vermiştir.

2004-2008 yılları arasında Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi- Fen Edebiyat Fakùltesinde sosyoloji bölümü kurucu başkanlığı ve yine eş zamanlı olarak Gùzel Sanatlar Fakùltesi Dekanlığı yapmıştır.

2008 yılından bu yana Başkent Üniversitesinde đretim üyesi olarak görev yapan Uğuzman, İletişim Fakùltesinde alışırken Fen-Edebiyat Fakùltesinde Sosyoloji bölümünü kurmakla görevlendirilmiştir. 2013-2023 yılları arasında kurucu bölüm başkanı olarak bölümün gelişimine öncülük eden Prof.Dr. Tùlay Uğuzman halen aynı bölümde đretim üyesi olarak çalışmaktadır. Sosyoloji, antropoloji ve halkbilim alanlarında yedi kitabı ve çok sayıda makalesi ile ulusal-uluslararası kongre bildirisini bulunmaktadır. Yabancı dili İngilizce olup, iki kızı, bir torunu vardır.

Doğaç Açıkel 2001 yılında Ankara’ da dünyaya geldi. Lise öğrenimini ODTÜ G.V.O’ da tamamladıktan sonra Başkent Üniversitesi Sosyoloji Programına kaydoldu. 2024 yılında Sosyoloji programından yüksek onur belgesi ile mezun olduktan sonra aynı üniversitenin Sosyoloji yüksek lisans programına kayıt hakkı kazandı. Lisans hayatında ve sonrasında çeşitli alanlarda saha araştırması yaptı. İlgili alanları; göç sosyolojisi, köy, kasaba ve kent sosyolojisi, din sosyolojisi ve toplumsal hareketlerdir. Sivil toplum kuruluşlarında sosyal araştırmacı olarak kariyerine devam etmektedir.

Giray Güvenen 2001 yılında Bursa’da doğdu. Başkent Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde lisans hayatına başladı. Daha sonrasında Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik (Pdr) bölümünde çift anadal programına kaydoldu. Sosyoloji ve Pdr bölümlerinden mezun oldu. Şu anda Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji bölümünde Yüksek Lisans hayatına devam etmektedir. Toplumsal Cinsiyet, Dijital Sosyoloji ve Göç Sosyolojisi alanlarına ilgi duymaktadır.

Selef Yüstra Parmak 2002 yılında Ankara’da doğdu. Başkent Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde lisans eğitimine devam etmektedir. Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde çift anadal programına kaydolmuştur ve bu alanda da lisans hayatına devam etmektedir. Toplumsal cinsiyet ve göç alanında çalışmalara katılmıştır ve bu alanlara ilgi duymaktadır.

Sinem Ünlü 2002 yılında İzmir’de doğdu. Başkent Üniversitesi Sosyoloji (İngilizce) Bölümünde lisans eğitimine devam etmektedir. Lisans hayatı boyunca ICHILD-Uluslararası Çocuk Hakları Elçileri Derneği başta olmak üzere çeşitli derneklerde gönüllü faaliyetlerde bulundu. Derneklerde kolaylaştırıcı olarak etkinliklerin düzenlenmesinde görev aldı ve “Çocuk Hakları Eğitimi” verdi. Çeşitli blog sayfalarında yazılar yayınladı ve sosyal medya üzerinden çalışmalar yaptı. İlgili alanları; Hegemonik erkeklik, toplumsal cinsiyet ve dijital sosyolojidir.

